Kebikeç

İnsan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

Sayı 35 • 2013 ISSN 1300-2864

Kebikeç hakemli dergidir, *Türkologischer Anzeiger* Viyana ve ULAKBİM tarafından taranmaktadır.

Kebikeç'in bu sayısı kayıt altında **300** adet basılmış ve numaralandırılmıştır.

Kebikeç

İnsan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

Sahibi
Mehtap Yüksel

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Ahmet Yüksel

Yayın Yönetmeni
Kudret Emiroğlu

Yayın Sekreteri
Neslihan Demirkol

Yayın ve Hakem Krulu

Elif Ekin Akşit
(Ankara Üniversitesi)
Suavi Aydın
(Hacettepe Üniversitesi)
Mehmet Ölmez
(Yıldız TeknikÜniversitesi)
Hamdi Özdiş
(Düzce Üniversitesi)
Oktay Özel
(Bilkent Üniversitesi)
Ergi Deniz Özsoy
(HacettepeÜniversitesi)
Andreas Schachner
(Ludwig- Maximilions-Universitat Munchen)
Horst Unbehaun
(Technische Hochschule
Nürnberg Georg Simon Ohm)
Süha Ünsal, M. Bülent Varlık,
Etem Coşkun, Ömer Türkoğlu,
Barış Karacasu,
Neslihan Demirkol

Danışma Kurulu
Jak den Exter, Selim İlkin, Uygur Kocabaşoğlu,
İlhan Tekeli, Metin Turan,
Sami Önal (1938-2008), A. Sami Güneyçal (1930-2012)

Sayfa düzeni: Barış Karacasu
Kapak tasarım: Ümit Uzmay
Kapak Resmi:
Bitek Topraklar Üstünde: Aydın
Şükrü Tül, Ege Yayınları (2013): sayfa 133

Kebikeç Dergisi İdarehanesi
Esat Cad. Hacıyolu Sok. 3/A
06640 Küçükesat / Ankara
Tel: (312) 425 93 76
Fax: (312) 42593 77
kudret@kebikec.org / dergikebikec@gmail.com
www.kebikec.org
www.sanatkitabevi.com.tr

İstanbul Temsilcisi
Ümit Uzmay (216) 326 99 72
uzmay@kebikec.org

İzmir Temsilcisi
Onur Kınlı (232) 388 40 00/2268
onurknl@yahoo.com

Eskişehir Temsilcisi
Kemal Yakut (222) 335 05 80/4026
kyakut@anadolu.edu.tr

Altı ayda bir yayınlanır.
Yerel Süreli Yayın

Fiyat
45.- TL

Abone koşulları
(2 sayı için)
Yurt içi: 90.- TL / Yurt dışı: 60.- $, 50.- €
Garanti Bankası, A. Yüksel
TL IBAN: TR20 0006 2000 3240 0006 6848 54
€ IBAN: TR07 0006 2000 3240 0009 0905 91

Baskı
Sarıyıldız Ofset
İvogsan Ağaç İşleri Sanayi Sitesi
523. Sokak No: 31
OSTİM / Ankara
Tel: (312) 395 99 94-95 Faks: (312) 394 77 49

İÇİNDEKİLER

Sunuş
Kudret EMİROĞLU
5

DOSYA: Şâkî, Celâlî, Âsî - III

Şiddet, Milliyetçilik ve Hak İhlali/Cürüm İstatistikleri:
Osmanlı Örneği
Fuat Dündar
7-20

Sırbistan'da Mileta'nın İhtilali (1835)
Selim ASLANTAŞ
21-32

Tuna'da Savaş Osmanlı Ordusu ve Yerel Halk (1853-1856)
İbrahim KÖREMEZLİ
33-53

James J. Reid, *Crisis of the Ottoman Empire: Prelude to Collapse 1839-1878*
İbrahim KÖREMEZLİ
55-58

Sarıkeçililerin "Eşkıyalığı" ve Konya Delibaş İsyanı Üzerine
Değinmeler
Suavi AYDIN ve Murat YAĞCI
59-112

Ege'de İşgal Bölgesinin Ortasında Düşmana Direnen "Akıncılar"
Teoman ERGÜL
113-134

Micanoğlu'na Zeyldir
Hamdi ÖZDİŞ
135-142

Hangi Yörük?
16. Yüzyıl Batı Trakya'sında Yörüklüğün Halleri Üzerine Bazı Notlar
Harun YENİ
143-149

Kars Vilayetine Ermeni Göçü (1878-1914)
Candan BADEM
151-168

II. Dünya Savaşı'ndan Sonra
Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye Yönelik Talepleri ve Türk Basınının Tutumu
Kemal YAKUT
169-186

Çocuklar, Hayırseverlik ve Hukuk:
Hayırsever Osmanlılar ve Oğullukları
Abdullah BAY
187-213

Eski Sol Üzerine Yeni Notlar:

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Üyesi Behram Lütfi'nin Çorum Yılları
M. Bülent VARLIK
215-236

Kitap / Eleştiri:

Arsen Yarman ve Ara Aginyan, *Sultan II. Mahmut ve Kazaz Artin Amira*
Yıldız DEVECİ BOZKUŞ
237-241

Yok Edilen Tiyatro Yeni Sahne
Ahmet DEMİRTAŞ
243-249

Sunuş

Eşkıya dosyamızı hazırlarken, üç sayı yayınlayacak ürünlere ulaşacağımızı tahmin etmiyorduk. Elbette aklımızda basit bir örneğiyle Cahit Külebi'nin:

Benim doğduğum köyleri
Akşamları eşkıyalar basardı.
Ben bu yüzden yalnızlığı hiç sevmem
Konuş biraz!

şiiri vardı. Fakat ikinci eşkıya dosyamızı hazırlarken, üçüncünün yolda olduğu belli olmuştu; "sunuş" yazısında da "ve maazallah masum suçluluktan, topyekun suçlu masumluğa" geçeceğiz demiştik.

Yani şimdi, tarihi ayakları üstüne oturtup, "öp biraz" dedikten sonra, rahmetlinin izniyle şiiri bir ideoloji, masal, temenni ve teselli olmaktan kurtarmak üzere, 'topyekûn sevgililik haliyle' şöyle devam edebiliriz:

Türkiye senin gibi aydınlık ve güzel!
Benim doğduğum köyler de güzeldi,
Sen de anlat doğduğun yerleri,
Anlat biraz

Amma, konu halen 'eşkıyalık' olduğuna göre, o zaman "sunuş"umuzun son cümlesini yadırgayan arkadaşlar için tekrar edelim: "Demek ki, yaşadığımız çağ itibariyle, Van Gölü canavarıyla çağdaşız."

Kudret Emiroğlu

DOSYA

Şâkî, Celâlî, Âsî - III

Şiddet, Milliyetçilik ve Hak İhlâli/Cürüm İstatistikleri: Osmanlı Örneği

Fuat DÜNDAR

Son yüzyıl Osmanlı siyasetini şekillendiren iki önemli unsur olan savaş ve milliyetçilik, kör bir sarmal gibi birbirini yeniden ve yeniden üretmiştir. Üstelik geçmişte kalmış bir mesele değil bir kartopu gibi büyüyerek günümüze varmıştır. Milliyetçi şiddet sadece tarihte kalmış bir olgu değil, özellikle eski Osmanlı coğrafyasında güncel bir sorundur da. Balkanlar, Ortadoğu ve Kafkasya (ve son dönem gelişmeleriyle eklemlenen Kuzey Afrika) dünyanın 'sorunlu' bölgesi, şiddetin hüküm sürdüğü coğrafya olarak anılmaktadır.

Tarihsel ve güncel boyutlarıyla Osmanlı bölgelerine hakim olan savaşa, bu çalışma özelinde daha doğru bir terimle 'kolektif şiddet-milliyetçilik' ilişkisine dikkat çeken önemli bir literatür var. Bu çalışmaların olmazsa olmaz aksesuarı rakamlar, istatistiklerdir. Sayısal veriler olayın vahametini, yarattığı yıkımı resmetmek için kullanılagelir. Ancak genelde ihlâl istatistikleri, özelde de milliyetçi hareketlerin şiddet istatistiklerini dert edinen özel bir inceleme henüz yapılmış değil. Bu eksiklik ihlâlin ve acının etik olarak ölçülemez olduğundan mı, yoksa akademik olarak pek bir şey ifade etmediğinden mi, ya da teknik olarak ölçülemez olduğundan dolayı mıdır? Bu soruya, aşağıda kısmen de olsa akademik bir cevap vermeye çalışılacak, ancak soruyu daha bir anlamlandıracak başka alandan bir küçük örnek vermek isterim. Edebiyat alanında, acının bırakın ölçülme/ölçülebilme meselesini, mağdurun yaşadığı acının anlatılamayacağını belirtenler vardır. Mesela, Samuel Beckett gibi bir edebiyat ustası, Holokost/Auswitch felaketini ve özellikle mağdurların bu felaketi nasıl yaşadık-

larını tasvir etmenin mümkün olmadığını, kaleminin bunu dile getiremeyeceğini belirtmiştir.

Öte yandan akademik dünyanın bu soruya daha farklı soru ve yöntemlerle yaklaşması gerekirken, bu kulvarda da henüz yeterli bir mesafe almamıştır. Oysa ihlâlleri ve özellikle kolektif şiddeti anlamaya dönük çalışmalarda, kolektif şiddeti tasvir eden, etmeye çalışan verilerin, yani kolektif şiddetin istatiksel yönünün de incelenmesi, sorgulanması gerekirdi. Tarihçilerin bu eksikliği, farkında olmama hali anlaşılabilir, ama garip olan sosyoloji menşeli tarihçilerin (ki Türkiye'de epeyce örnekleri vardır), kolektif şiddetten bahsederken şiddet istatistiklerine göz atmamaları ilginçtir. Toplumu nüfus ve nüfus istatistiklerinden incelemeyi düşünmeyen, hatta bu tür verileri önemsiz gören bilim insanlarının şiddet istatistiklerine eğilmelerini ummanın abartılı bir beklenti olacağı tabiidir. Milliyetçiliği sadece ideolojik bir hareket olarak görmenin sınırlarından söz ediyorum. Halbuki bu tür hareketlerin somut ve rasyonel iş görme mekanizmaları da vardı. Örneğin, ondokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başlarının çoğu milliyetçi hareketi mücadelenin bir safhasında -genellikle son safhasında- nüfus istatistikleri üzerinden de siyaset yapmıştır.[1]

Bu kısa çalışma, şiddet-istatistik-milliyetçilik ilişkisine, Osmanlı laboratuvarı üzerinden dikkat çekmeye çalışacaktır. Zengin bir literatüre sahip olan milliyetçilik bahsi gibi, Osmanlı-Türkiye milliyetçiliklerini inceleyen bölgesel literatür de bu ilişkiye ve özellikle milliyetçiliğin ihlâl istatistikleriyle olan ilişkisine değinmemişlerdir.

Uluslararası milliyetçilik literatürü,[2] ulus-devletlerin nüfus istatistiklerini kullanımını mercek altına alan zengin bir repertuara sahiptir. Çokça atıfta bulunulan çalışmasıyla Anderson'un katkısının *(Census, Map, Museum,* 1991) yanı sıra son on yılda giderek artan nüfus-milliyetçilik literatürünün çoğu Amerika ve Avrupa ülkelerine endekslenmiştir. Bu çalışmalar Fransa, Rusya/Sovyetler Birliği, İngiltere, İtalya, Amerika, Brezilya gibi ülkelerde, iktidarın nüfus istatistiklerini toplumları üzerindeki kontrol mekanizmalarını sağlamlaştırıcı bir araç olarak kullanımına dikkat çekerken, toplumsal ve özellikle etnik kimliklerin şekillenmesinde nasıl önemli bir fonksiyon gördüğünü çarpıcı bir biçimde ortaya koymak-

[1] Buna bir örnek vermek gerekirse, İstanbul'un liberal üniversitelerinden birinin bugünlerde düzenlediği 'kolektif şiddet' temalı bir konferansa okumakta olduğunuz makale içeriğinde Osmanlı şiddet istatistiklerini nitelik ve nicelik açısından değerlendirecek bir sunum önerisinde bulunmuştum. Ancak toplantının düzenleyicileri bu içerikteki bir sunuma uygun panel bulamadılar. Anlaşılan kolektif şiddeti 'ölçme'yi kendine dert edinmeyen ve bu yüzden 'edebi' dille ifade etmeye çalışan bir akademya söz konusu. Aslında şiddetin arka planındaki rasyoneliteyi ve bunun sayısal olarak resmedilmesini görmek, tartışmak kaçınılmaz.

[2] Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism,* Verso, 2006. Eric Hobsbawn, *The Age of Extremes: A History of the World, 1914-1991*, Knopf Publishing Group, 1996; E. Gellner, *Nations and Nationalism*, Oxford: Blackwell, 1983. A. D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations.* Basil Blackwell, New York, 1986. And, *National Identity.* Penguin Book, Londra, 1991.

tadır. Mesela Francine Hirsch[3], Sovyet nüfus sayımlarının ve özellikle etnik kategorilerinin, Moskova'nın "conceptual conquest"inin (kavramsal fetih) bir parçası olduğuna dikkat çekmekte. Diğer yandan Napolyon iktidarının nüfus istatistiklerini inceleyen Marie Bourget, bunun otoriter iktidarın oluşturulmasındaki katkısına işaret etmiştir.[4] ABD nüfus sayımlarını inceleyen Patricia Cohen,[5] ve Anderson (1988), nüfus istatistiklerinin politik nisbiyet prensibi ve bunun Amerikan'ın anayasal rejimi üzerindeki merkezi rolüne dikkat çekmişlerdir. Ve Silvana Patriarca[6] "gözlemleme kültürü"nün bir parçası olarak betimlediği İtalyan istatistiklerinin İtalyan ulusunun "inşası"ndaki rolüne dikkat çeker.

Diğer yandan, Osmanlı milliyetçiliklerini inceleyen geniş bir literatür söz konusu. Bu literatür genellikle milliyetçiliğin nedeni olarak Batı'nın ekonomik, siyasi, askeri, düşünsel müdahalesi veya etkisini, batılılaşma, modernleşme, milliyetçilik düşüncesinin kendisini, baskı teknolojisi, kapitalist sistem ve uluslararası politik sistemdeki değişiklikleri merkeze alır. Bu çalışmaların bir kısmı genel olarak Osmanlı geneline,[7] diğer kısmı da özel milliyetçilikler üzerine (Ermeni[8], Kürt[9], Arap[10], Yunan[11] vs) yoğunlaşmaktadır. Diğer yandan, Osmanlı'daki ko-

---

[3] Francine Hirsch, *Empire of Nations: Ethnographic Knowledge & the Making of the Soviet Union*, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2005.

[4] M-N. Bourguet, *Déchiffrer la France: La statistique départementale à l'époque napoléonienne*, Paris: Editions des archives contemporaines, 1988.

[5] P. C. Cohen, *A Calculating People: the Spread of Numeracy in Early America*, Chicago: University of Chicago Press, 1982.

[6] S. Patriarca, *Numbers and Nationhood: Writing Statistics in Nineteenth-century Italy*, New York: Cambridge University Press, 1996.

[7] Kemal Karpat, *An Inquiry into the Social Foundations of Nationalism in the Ottoman State: from Social Estates to Classes, from Millets to Nations*, Princeton University, 1973. F. Müge Göçek, "The Decline of the Ottoman Empire and the Emergence of Greek, Armenian, Turkish and Arab Nationalisms", M. Göçek (ed.), *Social Constructions of Nationalism in the Middle East. SUNY Press. 2002*, ss. 15-83. Balkan milliyetçilikleri için bkz. Mete Tunçay ve E. J. Zürcher (eds.), *Socialism and Nationalism in the Ottoman Empire: 1876-1923*, New York: British Academic Press/I. B. Tauris, 1994. Donald Bloxham, *The Great Game of Genocide: Imperialism, Nationalism, & The Destruction of the Ottoman Empire*, University Press, Oxford GB, 2003. M. Z. Bookman, *Economic Decline and Nationalism in the Balkans*, New York: St. Martin's Press, 1994; S. Anagnostopoulou, *The Passage from the Ottoman Empire to the Nations-States*, İstanbul 2004.

[8] Gerard J. Libaridian, "The Ideology of Armenian Liberation: The Development of Armenian Political Thought before the Revolutionary Movement: 1639-1885," basılmamış doktora tezi, University of California at Los Angeles, 1987.

[9] Hamit Bozarslan, *La question kurde: États et minorités au Moyen-Orient*, Paris, Presses de Sciences-Po, 1997; Robert Olson, *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion 1880-1925*, University of Texas Pr; 1989.

[10] C. Ernest Dawn, *From Ottomanism to Arabism. Essays on the Origins of Arab Nationalism*, Urbana: University of Illinois Press, 1973. Aynı yazar, "The Origins of Arab Nationalism," ve Rashid Khalidi, "Ottomanism and Arabism in Syria Before 1914: A Reassessment," Rashid Khalidi vd. (eds.), *The Origins of Arab Nationalism*, New York, 1991 içinde. Hasan Kayalı, *Arabs and Young Turks: Ottomanism, Arabism, and Islamism in the Ottoman Empire, 1908-1918.* George Antonius, *The Arab Awakening*, Philadelphia, Lippincott, 1937.

lektif ve politik şiddeti inceleyen literatür, Osmanlı ordusunu ele alan çalışmaların yanı sıra muhalif örgütlerin 'devrimci' ve "milliyetçi' militarizasyonuna eğilen çalışmalarla zenginleşiyor. Ayrıca paramiliter örgütlenmeler gibi, özellikle savaş ve terörün hüküm sürdüğü zamanlarda ortaya çıkan örgütlenmeler de ilgi görmeye başladı: *Kebikeç*'in son iki sayısındaki katkılara ilaveten, Osman Aytar ve Janet Klein'ın Hamidiye alaylarına dair çalışmalarıyla R. Gingeras'ın Rum, Arnavut, Türk paramiliter örgütlenmelere yoğunlaşan araştırmaları gibi...

Ancak Osmanlı-Türk milliyetçiliğini ve şiddet sorununu inceleyen geniş literatür milliyetçiliğin nüfus istatistikleriyle olan ilişkisini görmediği gibi, milliyetçi hareketlerin ihlâl istatistikleri üretmiş oldukları gerçeğine de değinmemişlerdir. Oysa, kolektif/politik şiddet kadar nüfus çalışmalarının olmazsa olmaz ürünü olan ihlâl istatistikleri de genel değerlendirme içine alınmalıydı.

Nüfus İstatistiklerinin Milliyetçiliği

Politik şiddetten kaynaklanan ihlâl istatistiklerini daha iyi anlamanın yolu, milliyetçiliklerin nüfus istatistikleriyle ya da bir anlamda mevcut nüfusla olan ilişkisini anlamaktan geçer. Diğer çalışmalarımda modern milliyetçiliğin nüfus üzerinden politika yaptığına işaret etmiş, bu bağlamda nüfusun etnik ve dinsel kimlikler üzerinden hesaplandığı ve tasnife tabi tutulduğunu belirtmiştim.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki milliyetçiliklerin en önemli gerekçelerinden biri (tarih ve kötü yönetimle ilgili olanların yanı sıra) nüfus argümanı idi. Bu özellikle Hıristiyan toplulukların (Ermeni, Rum, Bulgar, Maruni, Sırp gibi) milliyetçiliklerinde açıkça görülür, ancak bazı Müslüman topluluklar (Arnavut, Arap) için de geçerlidir. Söz konusu milliyetçilikler politik taleplerini ve toprak taleplerini ileri sürerken nüfusun karakterini (büyüklüğü, coğrafi dağılımı ve diğer nüfuslara oranı) öne çıkarmışlardır. Tarihsel olarak yaşadıkları bölgede nüfusça çoğunluk olduklarını ileri sürerek otonomi, federasyon, bağımsızlık gibi toprak temelli politik taleplerde bulunmuşlardır. Ama aynı zamanda, Osmanlı idari ve bürokratik aygıtlarına katılım taleplerinde de nüfusu öne çıkarmışlardı. En küçük yerel meclisten (kaza meclisleri ve vilayet meclisleri) Osmanlı parlamentosunda temsiliyete kadar, seçimle belirlenen aygıtlara kendi milletlerinin katılımını ve bu katılımın kendi nüfus oranlarına paralel bir ağırlıkta olmasını istemişlerdir. Yani böylece aslında etnik kota talebinde bulunmuşlardır.

Seçimle belirlenen devlet aygıtlarının yanı sıra atama ile belirlenen bürokratik mevkilere katılım için de nüfus argümanını öne çıkarmışlardır. Özellikle Abdülhamid devrinde miktarı 50-60 binlere varan devlet bürokrasisinin nitelik olarak de öneminin arttığı bir dönemde Osmanlı yönetim aygıtlarında etnik kota talebinde bulunulmuş olması Osmanlı milliyetçilikleri sorununun bugüne kadar gözden kaçırılan halkası olmuştur. Kuşkusuz böylesi bir arzu kolayca 'azınlıkların meritokrasi değil etnokrasi talep' etmeleriyle suçlanabilir. Ama aslında mo-

[11] D. Gondicas and C. Issawi (eds.), *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism: Politics, Economy and Society in the Nineteenth Century*, Princeton 1998.

dernleşen, batıya açılan, batı dillerinin bir ayrıcalık yarattığı bir dönemde, okuma yazmanın gerektirdiği Weberyen bürokratik bir mekanizma inşasında gayrımüslimler Müslüman tebaya nazaran çok daha kalifiye idiler. Ama Abdülhamid döneminde İslamî karakteri bilhassa öne çıkarılan imparatorluğun önceliği Müslümanlardan yana oldu. Devletin gayrimüslimleri devlet idaresi çarkının içine almakta gösterdiği tutuculuk ise gayrımüslimleri böylesi bir etnik kota talebinde daha ısrarcı kılıyordu.

Bunun gibi nedenler kısa sürede nüfus istatistiklerinin önemini artırdı. İstanbul, her nüfus sayımında yeni etnik-dinsel kategorilere yer verirken, milliyetçi hareketler de çoğu kendilerince üretilmiş bazen tahminlere dayalı nüfus istatistikleri yaratmışlardır.[12] İşte bu çalışmada ele aldığımız ve "ihlâl istatistikleri" olarak isimlendirebileceğimiz istatistikler böyle bir politik ve düşünsel iklim içinde karşımıza çıkıyorlar.

İhlâl İstatistikleri

Gerçekten de Osmanlı sahnesinde İstanbul hükümeti başta olmak üzere bu mücadelede yer alan taraflar yaşayan nüfusun yanı sıra, politik şiddet sonucu meydana gelen ihlâller yani ölü bedenler üzerinden de politika yapmaya başlarlar. Şehitlik/gazilik modern devlet aygıtının olduğu kadar, modern örgütlerin politik söylemlerinin de bir parçası olur. Bu söylemler bir yandan yeniçeriliğin kaldırılması ve kura sisteminin oturtulmasıyla tüm tebaanın –en azından söylem itibariyle – askerlik yükümlülüğüne sokulması diğer yandan da devrimci-milliyetçi örgütlerin mensubu oldukları halkın kurtuluşu için geliştirdikleri genel kitlesel ayaklanma stratejilerinin gündeme geldiği bir çağda ortaya çıkmıştır.

Bu söylemlerin bir parçası olarak hak ihlâl istatistikleri üretilmiş, politik şiddetin yol açtığı ölüm ve yaralanma vakalarının tek tek kaydı tutulmaya başlanmıştır. İstanbul hükümeti, nüfus istatistiklerinde olduğu gibi bu noktada da daha tecrübeli ve aktif idi. Kendi cemaatlerinin yaşadığı kırımı birçok yolla resmetmeye çalışan azınlıklar ise alternatif veriler üreterek, İstanbul hükümetinin politikalarını teşhir etmeye, bilhassa Avrupa ve Amerika politika mahfelleriyle kamuoylarına bu istatistiklerle de seslenmeye çabalamışlardır.

Taraflar arasında nüfus istatistikleri üzerine yaşanan anlaşmazlık, aynı şekilde ihlâl istatistiklerinde de görülür. Çünkü ihlâl istatistikleri, en az nüfus istatistikleri kadar hassas bir konudur. Mesela, bir uluslararası inceleme heyetinin 1890'larda Ermenilere yönelik saldırıları yerinde inceleme talebini istemeyerek de olsa kabul etmek zorunda kalan Osmanlı hükümeti, doğu bölgelerine yapılacak gezi öncesi, bölge valilerini uyararak, "Ermenilerin kendilerini hep mağdur"

[12] E. Ziya Karal, "Non-muslim Representatives in the First Constitutional Assembly", B. Lewis ve B. Braude (ed.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire: the Functioning of a Plural Society*, New York; Londra: Holmes & Meier, 1982, ss. 387-400. Catherine Boura, "The Greek Millet in Turkish Politics: Greeks in the Ottoman Parliament (1908-1918)", *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism*, D. Gondicas ve C. Issawi (ed.), New Jersey: Darwin Press Princeton university, 1999, ss. 193-206.

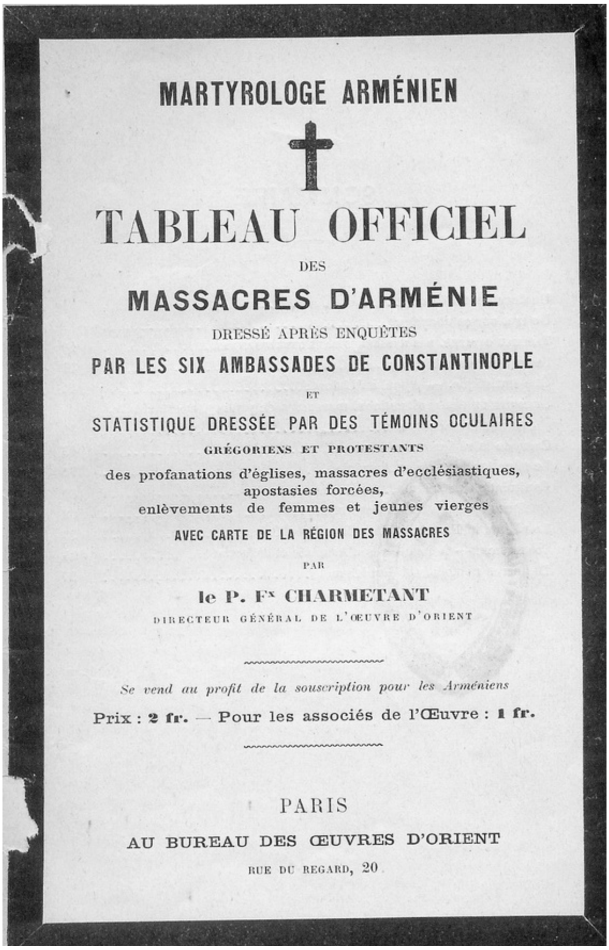
MARTYROLOGE ARMÉNIEN

TABLEAU OFFICIEL

DES

MASSACRES D'ARMÉNIE

DRESSÉ APRÈS ENQUÊTES

PAR LES SIX AMBASSADES DE CONSTANTINOPLE

ET

STATISTIQUE DRESSÉE PAR DES TÉMOINS OCULAIRES

GRÉGORIENS ET PROTESTANTS

des profanations d'églises, massacres d'ecclésiastiques,
apostasies forcées,
enlèvements de femmes et jeunes vierges

AVEC CARTE DE LA RÉGION DES MASSACRES

PAR

le P. F[x] CHARMETANT

DIRECTEUR GÉNÉRAL DE L'ŒUVRE D'ORIENT

Se vend au profit de la souscription pour les Arméniens

Prix : 2 fr. — Pour les associés de l'Œuvre : 1 fr.

PARIS

AU BUREAU DES ŒUVRES D'ORIENT

RUE DU REGARD, 20

Şekil 1: P. Fx Charmetant'ın 1896 tarihli "Ermeni şehitleri" adlı kitabı

göstermeye çalıştıklarını ve bunun da devletin bekasına zararlı olduğunu, bu yüzden memurların dikkatli olmasını tenbih eder.[13]

Nüfus istatistiklerinde olduğu gibi ihlâl istatistiklerinde de taraflar mutabık değillerdir ve neredeyse her durumda iki zıt kutbu oluşturur, iki farklı rakam setinin savunuculuğunu yaparlar. İktidarın iyice küçülttüğü kayıpları gayrimüslim milletlerin temsilcileri iyice arttırırlar. Ama anlaşmazlık sadece verilerin niceliğinde değil, ihlâllerin taksonomisinde, yani adlandırma, sınıflandırma ve hiyerarşisinde de karşımıza çıkar. Azınlıkların verilerinde sivil kayıplar öne çıkarken, İstanbul verilerinde bunlar silahlı ele geçirilen teröristler olarak betimlenir. Ama

[13] C.A.D.N. (Centre des Archives diplomatiques de Nantes) Constantinople/Ambassadeurs/E/VIIIe-1939/107.

sıklıkla, ölü Müslümanlar 'şehit', Ermeniler ise 'telefat' başlığı altında nitelendirilirler.[14] Azınlıkların 'el konulan', 'yağmalanan', 'işgal' edilen hane kategorileri, iktidarın istatistik cetvellerinde 'terkedilen mallar/emval-i metruke' olarak adlandırılır.

Osmanlının son yüzyılında milliyetçi örgütlenmelerin ürettiği kolektif şiddet üzerine tanzim edilen ve ciddi bir yekuna ulaşan ihlâl verilerine bir kaç örnek vermek gerekirse, 1876 Bulgar ayaklanmasına eşlik eden ihlâl tabloları,[15] 1890'lardaki Ermeni Taşnak isyanına Müslümanların ölçüsüz cevabının yol açtığı Ermeni sivillerine yönelik katliamların sonuçları,[16] Makedonya'daki Hıristiyan köy korucularının Müslümanlara yönelik saldırılarına dair Osmanlı hükümetinin oluşturduğu istatistikler[17] hemen akla gelenler arasında sayılabilir. Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı nüfus yıkımını ölçmek isteyen İttihat ve Terakki muhalifi İstanbul hükümetinin veri derleme çabasının[18] yanı sıra bu tür çalışmalar özellikle 1919-1922 sürecinde Paris-Sevr-Lozan konferanslarında bir hayli yoğunlaşır. Wilson ilkelerine göre etnik/politik sınırların çizileceği Paris-Sevr konferanslarında yaşayan nüfus kadar ölüm istatistikleri de gündemi işgal eder. Hıristiyan ölü sayısı, yaşanan trajedinin boyutunu göstermenin yanı sıra Ermeni, Yunan ve Nasturi/Süryani ülkelerinin sınırlarını belirleme tartışmalarında gündeme gelir. İttihatçı iktidarın nüfus politikalarından nasibini alan Osmanlı azınlıkları yaşananları yazıyla olduğu kadar sayılarla da resmederler. Mesela Yunan başbakanı Venizelos, 250 bininin katledildiği 500 bin Rum'un sürgün edildiğini iddia ederken, Süryaniler 240 bin[19] kayıp verdiklerini iddia ederler. Ama özellikle tartışmalar Ermeni kayıpları sayısı etrafında gelişti. Aşağıda buna daha geniş değinilecektir.

---

[14] Bkz. Hüseyin Nâzım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, iki Cilt, İ. Binark ve N. Aktaş (der.), Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1993, s. 359: "Bu ihtilâlde nefs-i Van'da vukû' bulan telefât ve mecrûh yekûnu sekiz yüz yetmiş dokuz nerefe bâliğ olup, bunlardan üç yüz kırk neferi şühedâ ve iki yüz altmış neferi mecrûhîn-i İslamiyyeden ve iki yüz on dokuz telefât ve elli dokuz neferi mecrûhîn-i Hıristiyaniyyeden ibârettir."

[15] Bkz. Respecting the Conference at Constantinople, November 1876 to February 1877, *Printed for the use of the Foreign Office. January* 1877, Confidential (3089), FO 424/37 içinde.

[16] Ermeni örgütleri tarafından derlenen bir ihlal tablosu için bkz. *Ermeni Olayları Tarihi*, cilt 2, ss. 386-390.

[17] Osmanlı hükümetinin, Rumeli müfettişliği bölgesindeki Hıristiyan koruyucuların yaptığı ihlallerin verisi için bkz. F.O [Foreign Office, Britanya Dışişleri Bakanlığı] 371/584.

[18] DH.ŞFR 95/191 (17/6/1919) Nüfus miktarındaki zayiat ve kayıp nispetinin mukayese suretiyle tespit ve inbasına dair Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'nden Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilayetlerine çekilen telgraf. DH.ŞFR 96/181. (13/2/1919). Vilayetlerden gönderilen ihlal istatistikleri için bkz. U. Demirbaş vd. (der.), *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri, c. 1 (1914-1919)*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2001.

[19] "Emir Tabibzade Abdelkerim Pacha"nın "La question Assyro-Chaldéenne devant la Conférence de la Paix" adlı memorandumu içinde yeralan "Population Approximative des Assyro-Chaldéens perdu sur les champs de bataille et sur les champs de massacre depuis 1914 jusqu'en 1919" adlı katledilen Asuri-Keldani nüfus istatistikleri için bkz. C.A.D.N., Ankara, Ambassadeur (1919-52), 92.

Genel olarak kolektif ve politik şiddetten kaynaklanan can ve mala yönelik tahribatı kayıt altına alan bu verilerde öne çıkanları sıralamak gerekirse; ölü/yaralı asker-polis/tedhişçi, tutuklu sayısı, tecavüz edilen, zorla evlendirilen kadınlar, el konulan çocuklar, yaşam olanaklarından yoksun bırakılan aileler, yakılan, yıkılan haneler, yağmalanan veya el konulan mal, mülk, arsa, mağaza vs, çalınan ve yok edilen büyük ve küçük baş hayvanlar, tahrip edilen tarımsal ürünler ve benzeri. Bu tür istatistiklerin asıl vurgusu mal-mülkten ziyade insan hakları ihlâlleri ve şüphesiz onların en başta geleni olarak insanî kayıplar idi; ölen ve yaralanan sivil insanların miktarı.

İhlal istatistikleri, bu verileri hazırlayanlara bağlı olarak değişiklik göstermekteydi. İstanbul hükümeti ve azınlık gruplarının hazırladığı veriler dışında olaylarda aktif olarak yer almayan üçüncü tarafın da dönem dönem ihlâl istatistikleri hazırladığı oluyordu: İstanbul hükümetinin derledikleri (ki bazı durumlarda merkezden gönderilen özel heyetlerce ve genelde yerel memurlarca derlenmekteydi), yabancı heyetlerin derledikleri (çoğunlukla dönemin büyük güçleri olan Britanya, Fransa, Almanya ve Rusya'nın İstanbul konsoloslukları vasıtasıyla derlenmekteydi) ve nihayet azınlık gruplarının derledikleri hak ihlâl istatistikleri. Bu geniş yelpazeye zaman zaman Partriklik gibi dini kurumlarla kimi sivil toplum örgütleri, illegal örgütler de katılmaktaydı. Bu kesimlerin hazırladığı veriler bir yandan da kendilerinin Osmanlı iktidarıyla ve azınlık topluluklarla kurdukları ilişkilerin düzeyini yansıtmaktaydı.

Şüphesiz her ihlâl kendi tarihsel, coğrafi ve politik bağlamı içinde anlamlıdır ve bunlar göz önüne alınarak değerlendirilmeli. Örneğin kolektif mal yağmasının savaş veya 'barış' döneminde olması ihlâle farklı anlam kazandırır. Ancak her ihlâl istatistiğini kendi bağlamı içinde değerlendirmek bu çalışmanın sınırlarını aşıyor. Bu detayı gözardı etmek mecburiyeti dahi, ihlâl istatistiklerinin hazırlanma nedenlerini ve işlevlerini sorgulamamızı ve cevaplarına dair kimi önemli ipuçlarını görmemizi engellemiyor.

Bu noktada metodolojik açıdan önemli bir soruyu, ihlâl verilerinin nasıl hazırlandığı sorusunu sormak gerekir. İstanbul açısından bunun cevabı nispeten nettir. Osmanlı hükümetleri bu tür verileri, sicil-i nüfus kayıtları, asker-polis kayıtları ve 'ölü ele geçirilen'/kadavra kayıtlarına dayandırmaktaydı. Azınlık toplulukların verileri ise daha 'tahmini' idi. Onların yerel ve küçük çaptaki olayların verilerini derlemeleri hiç zor değilken, büyük çaplı olaylar için ileri sürdükleri veriler çoğunlukla 'tahmini'ydi; bazen de 'tarafsız' inceleme heyetlerinin verilerine dayanmaktaydılar.

Konuya giriş niteliğindeki bu kısa çalışmanın asıl sorusu şudur: Bu istatistikler neden ve hangi amaçlarla hazırlandı, ölü bedenler niçin sayıldı? Veriler nasıl işlev gördüler ve nasıl tüketildiler/kullanıldılar? Canlı nüfusun kimliğini ölçmenin politik karşılığı olduğunu biliyoruz. Öte yandan, ölüleri kimliğini gözardı ederek saymak varken, bu istatistiklerde neden onların da etnik-dinsel kimliği önem kazandı? Ekonomik aklın bir sonucu olarak bir 'ulusal değer'in kaybını/zararını tespit için mi? Yoksa, öteki dünya dahil mezarlıkları dahi giderek

TABLE showing Total Number of Political Assassinations, &c., reported during the Year 1907.

	Bulgars.	Greeks and Patriarchists.	Serbs.	Vlachs.	Moslems.	Soldiers, Zaptiehs, &c.	Totals.
Killed by Bulgarians	120	184	49	11	86	71	521
" Patriarchists ..	320	17	..	21	12	22	392
" Serbs	68	..	1	..	2	25	96
" Vlachs	..	23	..	..	1	8	32
" Moslems ..	172	1	16	1	1	..	191
" Unknowns ..	75	5	1	3	26	9	119
Armed insurgents killed in encounters with the troops	236	89	88	4	..	..	417
Total	991	319	155	40	128	135	1,768

Tablo 1: "Total Number of Political Assassinations, reported during the Year 1907" [FO 195/2363 içinde Turkey Annual Report 1907, conf. Print.9196.]

daha fazla ölçüde politik sınırlarla ayırmaya dönük bir zihin halinin dışavurumu mu?

Öncelikle en temel ve bilinen nedenlerden başlamak gerekirse, bir nedenin devleti, bürokrasiyi ve kamuoyunu 'bilgilendirme' amacından kaynaklandığı söylenebilir. Yaşananları kamuoyuna aktarmak ve iletmek amacının bir parçası olarak, kolektif şiddetin sayısal cetvellerle ifadesi zorunluydu. Modern devlet, yaşayanlar kadar ölenleri de kayıt altına almak, kataloglamak isterken, modern milliyetçi hareketler de kendi milletlerinin kayıplarını belgelemek, tarihe mal etmek ister.

Olaylar sırasında üretilen ihlâl verilerinin amacı da anlaşılır ve meşru bir nedenden kaynaklanıyordu: Üçüncü tarafın müdahalesini sağlayarak hak ihlâlinin yayılmasını ve artmasını önlemek. Özellikle Hıristiyan azınlıkların ürettiği verilerin bir kısmı büyük devletlere yönelik olup, yabancı dillerde hazırlanırdı. 1913-14'de İttihatçı hükümetin marifetiyle sürülen Rumlara ait istatistikler Osmanlı Rumları ve Yunanistan tarafından küresel dolaşıma çıkarılırken, amaç Osmanlı hükümeti üzerindeki dış baskıyı artırarak zorunlu göç olaylarını durdurmaktı.[20] Aynı şekilde Osmanlı Bankası'nı işgal eden Ermeni komitacıları kamuoyuna açık deklarasyonlarında '100.000 şehidin' kanları adına özgürlüğü 'talep etme hakları' olduğunu ifade ederler.[21]

Olaylar anındaki duygusallığın etkisiyle üretilmiş olan bu tür ihlâl istatistiklerinde verilerin abartılması sık rastlanan bir durumdu. Yabancı heyetlerin verilerinde de zaman zaman bu aşırılıklara rastlanıyordu. Mesela Sason olaylarını ince-

[20] Bkz. İzmir Yunanistan Konsolosu'nun hazırladığı 20-24 Haziran 1914 tarihleri arasında meydana gelen Rumlara yönelik saldırıların bilançosu için bkz. FO 195/2458, ss. 402-409.

[21] *Blue Book, Turkey*, No: 1, 1897, s. 15. Ayrıca bkz. Edhem Eldem, "26 Ağustos 1896 'Banka Vakası' ve 1896 'Ermeni Olayları'", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 5 (2007), ss. 113-146.

leyen yabancı gözlemciler heyetinde yer alan İngiliz görevliler 10.000 Ermeninin katledildiğini düşündüklerini belirtirken, olaylar yatıştıktan sonra ileri sürdükleri tahminlerde rakam "900'a düşer."[22]

Olay sonrası üretilen verilerin gerisinde bazı pratik nedenler de vardı. Olayların yaralarını sarmak, ölüleri bir salgın hastalığa sebep olmadan bir an önce gömmek, yaralananları tedavi etmek, evsiz barksız kalanlara konut yapmak/sağlamak, maddi zarara uğrayanlara tazminat vermek gibi. Mesela, 1876 yılında oluşturulan Balkanlar'da reformları hayata geçirme komisyonu, 'yardımların adil bir şekilde dağılımını kontrol etmek için istatistik veriler derlemek" zorundaydı.[23]

Çatışmaların ve ihlâllerin süreklilik gösterdiği yerlerde ise ihlâl tabloları gelişmelerin iyi yönde mi kötü yönde mi gittiğini tespit etmek için üretiliyordu. Mesela Makedonya'daki uluslararası güçlerin faaliyetlerinden biri, aylık ve yıllık ihlâl verileri hazırlamak idi. Bu veriler de farklı etnik ve dinsel gruplardan hangilerinin hangilerini öldürdüğünü/katlettiğini gösteren verilerdi. Bu rakamlar, aynı şekilde cani/katil ile öldürülenin etnik kimliğinin dökümünü vermekteydi. Bir anlamda Müfettişliğin varoluş nedeni olan etnik çatışmaları bitirmek yolunda alınan mesafeyi, bir anlamda kendi becerilerini ölçmekteydiler. Tablo 1'de görüldüğü gibi, dönemin büyük devletlerinin temsilcilerinin de katılımıyla Rumeli Müfettişliği'nin tespit ettiği politik cinayet verilerini üretiyorlardı. Bu cinayetlerin 'silahlı çatışmalardan', bazen 'askeri birlik' ve 'halk (population)' arasında ama çoğunlukla 'halkın farklı unsurları arasındaki' çatışmalardan kaynaklandığı belirtiliyordu. Bu tür verilerin üretilmesindeki amaç, 1907 raporunda şöyle belirtiliyordu; politik şiddetin "ceremesini asıl çekenler"in Bulgarlar olduğunun, geçen bir yıl içinde 'saldırı sonucu ölen' 1768 kişiden 991'inin Bulgar 'mezhebine (denomination)' ait olduğunun altı çiziliyordu. [24]

Bu tür verilerin hazırlanmasının iki önemli nedeni vardı: Yaşanan subjektif acıları objektifleştirmek ve ihlâlin karakterini belirlemek.

İhlal tablolarının Osmanlı hükümetinin istatistik ile modernleşme sürecine girmesinden sonra ortaya çıkması bir tesadüf değildir. İstatistiğin iktidarın gücünü daha da artırdığının fark edilmesi, bunu merkezileşme sürecinde olmazsa olmaz araçlardan biri olarak gören Tanzimat adamları ve nihayetinde İttihatçıların "telefat" istatistikleri üretmeleri rastlantısal gelişmeler değil. Diğer yandan büyük devletlere olayın vehametini anlatmak için yaşananların sayısal olarak temsiliyetten geçtiğini azınlık milliyetçileri kavramışlardı. Çünkü, Batı pozitivizmi ölçülemeyen şeyi tanımlamakta, sınıflamakta zorlanıyordu. Ölçülemeyen şeye saygı duyulmuyor, dikkate alınmıyor, duygusal kabul ediliyordu. Bu yüzdendir ki, taraflar iddialarının bilimsel, tarafsız, objektif olduğunu ispatlamak için ihlâlleri ölçmek ve tablolaştırmak zorundaydı. Bir diğer neden de bu bağlamda

---

[22] Max Choublier, *La question d'Orient depuis le traité de Berlin*, Paris, Librarie nouvelle de droit et de Jurisprudence, 1899, s.372.

[23] Bkz. FO 424/37 ve FO 608/79.

[24] FO 195/2363 içinde Turkey Annual Report 1907, conf. Print.9196.

subjektif bir boyut da içeren iddialarına objektiflik, 'bilimsellik' kazandırmaktır. Genelde tüm sömürgelerini ve özelde de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki varlıklarını medeniyet götürme olarak da sunmaktan haz duyan dönemin Büyük Güçleri için bu tür bir bilimsellik beklenen, istenen bir şeydir. Bilim, modernite, her şeyi saymak ve sınıflandırmak ister. Böylesi bir işlemden geçirilen vakalar batılılara 'sunulabilir' hale getirilir.

En önemli nedeni en sona aldım. Aslında bu tür olaylarda istatistikler üstünden düşünmek, rasyonalize etmek çabasını da içerir. Bu durumun tespiti olayların nedenini ve müsebbiplerini ortaya çıkarmaya da hizmet edebilir. Evet şaşırtıcı gelebilir, birçok fiili ve yerinde gözlem ile olay tanıklıklarından elde edilen bilgiler, kurumsal ve yazılı belgelerin yanı sıra olayın karakterini anlamaya ve ihlâl istatistikleri çözümlemeye de yardımcı olur.

Mesela 1890'larda Sason bölgesindeki olayları incelemeye giden uluslararası araştırma komisyonu, amacını "Ermenilerin gerçekten de isyan mı ettikleri" ve/veya olayları "bastırma" yolundaki hükümetin hayata geçirdiği önlemlerin olayların "boyutu" ile "orantılı" olup olmadığını ve de bu önlemlerin "insanlık sınırlarını aşan" bir karaktere bürünüp bürünmediğini araştırmak olarak açıklar. Heyet, hükümetin isyanı bastırma sırasında hayata geçirdiği tedbirlerin meşru sınırları aşıp aşmadığını tespit etmek ister. İlginç olan bunu sadece tanıklıklar ve heyetin bizzat gözlemlerinden değil, aynı zamanda, ölü bedenler üzerinden de anlamaya çalışmalarıdır. Olaylardan etkilenenlerin kimlikleri, özellikle ölenlerin etnik-dinsel kimliklerinin oranı olayın karakteri hakkında bir ipucu da verecekti. Ermeni kayıpların sayısı, Müslümanlarinkine eşit ise, hükümetin kabul edilebilir sınırlar içinde hareket ettiği, hatta karşılıklı kırım, etnik çatışma olasılığının düşünülebileceği, ama oranın anormal derecede fazla olması Ermeni tarafının iddia ettiği gibi bir katliam olduğuna işaret edecekti.[25]

Son Birkaç Söz

Osmanlı tarihi hem günümüz küresel ve özellikle Osmanlı mirası coğrafyasındaki milliyetçilik ve şiddet ilişkisini anlamak için değerli bir laboratuvar. Sınırlı örneklerle resmedilmeye çalışılan hak ihlâli istatistiklerini daha fazla örneklendirmek ve bu minvalde milliyetçilik-ihlal istatistiği ilişkisini daha detaylı analiz etmek mümkündür.

Ama bu kısa ve genel okuma dahi bu türden istatistiklerin tarihçilik mesleği açısından önemli ama bir o kadar da sorunlu olduğunu gösteriyor. Özellikle tarihin hassas ve 'elem verici' olaylarını analiz ederken ihlâl verilerini kullanmak belki kaçınılmaz. Ama bunu dikkatlice yapmak, hangi dönemde ve hangi aktörler tarafından üretildiğini de göz önüne almak gerekir.

[25] *Age*, s.170.

NOMS DES VILLES ET VILLAGES	NOMBRE D'HABITANTS CHRÉTIENS	CHRÉTIENS DU CAZA	POPULATION CHRÉTIENNE EXPULSÉE	CHRÉTIENS DU CAZA EXPULSÉS	OBSERVATIONS
Caza d'Adramyte					
1) Adramytti	5500		5500		L'expulsion commença le 20)2 Juin au village de Kemer par menaces, fusillade et maifaits et finit par les mêmes moyens à Adramytte le 26)8 Juin 1914.
2) Avdjilar	500		500		
3) Tahtakeuy	250		250		
4) Guiores	500		500		
5) Kizil-Kitsili	50		50		
6) Zeitinli	1800		1800		
7) Araplar	40		40		
8) Fréneli	2000		2000		
9) Frenkeuy	100		100		
10) Tsourouk	200		200		
11) Déré-keuy	400		400		
12) Bourhanié ou Kemer	2800		2500		
13) Kara-agatsh	550	14690	550	14390	
Districts éprouvés du Caza d'Aïvali					
14) Kiomotch	600		600		L'expulsion commença au village Ghenitsarochori en même temps qu'aux districts d'Adramytte. La plupart des habitants de ces villages se sont refugiés à Aïvali.
15) Kerenkeuy	100		100		
16) Ghénitsarochori	2450		2450		
17) Yiayiakeuy	700		700		
18) Aghiasmati	1000	4850	1000	4850	
Caza de Pergame					
19) Pergame	7400		7400		L'expulsion commença à Rumkioï le 24)6 par menaces, maifaits et finit le 29)11 Juin par pillages, massacres, violations de femmes aux villages Calarga, Tsandarli, Klissekioï et Sachrani.
20) Roum-keuy	500		500		
21) Kiniki	3000		3000		
22) Soandjilar	750		750		
23) Kalarga	400		400		
24) Dikili	3000		3000		
25) Kavakoum	400		400		
26) Ismaïlar	300		300		
27) Adzanos	800		800		
28) Tsandarli	1250		1250		
29) Klissekeuy	600		600		
30) Sachrani	150		150		
31) Soma	2000	20550	1300	19850	
Caza de Phocée					
32) Nouvelle Phocée	6500		6300		L'expultion commença le 28)10 Juin au village Kerenkioï, par des violations, maifaite et incendies de l'Eglise et finit le 31)13 Juin par un véritable carnage à Phocée, violations de femmes et profanation d'églises.
33) Kizbeili	130		130		
34) Tsakmakli	350		350		
35) Arab tsiflik	300		300		
36) Ali-agha	1500		1500		
37) Ancienne Phocée	5450		5450		
38) Bagh-arassi	1500		1500		
39) Souyondjouk	800		800		
40) Barrés	600		600		
41) Gherenkeuy	900	18030	900	18030	
à réporter		58120		57120	

*Tablo 2: 1914 Yılında Göç etmek Zorunda Kalan Osmanlı Rumlarının istatistiği [*F.O.195.2458*]*

Yaşayan nüfusa dair istatistiklerle hak ihlâli istatistikleri, ya da ölü beden istatistikleri arasında içerik ve biçim olarak birçok fark olduğu kadar bazı benzerlikler de söz konusudur. Önemli bir benzerlik, veriler ve kategorilerin tarafların politik çıkarlarına uygun olarak değiştirilmesidir. Genellikle hiç bir taraf, kendi ihlâl istatistiğinde, karşı tarafın kayıplarını 'daha az' göstermez. Bu bir anlamda kendini suçlamak, karşı tarafın kendi politikalarından kaynaklanan mağduriyetini kabul etmek anlamına gelir. Bir politik kimliğin kendi dökümanlarında kendini gaddar, suçlu olarak göstermesi istisnadır.

İki istatistik arasındaki en önemli fark ise şurada: İhlâl/ölü istatistikleri nüfus istatistiklerinin aksine, durumdan ziyade bir eylemi/hareketi ölçer. Nüfus sayımı/istatistik literatürü nüfusu bir istatistik cetvelde etnik dinsel gruplara göre ayırmanın (mesela Ermeni ve Müslüman) sorunlu olduğunu, çünkü kimliklerin çoğul ve değişken olduğunu belirtir. Bu bir nebze doğrudur. Ancak bu argüman, ihlâl istatistiklerine daha yakışmaktadır. Çünkü ihlâl istatistiği, bir eylemi, bir eylemin sonucunu belirtir. Etnik kimlikler değişkendir ama eylemler daha fazla değişkendir. Eylemi tespit etmek, adlandırmak, hele katliamlara varan kolektif ve politik eylemleri tasnif etmek ve ölçmek çok daha zor ve subjektiftir. Diğer

yandan, ihlâl istatistikleri eylemi resmettiği için daha yargılayıcıdır. İhlâle yol açan eylemin biçimini tespit etmekle kalmamakta, eylemin niteliğini ortaya çıkarmaktadır (iç savaş, politik ihlâl, rastgele ya da sistemli olması gibi). Bunun yarattığı sorun, eylemden galip çıkanın (ki bu genellikle iktidardır) eylemin biçimini ihlâl istatistiklerindeki kategorilerle belirlemiş olmasıdır. Tabiri caizse nasıl ki bir yurttaşı –kasti ya da kazara- öldüren kolluk kuvvetlerinin, yanına koydukları bir silahla bunu 'ölü ele geçirilen anarşist' olarak basına yansıtma güçleri varsa, aynı şekilde, iktidar ihlâl istatistiklerine de bunun benzeri bir işlev gördürür. Politik ve kolektif şiddetten zarar gören siviller, pekala iktidarın ihlâl cetvellerinde terörist olarak tasnif edilebilir. İktidar sadece öldürmez ama aynı zamanda öldürdüğünün nasıl tasnif edilmesi gerektiğini de belirler. Bir anlamda mağdurun manevi ölümünü de gerçekleştirir.

Diğer yandan, devrimci muhalif örgütlerin aktörü olduğu olayların da bu kesimler tarafında yansıtılması bazı sorunlar içermektedir. Bu örgütler yeni bir iktidar odağı yaratmanın kendine ait kategoriler yaratmaktan geçtiğinin farkında olarak, ihlâl istatistiklerinde silahlı militanlarına yer vermeyip, sivil mağdurlardan ibaret ihlâl istatistikleri hazırlarlar. Bu veriler uzun vadede bir kimliğin kendini mağdur, edilgen olarak inşa etmesinin bir parçası haline gelecektir.

Kaynakça

Anagnostopoulou, S., *The Passage from the Ottoman Empire to the Nations-States*, İstanbul 2004.

Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism,* Verso, 2006.

Bloxham, Donald, *The Great Game of Genocide: Imperialism, Nationalism, & The Destruction of the Ottoman Empire*, University Press, Oxford GB, 2003.

Bookman, M. Z., *Economic Decline and Nationalism in the Balkans*, New York: St. Martin's Press, 1994.

Boura, Catherine, "The Greek Millet in Turkish Politics: Greeks in the Ottoman Parliament (1908-1918)", *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism*, D. Gondicas ve C. Issawi (ed.), New Jersey: Darwin Press Princeton university, 1999, ss. 193-206.

Bourguet, M-N., *Déchiffrer la France: La statistique départementale à l'époque napoléonienne*, Paris: Editions des archives contemporaines, 1988.

Bozarslan, Hamit, *La question kurde: États et minorités au Moyen-Orient*, Paris, Presses de Sciences-Po, 1997; Robert Olson, *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion 1880-1925*, University of Texas Pr; 1989.

Choublier, Max, *La question d'Orient depuis le traité de Berlin*, Paris, Librarie nouvelle de droit et de Jurisprudence, 1899, s.372.

Cohen, P. C., *A Calculating People: the Spread of Numeracy in Early America*, Chicago: University of Chicago Press, 1982.

Dawn, C. Ernest, *From Ottomanism to Arabism. Essays on the Origins of Arab Nationalism*, Urbana: University of Illinois Press, 1973.

Gellner, E., *Nations and Nationalism*, Oxford: Blackwell, 1983.

Gondicas, D. and C. Issawi (eds.), *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism: Politics, Economy and Society in the Nineteenth Century*, Princeton 1998.

Göçek, F. Müge, "The Decline of the Ottoman Empire and the Emergence of Greek, Armenian, Turkish and Arab Nationalisms", M. Göçek (ed.), *Social Constructions of Nationalism in the Middle East. SUNY Press. 2002*, ss. 15-83.

Hirsch, Francine, *Empire of Nations: Ethnographic Knowledge & the Making of the Soviet Union*, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2005.

Hobsbawn, Eric, *The Age of Extremes: A History of the World, 1914-1991*, Knopf Publishing Group, 1996.

Karal, E. Ziya, "Non-muslim Representatives in the First Constitutional Assembly", B. Lewis ve B. Braude (ed.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire: the Functioning of a Plural Society*, New York; Londra: Holmes & Meier, 1982, ss. 387-400.

Karpat, Kemal, *An Inquiry into the Social Foundations of Nationalism in the Ottoman State: from Social Estates to Classes, from Millets to Nations*, Princeton University, 1973.

Libaridian, Gerard J., "The Ideology of Armenian Liberation: The Development of Armenian Political Thought before the Revolutionary Movement: 1639-1885," basılmamış doktora tezi, University of California at Los Angeles, 1987.

Patriarca, S., *Numbers and Nationhood: Writing Statistics in Nineteenth-century Italy*, New York: Cambridge University Press, 1996.

Smith, A. D., *The Ethnic Origins of Nations*. Basil Blackwell, New York, 1986.

Tunçay, Mete ve E. J. Zürcher (eds.), *Socialism and Nationalism in the Ottoman Empire: 1876-1923*, New York: British Academic Press/I. B. Tauris, 1994.

Öz: Osmanlı son yüzyılını kaplayan kollektif ve politik şiddet günümüz Osmanlı coğrafyasında da tüm yıkıcılığıyla devam etmektedir. Bu tarihsel ve güncel sorun her alanda oldugu gibi akademide de gereken ilgiye mazhar olmaktadır. Ancak bu çalışmaların pek kaale almadığı veya üstünkörü geçtiği konu kollektif şiddetin nitelendirilmesi ve ölçülmesi meselesidir. Kollektif şiddet duygusal bir kalkışmadan öte bir rasyonel aklı içeriyorsa, bunun ölçülmesi de kaçınılmazdır. Bu çalışma milliyetçiliğin şiddet/ihlâl istatistiklerini nasıl ürettiklerine, araçsallaştırdıklarına dair sorgulanabilecek genel özellikleri öne çıkarmakta ve bunlara doyurucu cevaplar aramaya çalışmaktadır.

Anahtar sözcükler: Kollektif/politik şiddet, Osmanlı, ihlâl/cürüm istatistikleri, milliyetçilik

Violence, Nationalism and the Statistics of Violence/Violations: The Ottoman Case

Abstract: Collective and political violence that dominated the late century of the Ottoman Empire still prevails in the same lands with its destructive consequences. This historical and actual problem deservedly receives attention in the academia. However, the issues of how to define the colective violence and how it was measured have been grossly ignored. If such violence involved a rationale behind, one would inevitably expect it to be measured as well. This essay attempts to question the main characteristics of how nationalism produced what may be called statistics of violence/violations and seeks to find some answers to such questions.

Keywords: Collective/political violence, Ottoman, statistics of violence/violations, nationalism

Sırbistan'da Mileta'nın İhtilali (1835)

Selim ASLANTAŞ*

I. Tarihi Arkaplan ve İhtilalin Sebepleri

1804'te Birinci Sırp isyanı ile başlayan ve 1903'te Kral Aleksandr Obrenoviç'in öldürüldüğü darbe ile sona eren Sırbistan'ın 19. Yüzyıl siyasi tarihi isyan, ihtilal ve suikastlarla doludur. Sırbistan, 1815 İkinci Sırp İsyanı'ndan 1878 Berlin Antlaşması'na kadar hukuken Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bir knezlik ve bu tarihten sonra ise bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürmüştür. İkinci Sırp isyanının lideri olan Knez Miloş Obrenoviç tedrici bir şekilde Osmanlı devletinin Sırbistan üzerindeki otoritesini zayıflatarak iç işlerinde müstakil bir knezliği fiilen kurmuştur. Knez Miloş kurduğu bu knezliğin neredeyse tek hâkimi haline gelmiş ve ülkeyi despotik tarzda yönetir olmuştur. Miloş'un bu yönetim tarzı sonu 1839'da kendisinin iktidarı bırakmasına yol açacak bir mücadele sürecini tetiklemiştir.

1835 Ocak ayında meydana gelen Mileta'nın İhtilali (*Miletina Buna*) cereyan eden bu mücadelelerin yansımalarından biridir. İhtilal kan dökülmeden ve bir hafta gibi bir sürede sona ermesine rağmen Radoş Lyuşiç'e göre (1986: 118) Knez Miloş'a karşı çıkarılan isyan ve ihtilaller arasında sonuçları bakımından en önemli harekettir. Çünkü bu ihtilalle birlikte Sırbistan'da Anayasa Savunucuları *(ustavobranitelji)* denen ve 1842'de Obrenoviçlerin iktidarına son veren muhalefetin çekirdeği oluşmuştur. Mileta'nın İhtilali adını 1804 ve 1815'de çıkan isyanlara

* Hacettepe Üniversitesi, Tarih Bölümü, selimasalantas@hacettepe.edu.tr.

katılan ve Miloş'un birinci iktidarında (1815-1839) nahiye knezliğinden Büyük Halk Mahkemesi Reisliği'ne ve Rasinski bölgesinin Büyük Serdarlığı'na kadar çeşitli görevler yapmış olan *stareşina*dan (*rüesa-yı millet*) Mileta Radoykoviç'ten almıştır.[1]

Aslında 1835'e gelene kadar Sırbistan'da Knez Miloş'a karşı irili ufaklı bir dizi isyan ve kalkışma vuku bulmuştur. Bu bağlamda, 1816'da Knez Sima Markoviç, Pavle Çukiç, Dragiç Korunoviç isyan etmişler ve üçü de öldürülmüşlerdir. 1821 baharında Marko Todoroviç-Abdula ve Stevan Dobrnyaç isyan etmişler, bu isyan da kısa sürede bastırılmış, Abdula öldürülmüş Dobrnyaç ise Avusturya'ya kaçmıştır. 1825'in başlarında Cakova İsyanı (*Djakova Buna*) patlak vermiştir. Bu isyan öncekilerine nazaran daha büyük bir kalkışma olup Sırbistan'ın birkaç bölgesinde etkili olmuştur. İsyanın lideri Miloye Popoviç başlangıçta bazı başarılar elde etmişse de isyan Toma Vuçiç Perişiç tarafından bastırılmış ve Miloye ile birlikte kardeşi ve diğer isyancıların bir kısmı yakalanıp öldürülmüştür (Prodanoviç, 1930: 36). Söz konusu bu isyanların altında Miloş'un suiistimalleri ve zulümleri, onun *kapetan* ve *pandur*larının zorbalıkları, Miloş'un ticaret tekeli, stareşina ve Knezin mülklerinde halkın angraryaya (kulluk) mecbur edilmesi, yüksek vergi ve mükellefiyetler yatmaktadır (Prodanoviç, 1930: 36; Çubriloviç, 1958: 140). Bu isyanlara sadece alt tabakandan insanlar değil stareşina da özellikle isyan liderleri olarak katılmışlardır (Yankoviç, 1951: 77).

Mileta'nın İhtilali'nin nasıl meydana geldiği ve sonuçlarına geçemeden evvel sebepleri üzerinden durmak faydalı olacaktır. Lyuşiç'e göre ihtilalin kökleri II. Mahmud tarafından 1830 ve 33 yıllarında çıkarılan fermanlarda yatmaktadır. 1830 Fermanı'nda Miloş Obrenoviç'in knezliğin idaresini stareşina daha kesin bir ifadeyle Miloş'un muhaliflerinin oluşturduğu *Sovyet* ile paylaşacağı karara bağlanmıştır.[2] Miloş, Sovyet'e bu gücü kazandıracak bir kanuni düzenlemeyi yapmaktan (*ustav*-anayasa) kurnazca kaçınmıştır. Bu siyaset karşısında muhalefet de geri adım atmamış ve knezlikte Sovyet'in en üst yönetim makamı olacağı bir anayasanın teşkil edilmesi amacından asla vazgeçmemiştir. Bunun yanında 1833'ten sonra Sırplar vergi düzeninin 1833 fermanının hükümleriyle uyumlu hale getirilmemiş olmasından dolayı memnuniyetsizlik göstermişlerdir. Vergi meselesi önemli bir huzursuzluk kaynağı olmuştur. Ayrıca kulluk sistemi (angarya), mal ve can güvenliğinin olmaması çok önemli sorunlar olarak kalmıştır. Lyuşiç, 1833 fermanının Sırbistan'da feodal sistemi ilga etmediğini "Türk feoda-

[1] Mileta Radoykoviç 1788 yılında Kruşevats'a bağlı bir köyde doğmuştur. Kara Yorgi'nin önderliğindeki 1804 Birinci Sırp İsyanı'nda Obrej isyancılarının bayraktarlığını yapmış, isyancılar arasında cesur biri olarak nam salmıştır. 1815 isyanında ise Miloş'un isyan çağrısına en önce uyanlardan biri olmuş ve hemen silahlanıp isyana katılmıştır. 1832'de Osmanlı'ya karşı Aleksinats, Kruşevats, Paraçin taraflarında çıkan isyanı yönetmiştir. Bundan sonra Rasinski Bölgesi'nin Büyük Serdarı olarak tayin edilmiştir (Miliçeviç, 1888: 597).

[2] Söz konusu fermanda Padişaha "sadakat ve istikametinin mükâfatı olarak knezliğin" Miloş Obrenoviç ve ailesine tahsis edildiği ve Miloş'un Sırbistan'ın dâhili işlerini "*millet muhtarlarından [stareşina] olan meclis marifetiyle icrâ eyleyeceği*" hükmü yer almaktadır (Belgradi Raşid, 2011; 244).

lizmiyle" "Sırp yarı-feodalizminin yer değiştiğini ifade eder (Lyuşiç, 1986: 119-120).

Grugur Yakşiç-Dragoslav Stranyakoviç'e göre (1935: 54-55) ihtilalde stareşinanın özellikle Miloş'un iktisadi politikalarından hoşnut olmaması önemli rol oynamıştır. 1830'da sipahiler arkalarında büyük mülkler bırakarak Sırbistan'ı terk ettiklerinde stareşina, Miloş'a o dönemde Eflak'ta uygulanmakta olan sisteme benzer bir yapıyı yürürlüğe koymasını ve bu mülkleri kendilerine bırakmasını Miloş'tan talep etmişler, fakat bu zümrenin bir gün kendine karşı gelebilecek güce erişmesini istemeyen Miloş bu talebi karşılamamıştır. Hatta stareşinanın gücünü azaltmak için "toprak işleyenindir" deyip sipahilerden kalan arazilerin bir kısmını köylülere dağıtmıştır.[3]

Vladimir Stoyançeviç de ihtilali ekonomik sebeplere dayandırmıştır. Ona göre ihtilalin ardında ülkenin ekonomik ve tabii kaynaklarına daha fazla nüfuz etme ve daha özgür bir şekilde onları tasarruf etme güdüsü yatmaktadır. Müslümanlardan kalan ev, dükkân, ambar, hanlar ve saire sahip olmak için Knezin kendilerine daha fazla imkân tanımasını talep etmişlerdir. Önderleri de dâhil olmak üzere ihtilale "Türklerin" bu türden mülk bıraktığı yerlerde daha fazla katılımın olması bununla ilgilidir. Herhangi bir şekilde politik sistemde ve toplumsal ilişkilerde radikal bir değişiklik talebi yoktur. Stoyançeviç, ihtilalin önderlerinin iktisadi meseleler dışındaki hususlara ikinci derecede önem verdiğini ve bu hususları sadece geniş halk kitlesinin desteğini kazanmak için kullandıklarını ifade eder. Yine ihtilalin önderlerinden bazılarının Sırbistan'da yeni "Sırp timar" sistemini yaratmaya çalıştıklarını düşünmektedir. Bu önderlerin halk içinden gelen Mileta hariç olmak üzere temel nitelikleri oligarşiye mensup olmalarıdır. Stoyençeviç'e göre ihtilal demokratik-burjuva değil oligarşik-bürokratik yapıyı haizdir (Stoyançeviç, 1966: 276-278).

Lyuşiç (1986: 120) İ. S. Dostyan'ı da referans vererek[4] halkın feodalizmin unsurlarından kurtulma talebinin isyanın ardındaki temel sebep olduğunu düşünmektedir. Dostyan'ın bu önemli çalışmasına maalesef ulaşamadık. Ancak bir başka makalesinde (1990: 134) konuya temas ederken ihtilalin altında anayasa ilanı, knezin otoritesinin sınırlandırılması, bütün sınıfların vatandaşlık haklarının teminat altına alınması gibi hususlarla birlikte feodal unsurların ilgası talebinin yattığını ifade etmektedir. Dostyan ayrıca bu muhalefetin teşekkülünde Avrupa'da cereyan eden devrimci ve liberal hareketlerin de rol oynadığının altını çizmektedir.

İhtilalin sebepleri açısından Miloş'un idare tarzı hiç şüphesiz önemli bir unsurdur. Leopold von Ranke, Miloş'un Osmanlı döneminden kalan bazı idare tarzını knezlikte devam ettirdiğini ifade eder. Miloş arazi, ev, değirmen her ne isterse kendi belirlediği fiyattan sahip olmakta, insanlara tamamen başına buyruk

[3] Yakşiç-Stranyakoviç bu arazileri alan köylülerin de Miloş'tan yarın ellerindeki toprağı alıp bir başkasına vermeyeceği konusunda emin olmadıklarını kaydetmektedir (1935: 55).
[4] "K Voprosu o Vosstanii Mileti Radoykoviča 1835 g. v Serbii (Po Materialam Arhiva vnešnej politiki Rossii)."

şekilde davranmakta, en ağır angaryaları yüklemekteydi. Köylüler onun hasadını kaldırmak için bir şehirden diğerine gelmek ve esnaf dükkânlarını kapatıp onun hasadına yardım etmek zorundaydılar Miloş'un halkın güvenliğini sağlamakla görevli adamları (*momke*) otoritelerini kişisel çıkarları için kullanıyorlardı. Miloş, padişahın bütün otoritesinin artık doğrudan kendisine geçtiğine inanıyordu (Ranke, 1853: 251-252).

II. Mileta'nın İhtilali

Mileta'nın İhtilali stareşina tarafından yapılan bir siyasi planın meyvesidir. Bu plan bazı Sırp tarihçiler tarafından komplo (*zavera*) ve planı yapanlar da komplocular (*zavernici*) olarak tanımlanmıştır. Söz konusu planın ortaya çıkışı şu şekilde olmuştur: 1834 yazında Knez Miloş stareşinanın önemli isimlerinden Stoyan Simiç'i[5] yeni tayin edilen Eflak ve Boğdan voyvodalarını kendi adına tebrik için Memleketeyn'e göndermişti. Simiç bu görevi ifa edip Aralık'ta Sırbistan'a dönmüştü. Simiç bu vazife sırasında Memleketeyn'deki boyarların etkin konumunu görmüş, onları bir anlamda kıskanmış ve Sırbistan'da stareşinaya böyle bir hakkı tanımadığı için Knez Miloş'a karşı kinlenmişti. Simiç bu görevden döndükten sonra oğlunun vaftiz törenine Miloş'u davet etmiş o da kendisi katılmamakla birlikte oğlunu ve karısını bu törene göndermişti (12-14 Ocak 1835). Simiç bu töreni vesile addedip stareşinadan Miloş'a karşı muhalefet eden isimleri de davet etmişti. Bunlar arasında Knez Miloş'un Kâhyası Avram Petroniyeviç, Yüksek Mahkeme üyeleri Mileta Radoykoviç ve Miloslav Zdravkoviç, meşhur haydutlardan Velyko'nun kardeşi Kapetan Milutin, Stoyan'ın kardeşi Aleksa vardı (Kunibert, 1988: 361).

Bu isimler vaftiz kutlamaları sırasında yapılan gizli toplantıda şu plan üzerinde anlaştılar: Şubat'ta toplanması muhtemel Skupştina'ya (*meclis-i umumi*) katılacak temsilciler, bir arzuhalle Miloş'tan ülkede bir anayasa ilan etmesini isteyeceklerdi. Bu anayasa stareşinanın menfaat ve isteklerini karşılayacak ama aynı zamanda halkın uzun zamandan beri talepleri olan kulluğun (angarya) kaldırılması, halkın umuma ait ormanlardan faydalanmasına ve hayvan ihracatının yapılmasına izin verilmesi gibi bazı hususları da içerecekti. Planı yapanlar, bu son maddelerle geniş kesimlerin teveccühünü kazanmayı amaçlamışlardı. Eğer Knez bu talebi reddederse o zaman silahlı ayaklanma başlatılacak ve zorla bu taleplerin tahakkuk etmesi sağlanacaktı. Toplantıda alınan karara göre Milosav Zdravkoviç Resavats, Mileta Radoykoviç Yagodina, Köprü ve Paraçin, Stoyan Simiç ise Kruşevats ahalisini ayaklandıracaklardı (Kunibert, 1988: 362; Prodanoviç, 1947; 67).

Toplantıda anayasa ilanı amacına nasıl ulaşılması gerektiği konusunda stareşina arasında iki farklı görüş oluştu: Stoyan Simiç ve Corce Protiç radikal bir yaklaşımla hemen harekete geçilmesi ve Miloş'un, oğlu Milan lehine knezlikten feragat etmesinin sağlanması taraftarıydılar. Hatta Protiç, Miloş'un

[5] Stoyan Simiç, daha önceleri ticaretle meşgul olmuş, zamanla Knez Miloş'un güvenini kazanmış ve onun özellikle gizli yazışmalarında kuryelik yapmış bir isimdi.

öldürülmesini dahi teklif etmişti.[6] Fakat Mileta Radoykoviç, Knez Miloş'u çekilmeye zorlamak veya onu öldürmek gibi yollara tevessül edeceklerin *kendisini karşılarında bulacaklarını* açıkça ilan ederek böyle bir gelişmenin önünü kesti. Mileta Radoykoviç, Miloslav Zdravkoviç, Avram Petroniyeviç ve Aleksa Simiç daha ılımlı bir pozisyon almışlardı. Onlar Skupştina'nın beklenmesinden yana tavır koydular. Toplantıda ılımlı tarafın görüşü galip geldi (Stoyançeviç, 1966: 277; Lyuşiç, 1986: 122).

Vaftiz töreni bittikten sonra Miloş'un karısı ve oğlu Kraguyevats'a döndüler. Onlara Miloş'un adamlarından Anastas Bulyubaşa ve Miloş'un tatarı Peketa refakat etmekteydi. Ayrıca Kapetan Milutin de onlarla birlikteydi. Yolda Anastas ve Peketa, Milutin'den yapılan gizli toplantıda konuşulanları bir şekilde öğrendiler ve bunu hemen Knez Miloş'a haber verdiler. Bu arada Milutin de Simiç'e gizli planı açık etmekten doğan hatasını örtmek kabilinden planın Miloş'un bir şekilde malumu olduğunu haber verdi (Kunibert, 1988: 364). Bu gelişme, planda değişiklik yapılmasına sebep oldu. Hemen Milosav Zdravkoviç, Mileta Radoykoviç ve Stoyan Simiç kendi bölgelerine gidip halkı ayaklandırmak ve onları toplanma yeri olarak belirledikleri Kraguyevats'a getirmek için harekete geçtiler. Öte taraftan Yüksek Mahkeme üyelerinden Ranko Maystoroviç ve Corce Protiç, bütün nahiyelerdeki serdar ve kapetanlara güya ayaklanan Türkleri bastırmak için mümkün olan en kısa zamanda kendi adamlarını toplayıp Kraguyevats'ta gelmelerine dair sözde Knez Miloş'un bir emrini gönderdiler (Kunibert, 1988: 365).

İhtilalin planlama aşamasında dominant aktör Stoyan Simiç iken planın kuvveden fiile geçtiği vasatta Mileta öne çıktı. Rasinski Serdarı olmak hasebiyle halkı harekete geçirmeyi ve etrafına toplanan yaklaşık beş bin kişilik bir kuvveti Kraguyevats önüne getirmeyi başardı. Bu etkileyici "halk ordusu" ona bu ihtilalin liderliğini getirdi ve daha sonra da ihtilalin kendi adıyla anılmasını sağladı (Lyuşiç, 1986: 123-124). Mileta'nın topladığı bu beş bin kişiden başka ihtilalin diğer liderlerinin topladığı bin kişi ile birlikte toplam yaklaşık altı bin kişilik bir kuvvet ortaya çıkmıştı.[7]

Mileta Radoykoviç, Stoyan Simiç ve Avram Petroniyeviç 20 Ocak 1835'te Kraguyevats yakınlarındaki Taborişte'de buluştular. Avram Petroniyeviç burada toplanan kalabalığa ilkin Knez Miloş'u çok sert ifadelerle eleştiren bir konuşma yaptı. Miloş'u "Türk tarzı" idareyi devam ettirmeye çalışmakla ve ülkeyi sanki kendi mülkü (*baştina*) gibi idare etmekle suçladı. Knezin halka onun kölesiymişçesine davrandığını, son zamanlarda artık ülke için tehdit haline geldiği hatta karısı Lyubitsa'nın dahi onun bu zulümlerinden dolayı kendileriyle birlikte hareket ettiğini dile getirdi.[8] Nihayetinde orada toplanan her vatanseverin korkusuzca halkının kucak açıp kendilerini bekledikleri ve kısa süre içinde bütün Sırbis-

[6] 1827'de Miloş tarafından 50 değnek cezaya çarptırılmıştı (Prodanoviç, 1947: 67).
[7] Lyuşiç (1986: 125) kaynaklarda toplam sayının binden on beş bine kadar değişiklik gösterdiğini kaydetmekte ve kendisi altı bin sayısının gerçekçi olduğunu düşünmektedir.
[8] Planın yapıldığı gece Knezin karısı Lyubitsa Miloş'u Musa'nın yedi emrine gerektiği gibi uymadığını ihtilalcilere şikâyet etmiştir (Miliçeviç, 1888: s. 599)

tan'ın toplanacağı Kraguyevats'a girmeleri gerektiğini söyledi (Kunibert, 1988: 365-366).

Kunibert'e göre (1988: 366-367) Petroniyeviç, bu ateşli konuşmanın kalabalık arasında yankı bulmadığını görünce hemen üslubunu değiştirip Miloş'un yardımcısı ve yakınında olmak sebebiyle onun iyiliklerini çok iyi bildiğini ancak devletin çıkarları söz konusu olduğunda kendisinin ona başkaldırmak zorunda kaldığını ve memleketin menfaatinin her şeyin üzerinde olduğunu dile getirdi. Miloş'un ülkeyi Türklerden kurtarmak gibi büyük bir hizmet yaptığını hatırlattı ve yönetiminin yanlışlarının sorumluluğunu Miloş'un itimadını suiistimal ettiğini düşündüğü Knezin çevresindekilere yöneltti. Bu durumun hem halka hem de Knez Miloş'a zarar verdiğini, şimdi görevlerinin Knezi bu uğursuz çevreden kurtarmak, onun halkın şikâyetlerini bilmesini sağlamak ve ondan dertlerine derman bulmayı istemek olduğunu ifade etti.

İhtilalcilerin topladıkları kuvvetlerle hazinenin ve hükümet arşivinin bulunduğu başkent Kraguyevats'a gitmekte oldukları haberi Miloş'u endişeye sevk etmişti. Hemen komutanlarından Toma Vuçiç Perişiç'e ve o sırada Kraguyevats'ta bulunan Dimitri Davidoviç ve Sima Paştrmaç'a asileri şehre sokmamalarını ve onlardan stareşinayı kendisinin *Sreten Günü*'nde Skupştina'yı toplayacağını ve istedikleri hususları yerine getireceğini söyleyerek teskin etmeleri yolunda talimat gönderdi (Kunibert, 1988: 365; Miliçeviç, 1888: 600).

Öte taraftan ayaklanmaya hazır böyle büyük silahlı bir kalabalığın knezliğin başkenti üzerindeki baskısı Miloş'u tedirgin etmişti. *Kraguyevats'a sahip olanın Sırbistan'a sahip olacağı*nı düşünen Knez Miloş bu vasatta ülkeyi terk edip Avusturya'ya kaçmayı planlamıştı (Yakşiç-Stranyakoviç, 1935: 56). Lyuşiç (1986:127) ülkeyi terk etme konusu açık olmamakla birlikte Avusturya yönetiminin sınıra eğer Knez Miloş sığınma talep ederse bunun sağlanması konusunda emir verdiğini kaydetmektedir. Bu konuyla ilgili ikinci bir versiyon da söz konusudur: Buna göre Knez Miloş, Eflak'a kaçmayı tasarlamıştır. Eflak versiyonunda "komployu" duyar duymaz ülkeyi terk etmeyi düşündüğü şeklinde görüş vardır. Ülkeyi terk etme fikrinden Knezi "hazinedarı" Koca Markoviç vazgeçirmiştir (Kunibert, 1988: 370; Miliçeviç, 1888: s. 600; Yakşiç-Stranyakoviç, 1935: 56; Prodanoviç, 1947: 69; Stoyançeviç 1966: 273).

Bu arada Miloş'un talimatına istinaden Vuçiç ihtilalcilerin yanlarına gidip onların taleplerini dinledi. Burada Mileta ile Vuçiç müzakere edip sonunda kan dökmeden knezin konağını işgal etmeksizin ve ihtilalcilerin sadece çarşıda ve Halk Mahkemesi'nin avlusuna yerleşmeleri konusunda anlaştılar. Nitekim ihtilalciler 20 Ocak'ta derin bir sessizlik içinde, bağırıp çağırmadan ve silah atmadan Kraguyevats'a girdiler (Miliçeviç, 1888: 601; Lyuşiç, 1986: 127). Bir gün sonra ihtilalcilerle knezin temsilcileri arasında ihtilali sona erdirecek olan önemli bir görüşme yapıldı. Bu görüşmede ihtilalciler, Sovyet'in kurulmasını, Sovyet, Knez ve halk arasındaki ilişkilerin berrak bir şekilde ortaya konulmasını, Sırbistan'ın bütün ahalisinin can ve mal güvenliğine kavuşmasını, verginin halkı perişan etmeyecek bir miktarda para üzerinden maktua bağlanmasını talep ettiler. Bu taleplerin Vuçiç, Maystoroviç ve otuz beş önde gelen *kmet*ten oluşan bir

heyetle o sırada Pojeravats'ta bulunan Knez Miloş'a iletilmesi konusunda anlaşma sağlandı (Lyuşiç, 1986: 129). Heyet 22 Ocak'ta Pojeravats'ta Knez Miloş ile buluştu. Ve hemen bir anlaşmaya varıldı. Buna göre Kraguyevats'ta toplanan silahlı ahali evlerine dönecekti. Halk Mahkemesi Knez adına *Sreten Günü*'nde toplanmak üzere Skupştina çağrısı yapacaktı. Bu Skupştina'da halkın talepleri olan hususları tahakkuk ettirecek bir anayasa ilan edilecekti (Lyuşiç, 1988: 130).

Mileta'nın İhtilali bu anlaşmayla kan dökülmeden sona erdi. İhtilalin önderleri Miloş tarafından affedildi. 14-16 Şubat 1835'te Skupştina toplandı. Sreten Günü'nde toplanan Skupştina'da Sırplar tarafından ilk anayasaları olarak kabul edilen *Sretenski Ustav* ilan edildi. Sretenski Ustav hem halk hem de stareşinayı tatmin edecek bir niteliği haizdir. Bu anayasayla can ve mal dokunulmazlığı garanti altına alındı ve alt tabakaların vergilerini ödemelerinde kolaylıklar sağlandı. Öte taraftan stareşinadan isimlerin yönetime aktif bir şekilde katılımı güvence altına alındı. Bunların bir kısmı "bakan" bir kısmı da danışman oldular. Bununla birlikte bu anayasayı kaleme alan-hazırlayan D. Davidoviç anayasanın içine ülkenin sosyal-kültürel gerçekleriyle örtüşemeyen önemli miktarda Fransız anayasasından alınmış madde koymuştur (Yakşiç-Stranyakoviç, 1935: 59). Dragoslav Yankoviç'e göre (1960: 58) Sretenski Ustav'ın en önemli hususu üyelerini stareşinanın teşkil ettiği Sovyet'in varlığıdır. Sovyet altı bakandan (adalet, içişleri, maliye, dışişleri, savaş ve eğitim) ve sayısı belirlenmemiş danışmanlardan oluşmaktaydı. Bunun dışında yüz kişiden oluşacak ve her yıl toplanacak Skupştina teşekkül etmiştir. Skupştina'nın onayından geçmeyen herhangi bir vergi konulamayacağı hükme bağlanmıştır.[9]

İlk bakışta sıradan bir başkaldırı hadisesi olarak görülse de girişte de ifade ettiğimiz üzere özellikle nihayetinde ülkenin yazılı bir kanuna göre yönetilmesinin önünü açması ve 19. Yüzyıl Sırp siyasi tarihine yön vermesi bakımından bu ihtilali önemli bir hadise olarak değerlendirmek gerekir. Zaten knezliğin hamisi Rusya ve üst otoritesi Osmanlı devletinin olup biteni çok ciddiye aldıkları ve hemen harekete geçtikleri göz önüne alındığında ihtilalin önemi daha iyi anlaşılabilir.

III. Osmanlı Devleti ve Mileta'nın İhtilali

Osmanlı kaynaklarında Mileta'nın İhtilali'nin nasıl meydana geldiği hakkında verilen bilgiler sınırlı olmakla birlikte ihtilalin genel çerçevesini, önemli aktörlerini Osmanlı devletinin ihtilal karşısında nasıl bir siyaset takip ettiğini öğrenmemize yarayacak malzeme mevcuttur. 1835'in başında Sırbistan'da meydana gelen hadise Osmanlı vesikalarında *Sırplıların ihtilâli*, *Sırp milleti ile Miloş Bey beyninde vukûa gelen mübâyenet ve münâferet*, *münâfese* ya da *tekevvün eden kıyl ü kaal*, *fesâd*, *karışıklık* kelime ve tabirleriyle ifade edilmiştir.

[9] Sretenski Ustav'ın maddeleri için bkz. (Prodanoviç, 1930: 44-60) analizi için bkz. (Prodanoviç, 1930: 60 vd; Radoviç 2010).

Osmanlı devleti ihtilal ile ilgili ilk bilgileri başta Belgrad Muhafızı Vecihi Paşa olmak üzere bölgedeki Osmanlı memurlarının gönderdiği raporlardan öğrenmiştir. Bâbıâli, Mileta'nın İhtilali'ne her şeyden önce bölgenin asayişi açısından bakmıştır. Bu ihtilal karşısında Osmanlı yönetimini endişeye sevk eden ilk husus Boşnakların nasıl davranacakları olmuştur: Boşnakların bu ihtilali bahane ederek Sırplar ile bir çatışmaya girmelerini kuvvetli bir ihtimal olarak görmüş ve bu tür bir gelişmeye meydana vermemek için gerekli tedbirlerin alınması bağlamında Vidin, Niş ve Belgrad muhafızlarına ve Bosna valisine emirler göndermiştir.[10]

Bu önemli endişeye rağmen ihtilal 1830'larda artık Sırbistan'ın iç işlerinden elini çekmek zorunda kalmış Osmanlı yönetimine Sırp Knezliği'nin iç işlerine karışma fırsatı tanımıştır. Bâbıâli'nin bu fırsatı iyi değerlendirmeye çalıştığı görülmektedir. Mileta'nın İhtilali haberi İstanbul'a ulaşır ulaşmaz "*Miloş ile Sırp beyninde vukû bulan kıyl ü kaalin bitişdirilmesi için*" İbrahim Nabi Efendi memur edilmiştir.[11] Bu hususi memurdan başka bölgedeki paşalar düzenli bir şekilde İstanbul'u yaşanan gelişmeler hakkında bilgilendirmiştir. İhtilalin hangi sebeple patlak verdiği Osmanlıların en fazla ilgilendikleri konu olmuştur. Osmanlı devleti iki taraf arasında bir uzlaşmanın sağlanıp hadiselerin başka bir gücün müdahalesine fırsat vermeden yatışmasını kendi çıkarına en uygun yol olarak görmüştür.[12]

Bölgedeki Osmanlı memurları halkın arasına casuslar göndermek, Miloş ve çevresinden veya karşı cepheden bilgi almak suretiyle işin aslını öğrenmeye çalışmışlardır. İhtilalin önderlerinden Stoyan Simiç ve Avram Petroniyeviç Vidin Muhafızı Hüseyin Paşa'ya ihtilalin neden meydana geldiğini şu şekilde izah etmişlerdir: Stareşina daha önceden Knez Miloş'tan idaresinde olan yerlerin gelirlerine artık el koymamasını, Eflak Voyvodalığı'nda mevcut olan düzen gibi "*millet-i muteberandan*" birkaç kişinin ittifakı ile seçilip ülke yönetimi bu seçilecek heyetle birlikte yürütmesini defalarca talep etmiş ancak Miloş bütün memleketi kendisinin bir araya getirdiğini, *hazır lokmasını kimsenin iştihasına bırakmayacağını* ve bütün ülkeyi kendisinin tek başına idare edeceğini söyleyerek söz konusu bu taleplere (ihtilalcilere göre milletten gelen taleplerdir) olumlu cevap vermemesi

---

[10] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) HAT 44907 A (19 Za 1250 / 19 Mart 1835). Sırbistan'daki ihtilalin Boşnaklar arasında konuşulduğu, Boşnakların herhangi bir şekilde harekete geçeceklerine dair bir işaretin bulunmadığı ancak görünüşlerine itimat edilemeyeceğinden sürekli takip edildikleri Bosna Valisi Davud Paşa tarafından Bâbıâli'ye yazılmıştır: BOA HAT 44907 B (19 Za 1250 / 19 Mart 1835). Özellikle 1831-32'de Boşnakların özerklik hareketi ve Kapetan Hüseyin Gradaşçeviç'in isyanı bölgeyi çok hassas bir konuma getirmişti. Miloş bu isyan sırasında bir yandan sanki merkezi yönetim taraftarı bir siyaset güder gibi görünmüş ama öbür taraftan isyancıların bir kısmına el altından yardımlarda bulunmuştu. Bütün bunların farkında olmasına rağmen Miloş'u Bosna'da bazı beyler nezdinde kendi lehine kullanmak istemesi sebebiyle Bâbıâli meselenin üzerine gitmemişti (Eren 1965: 117 vd)

[11] BOA HAT 44798 A (29 Z 1250 / 28 Nisan 1835); HAT 44798 B (1 Za 1250 / 1 Mart 1835).

[12] BOA HAT 44799 B (1 Za 1250 / 28 Şubat 1835); BOA HAT 44798 A (29 Z 1250 / 28 Nisan 1835).

yüzünden bu ihtilal meydana gelmiştir.[13] Bu ifadeler yukarıda ihtilalin sebepleri kısmında zikrettiğimiz stareşinanın Eflak boyarları gibi güce kavuşma arzusundan kaynaklandığına dair görüşleri teyit eder niteliktedir.

Osmanlı vesikalarında ihtilalin Miloş tarafından nasıl yorumlandığına dair de bilgiler vardır. Miloş, Vecihi Paşa ile Belgrad Kalesi'nde yaptığı[14] mülakatta ihtilalin kendisinin İstanbul'a seyahatine stareşinadan bazılarının muvafakat etmemesinden patlak verdiği şeklinde gerçek olmayan bir sözde sebep göstermiştir. Ayrıca bu hadisenin Sırp milleti tarafından çıkarılmadığını ve esasında *kendisinin ekmeğini yemiş ve iyiliğini görmüş*, *onun sayesinde akçe kazanmış*, servet sahibi olmuş, kapetanlık ve knezlik gibi işler yapmış Stoyan Simiç ve onun gibi beş altı kişinin *fesadından* doğduğunu söylemiştir. Ona göre başlangıçta kendi taraftarları bu meselenin ne olduğunu anlayamamışlarsa da sonradan işin iç yüzünü görüp onun tarafını tutmuşlardır. Halk ikiye bölünmüştür. Güya başkaldıranları bastırmak mümkün olmakla birlikte, bu *fesatla* tahrik olmuş *fukara taifesi*ne zarar geleceğinden, buna da padişahın rızasının olmayacağını düşünerek ve Vecihi Paşa'nın işin yatıştırılması hususundaki tembih kendisine muvafık bulduğundan meseleyi yumuşaklıkla halletmiştir. Bu *fesada* sebep olanları bir şekilde Sırbistan'dan çıkaracağını hatta "muharrik-i fesad" olan Ustoyan Simin'i (Stoyan Simiç) bir görevle Bükreş'e gönderdiğini ve bazılarıyla da uygun bir yolla anlaşacağını söylemiştir.[15]

İhtilalin sebepleri ve aktörleri olduğu kadar doğrudan bir sonucu olan Sretenski Ustav da Osmanlı devletinin gündemine gelmiştir. Bu anayasanın geçerli olması ve meşruiyet kazanması için Sırp Knezliği'nin tabi olduğu Osmanlı devleti ve 1812 Bükreş, 1826 Akkerman ve 1829 Edirne andlaşmalarıyla knezliğin hamisi durumundaki Rusya tarafından kabul olunması gerekmekteydi. Bu sebeple Knez Miloş hazırlanan "Sretenski Ustav'ı memuru Mihail German ile İstanbul'a göndermiştir. Bu bağlamda German ile Reis Efendi arasında konumuz açısından önemli bir görüşme yapılmıştır: Bu görüşmede German'a öncelikle Sırbistan'da meydana gelen ihtilalin sebebi sorulmuş, o da yukarıda zikrettiğimiz üzere ihtilalin Knez Miloş'un İstanbul seyahatine millet reislerinden bazılarının muhalefeti yüzünden başladığını söylemiştir. Devamında ihtilalcilerin sekiz on bin civarında adam topladıklarını fakat kanunname (Sretenski Ustav) yapılmasıyla ihtilalin teskin edildiği şeklinde cevap vermiştir. Fakat Reis Efendi ahalinin hangi sebeple toplandığını kendilerinin bildiğini ve German'ın ifade ettiği gibi bir durumun söz konusu olmadığını, haddizatında Osmanlı devletinin Sırplara tanıdığı imtiyazlar sebebiyle Sırpların "isbât-ı 'ubudiyyet ve izhâr-ı teşekkür" etmeleri gerekirken knezin İstanbul ziyaretinin önüne geçmek cesaret etmiş oldukları inanılacak bir söz olmadığı şeklinde cevap vermiştir. Reis Efendi *Knezin millete işte istediğiniz kanunnameyi tanzim ettim bakalım milletin mâliki olan padişahımız efendimiz ne emr ü ferman edecekler diyerek kanunnameyi İstanbul'a kendisi getirmeli değil miydi? Ve böyle söylediğinde millet onu engeller miydi?* diye

[13] BOA HAT 44799 A (29 L 1250 / 28 Şubat 1835).

[14] Miloş Obrenoviç 15 yıldır girmediği Belgrad Kalesi'ne bu ihtilalin akabinde girmiştir.

[15] BOA 44909 D (27 Za 1250 / 27 Mart 1835);44909 C (27 Za 1250 / 27 Mart 1835).

sormuştur. Reis Efendi daha sonra German'a verilen bu cevapları Telemak vasıtasıyla Rusya elçisi Butenyef'e de göndermiş ve German'ın elçi ile mutlaka görüşeceği göz önüne alarak elçinin de German'ı takbih etmesi istenmiştir. Nitekim German, Butenyef ile görüşmeye gittiğinde elçi *siz kendinizi Memleketeyn ile mi kıyas ediyorsunuz? Memleketeyn Osmanlı devletine ta başlangıcında imtiyaz ile bağlanmıştır. Oysa sizin imtiyazınız yirmi senelik olup padişah tarafından size ihsan edilmiştir. Bunun kadrini bilmeniz gerekir* demiştir. German beraberinde getirdiği kanunnameyi elçiye takdim etmek istemişse de "*metbû'-ı meşrû'anızın re'y ve rızâsı munzam olmaksızın kendi başınıza yaptığınız nizâmnâmeyi ne okurum ve ne de elime alırım*" diyerek German'ı sert bir tonda geri çevirmiş ve bu hususların çözümü için bizzat Miloş'un İstanbul'a gelmesi gerektiğini ve kendisinin de bu minvalde Miloş'a bir mektup yazacağını ifade etmiştir.[16] Bâbıâli, Rus elçisiyle mutabakat içinde German'a Osmanlı devletinin yönetim tarzına ve Sırplara verilmiş olan imtiyaza aykırı görüldüğünden getirdiği bu düzenlemenin kabul edilemeyeceği cevabını vermiştir.[17] *Sretenski Ustav*'ın Osmanlı devleti ve Rusya tarafından kabul görmemesinde en önemli faktör onun liberal unsurlar taşımasıdır.

Mileta'nın İhtilali'nin kısa ve uzun vadeli olmak üzere sonuçları doğmuştur. Kısa vadeli sonucu Sırbistan'da bir anayasanın ilan edilmesidir. Her ne kadar Sretenski Ustav'ın iptal edilmesinden sonra Sırbistan siyasetinin hangi istikamette akacağı kısa süreliğine belli olamamış fakat bu belirsizlik çok kısa sürmüşse de 1835 yazından sonra ihtilalin ana sebebi olan "anayasa" meselesi tekrar gündeme gelmiştir. Ancak bu defa bu mesele ilkinden farklı olarak Sırp Knezliği'nin bir iç meselesi olmakla kalmamış İngiltere, Rusya, Avusturya ve Osmanlı devletinin müdahil olduğu bir uluslararası meseleye dönüşmüştür. İhtilalin uzun vadeli sonucu ise bu ihtilalin önderi konumundaki stareşinanın 1842'de Sırp Knezliği'nde Anayasa Savunucuları rejimi olarak bilinen idareyi kurmuş olmasıdır. Bu yönetimin 1858'de sona ermesine rağmen, Mileta'nın İhtilali ile birlikte siyasi arenaya çıkan stareşina, bu tarihten sonra da ülkenin geleceğinde söz sahibi olmuştur.

---

[16] Bâbıâli, bu vesile ile Miloş'un İstanbul'a gelmekten neden çekindiğini de German'dan öğrenmeye çalışmıştır. Bu bağlamda İstefanaki Bey'i German ile mahremane görüşmeye memur etmiştir. Bu görüşmede German, Miloş'un İstanbul'a gelmekten imtina etmesinde daha önce tanışıklığı bulunan Kefalonyalı bir kaptanın yazdığı mektup etkili olmuştur demiştir. Söz konusu kaptan bu mektupta Miloş'a eğer İstanbul'a gelirsen ya gelirken ya giderken ya da İstanbul'da seni katledecekler, ben buna bir yolla vakıf oldum, dostluk namına bunu yazdım, demek suretiyle güya uyarmıştır. Bâbıâli adı geçen kaptanın "fesadını" bildiğinden bu izahı akla yatkın bulmuş ve hatta adı geçen kaptanı İstanbul'dan çıkarmayı düşünmüştür. Fakat bu durumda kaptanın Miloş'a bu defa seni uyardığım için beni İstanbul'dan attılar diyerek daha büyük bir "fesadın" önünü açacağını mütalaa edip o an için bunu uygulamaktan vazgeçmiştir. BOA HAT 44900(29 Z 1250 / 28 Nisan 1835). Rus elçisinin Miloş'a yazdığı mektup için bkz. BOA HAT 44900 B(29 Z 1250 / 28 Nisan 1835).

[17] BOA HAT 44871 (29 Z 1250 / 28 Nisan 1835).

Kaynakça

Arşiv kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Hatt-ı Hümayun Tasnifi: Vesika numaraları dipnotlarda gösterilmiştir.

Kitap ve Makaleler

Belgradi Raşid, (2011) *Vaka-ı Hayretnüma* (1802-1849), (Haz. Nurbanu Duran), İstanbul Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Çubriloviç, Vasa (1958) *Istorija političke Misli u Srbiji XIX Veka [19. Yüzyılda Sırbistan'da Siyasi Düşüncenin Tarihi]*, Belgrad: Prosveta.

Dostyan, Irina S. (1990) "Serbskoe Knyažestvo [Sırp Knezliği]", *Medjunarodnie Otnoşeniya na Balkanah 1830-1856 [Balkanlar'da Uluslararası İlişkiler 1830-1856]* içinde (Ed.: V. N. Vinogradov), Moskova: Nauka, s. 132-147.

Eren, Cevat (1965) *Mahmud II. Zamanında Bosna Hersek*, İstanbul: Nurgök.

Kunibert, Bartolomeo (1988) (Fransızca ilk baskı 1855: *Essai historique sur les révolutions et l'indépendance de la Serbie depuis 1804 jusgu'a 1850*, Sırpça tercüme 1901) *Srpski Ustanak i Prva Vladavina Miloša Obrenovića (1804-1850)*, 2 Cilt, (Çev.: M. Vestiç), Belgrad: Prosveta.

Lyuşiç, Radoş (1986) *Kneževina Srbija (1830-1839)[Sırp Knezliği (1830-1839)]*, Belgrad: SANU.

Miliçeviç, Milan (1888), *Pomenik Znamenitih Ljudi u Srpskog Naroda Novijeg Doba [Yeni Çağda Sırp Milletinin Meşhur Şahsiyetleri Hatırası]*, Belgrat: SKŞ.

Prodanoviç, Yasa (1930) *Ustavni Razvitak i ustavne Borbe u Srbiju [Sırbistan'da Anayasal Gelişme ve Anayasa Mücadeleleri]*, Belgrad: Geca Kon.

Prodanoviç, Yasa (1947) *Istorija političkih Stranka i Struja u Srbiji [Sırbistan'da Siyasi Partiler ve Akımların Tarihi]*, Belgrad: Prosveta.

Radoviç, Miodrag (2010), "Sretenjski Ustav i Razvoj Političkih Ideja i Institucija[Sreten Günü Anayasası ve Politik Fikir ve Kurumların Gelişimi]", *Politička Revija*, 25/3: 47-66.

Stoyançeviç, Vladimir (1966) *Miloš Obrenović i Njegovo Doba [Miloş Obrenoviç ve Zamanı]*, Belgrad: Prosveta.

Yakşiç Grugur-Dragoslav Stranyakoviç (1935) *Srbija od 1813 do 1858 Godine [1813'ten 1858'e Sırbistan]*, Belgrad: Geca Kon.

Yankoviç, Dragoslav (1951) *O političkim Strankama u Srbiji XIX Veka [19. Yüzyılda Sırbistan'da Siyasi Partiler Üzerine]*, Belgrad: Prosveta.

Yankoviç, Dragoslav (1960) *Istorija Države i Prava Srbije XIX Veka [19. Yüzyıl Sırbistan'da Devlet ve Hukuk Tarihi]*, Belgrad: Naučna Knjiga.

Öz: 1835'in başında Sırp Knezliği'nde Knez Miloş Obrenoviç'e karşı önderliğini Mileta Radoykoviç'in yaptığı bir ihtilal meydana geldi. İhtilalciler can ve mal güvenliklerini garanti altına alacak bir anayasanın ilan edilmesini talep ettiler. İhtilali zorla bastıramayacağını gören Knez Miloş ihtilalcilerle uzlaşmak zorunda kaldı ve Şubat 1835'te *Sretenski Ustav* olarak bilinen anayasayı ilan etti. Bu makalede anayasal hareketler bakımından 19. Sırp siyasi tarihinin en önemli olaylarından biri olarak kabul edilen bu ihtilalin sebepleri, aktörleri ve sonuçları ele alınmaktadır.

Anahtar sözcükler: Sırbistan, Miloş Obrenoviç, Mileta Radoykoviç, İhtilal, Anayasa

Mileta's Revolt in Serbia (1835)

Abstract: At the beginning of 1835, a revolt led by Mileta Radojkovich occurred against Prince Milosh Obrenovich in Serbian Principality. The revolutionaries demanded the declaration of a constitution that ensured their security of life and property. Prince Milosh, who considered that he was not able to suppress the revolution by force, was obliged to compromise with the revolutionaries and declared a constitution, known as *Sretenski Ustav*, in February 1835. This article examines the reasons, actors and results of this revolt, which is regarded as one of the most significant events in the Serbian political history from the perspective of constitutional movements.

Keywords: Serbia, Milosh Obrenovich, Mileta Radojkovich, Revolt, Constitution

Tuna'da Savaş
Osmanlı Ordusu ve Yerel Halk
(1853-1856)

İbrahim KÖREMEZLİ*

Osmanlı askerî tarihi çalışmalarında, savaşların Osmanlı bireyi üzerindeki tesirleri üzerinde pek durulmamıştır. Bu eserlerde, halkın lojistik çalışmalara katkıları ile aynî veya nakdî bağışları gibi hususlara vurgu yapılmış; fakat Osmanlı tebaasının harp sırasındaki tecrübeleri genelde göz ardı edilmiştir. Bazı eserlerde halk ile ordu arasındaki gerilim ve sıkıntılar tamamen göz ardı edilmiş; sivil ve asker savaş ortamında aynı hedefe kilitlenen insanlar olarak belirtilmiştir.[1] Bir Bulgar mekkâreci veya dülger, bir Kürt veya Arnavut başıbozuk, elindeki hububatı orduya gönüllü gönülsüz teslim eden Müslüman bir köylü, hasta bir Osmanlı eri, sarhoş bir Osmanlı zabiti savaşın farklı yönlerine ışık tutan muhtelif katılımcılarıdır. Bu çalışma, savaş ortamındaki Osmanlı bireyini (sivil veya asker) Kırım Harbi'nin Tuna Cephesi örneğinde tartışacaktır.[2]

Osmanlı ordusunun yapısını, muharebelerdeki etkinliğini ve sivil halk ile münasebetini açıklarken, düzenli ve gönüllü birlikler arasındaki ayrıma dikkat

* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

1 "…harbin siyasî ve askerî yönlerini içeren pek çok eser, kaleme alınmıştır. Ancak, söz konusu bu eserlerde… harbin sosyal yönünün ele alınmamış olmasıdır. Diğer bir ifade ile devletle halkın harb konusundaki fikirlerinin birbirleriyle ne derece uyum içinde olduğudur." Özcan, s. 1.

2 Son yıllarda Kırım Harbi'nin toplumsal boyutuna da vurgu yapan eserler yazılmıştır. Bkz., Robert B. Edgerton, *Death or Glory: The Legacy of the Crimean War* (Boulder, 1999); James J. Reid, *Crisis of the Ottoman Empire: Prelude to Collapse* (Stuttgart, 2000); Candan Badem, *The Ottoman Crimean War* (Leiden, 2010).

etmek gerekir. Burada, öncelikle düzenli ordunun Müslüman ve gayrimüslim halk ile ilişkisine bakılacak, askerin halktan beklentileri ile halkın orduya ve harbe bakışı sorgulanacaktır. Daha sonra genelde başıbozuk olarak adlandırılan - dolayısıyla çok da pozitif bir çağrışım yapmayan - gönüllülerin muharebelere olumlu ya da olumsuz etkisi ile cephe gerisindeki uygunsuz davranışları tartışılacaktır.

I. Halk Orduya Lazımdır ve Korunmalıdır: Ordu İhtiyaçlarının Temini

Kırım Harbi sırasında Osmanlı ordusu, düzenli birlikler (asâkir-i nizamiye/asâkir-i muntazama), yardımcı kuvvetler ve gönüllüler (başıbozuk/neferât-ı muvazzafa) gibi muhtelif öğelerden müteşekkildi. Düzenli birliklerin bir kısmını nizam denilen iyi eğitimli askerler, önemli bir bölümünü ise eğitimi yetersiz yedek (redif) kuvvetler oluşturmaktaydı. Düzenli olarak eğitime tâbi tutulması gereken redif taburları savaş ortamında apar topar bir araya getirilmişlerdi. Düzenli ordu, Tanzimat reformlarının tatbikinde ve iç güvenliğin tesisinde zorlayıcı ve caydırıcı bir güç olarak İmparatorluğun muhtelif bölgelerinde kullanılmaktaydı. Taburlar savaş hazırlıkları sırasında bağlı oldukları ordulara ve görev yerleri olan sınır boylarına taşındı. Yedek kuvvetlerin toplanması ve Mısır'dan yardımcı birliklerin gelmesi ile kaleler ve ordugâhlar askerle doldu. Gönüllüler ise daha önceki savaşlarda olduğu gibi ülkenin her tarafından İstanbul'a ve sınırdaki kalelere akmaya devam etti.

Harp hazırlıkları sırasında ve harp müddetince Osmanlı Devleti, bir taraftan ordu ihtiyaçları ve savunma tedbirleri için tebaayı istihdam etmeye uğraşırken, diğer taraftan halkı askerin muhtemel aşırılıklarına karşı muhafaza etmeye çalıştı. Reayanın muhafazası Hıristiyan Batı'nın desteğini kaybetmemek için de mühimdi. Dolayısıyla kumandanlara ve taşradaki yöneticilere bu duruma dikkat etmeleri savaş müddetince hatırlatıldı.

Orduların harekât güzergâhlarında bulunmak halk için zordu. Muharebelerin tehlikesi bir tarafa ordunun istekleri pek çok zaman halk için tahammülfersa idi. Askerin, cephanenin, topların ve iaşenin nakli ülke çapında bir hareketlilik meydana getirmekteydi. Arpa ve saman gibi ürünler ordunun istekleri doğrultusunda ambarlara depolanırken, devlet ahalinin elindeki ürünü almak için iki geleneksel metoda başvuruyordu: teşvik ve tazyik. Tahıl ve hayvan ihtiyaçları köylüden temin edildikten sonra ileride belirsiz bir tarihte ödeneceği belirtiliyordu.[3] Diğer taraftan askerin açlıktan ve hastalıktan korunması iyi çalışan bir lojistik sistem ile birlikte halkın desteğini gerektirmekteydi. İaşesi, ibâtesi ve transferi yeterli ve etkili olmayan birliklerin düşman ile daha karşılaşmadan yok olması mukadderdi. Lojistikteki aksamalar sonucunda askerlerin ihtiyaçlarını bölge halkından zorla karşılamak zorunda kalması cephe gerisinde nahoş hadiseleri beraberinde getirebilirdi.

[3] "The Danubian Provinces", *The Times*, 10 Eylül 1853.

Devlet ürün tedariki işini genelde tüccarlara ihale ederdi. Mültezimler ordu ihtiyaçlarının ne kadarını tedarik edeceklerini bildirirler ve yetkililerle anlaşma yaparlardı. Ordu ise ihtiyaçları belirler, ulaşan levazımâtı ambarlara depolar ve ihtiyacı olan birliklere dağıtımını gerçekleştirirdi. Ancak Osmanlı bürokrasisinde usulsüzlük oldukça yaygındı. Bildirilen ürünlerin hepsi yerlerine ulaşmadığı gibi, ulaşanların hepsi de askere dağıtılmıyor ya da dağıtılanlar belirtilen kalitede olmuyordu. Dolayısıyla Osmanlı neferi, belgelerin söylediğinden çok daha az tayın ve para alıyordu. Başka bir deyişle, askerin hayatı üzerinden mültezimler ya da Paşalar para kazanıyorlar; devletin ihmali sonucu asker ilaçsız, giyeceksiz ve iaşesiz kalıyordu.[4]

Halk savaş sırasında elindeki hububatı vermekle kalmıyor, pek çok konuda orduya yardım ediyordu. Bu minvalde, 1854 yılından itibaren ülke çapında "iane-i harbiye" adıyla para toplandı. Bu yardım kampanyası görünümünde bir çeşit olağanüstü vergiydi.[5] Öncelikle memurların maaşlarının bir kısmı devlete aktarıldı. Yerel eşrafın da benzer şekilde hareket etmesi beklendi. İmparatorluğun muhtelif şehirlerinden, Müslüman ve gayrimüslim ayrılmaksızın alınan paralar ordulara gönderildi. Bu konuya eğilen bazı kaynaklar iane-i harbiyeyi gönüllü bağışlar olarak aktarmaktadır.[6] Aslına bakılırsa iane-i harbiye için zorlayıcı hangi unsurların devreye sokulduğu hususunun hâlâ araştırılmaya ihtiyacı var.

Müttefik orduların ibâtesi için kamu binaları yeterli olmadığından pek çok konak ve mesken kiralanmıştı.[7] Lakin bu kiralama işlemi her zaman gönüllü bir alışveriş değildi.[8] İstanbul'daki bazı mahalle sakinleri Fransız doktorlara evlerini kiralamaya yanaşmamışlardı.[9] Sonuçta halk genelde askerlerden olabildiğince uzak olmak istemekteydi. Diğer taraftan, ev sahiplerine kira bedelleri düzenli olarak ödenmediği gibi istihdam edilen meskenlerin pek çoğu da zarar gördü. Varna'da kiralanan bazı evler yangında yok oldu.[10] Hareket halindeki birlikler güzergâhları üzerinde bulunan köylerde ikamet ediyor, buralarda evlere misafir

---

[4] Kars Kalesi'nde yaşanan kıtlık sadece kuşatmanın neticesi değildi; ciddi ihmallerin de rolü vardı. Reid kumandanların orduyu bir çeşit iltizam olarak gördüklerini belirtmektedir. Reid, ss. 32-33, 59. Kırım'da da Osmanlı askerleri giyecek ve yiyecek bakımından çok büyük sıkıntılara duçar oldular. Gözleve'deki Osmanlı birlikleri 1855 yılının sonlarına doğru neredeyse unutulmuştu. Diğer taraftan daha merkezi Tuna Cephesi'nde ordu birliklerinin ihtiyaçlarının göreceli olarak iyi karşılandığı söylenebilir.

[5] Badem, ss. 319-321.

[6] Kaynaklarda halkın gönüllü bir şekilde para verdiği belirtilirken, bu hususta kesinlikle zor kullanılmadığının da altı çiziliyor. Besim Özcan, *Kırım Savaşı'nda Malî Durum ve Teb'anın Harb Siyaseti* (Erzurum, 1997); Figen Taşkın, "Kırım Harbi'nin Osmanlı İmparatorluğu'na Etkileri ve İaşe Sorunu", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.

[7] Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, İstanbul [Bundan sonra BOA] HR.MKT 94-32; 100-30.

[8] Badem, 330-331. Fransızlar Gelibolu'daki Mevlevihane'yi hastane olarak kullanmak istemişler; Şeyh Efendi bu duruma itiraz etmişti. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi [Bundan sonra ATASE] 5-15-26.

[9] Akyüz, ss. 151-152.

[10] BOA MVL 279-54.

oluyorlardı.[11] Askerleri ağırlayan köylülerin ne kadar gönüllü ve istekli oldukları-nı bilmiyoruz.

Savaş hazırlıkları devam ederken Şumnu civarındaki bağ ve bahçelere girip buralara zarar veren askerlerin engellenmesi ve cezalandırılması emredilmişti.[12] Aslına bakılırsa savaş ortamında tarım alanlarını muhafaza etmek hiç kolay değildi. Hem ekili arazilerin tahrip olmasını engellemek hem de boş arazilerin ekilip biçilmesini sağlamak için çaba sarf ediliyordu.[13] Harbin bir sonraki seneye ya da senelere sarkma ihtimali zirai üretimin önemini daha da artırıyordu. Bütün bunlara rağmen cephedeki tarım arazilerinin önemli kısmı boş kaldı, ekili alanlar da bir şekilde zarar gördü. Ordunun taşımacılıkta kullanılan hayvan ve arabaların büyük bölümünü istihdam etmesi halkın savaş ortamında kıtlaşan pek çok maddeye ulaşımını iyice zorlaştırmaktaydı.[14] Pek çok ziraî ürünün ordu iaşesi için ayrılması fiyatları artırabilirdi. Bu yüzden devlet hububatın ihracına engel olmaya gayret etti. Kendi ordusunun yanında bir de Avrupa ordularına iaşe bulmak mecburiyetinde kalan Osmanlı Devleti'nde neyse ki köylü kıtlık tehlikesi ile karşılaşmadı. Bu durum Kırım Harbi sırasındaki iyi hasadın bir neticesiydi.

Ellerindeki hayvan ve hububata el konulması bir tarafa, ihtiyaç halinde haneleri de kullanılan köylü, cepheden veya ordulardan uzaklaşmak istemekteydi. Mesela, Varna'daki İngiliz kamplarının yakınlarındaki Bulgar köyleri boşalmıştı.[15] Böyle bir durum orduya destek olacak insan temininde ve ordu iaşesi için gerekli olabilecek hasadın gerçekleşmesinde sıkıntılar doğuracaktı. Dolayısıyla, köylerin boşalmasını engellemek için can ve mal güvenliğinin emniyet altına alınması gerekmekteydi. Bu bağlamda hem askerî birliklerin aşırılıklarına hem de kumandanların ve yerel yöneticilerin keyfî davranışlarına engel olunmalıydı. Zira tebaanın hoşnutsuzluğunun kargaşa ve isyana dönüşmesi, bu nazik ortamda devletin başını çok ağrıtabilirdi. Diğer taraftan, Osmanlı Devleti sahip olduğu askeri gücün neredeyse tamamını düşman karşısına çıkarmış; bu ise dâhilî güvenlik ve asayişte sıkıntılara sebep olmuştu.

Kısacası asker tebaayı, tebaa askeri koruyup kollamalıydı. Aralarındaki ilişki ne kadar sağlıklı bir zemine oturtulabilirse askeri başarı da o kadar artacaktı. Fakat savaş sırasında halkın yaşam koşulları doğal olarak menfî şekilde etkilenmekte, bu durum da devlet ile halk arasındaki ilişkiyi germekteydi. Nitekim ordu iaşesinde ve ahalinin güvenliğinde aksamalar oldu. Neyse ki, savaştaki göreceli

---

[11] Reid, s. 80.

[12] ATASE 9-5-1/16.

[13] BOA A.MKT.UM 164-17; Dobruca'da sahipsiz kalan ekili araziler ise devlet tarafından biçtirilmişti. ATASE 46-1-32/7 ve 7a.

[14] Ordunun tahıl ihtiyacı için tahıl ürünlerinin satışını kısıtlamak isteyen Bâbıâli karşısında İngiltere'yi bulmuştu. Savaş sırasında zahire ticareti meselesi hep gündemde kalmaya devam etti. Zahireden sorumlu olan vali ve kaymakamların ihracı engelleme çalışmaları, tüccar ve konsolosların böyle bir engellemenin anlaşmalara aykırı olduğu çıkışlarıyla karşılaştı. BOA HR.SYS 1192-1, lef 37.

[15] W[illiam] H[oward] Russell, *The British Expedition to the Crimea* (Londra, 1858), s. 67.

başarı ve Osmanlı devleti lehine uluslararası atmosfer kargaşaların ve isyanların yayılmasına mahal vermedi.

II. Harp Halka Yüktür ve Hemen Bitsindir: İşgücü İstihdamı

Savaş hazırlıkları ve savaşın bizzat kendisi büyük bir işgücü gerektirmekteydi. Mühimmat ve sair tedarikin taşınması, istihkâmların tamir ve inşası sadece askerlerin elinden yürütülecek işler değildi. Bu konuda bölge ahalisinden ustalar, ameleler, arabacılar istihdam edildi. Özellikle ustalık isteyen bazı işlerde çalışacak işgücü hararetle arandı. Şumnu'da haftanın iki üç günü dükkânlar kapanmakta ve dükkan sahipleri istihkâmlarda kendi paylarına düşen hizmeti ifa etmekteydi.[16] Osmanlı ordusuna ait araba ve yük hayvanı olmadığı için mecburen bu işi Bulgar köylüsü üstlenmekteydi. Savaş hazırlıkları sırasındaki askeri işler Bulgar köylülerin zamanının önemli bir kısmını aldı. Ne var ki, bu işler için peşin ödeme yapmak gibi bir gelenek mevcut değildi. Borçlar belirsiz bir gelecekte ödenmek üzere erteleniyordu. Bu sırada ekinler tarlalarda kalmış ve yağmurla birlikte çok zarar görmüştü.[17]

Ayrımlar net ve kesin olmamakla birlikte işgücü istihdamı, angarya, gönüllü ve ücretli olmak üzere üçe ayrılabilir.[18] Fakat usta ve amelelerin gönüllü mü yoksa zorunlu mu çalıştığının tespiti oldukça zor. Osmanlı bahriyesinde görev yapan İngiliz subay Adolphus Slade'in gözlemi bu hususta biraz ipucu vermektedir: "Bir bölgenin ahalisi birlikler için bir kışla, Kafkasyalı göçmenler için bir köy ya da koleralılar için bir karantina inşası için davet edilebilirler. İş bittikten sonra ücretlerini talep ederler; fakat güzel sözlerle aylarca oyalanırlar. Sonunda da mantığın bir gereği olarak haklarından vazgeçer ve resmî gazetede 'vatanseverlik' ve 'fedakarlık'larının övülmesiyle iktifâ ederler."[19] Fakat bu idare-i maslahatçı tutum tebaa ve devlet arasındaki güveni azalttığı gibi, pek çok işin hakkıyla ifâsına da mâni olmaktaydı. Tabyalarda çalışan işçi ve ustalar oldukça gönülsüzdü. Dolayısıyla, işçi firarı savaş sırasında sık gözlemlenen bir durumdu. Meselâ, tabya inşasına memur dülgerlerin firar etmesi üzerine Şumnu kaymakamından yeniden dülger temin etmesi istenmişti.[20]

Vidin Kalesi'nin istihkâmlarını asker ve ahali birlikte tamir etmişlerdi. Şumnu tabyalarındaki koruganların imali için yüzer para karşılığında ameleler istihdam edilmişti.[21] Diğer kalelerde de benzer bir durum söz konusuydu. Varna Kalesi'ndeki çalışmalar sırasında yardıma yaklaşmayan ahaliden ise şikâyet edilmekteydi:

---

16 "The Danubian Provinces", *The Times*, 10 Eylül 1853.

17 Aynı yerde.

18 Şumnu'da harp hazırlıkları devam ederken, Eski Çengel tabyasında halkın gönüllü çalıştığı ifade edilmektedir. ATASE 9-5-1/6.

19 Adolphus Slade, *Turkey and the Crimean War* (Londra, 1867), s. 35.

20 ATASE 9-5-1/11a.

21 ATASE 8-3-14.

> Varna ahalisi istihkamâtın semtine bile gitmediklerinden maada tabyalar önünde terâküm ettirmiş oldukları süprüntü ve müzeharafâtın tathîri için Asâkir-i Şahâne on gün çalışmış olduklarına binaen… on beşden kırk yaşına varınca Varna'nın sunûf-ı nüfûs-ı ahâlisinin dahi bâri Asâkir Hazret-i Şahâne'ye tathîr ettirilen kendi müzeharafâtları mukabelesinde ikişer gün istihkamât imalâtına yardım etmek hakkında teşvikât-ı lâzıme icrâsı…[22]

Açıkçası halk kalelerin istihkâmlarında çalışmak istemiyordu. Belgelerdeki "teşvikat" kelimesi sadece gönüllülerin çalıştığı anlamına gelmiyordu. Herhalde yumuşak bir dilin kullanılması konjonktüre daha uygun görülmüştü. Diğer taraftan halkın şikâyetlerinden dolayı Varna'da savaş müddetince sık sık kaymakam değişikliği oldu.

Diğer taraftan savaş sırasında arabacı açığını gidermek için araba ve arabacı istihdamı sürekli gündem maddelerinden birisi olmuştur. Tuna Cephesi'nde arabacı istihdamında rotasyona gidilmesi düşünülmüştü. Balkan Dağları'nın kuzeyindeki şehirlerden gelen arabacıların dinlendirilmesi ve yerlerine Edirne, Sofya, Filibe ve Niş'ten yeni arabacılar istihdam edilmesinin uygun olacağı belirtilmişti. [23] Kalafat'ta bulunan Osmanlı birlikleri için Vidin'den 100 arabacı görevlendirilmesi istendiğinde, Vidin Vâlisi reayanın daha önce istihkamat inşasında ve sair başka işlerde kullanıldığını, şimdi bir de Tuna Nehri'nin kuzeyinde istihdam edilmelerinin "beyne'l-ahali ihtilâle" sebep olacağını bildirmişti.[24]

Arabacılara arpa, saman, ekmek, yemek ve hatta aylık verilmesi gerekiyordu.[25] Fakat hizmetlerinin karşılığını alamayacaklarını düşünen ve aynı zamanda hayvanları da telef olan arabacılar belki de orduya en gönülsüz hizmet eden güruhu oluşturuyordu.[26] Harbin çağdaş tarihçilerinden George Dodd İngiliz ordusu hizmetinde çalışan arabacıların vaktinde ödeme alamadıkları için fırsatını bulduklarında firar ettiklerini ifade etmekteydi.[27] Yerel halkın gönülsüz hizmeti İngiliz askerlerin hatıralarına da yansımıştı. Bu askerler ahalinin kendilerine iyi davranmadıklarını ve yeterince yardım etmediklerini belirtirken özellikle arabacılardan şikâyetçiydiler. Bir İngiliz subayın depoya girip çıkmasıyla birlikte kendisine yardım eden arabacı gözden kaybolmuştu. Varna'da meydana gelen bu olayı aktaran İngiliz gazeteci Russell'ın yorumu trajikomiktir: "Bu sarsak bedenlerin bu kadar hızlı hareket etmesi bir mucize. Bizim hizmetimizdeyken bir salyangoz kadar yavaşlar".[28]

Askerler bazen kendi isteklerine göre çarşıdaki arabacıları zorla istihdam ediyorlardı. Bu durum lojistiği olumsuz yönde etkilemekteydi: "ahali-i merkûme bu

[22] Aynı yerde.
[23] BOA İ.DH 288-18116
[24] ATASE 4-12-6.
[25] Aynı yerde.
[26] Reid, Kafkasya Cephesi'nde de katırcıların ve yük hayvanı sahiplerinin ödemelerin düzensiz olması sebebiyle devlet hizmetinde çalışmayı reddettiklerini söylemektedir. Reid, s. 72.
[27] George Dodd, *Pictorial History of the Russian War 1854-5-6* (Edinburgh, 1856), s. 102.
[28] Russell, s. 94.

cihetle ürküp hatab ve dakîk ve sair eşya getirmekten ihtirâz etmekte" olduğundan "Asâkir-i Şahâne'ye çarşı bazar yerinden araba tutturulmayıp icab eyleyecek araba ve sairenin memurları taraflarından matlub olunması" emredilmişti.[29] Arabacılarla askerler arasındaki sorunlu münasebet hiç bitmedi. Osmanlı askerleri yükle dolu arabalara biniyorlar; bu kadar ağırlığa dayanamayan hayvanlar ise telef oluyordu.[30] Aslına bakılırsa arabalarının ve hayvanlarının bu şekilde hor kullanıldığını görenlerin isteksiz çalışması gayet doğaldı. İngilizlerin çalıştırmak istediği gönülsüz bir arabacı en sonunda bıçak çekmiş; silahı elinden alındıktan sonra ise arabasını yakarak amacına ulaşmıştı.[31] Arabacılar ile ordu mensupları arasındaki ilişki ahalinin ordu için çalışmaya her zaman istekli olmadığını ve zorunlu olarak evinden, ailesinden veya tarlasından ayrılmak zorunda kalanların kaçmak için fırsat gözlediklerini göstermektedir.

Bütün hizmet alımını olumsuz olarak da değerlendirmemek gerekir. Harp birçokları için fırsattı. Tüccarlar ordu ihtiyaçlarını karşılarken oldukça iyi kazanç elde etti. Dahası, müttefik kuvvetlerin istihdam ettiği tercüman ve hizmetçiler gayet gönüllüydü. Biraz İngilizce veya Fransızca bilen Rumlar ve Yahudiler bu vesile ile savaş ortamında ciddi meblağlar kazandı. Varna, Gelibolu ya da İstanbul'daki müttefik askerlerinin ticareti canlandırdığı da bir vakıadır. Müttefikler ahaliden kümes hayvanları, yumurta ve sebze almaktaydı. Böylelikle günlük tayınlarından sıkılanlar kendilerine güzel bir ziyafet çekebiliyorlardı. Halk sahip olduğu ürünleri satmaktan, askerler de buldukları ucuz ürünlerden memnundu. Dolayısıyla müttefik orduların uzun süre ikamet ettiği İstanbul şehrinin esnafı savaş müddetince halinden pek de şikâyetçi sayılmazdı.

III. Nahoş Karşılaşmalar: Sivil ve Asker

İstanbul, Varna ve Şumnu, barındırdıkları askerî kamplarla savaş yıllarında büyük bir yoğunluk içerisindeydi. Bunun doğal bir sonucu olarak kamusal alanlarda, çarşı ve pazarda sivil ve asker ilişkileri arttı. Asker ile ahali arasında yoğunlaşan münasebetler huzursuzlukları da beraberinde getirdi. Mesela, Şumnu'da hamama giden askerlerin bazı "uygunsuzluklara" sebep olması üzerine ordugâhta "gusül çadırları" kurulması kararlaştırıldı.[32] Yine de çarşı ve pazarda gezen Osmanlı askerleri ile ahali arasında istenmeyen olayların çıkması önlenemedi. Böylesi gelişmelerin önüne geçmek için Rumeli Ordusu müşiri Ömer Lütfi Paşa bir emir yayınladı. "Asâkir-i Hazret-i Şahane'nin çarşı ve pazarda geşt ü güzârlarında ve alışverişlerinde ehl-i İslâm ve reaya izafına şütûm-ı gâlize ile şetm eyledikleri"ni ve hatta "tokat ve yumruk darbına mütecâsir oldukları"nı ifade eden Ömer Lütfi Paşa, halkın emniyetini ve asayişini sağlaması gereken askerin "bu misillû hilaf-ı rızâ-yı âli hâlât-ı gayr-ı layıkanın icrâsına mütecasir olmaları[nın] şer'en ve kanunen hiçbir vakitte câiz" olmayacağını belirtiyordu.

[29] ATASE 9-5-1/5.
[30] ATASE 9-5-1/9a.
[31] Russell, s. 103.
[32] ATASE 9-5-1/4a.

Bundan sonra bu şekilde "harekât-ı nâmerziyede" bulunanların ağır bir şekilde cezalandırılacağı bildiriliyor ve askerin "ırz ve edebleriyle gezmeleri ve hiçbir tarik ile destdirâzlığa cesaret etmemeleri" isteniyordu. Askerlerin ahaliye kötü muamelede bulunmasının cezasız kalmayacağını bildiren Osmanlı kumandanı, aynı emirde halkın da askere herhangi bir saygısızlığına göz yummayacağını ifade etmekteydi. Bu sebeple, "ahâli ve ecnebi esnafları tarafından Asâkir-i Şahane'ye bir dürlü muamele-i baride ve şetm gibi hâlât-ı gayr-ı layıka vukua gelir ise" buna cesaret edenlerin yakalanması için karakollara derhal haber verilecekti.[33]

Asayişi bozan sadece Osmanlı askerleri değildi. Müttefik devletlerin askerleri de halk ile pek çok kavgaya karıştılar. Savaş harekâtının gecikmesi sonucunda İstanbul ve Varna'da aylak aylak dolaşan ve ucuz içki sebebiyle çoğu zaman sarhoş olan Fransız ve İngiliz askerleri pek çok kargaşaya sebep oldular. Varna'da bir İngiliz asker ile bir Türk arasında kavga çıkmış, boğuşurlarken tabanca ateş almıştı.[34] Böylesi kavgalar ve anlaşmazlıklar İstanbul'da daha sık görüldü. Hem muhtelif milletlerin askerleri arasında hem de askerler ile halk arasında ölüm ve yaralanmalarla neticelen çok sayıda kavga kayıtlara geçti. İstanbul'da Fransız askerler ile Tunus'tan gelen birlikler arasındaki kavga çok büyük boyutlara ulaşmıştı. Benzer kavgalar Arnavutlar ve Hırvatlar ile müttefik ordular arasında da cereyan etti.[35]

Yoğun askerî hareketlilik savaş müddetince devam etti. Yeni askeri birlikler cepheye ulaşırken, yaralılar ve hastalar hastanelere yerleştirildi veya tebdil-i hava için memleketlerine gitmelerine izin verildi. Teşkil edilen taburlar savaş alanında yerlerini aldığı sırada uzun süredir cephede bulunan askerlerin önemli bir kısmı ya çoktan hayatını kaybetmiş ya da hastaneye veya tebdil-i havaya gönderilmişti. Dolayısıyla yollarda yoğun bir askerî trafik vardı ve askerin bir sebeple yolda geçirdiği süre tebaa ile irtibatını muhakkak ki artırmıştı. Elimizde asker hatırası olmadığı için yollarda ve hastanelerde yaşananları ayrıntılı olarak bilmiyoruz. Oysaki bir Anadolu köyünden Tuna Cephesi'ne yollanan bir askerin memleketine gidiş dönüşünü takip edebilmek enteresan olurdu. Bununla birlikte ahali ile asker arasında birliklerin geçiş güzergâhlarında sorunlar çıktığını belirtmek gerekir. Bu sırada kontrolün sağlanamadığı durumlarda istenmeyen gelişmeler yaşanabiliyordu. Özellikle düzensiz birlikler cephe gerisinde asayişini bozan fiillerde bulunmuşlardı. Mesela, Halep'ten İstanbul'a ulaşan başıbozuk süvarileri yolda uygunsuzluklara sebep olmuşlar; bunların evlerine geri gönderilmeleri kararlaştırılırken sonradan gelecek süvarilerin daha sıkı kontrollerle cepheye ulaştırılmaları istenmişti.[36]

---

33 ATASE 9-5-1/23a.
34 Russell, s. 103.
35 Akyüz, ss. 147-154.
36 Akyüz, ss. 27-28.

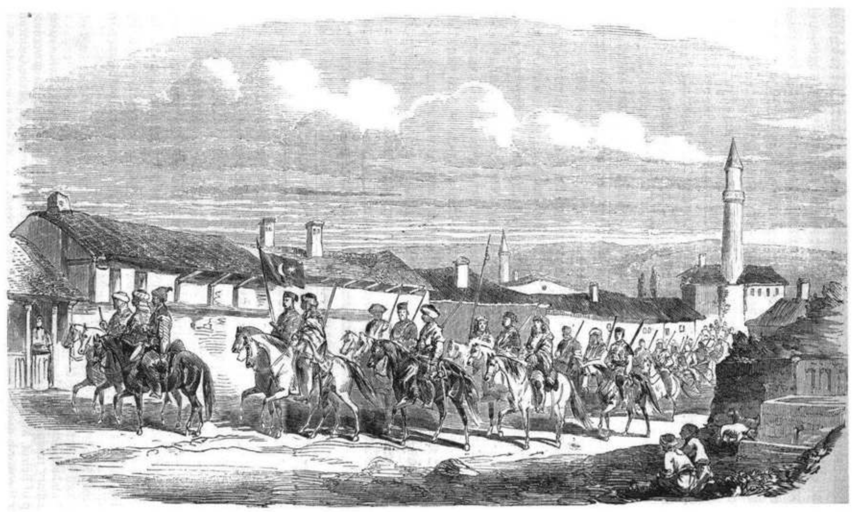

Maçin'den Şumnu'ya Ulaşan Başıbozuklar, *The Illustrated London News*, 13 Mayıs 1854

Lojistik ve ikmâl keşmekeşinin içerisinde pek çok asker kaçmak için fırsat yakalıyordu. Kaçakların bir kısmı düşman tarafına geçiyor, bazıları ise bir şekilde izlerini kaybettirmeye çalışıyordu. Bu kaçaklara mutlaka bölge halkından, hemşerilerinden veya akrabalarından birileri yardım ediyordu. Cezası ölüm olan böyle bir suça teşebbüs edenlere askerlik ve savaş koşulları ağır gelmiş olmalıydı. Özellikle gelişigüzel bir şekilde bir araya getirilmiş eğitimsiz redif taburlarının kaçma girişimlerinde bulundukları bilinmektedir. Redif askerlerinin görevlendirilmesi taşradaki sosyal hayata ve işgücüne de darbe vurmaktaydı. Çanakkale Boğazı'nda görev yapan rediflerin dilekçesi bunu sarih olarak ortaya koymaktadır:

> Evlâd u ıyallerimizi ve mal u emlaklarımızı sefil ve sergerdâne ve perişan bırakıp… mahsulatlarımız tarla-yı mezburlarda bütün bütün telef ve ? olup ve hanelerimizde bu vechle dahi ehl-i iyâllerimize nafaka için bir habbe ve bir dane kalmayarak vakt-i zamanda bir avuç ve bir dane tohum istilab edemeyip… [37]

Esirler, savaşın karanlıkta kalmış sosyal boyutlarından başka bir tanesini teşkil etmektedir. Tuna Cephesi'nde alınan esirler İstanbul'a ve Kütahya'ya yollanmışlardı. Rus esirlerin hatıraları Osmanlı devletindeki misafirliklerinden pek de memnun olmadıklarını göstermektedir.[38] Osmanlı toplumunun esirlere pek de sempati ile yaklaşmadığı anlaşılmaktadır. [39] Sıkı tecrit halinde tutulan bu tut-

[37] BOA İ.DH 286-18020.
[38] "Opisanie semi-mesiachnogo plena russkogo ofitsera v Konstantinopole", *Sbornik izvestiy otnosyaşçihsya do nastoyaşçey voyni*, cilt 25, hazırlayan N. Putilov (St. Petersburg, 1856), ss. 8-10; "İzvestiya o naşıh plennıh v Konstantinopole", *Morskoy sbornik*, no. 6 (1856), ss. 127-129.
[39] BOA A.AMD 69-56.

sakların gayrimüslim ahali ile irtibatları oldukça sınırlı olmalıydı. Esirlerin seyahatleri ve ikametleri hakkında ortaya koyulacak yeni bilgiler enteresan hikâyeleri gün yüzüne serebilir.

Ordu, çoğu zaman hastalıkların müsebbibi ya da taşıyıcısıdır. Kırım Harbi sırasında kolera, iskorbit ve tifüs yoğun olarak görüldü. Salgın hastalıklar muharebelerden çok daha fazla can almaktaydı.[40] Diğer taraftan bu salgın hastalıkların halka ciddi boyutlarda sirayet etmediği ve sosyal hayatı etkilemediği anlaşılmaktadır. Hasta askerleri hemşerileri yalnız bırakmıyor, hediyelerle ziyaret ediyorlardı. Fakat ziyaretçilerin getirdikleri yiyeceklerin hastaların perhizlerine uygun olmadığı görülünce bunun engellenmesine karar verilmişti.[41] Hasta ve yaralıların ne oranda hastanelerden çıkmayı başarabildiğini gösteren istatistikler mevcut değil; fakat ilaç ve doktor yetersizliğinin aşikâr olduğu Osmanlı ordusunda ancak küçük bir kısmının iyileşmeyi başarabildiğini varsayabiliriz.

IV. Şüphe Dolu Bir İlişki: Osmanlı Ordusu ve Reaya

Osmanlı halkı genelde orduyu desteklemekle birlikte, sınır boylarında düşmanla işbirliği yapanlar da vardı. Tuna boyundaki Bulgarlar, Dobruca'daki Kazaklar ya da Kars civarındaki Kürtler ve Ermeniler buna örnek olarak verilebilir. Rus ordusu ile işbirliği yapanların bir kısmı bu ordu ile birlikte geri çekildi. Binlerce Bulgar da aynı şekilde Tuna'nın kuzeyine geçti.[42] Halk arasında yayılan cezalandırılma korkusu muhtemelen bu nüfus hareketinin başta gelen sebebiydi. Başıbozukların saldığı korkunun yanında Rus ordusunun teşvikleri de Balkan Hıristiyanlarının topraklarını terk etmesinin muhtemel saiklerindendi. Barış anlaşmalarına koyulan genel af maddeleri bir yönüyle bölgeyi eski demografik yapısına kavuşturmaktaydı. Sonuçta bu ve benzeri sebeplerle muharebelerin yürütüldüğü sahalarda bir nüfus hareketliliği hep yaşandı.[43]

Hangi ordunun dost ve hangisinin düşman olarak algılanacağını belirleyen pek çok etken vardı. Millî ve dinî müşterekler önemliydi; fakat savaş sırasındaki tecrübeler bazen daha etkili olabilmekteydi. Savaşın iktisadî, sosyal ve siyasî sonuçlarına dair yerel halkın beklentileri devlet ve orduya bakışa da yansımak-

[40] Varna'da İngiliz ve Fransız askerler arasında yayılan kolera binlerce kişinin hayatına mal olmuştu. Fakat ne Osmanlı askerinin ne de yerel halkın hastalıktan kaybı hakkında istatistikler mevcut değil. Artan salgın hastalıklar bölge halkının hayatını etkilemiş olmalı, fakat şehirlere yayılan bir salgın meydana gelmedi. Osmanlı devleti Gelibolu ve İstanbul'da koleranın yayılmaması için tedbirler aldı. Osmanlı askerinin temizlik anlayışı ve alkol alışkanlığının olmaması hastalıklara karşı kendilerini dirençli kılıyordu. Yine de yetersiz beslenme asker için çoğu zaman düşmandan daha tehlikeliydi.

[41] ATASE 9-5-1/12.

[42] Benzer şekilde büyük miktardaki Kırım Tatarı müttefik kuvvetler ile birlikte Kırım'dan ayrılarak Osmanlı topraklarına yerleşti. Özellikle Kırım Harbi sonrası Kırım ve Kafkasya'da ve Osmanlı ordusunun hızla geri çekildiği 93 Harbi ve Balkan Harpleri sırasında Balkanlar'da yaşanan göç Müslüman nüfus için trajik boyutlara ulaşacaktı.

[43] 1829 yılında hem Balkanlar'da hem de Kafkasya'da hatırı sayılır bir Hıristiyan nüfus Rusya'ya taşınmıştı.

taydı. Rus ordusunun 1853 yılında işgâl ettiği Eflâk'ın Ortodoks halkı ile savaş müddetince kurduğu kötü ilişki bu duruma güzel bir örnektir.[44] Kırım Harbi, Rusya'nın Osmanlı reayası üzerindeki etkisini hukukî olarak güvence altına almak istemesi üzerine patlak vermişti. Hâlbuki ikamet, sevkiyat ve tedarik gibi meseleler işgalci ordu ile Eflâklıların arasını açmaktaydı. 1848'den 1851'e kadar Rusya işgalinde yaşayan ve tecrübeleri hâlâ taze olan halk, Rus ordusunun sansüründen ve sıkı kontrolünden bıkmıştı.[45] Ruslar ayrıldıktan sonra bu sefer de Habsburg birlikleri tarafından işgal edilen bölge, artık bir ordunun yükünü taşımaktan yılgın bir şekilde yeni misafirlerini gönülsüz bir şekilde karşıladı.

Kazak alayları ve gayrimüslim başıbozuklar hariç tutulursa tamamen Müslüman olan Osmanlı ordusu, en azından söylem düzeyinde din uğruna savaşmaktaydı. Şüphesiz Osmanlı toplumu ordusundan daha kozmopolitti. Toplumun milliyet ve itikat olarak birbirinden ayrılan kesimlerinin Müslüman bir ordu ile münasebetinin aynı olduğunu iddia etmek gerçekçi olmaz. Tanzimat reformları Hıristiyanları devletin sadık ve güvenilir kulları haline getirememişti. Ağustos 1854'de Varna'da ordu depolarını yok eden büyük yangın çıktığında, herkes şehrin Rum ahalisinden şüphelendi. Rumların kundaklayıp kundaklamadıkları açığa çıkmadı; fakat bu örnek bölgedeki Rumlar ile Osmanlı ordusu ve müttefikleri arasındaki ilişkiyi açıklayıcı nitelikteydi. Ordugâhların etrafında dolaşmasına izin verilmeyen "meçhulu'l-ahval" kişiler de genelde gayrimüslimler olmalıydı.[46] Diğer taraftan pek çok konuda ihtiyaç duyulan gayrimüslimleri ordulardan uzak tutmak da mümkün değildi. Mesela Osmanlı Hükümeti'nde tercüman olarak çalışan İlya Efendi mesleğinde çok iyiydi fakat Rusya lehine hareket ettiği düşünülüyordu.[47] Böylesine şüphe dolu ilişkiler içerisinde Rumlar müttefik kuvvetler için tercüman ve hizmetçi, Bulgarlar ise arabacı olarak faydalı görevler ifâ ettiler.

Osmanlı ordusu sadece düşmana karşı kullanılmıyordu. Bilakis devletin iç güvenliği ülkenin pek çok bölgesine dağıtılmış taburlardan bekleniyordu. Nizam taburları, bilhassa isyana meyyal bölgelerde caydırıcı unsurdu. Başka bir deyişle, Tuna ve Anadolu'daki ordular için devletin pek çok bölgesinden birliklerin çağrılması buralardaki güvenliğin altüst olmasına yol açtı. Daha da kötüsü, taşrada güvenliği sağlayan zaptiye süvarilerinin de orduya katılmaları istendi.[48] Bu zaptiyelerin yerine ise pek çok yerde başıbozuklar, özellikle de Arnavutlar görevlendirildi. Ancak yerel güvenliği sağlayacak alelacele toplanmış bu insanlara ne kadar güvenilebilirdi. Yanya Vâlisi Bekir Rüstem Paşa bu durumu şöyle açıklamaktaydı:

> Arnavudluk askeri… asâyiş ve emniyyet-i ahâli hâsıl olabilecek sûrette harekât-ı rızâcûyâne ve sekenât-ı sadıkâne me'mûl olamayıp bazı gûn uy-

---

[44] ATASE, 4-12-4.

[45] Barbara Jelavich, *Russia and the Formation of the Romanian National State 1821-1878* (Cambridge, 1984), s. 56.

[46] BOA A.MKT.UM 151-39.

[47] BOA ZB 1-18

[48] ATASE, 2-7-12; 9-7-11.

> gunsuzluk ve ahâlice yüzlerinden şikâyeti muceb hoşnudsuzluk vukuu melhuz ve muhtemel bulunduğundan ve Asâkir-i Şahâne'nin her ne kadar mahall-i mezkûreye nakl ve azîmetleri ehemm ise de nezâket ve ehemmiyet-i mevkiyyesine nazaran burada bulunmaları dahi vacibeden idiğinden bu bâbda dün ecnebi konsolosları tarafından ve İslâm ve reaya cânibl erinden Asâkir-i Nizâmiyye-i Şahâne buradan gittiği halde bizim dahi emniyetimiz gider denilerek burada kalmaları istida olunmakta olduğuna…[49]

Narde ve Preveze'de bulunan birliklerin buradan ayrılması Bekir Rüstem Paşa ile Rumeli Ordusu Müşiri Ömer Lütfi Paşa arasında gerilime sebep oldu. Rüstem Paşa'ya göre güvenilir bir askerî kuvvet olmadan Rum ahalinin isyan etmesi işten bile değildi.[50] Zaten öyle de oldu. Sonuçta Balkanlar'da Epir ve Tesalya, Doğu Anadolu'da ise Dersim ve Cizre'de ayaklanmalar çıktı. Açıkçası Osmanlı Devleti cephedeki başarı uğruna iç güvenlik ve huzurdan taviz verdi.

Sırplar, Bulgarlar ve Rumların isyan etmesi ve böyle bir isyanın Rus ordusu tarafından desteklenmesi Balkanlar'ın müdafaasına darbe vurabilirdi. Bu sebeple devlet özellikle Vidin'deki savunmayı kuvvetlendirmiş ve Rus ordusunun Sırbistan'a ulaşmasına mâni olmak istemişti. Rumların çıkardıkları isyan ise cepheden uzaktaydı ve kısa zamanda bastırıldı. Rusya Avusturya'yı karşısına almamak için Balkanlar'da bir isyanı teşvik etmedi. Hâlbuki savaş öncesinde Balkan halklarını silahlandırmak gibi Rus planları mevcuttu. Harbin gidişatı, uluslararası konjonktürün Osmanlı devletinin lehine olması Balkanlar'ın Ortodoks ahalisinin Rusya'ya duyduğu sempatinin derecesini anlamayı zorlaştırmaktadır. Yine de hem Bulgar hem de Rumlardan oluşan gönüllü birlikler Rus ordusunda yer al-

Rus Ordusundaki Bulgar Gönüllüler

[49] ATASE, 2-7-3.
[50] ATASE, 2-7-7/2; BOA İ.DH 273-17122.

dı.[51] Bazı İgnat Kazakları, Rumlar ve Bulgarlar Rus istihbaratı için çalıştı.[52] Başka bir deyişle Osmanlı'nın Ortodoks halkı ile Rusya ilişkisi savaş sırasında da devam etti.

Rusya'nın Osmanlı coğrafyasındaki irtibatları sayesinde istihbarat toplaması zor değildi. Gayrimüslim ahalinin Rus ordusu ile ilişkisi Osmanlılar için her zaman dikkatle yaklaşılması gereken bir mesele olmuştur. Düşmana yardım eden ahali elbette cezalandırılmaktaydı. Bazı casuslar kurşuna dizildi, bir kısmı ise kürek cezasına çarptırıldılar veya sürgüne yollandılar.[53] Hıristiyan halk ile Rusya devletinin ilişkisi arttıkça devletin reayaya karşı duyduğu şüphe de artıyordu.[54] "İfsâd-ı ezhâr-ı ahâliye cüret etmekte olan çorbacıların" cephede bulunmaları uygun görülmediği için Patrikhane'nin aracılığıyla İstanbul'a getirilmeleri ya da "kendilerine tenbihât-ı şedide icrâsı" münasip görüldüğü bildirilmekteydi.[55] Kırım Harbi sırasında kahvehanelerde dolaşan casuslar reayanın nabzını tutmaya, devlete ve harbe bakışlarını tespit etmeye çalıştılar.[56] Bu iş için özellikle İstanbul'da istihdam edilen casusların sayısı artırıldı.[57] Meselenin bir de propaganda boyutu vardı. Bâbıâli, devlet ve ordu hakkında olumsuz düşüncelerin yayılmasını engellemek istiyordu. Rusların Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfi Paşa'yı yakaladıklarını ve yakında İstanbul'a geleceklerini söyleyen bir Rum İstanbul'da tutuklanmıştı.[58] Dolayısıyla ahali gizli ya da açık gözetim ve denetim altında tutuldu.

V. Gönüllüler: Başıbozuk ya da Neferat-ı Muvazzafa

Gönüllü asker Kırım Harbi sırasında muhtelif şekillerde tesmiye edildi. Etnik yapılarını belirten Arnavut, Kürt ve Laz ya da coğrafi kökenlerine işaret eden Kırcali ve Zeybek gibi ifadeler de kullanılmaktayken en meşhur tabir şüphesiz "başıbozuk" idi.[59] Resmî yazışmalarda ise gönüllülerin ağırlıklı olarak "neferat-ı muvazzafa" ve "asâkir-i muvazzafa" şeklinde ifade edilmesi manidardır.[60] Neferât-ı muvazzafa ve başıbozuk ibareleri semantik açıdan neredeyse birbirlerinin zıddıdır. Birincisi devlet tarafından görevlendirilmiş düzenli birlikler anlamını taşımakta, diğeri düzensiz ve kuralsız savaşçıları çağrıştırmaktaydı. Osmanlı Hükümeti neferât-ı muvazzafayı daha geleneksel başıbozuk tabirine tercih ederken gönüllüleri olumsuz algılamalardan kurtarmak istemiş olmalıdır. Daha önemlisi bu insanlardan gerçekten düzenli birlikler oluşturmaya gayret edilmişti.

---

[51] Bkz., Maria N. Todorova, "The Greek Volunteers in the Crimean War", *Balkan Studies*, no. 25 (1984), ss. 539-563.
[52] ATASE, 3-11-43; BOA HR MKT 66-29.
[53] BOA HR.MKT 77-87.
[54] BOA A.MKT.UM 151-39
[55] ATASE 8-3-15.
[56] BOA İ.HR 105-5143; A.MKT.NZD 112-113.
[57] BOA A.AMD 70-94.
[58] BOA A.MKT.NZD 110-77.
[59] ATASE, 3-9-51.
[60] Literatürde bu tabirler zaman zaman nizam askeriyle karıştırılmaktadır. Bkz., Akyüz, ss. 27-28. Düzensiz birliklerden bahseden yazar, nizam birliklerini anlattığını zannetmektedir.

Neferât-ı muvazzafa istihdamına bakıldığı zaman en azından kâğıt üzerinde bir düzenden bahsedilebilir. Bir sergerdenin emrinde harbe iştirak edip künyeli bir defteri hazırlanan bu askerlerin sayıları ve masrafları kayıt altına alınmakta, askerliğe uygun olmayan küçük yaştakiler ve yaşlılar ayırt edilerek evlerine yollanmaktaydı. Muvazzaf cephanesi adıyla bu birliklere mühimmat da verilmekteydi.[61] Komutanı ve asker sayısı belli bir askeri birliğe benzeyen bu kuvvetler güvenilir bir sergerdenin emrinde faydalı olabilirlerdi. Bâbıâli bu birlikleri belki her zaman istediği gibi kontrol altında tutamadı; fakat bu gayreti samimiyetle gösterdi.

Savaş hazırlıkları sırasında Seraskerlik'ten Yanya ve Üsküp Vâlileri'ne yollanan tahrirat başıbozuk istihdamındaki sakıncalara işaret etmekteydi. Neferât-ı muvazzafanın "yollarda edibâne hareket ve azimet eyleme[leri] zımnında sergerdelere tenbihât-ı lâzıme icrâsına himmet" buyrulması istenmişti. Diğer taraftan düzensiz birliklerin, "Asâkir-i Nizamiyye-i Şahane gibi terbiye görmüş asâkirden olmadıkları" ve eğer bu yüzden yolda "zabt ve rabtlarına layıkıyla dikkat olunmayıp da içlerinden bazılarının ahâli ve reaya ve tebaa-yı ecnebiyye haklarında ednâ mertebe teaddileri" vuku bulur ise Devlet Aliyye'yenin "şu vakt-i nazikte" çok büyük zararlar göreceği ifade edilmekteydi. Bu yüzden "neferât-ı merkûmenin kefilli ve râbıtalı adamlardan tahrîr ve tertîbi ve her bir takıma tayin olunacak sergerdelerin dahi her halde mücerreb ve müntehâb ve rabta lâyıkıyla muktedir kimselerden nasbı hususlarında fevkelgaye ihtimâm ve dikkat olunması" gerektiği bildirilmekteydi.[62]

Kega ve Toskalık'tan gelen binlerce Arnavut'un sergerdeleri de Bâbıâli'nin uygun gördüğü Arnavut beylerdi.[63] Yerel bir ileri gelenin askeri birlik oluşturması savaşlarda geleneksel olarak başvurulan bir yoldu. Arnavut Cafer Dem Ağa ve Kürt İzzeddin Şir Bey de yine bu amaçlarla savaşta yer almak için Bâbıâli'ye başvurdular. Merkezî hükümetle arası pek de iyi olmayan bu beyler Tanzimat yönetiminin kendi güçlerini azaltma emelinde olduğunun farkındaydılar. Tanzimat reformları ile merkezîleşen devlet, yerel eşrafı kullanmaya da devam etmekteydi. Aslına bakılırsa yeniçeriliğin kaldırılması ve Tanzimat reformları Müslümanlar ile devletin arasını açmıştı. Kırım Harbi patlak vermeden daha birkaç yıl önce Ömer Lütfi Paşa Bosna'daki isyanı kanlı bir şekilde bastırmıştı. Kürt, Arnavut ve Boşnak gibi Müslüman topluluklar düzenli ordu için asker vermeye hâlâ yanaşmamaktaydı. Ne var ki, beyler için harp bir fırsattı ve pek çoğu bundan maddî olarak faydalanmak istedi. Taşrada güvenlik için istihdam edilen beyler de, asâkir-i muvazzafa sergerdesi olarak savaştaki yerlerini aldılar.

Osmanlı gönüllü birlikleri oldukça karışıktı: İçinde İmparatorluğun bütün Müslüman topluluklarından insanlar bulunabileceği gibi Hıristiyanlar da vardı.[64]

---

[61] Kalkandelenli Hasan Ağa kumandasıyla Şumnu'ya ulaşan neferat-ı muvazzafa hususunda bu kurallara uyulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca memleketlerine geri gönderilenlere harçlıkları da verilecekti. ATASE 9-5-1/8; 4-11-13.

[62] ATASE 6-18-1.

[63] ATASE 2-6-15/1; 2-7-14/1.

[64] Katolik Arnavutlar Kırım Harbi'nde yerlerini almışlardı. Reid, s. 134.

Başıbozukların en azından bir kısmı suçlu ve mahkûmlardan oluşmaktaydı.[65] Diğer taraftan başıbozuklar sergerdelerine bağlıydılar ve askeri hiyerarşiye alışık değillerdi.[66] Dolayısıyla gönüllü savaşçılar muharebe meydanında gerekli disiplin ve itaati gösterememekteydi.

Kırım Harbi'nin önemli hususiyetlerinden bir tanesi Osmanlı'nın iki Hıristiyan devlet İngiltere ve Fransa ile ittifakıydı. Müttefiklerini incitmemek veya kızdırmamak isteyen Bâbıâli, gayrimüslim halka rahatsızlık verecek gelişmelerin önüne geçmek için elinden geleni yaptı. 7 Mayıs 1854 tarihli iradede başıbozukların zararlı hareketlerine kesinlikle müsamaha gösterilmemesi ve derhal kurşuna dizilmeleri istenmekteydi. Devlet bir taraftan düşmanla savaşmak için başıbozukları istihdam ederken diğer taraftan başıbozukla mücadele için ordusunu kullanmak zorunda kalıyordu. Dobruca'da hem firarî başıbozukların hem de Dobruca Tatarları'nın köylülere "zulm ve teaddi"de bulundukları anlaşılınca köylüleri muhafaza etmek ve aşırıya gidenleri cezalandırmak amacıyla buraya birlikler yollanmıştı.[67] *The Times* muhabiri de ordunun başıbozukları cezalandırdığını rapor etmişti: "Başıbozuklar sorun çıkarmaya devam ediyorlar. Birkaç gün önce süvarilere ateş ettiler. Şumnu'ya yakın Salpiga'da birlikler kendilerinden sayıca fazla olan eşkıyaya saldırdılar. İkisini öldürürken, yedisini esir olarak Ömer Paşa'ya getirdiler. Ağır bir şekilde kırbaçlananlardan ikisi öldü."[68]

Fransa ve İngiltere ile ittifakın gündeme gelmesiyle birlikte Bâbıâli başıbozuk istihdamında daha da çekimser davranmaya başladı. Ne var ki, cihat fikri etrafında bir savaş yürüten devletin gönüllüleri istememesi de siyasi olarak sakıncalı gözükmekteydi. Ordu kumandanlarına "başıbozuk, gönüllü ya da neferât-ı muvazzafa" tarzında yardımcı birliklere ihtiyaçları olup olmadığı sorulurken, ihtiyaç duyulmaması halinde gönüllülerin gücendirilmeden evlerine yollanması istenmekteydi. Başıbozuk istihdamında iki temel sakıncadan bahsedilmekteydi. Birincisi asayiş sıkıntılarına sebep olma ihtimalleriydi. Diğeri ise bir süre sonra para talep edecek olmalarıydı. Nizam askeri aylar boyunca yevmiyesini alamasa da isyan etmiyordu; fakat başıbozuklara ödemeler yapılmazsa ihtiyaçlarını zorla halktan karşılayacakları aşikârdı. Açıkçası kontrol edilemeyen bu birliklerin Hıristiyan devletlerle ittifak halinde olunan bir dönemde faydadan çok zarar getireceği düşünülmekteydi. Kırım Harbi boyunca İngiliz büyükelçisi Stratford Redcliffe'in başıbozukların yaptığı aşırılıklar hususunda Osmanlı Hükümeti'ni uyarmış ve bu birliklerin kontrol altında tutulmasını istemişti. Dolayısıyla Bâbıâli savaş sırasında taşradaki güvenlik sorunlarıyla da uğraşmak zorunda kalıyordu. Belki de görmezden geleceği hadiselere hassasiyetle yaklaşmak ihtiyacını hissediyordu. Bu minvalde Mayıs 1854'de bir ferman yayınlandı:

[65] Bunlardan biri de Çingene Mustafa'ydı. Reid, s. 112; Rusya Devlet Savaş Tarihi Arşivi, f. 846, op. 16, d. 5415 kısım 1, l. 8-10.
[66] Reid, s. 130.
[67] BOA İ.DH 300-19001.
[68] "(From our own correspondent) Turkey, Constantinople, April 20", *The Times*, 3 Mayıs 1854.

> … uğur-ı hümâyun-ı saltanat-ı seniyyemde cansiperane ve fedakarane ibrâz-ı hüsn-i hidmet ve ızhâr-ı mâye-i sıdk ve istikamet eylemek emel ve arzusuyla bazı taraflardan tahaşşüd ve tecemmü' etmekte olan asâkir-i muvazzafa-ı padişâhânem ki fi'l-asl başıbozuk askeri denmekle maruf ve meşhurlardır. Bunlardan bazıları doğrusu güzel hareket etmekte iseler de cümlesi bu suretde olmayarak içlerinden bazı hayır ve şerri fark etmeyenleri bu memuriyeti yağmacılığa ve edepsizliğe fırsat addiyle gerek esnâ-yı râhde ve gerek bulundukları mahallerde haşerât güruhunun mukaddemlerde meluf ve mutad oldukları tarik-i nâmüstakime sülük ve ehl-i İslam ve Hıristiyan tebaa-ı Şâhânemin mal ve can ve ırzlarına tasallud ile adâb-ı insaniyet ve hamiyyete ve askerlik sıfatına yakışmaz nice nice harekât-ı kabihaya ibtidar ve hengâm-ı muharebede dahi zikir müstehcen bir takım fenalıklara ictisar etmekte oldukları anbean istihbar ve tahkiki kılınmakta olup…[69]

Düzensiz birlikler dönemin Batılı gözlemcilerince iki şekilde değerlendirildiler. Bazen egzotik özellikleri ön plana çıkarıldı. Maraşlı Kara Fatma bunun en güzel örneğini teşkil etmekteydi. Döneme ait pek çok eserde Kürtlerin amazonu ya da kadın şeyhi olarak tavsif edilen Fatma'dan bahsedilmekteydi. Diğer taraftan başıbozuk askerler disiplinsiz hareketleri ve muharebe meydanındaki beceriksizlikleri gibi olumsuz özellikleri ile öne çıkmaktaydılar. Başıbozukların temel vazifeleri düşmanı gözlemek ve küçük süvari çatışmalarına girmekti. Öncü kuvvet olmaları hasebiyle ordunun ana kesiminden bağımsız hareket eden muhtelif başıbozuk askeri de bunu fırsat bilerek köyleri basmış ve muharebeden alamadıkları ganimeti cephe gerisinden çıkarmaya çalışmıştı.

İngiltere ve Fransa da bu gönüllü savaşçılardan faydalanmak istedi. Fransa Cezayir tecrübesine sahip General Yusuf'u, İngiltere ise Hindistan'da benzer bir kumandada bulunmuş olan General Beatson'ın kumanda edeceği gönüllü birlikleri teşkil ettiler. Fransızların biraz aceleci girişimi General Yusuf'un keşif amaçlı olarak gerçekleştirdiği Dobruca seferi sırasındaki başarısızlık sonucu suya düştü. General Beatson'ın askerleri ise uzun süre Çanakkale'de talim yaptılar; fakat bu birlikler de savaşta kendilerini gösteremeden barış anlaşması imzalanmıştı.[70] Başıbozukları kumanda eden İngiliz subaylar kendilerini "barbarları" eğitmekte başarılı görmekteydi.[71] Sonuçta savaş meydanına taşınamayan bu girişimler, enteresan plan ve tecrübeler olarak kaldı.

Başıbozukların kadın ve kızlara karşı "utanç verici şekilde" hareket ettikleri pek çok kaynakta belirtilmekte; fakat bu hareketlerin ayrıntıları kesinlikle verilmemektedir. Bazı Arnavutlar yol üzerinde bazı Bulgar köylerini yağmaladığı gibi bazı zavallı kızlara vahşice davranmışlardı.[72] Varna piskoposu çan çalmasının asker tarafından engellendiğini söylerken kadınları da asker varken kasabaya

---

[69] Hakkı Yapıcı, "Takvim-i Vekayi'de Kırım Harbi 1853-1856", Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1999, s. 40.

[70] Badem, ss. 257-268.

[71] "The Bashi-bazouks. To the Editor of the Times", *The Times*, 25 Temmuz 1856.

[72] "The Danubian Provinces", *The Times*, 10 Eylül 1853.

gitmemeleri yönünde uyarmaktaydı. Osmanlı görevlileri ise kadınların onurlarını koruyacak önlemler almıştı.[73]

Gönüllü askerlerin cephe gerisindeki olumsuz tavırlarının başka bir sebebi ise reayayı algılama biçimleriydi. Slade gönüllü askerin reayaya bakışını şöyle açıklamaktadır: "… Başıbozuklar 'cihat' kavramını sınırlı anlamaktan uzaktılar. Onlar için gayrimüslimler nefret edilen bir sınıftı. Savaşın reaya üzerindeki azalan hükümranlıklarını canlandıracağını - bu milletin [Müslümanların] gizli gündemiydi - düşünüyorlardı."[74] Kafkasya Cephesi'nde Osmanlı ordusu hizmetinde çalışan İngiliz doktor Humphry Sandwith başıbozukların savaş sırasındaki hareketlerini şöyle ifade ediyordu: "…bu haydutlara ödüllerini verecek zavallı köylülerin pek çoğu ne yazık ki kellesinden olacaktır. Eğer sınır köyleri Hıristiyan ise gönüllüler için Padişah'ın tebaası olmakla düşman olmak arasında pek fark olmayacak."[75] Tekfurdağı'na bağlı Ereğli'de başıbozuklar taşkınlıklarını abartmışlardı. Sokaklarda rast geldiklerine silah çektikleri gibi, kiliseyi yağmalamış, hatta bir Fransız vapur kaptanına dahi kurşun atmış ve bıçak çekmişlerdi. Diğer taraftan Bâbıâli yerel idarenin bu şahıslar hakkında işlem yapmamalarını eleştirmekteydi.[76] Ne var ki taşrada böylesi kuvvetlere karşı savaş zamanında karşı koyabilecek yerel kuvvetlerin olduğu şüphelidir. Açıkçası hükümet yerel idareyi yine günah keçisi olarak seçmişti.

Her olayda suçlunun sadece başıbozuklar olduğu da düşünülmemelidir. Hem düzenli ordu birliklerinin hem de başıbozuk askerin yoklama kayıtlarının gerçekten yüksek gösterildiğini bilmekteyiz. Devlet sergerde ile muhatap olurken, sergerdeler adamlarına hakları olan para ve iaşeyi dağıtmıyor; sonuçta bu adamlar da yiyeceklerini ahaliden almak durumunda kalıyorlardı.[77] Sandwith gönüllülerin içlerinde bulundukları durumun oldukça kötü olduğunu ifade ediyordu: "Zavallı zalimler kendileri de bazen kurbanları kadar acınacak durumdaydılar. Onları bir araya getiren ve tahammülfersa derecede tayın ve yevmiyelerini çalan liderleri tarafından soyuluyorlar, silahlarını, fazla giysilerini ve en sonunda da atlarını yaşamak için satmak zorunda kalıyorlardı."[78] İstihkakları düzenli olarak karşılanmayan, maaşları verilmeyen başıbozuklar ise ihtiyaçlarını yerel halktan karşılamak istiyorlardı. Bu sebeple bunların hepsine aç gözlü, eli silahlı caniler şeklinde bakmamak gerekir. Sonuçta, gönüllüler ile Osmanlı toplumu arasındaki ilişkinin daha iyi aydınlatılmaya ihtiyacı var.

The Times gazetesi, Tuna kıyısındaki bir başıbozuk tarafından Temmuz 1854'de gönderilen bir mektubu yayınlamıştı. Mektup, belki gerçek bir başıbozuk tarafından yazılmıştı, belki de bir İngiliz asker kendi fikirlerini bir başıbozuğun ağzından yazmak istemişti. Sonuçta, gerçek veya hayali bir başıbozuk her

---

[73] Aynı yerde.
[74] Slade, s. 188.
[75] Humphry Sandwith, *A Narrative of the Siege of Kars* (Londra, 1856), s. 157.
[76] BOA HR.SYS 1345-5.
[77] General Williams'ın raporları ve diğer İngilizlerin kayıtları Kafkasya Cephesi'nde böyle bir durumdan bizi haberdar ederken Tuna'daki yolsuzlukların derecesini henüz bilmiyoruz.
[78] Sandwith, ss. 157-158.

kötü olayda kendilerinin eleştirildiğini belirtirken bir de bizim sesimizi dinleyin demekteydi:

> Hükümdarımız (Sultan) bilgeliğiyle kahrolası 'Moskoflar'a savaş ilan ettiğinde, kudretli İmparatorluğun her tarafına tebaayı ve bütün hakiki iman sahiplerini din ve memleket uğruna savaşa davet eden fermanlar gönderdi. Gerçek Müslümanların hepsi bu çağrıya icabet etti, silahlanarak Kürdistan, Türkistan ve Arabistan'dan – aslında Küçük Asya'nın her tarafından – cepheye akın etti. Göğsümüzde kocaman kalplere, yanımızda keskin kılıçlara sahibiz; fakat cebimizde ya çok az para var ya da hiç yok. Sergerdelerimiz Sultanımız karşısında iyi görünelim diye ellerinde ne varsa bize silah, at, vs. almak için harcadılar. Allah [Padişahımızın] şanını yüceltsin. Bize ilk başta iyi davranıldı, yiyecek verildi. Her fırsatta kahrolası 'Moskof' ile muharebe ettik ve yendik. Savaş devam ettikçe ve erzak azaldıkça, evlerini, eşlerini ve çocuklarını arkada bırakarak memleket uğruna savaşmak için uzun yollardan gelen biz başıbozuklar biraz biraz ihmal edildik. İşler gittikçe kötüye gitti ve biz her sefer yiyecek daha az şey bulduk… Aç kalan bazılarımız yaşamak için etraftaki köyleri soydu; bazılarımız çocukları kadar sevdikleri atlarını sattı ve ekmek satın aldı… Bize bakacak ve yardımını talep edecek kimsemiz yoktu, yiyecek ve para yoktu ve yine de bizden en az Sultanın yedirip giydirdiği kimselerden beklendiği kadar şey beklendi. Bizim kasabaları yağmaladığımız ve soyduğumuz söyleniyor; fakat bu suçların çoğu bizim gibi zavallı Asyalıların değil Arnavut başıbozukların işi. Yakın zamanda pek çoğumuz ekmek çalmaktan dolayı yakalandı ve ölümüne dövüldü.[79]

Mektupta İngiliz ve Fransızların savaşa girmelerinden dolayı başıbozuklar arasındaki memnuniyet de belirtiliyor. Artık karınlarının doyacağı çünkü İngilizlerin adil ve cömert oldukları ifade ediliyor. İngilizlerin hizmetinde görev alma istekleri belirtilerek mektup tamamlanıyor.[80]

VI. Netice

Muhtelif toplulukların Osmanlı düzenli ordusunu nasıl algıladıkları hususunda henüz yeterli bilgiye sahip değiliz. Osmanlı askerinin ve tebaanın Kırım Harbi hakkında çok az hatıra bırakmış olması pek çok sualin cevapsız kalmasına sebep olmaktadır. Yine de yabancı gözlemcilerin eserleri ve Osmanlı arşivleri bazı sorulara cevap bulmamıza imkân tanımaktadır. Askerlere Hıristiyan Rusya ile savaşın propagandası yapılmakla birlikte reayaya iyi davranılmasının istenmesi askerin zihninde ciddî bir ikilem oluşturmaktadır. Tabii Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan Fransa ve İngiltere ile müttefik olması, işi iyice çetrefilleştirmekteydi. Açıkçası topraklarında Rus etkisinin artmasını istemeyen Bâbıâli reayanın sempatisini kazanmak zorundaydı. Sonuç itibariyle, devlet Ortodoks tebaa ile savaş

[79] "An Appeal from the Bashi-bazouks. To the Editor of the Times" , *The Times*, 28 Ağustos 1854.

[80] Aynı yerde.

boyunca iyi ilişkiler kurmak istedi. Bu konudaki başarı tartışmalı da olsa, gayret samimiydi.

Savaşın yürütülmesinde şüphesiz kamuoyunun da etkisi vardı. Orduya ve devlete ayni, nakdi, sivil veya askeri hizmet olarak katkıları ne düzeydeydi. Bu mühim soruların devletin harbi yürütmesinin tartışıldığı ortama eklenmesi iktiza etmektedir. Diğer taraftan kamuoyunun savaş sırasında değişime uğrayacağını da belirtmek gerekir. Bu statik bir durumu ifade etmez. Bu değişimlerin sebep ve sonuçlarının analizleri de savaşın genel gidişatını anlama adına ipuçları sunabilir.

Ordunun farklı unsurlarının hem harp sırasındaki başarıları hem de cephe gerisindeki hareket ve davranışları birbirinden ayrılmaktaydı. Nizam birlikleri redif ve gönüllülere kıyasla cephede ordu kumandasına daha fazla güven veriyordu. Eğitimli askerin halk ile münasebeti de genel itibariyle kurallar istikametindeydi. Kontrolü daha güç yedek ve yardımcı birlikler ise yolda ve şehirlerde istenmeyen gelişmelerin başlıca müsebbipleri olarak ortaya çıkıyorlardı. Gönüllü birliklerin yerel halkla ilişkisi her zaman kanun ve kurallar istikametinde olmuyordu. Bu düzensiz birlikler kontrol altına alınamadıklarında soygun, adam öldürme gibi pek çok suça karışmaktaydılar. Bu yüzden gönüllülerin sayısındaki artış birçok yönden askerî intizamı bozmakta, bu kuvvetler çoğu zaman düşmana gösteremedikleri gücü din düşmanı olarak gördükleri reayaya yöneltmekteydi. Bu durum Bâbıâli'nin en büyük çıkmazlarından birisiydi. Din için savaşmak isteyeni geri çevirmek kolayca meşrulaştırılamazdı; fakat bu birlikleri kontrol etmek zordu ve çoğu zaman faydadan çok zarar getirmekteydiler.

Osmanlı ordusunda modern bir levazım ve lojistik idaresinin olmaması, sadece ordu ihtiyaçlarının karşılanmasında sıkıntılara yol açmadı, aynı zamanda ordu ile halk arasındaki ilişkinin daha sağlam temeller üzerinde şekillenmesine de mâni oldu. Bâbıâli pek çok hizmeti aracılara devretmekteydi: Mültezimler ordu ihtiyaçlarının halktan toplarken, sergerdeler başıbozuk asker tedarik etmekteydi. Devlet mültezim ve sergerde ile muhatap olurken, pek çok suistimali beraberinde getiren bu sistem askerin ve ahalinin muzdarip olmasına sebep oluyordu. İaşe, lojistik veya askere almada ciddi kontrol mekanizmalarının olmaması, devletin sonuç odaklı iş yapması ve usulsüzlüklerin cezasız kalması savaş sırasında pek çok askerin hayatına ve büyük maddî kayıplara sebep olmuştu. Askerin yolda çıkardığı uygunsuzlukların sebeplerinden birisi de parasız kalmasıydı. Devlet düzenli askere de başıbozuğa da teoride maaş ve tayinat veriyordu. Ancak para ve muhtelif tedarik her zaman adresine ulaşmıyordu. Sonuçta parasız veya aç kalanlar ya kaderlerine razı oluyorlar ya da ihtiyaçlarını halktan zorla alma yoluna gidiyorlardı. Başka bir deyişle harp sırasında asker ile halk arasındaki huzursuzlukların en önemli sebeplerinden bir tanesi bürokratik aksaklıklardı.

Tebaa ve ordu arasında savaş sırasında etkileşim artıyordu. Asker bölge ahalisinin yardımına ve desteğine ihtiyaç duymaktaydı. Garnizon ya da kalelerdeki düzenli birlikler ile meskûn halk arasında olumsuz olaylar nadirdi. Zaten Müslüman halk özellikle kale müdafaalarında iştiyaklı bir şekilde orduya yardım et-

mişti. Silistre ve Kars bunun çok güzel örneklerini teşkil eder. İstihkâmların ve tabyaların inşâ ve tamirinde ahalinin ehemmiyetli rolü vardı. Diğer taraftan halk ile ordu arasında bazen güvensizlikler ve şüphelerle dolu bir ilişki ortaya çıkmaktaydı. Lojistikte bölge halkına ihtiyaç duyulurken, istihbarat konusunda çoğu zaman Hıristiyanlara güvenilmiyordu. Bu yüzden cephe gerisindeki reayanın hareketleri dikkatle takip ediliyordu. Balkanlar'da çıkacak bir isyan ise devletin en korktuğu şeydi.

Tanzimat'ın pek çok konudaki hukuki açıkları giderdiği bir vakıadır ancak her kuralın hakkıyla uygulandığını söylemek de iyimserlik olur. Askere alımdaki kura usulünde, askerlerin iaşesinin sağlanmasında, tebaayı mağdur edenlerin gerekli cezayı almalarında tam bir adaletin sağlanmadığı söylenebilir. Ordu ve savaş halkın üzerinde bir yüktü. Tabiatıyla halkın önemli bir kısmı savaşın bitişini ve ordunun gidişini beklemekteydi. Ordunun asker ihtiyacını karşılayan Müslüman kesim ise savaştan gayrimüslimlere oranla daha fazla etkileniyordu. Taburlar muharebelerden ziyade hastalıktan tükenirken, evlerine dönenlerin pek çoğu da malûldü. Bu durumun psikolojik olarak da toplumsal ayrışmaları tetiklediği ileri sürülebilir. Rusya'dan hicret eden Kırım Tatarları ve Çerkezler de bu ayrışmanın derinleşmesinde önemli etkiye sahip olacaktı. Osmanlı-Rus harplerinin Balkan halklarının isyanlarında da mutlaka bir rolü vardı. İsyanları ister Rusya kışkırtması veya milliyetçilik ile açıklayalım, isterse devlet veya ordu mezalimi ya da genel olarak savaşın yıkımı ile ilişkilendirelim, sonuçta Osmanlı-Rus harpleri Balkan halkları ile Osmanlı Devleti'ni arasında münasebette merkezi bir yer tutmaktaydı. [81] Açıkçası savaş sırasında asker ile tebaa arasında pek çok temas ihtimali söz konusu idi. Henüz bu ilişkinin çok azından haberdarız. Bu münasebetlerin tespiti ve yorumlanması Tanzimat'ın toplumsal ve askeri sonuçlarını anlama adına kayda değer ipuçları sunabilir. Savaş koşulları ve ordu-halk arasındaki münasebete ilişkin çalışmalar, Balkanlar'daki devlet oluşumu hususunda da ipuçları verecektir.

Kaynakça

Akyüz, Fatih, "Kırım Savaşı'nın Lojistiğinde İstanbul'un Yeri", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2006.

Badem, Candan, *The Ottoman Crimean War* (Leiden, 2010).

Dodd, George, *Pictorial History of the Russian War 1854-5-6* (Edinburgh, 1856).

Edgerton, Robert B., *Death or Glory: The Legacy of the Crimean War* (Boulder, 1999).

Jelavich, Barbara, *Russia and the Formation of the Romanian National State 1821-1878* (Cambridge, 1984).

Özcan, Besim, *Kırım Savaşı'nda Malî Durum ve Teb'anın Harb Siyaseti* (Erzurum, 1997).

Reid, James J., *Crisis of the Ottoman Empire: Prelude to Collapse* (Stuttgart, 2000).

Russell, W[illiam] H[oward], *The British Expedition to the Crimea* (Londra, 1858).

[81] James J. Reid, *Crisis of the Ottoman Empire: Prelude to Collapse* (Stuttgart, 2000).

Slade, Adolphus, *Turkey and the Crimean War* (Londra, 1867).

Sandwith, Humphry, *A Narrative of the Siege of Kars* (Londra, 1856).

Taşkın, Figen, "Kırım Harbi'nin Osmanlı İmparatorluğu'na Etkileri ve İaşe Sorunu", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2007.

Yapıcı, Hakkı, "Takvim-i Vekayi'de Kırım Harbi 1853-1856", Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1999.

Öz: Bu çalışma, Kırım Harbi'nin Tuna Cephesi örneğinde ordu ve yerel halk arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışmaktadır. Tebaanın pek çok hususta orduyu desteklemesi beklenmekte; halk lojistik ve inşa işlerinde çalıştıkları gibi aynî ve nakdî olarak da orduya yardım etmekteydi. Reaya ise savaşın bitişini beklerken ordunun nizama tabi olmayan düzensiz birlikleri ile de sayısız problemler yaşamaktaydı. 19. yüzyılda Rusya ile yapılan savaşların, bu cümleden Kırım Harbi'nin, halk ve devlet arasındaki ilişkinin bozulmasında rol oynadığı söylenebilir.

Anahtar Sözcükler: Asâkir-i Nizamiyye, Başıbozuk, Kırım Harbi, Lojistik, Asayiş

War at Danube, the Ottoman Army and the Locals (1853-1856)

Abstract: This study explains army-society relations in the context of the Danubian campaign of the Crimean War. The Ottoman population supported the army in many respects, especially in the logistical and construction works, and by contributing in kind and cash to the war efforts. *Reaya* wished for a quick end of the hostilities since they had to cope with the unruly deeds of irregulars. The wars between the Ottoman Empire and Russia throughout the 19th century played some role in deteriorating relations between the subject and state, as in the example of the Crimean War.

Keywords: *Asâkir-i Nizamiyye*, *Başıbozuk*, Crimean War, Logistics, Public Order

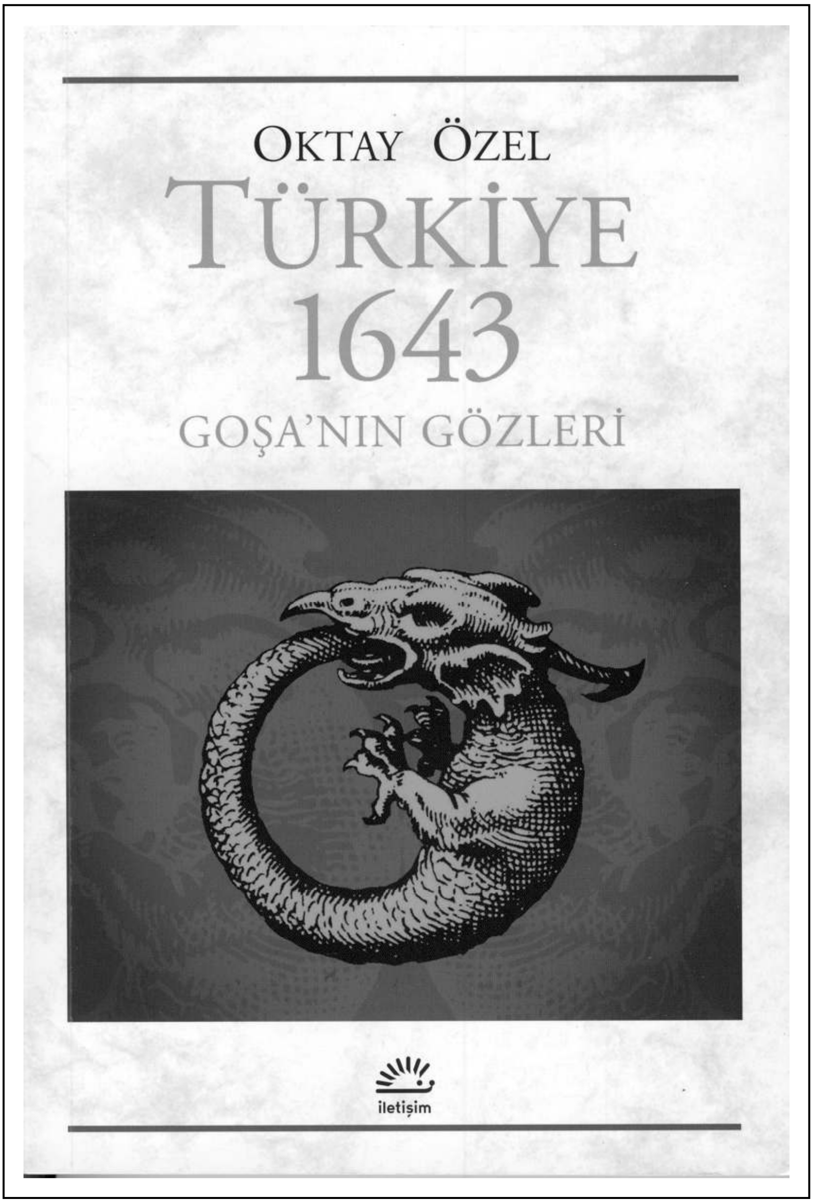
OKTAY ÖZEL
TÜRKİYE
1643
GOŞA'NIN GÖZLERİ
iletişim

Kitap / Eleştiri...

James J. Reid, *Crisis of the Ottoman Empire: Prelude to Collapse 1839-1878* (Stuttgart, 2000)

İbrahim KÖREMEZLİ

Akademik kariyerine İran çalışmaları ile başlayan, sonrasında Osmanlı azınlıkları ile ilgili bazı makaleler kaleme alan James Reid, okuyucuya oldukça kötümser bir Tanzimat panoraması sunuyor. Düzensiz birlikler, gerilla savaşları, isyanlar gibi konular üzerine yoğunlaşan Reid, Osmanlı devlet yapısında ve toplumsal ilişkilerinde yıkıcı faktörler olduğunu iddia ederken Tanzimat reformlarının devlet ve toplumu bütünleştirmede yetersiz kaldığını savunuyor. Yazarın vurgusu bu dönemdeki ıslahat ve yenileşmelerden ziyade yenileşememe ve toplumsal bir uzlaşıya ulaşamamadır. Spekülatif pek çok fikri ortaya atan yazara göre, 19. Yüzyıl Osmanlısındaki bütün bu olumsuz yapı sonuçta 1915 Ermeni olaylarını netice veriyor. Çalışma, "Düzenli Ordu ve İmparatorluğun Denetimi", "Gönüllü Askerler ve Sivil İtaatsizlik", "Osmanlı İmparatorluğu'nda İsyanlar ve İhtilâller", "Osmanlı'nın Kırım Harbi", "Balkan İhtilâlleri ve Rus-Türk Harbi, 1875-78" ve son olarak da "Psikolojik Faktörler: Savaş Çağında Askerler" başlıklarından müteşekkildir. Başlıklardan anlaşılacağı gibi Reid, Osmanlı askeri sistemini, askeri reformları ve savaşları Osmanlı toplumsal yapısı ve meseleleri ile birlikte ele almaktadır.

Osmanlı askerî tarihine farklı bir pencereden bakan yazar daha önce irdelenmemiş pek çok soruyu gündeme getiriyor. Eserde, 19. Yüzyılın ikinci yarısındaki iç çalkantılar ve isyanlar Osmanlı-Rus harpleri ile birlikte tartışılırken devletin yıkılışına giden yol irdeleniyor.

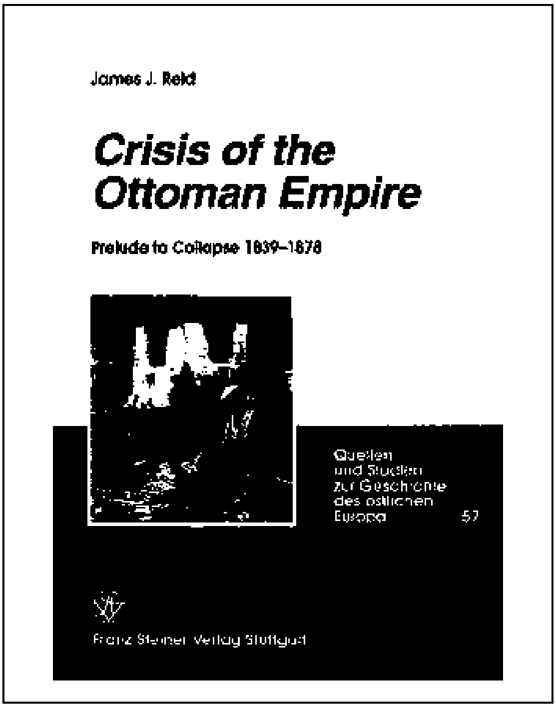

Reformlar ve Osmanlı kurumlarının işlevselliği hususunda son derece olumsuz bir düşünceye sahip yazar, Osmanlı ordusu ve muhtelif isyancı kesimler arasındaki mücadeleyi psikoloji kavramlarından istifade ederek tartışıyor. Muharebelerin ve isyanların Osmanlı kumandanlarını sadistçe bir zihin yapısına ittiğini, bunun da ülkede akan kanı daha da artırdığını iddia ediyor. Bu kitap savaşı sadece stratejik veya taktiksel yönleriyle ele almıyor. Öncelikli olarak savaşın "insana acı vermesi ve insanın günlük hayat, toplum, kültür ve kendi varlığı üzerindeki anlayışını değiştirmesi" gibi insan ve toplum üzerindeki etkilerini sorguluyor.[1] Yazar savaşların ve muharebelerin ayrıntılarından ziyade neticelerine ve etkilerine yoğunlaşıyor. Halkların birbirine duyduğu nefret ve öfkenin altını çizerken, bitmek bilmeksizin akan kanın bunları körüklediğinden bahsediyor.

Yazar, Osmanlı'nın söz konusu yenileşme/Batılılaşma dönemini anlatırken terörizm ve soykırım kavramlarına sıkça başvuruyor. Reid'e göre iyi işlemeyen merkezi sistem halkını terör eylemlerine iterken, devletin halkını kontrol etme isteği ile aldığı tedbirler soykırımı da beraberinde getirmiştir. İçeride ve dışarıda daima savaş halinde olan devletin kumandanları da böyle bir ortamda sadistçe eylemlere meyyal bir psikolojik yapı edinmişler, aşırı güç kullanımı da devletin halk ile arasındaki ilişkiyi daha da kötüleştirmiştir. Kanlı hesaplaşmalar ile toplumun birbirinden ayrışması doğal olarak devletin sonunu getirmiştir. Reid, travma, amnezya, sadizm, sahte-hafıza gibi kavramlara sıkça başvuruluyor. Osmanlı devleti içerisindeki devlet-toplum, ya da farklı milletler arası savaşlar ve mücadeleler ile dolu ilişki günümüzde "düzmece hikâyelerin ve amnezyanın tarihi gerçeklerin yerini aldığı sahte-hafıza" ile hatırlanıyor.[2] Başka bir deyişle Osmanlı sonrası kurulan devletlerin halkları tarihi gerçekliği tecrübe ettikleri acıların sonucu olan travmatik zihin yapılarıyla yanlış kurguluyorlar ve kendilerince yeni bir tarih yazıyorlar.

[1] Reid, s. 26.
[2] Reid, s. 25.

Osmanlı belgelerine yoğunlaşan pek çok araştırmacı Tanzimat reformlarının olumlu tarafını görmeye meyillidir.[3] Reid'in eseri de bu yönüyle tek taraflıdır. Tanzimat'ın amacını ve eksikliklerini tartışmayan eser Tanzimat'ı eksik değil hatalı bir yenileştirme çabası olarak görmektedir. Reid'a göre reformlar birleştirici değil bölücü olmuştur. 19. Yüzyıldaki merkezileştirme çabaları devlet elinden bir terör ortaya çıkarmış bu da toplum ile devlet arasındaki gerilimi artırdığı gibi toplumun değişik katmanları, etnik ve dini öğeleri arasında da düşmanlığı perçinlemiştir. Kısaca bu kitap kara bir Tanzimat panoramasıdır.

Yazara göre Osmanlı Devleti dış etkilerden ziyade dâhili sıkıntıları sonucu dağılmıştır. Bu yıkım ise devletin halk ile ve muhalif dini ve etnik unsurların birbiriyle kanlı mücadelesi ile olmuştur. Burada da doğrular ve yanlışlar iç içedir. Dâhili sebepler elbette önemlidir, ancak Rusya ve Avrupa devletlerinin emperyalist tutumlarının etkisi göz ardı edilemez. Şark Meselesi sadece Osmanlı devletinin zayıflığı ile ilgili değildir. Diğer taraftan Osmanlıdaki bürokratik ve askeri bozukluklar sadece bu imparatorluğa özgü değildir. Kitaptaki anlatı çürümüş bir devletin dağılması şeklindedir. Halbuki Osmanlı ordusunun yenildiği ordu Avrupa'nın en güçlü kara ordusuna sahip Rusya'dır.

Yazarın Osmanlı azınlıklarına ve onların isyanlarına karşı açıkça beslediği sempati eserin objektifliğinden kuşku duyurmaktadır. Yazarın kullandığı kaynakları sorgulamaması ve olduğu gibi kabul etmesi, daha kötüsü olumlu görüşlere değinen eserlerden ziyade olumsuzlara yer vermesi, pek çok düşüncenin kabul edilmiş olarak aktarılmasına yol açıyor. Reid'in anlatısı zaman zaman olumsuz her şeyi alt alta sıralamaya benziyor: Reformların başarısız olduğu, ordunun toplumu terörize etmekten başka bir işe yaramadığı Osmanlı devleti, nevi şahsına münhasır olumsuz özellikleri ile temâyüz ediyor.

Kırım Harbi sırasında Osmanlı ordusundaki lojistik ve yönetimi eleştiren İngiliz subayları İngiliz ordusunu da eleştiriyordu. Benzer eleştirilerden Rus ordusu da nasibini alıyordu. Bundan dolayı Osmanlı ordusundaki eksikliklerin derecesi ancak diğer ordular ile kıyaslanarak anlaşılabilir. XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki savaşların daha öncekilerden farkı anlatılmıyor. Daha önemlisi Osmanlı'da iç güvenlik amacıyla ordu kullanımı hususunun Avrupa devletlerinden farklılığı da irdelenmiyor. Mesela Rusya'nın iç isyanlara karşı tutumu Osmanlı'dan farklı mıydı? Ya da savaşlarda toplumunun desteğini daha mı fazla alıyordu? Bu ve benzeri sorulara cevap verilmediği için Osmanlı zaman ve mekândan kopuk bir şekilde analiz ediliyor.

Temelde ikinci el kaynaklara dayanan eser, Batılı hatıralara sıkça başvurmktadır. Osmanlılara ait herhangi bir hatıra, defter, hatta resmi evrak kullanmadan pek çok genelleme yapmaya çalışması eserin en büyük eksiklikle-

[3] "Böylece uzun yıllardan sonra İmparatorluk genelinde ilk kez halk-ordu bütünleşmesi gerçek anlamda sağlanmış, halkın desteğini alan askerlerimiz vatan müdafaasında daha başarılı olmak için büyük bir çabanın içerisine girmişlerdi." Ayşe Can Tunalı, "Tanzimat Döneminde Ordu-Halk İlişkilerine Dair Bazı Gözlemler", *A.Ü.DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt 23, no. 36, 2004, s. 249.

rinden birisidir. Kitabın başından sonuna sıralanan olumsuz görüşlerin hepsi Avrupalı gözlemcilerin kaleminden çıkmadır. Böyle bir konuda ve yorum ve genelleştirmelerle dolu böyle bir kitapta yazarın Osmanlı arşivlerini hiç kullanmamış olması kabul edilemez. Yazar bu durumu Osmanlı arşivlerini kullanmadaki zorluğa bağlamaktadır.

Karmaşık başlık ve alt başlıkları ile okuyucuyu zorlayan, zaman zaman özensiz bir dil ile kaleme alınmış, tartışmalı fikirleri ihtiva eden bu kitap, hem Kırım Harbi hem de 93 Harbi'ni Osmanlı Devleti'nin sosyal yapısı bağlamında değerlendirmeye çalışması itibariyle orijinaldir. Bu harpleri devletin dâhili koşullarına eklemlemeye çalışması enteresan fikirleri beraberinde getirmiştir. Yazarın Osmanlı gönüllü askerlerini anlattığı kısımlar doyurucudur. Aslında başıbozuk olarak adlandırılan gönüllü birlikler üzerine yazılmış en kapsamlı bilgi bu kitaptan edinilebilir. Bu birlikleri sadece askerî yeterlik/yetersizlik bağlamında değil sosyal etkileri açısından da derinlemesine incelemeye çalışmıştır.

Çizdiği tamamen kötümser tablo ile yazar, Osmanlı devlet yapısının pek çok eksiklik ve hatasını görmezlikten gelen literatüre meydan okuyor. Resmi belgelere yansımayan ve pek çok Osmanlı tarihçisinin göz ardı ettiği sayısız aksaklığı okuyucu ile buluşturan eser şimdiye kadar yeterli ilgiyi görmemiştir. Hâlbuki eksikliklerine rağmen bu çalışma XIX. yüzyıl Osmanlı askeri tarihine, reformlarına ya da sosyal tarihine ilgi duyanlar için oldukça faydalıdır.

Sarıkeçililerin "Eşkıyalığı" ve Konya Delibaş İsyanı Üzerine Değinmeler*

Suavi AYDIN** ve Murat YAĞCI***

Jandarma daima nesirde kalacaktır
Eşkıyalar silâhlarını çapraz astıkça
türkülerine
Cemal Süreya ("Göçebe" şiirinden)

I. Giriş

Sarıkeçililer, bilindiği gibi, günümüzde "son göçenler" ya da "son göçerler" gibi nostaljik ve romantik göndermelerin öznesi olan bir Yörük topluluğudur. Türkiye'de Sarıkeçililer üzerine çalışan sosyal bilimciler ne yazık ki bu grubu böylesine romantik ve dolayısıyla sinematografik bir vurgunun malzemesi yapmaktan öte pek bir iş yapmış sayılmazlar. Yaşar Kemal'in "İnce Memed"inde Toroslar'da gezen Yörüklerin yarattığı eşkıyalık pratiği nasıl orada epik bir romansın konusu yapıldıysa, Sarıkeçililer üzerine yapılan incelemeler de böyle bir romansın çekiciliği ile Yörük aşiretlerine yönelik "öz-Türkler" vurgusunun getirdiği milliyetçi duygulanımın bileşimi olarak, bilim-dışı, özcü ve romantik bir

* Bu makaleyi yazarken Osmanlıca vesikaların okunmasında, sıkışık zamanına rağmen çokça yardımını gördüğümüz arkadaşımız Ömer Türkoğlu'na özellikle teşekkür ederiz. Bu yazı Sarıkeçililer arasında yürütülen alan çalışmasından elde edilen verilerle desteklenmiştir. Söz konusu alan çalışması Hacettepe Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi'nin sağladığı maddi destek ile yürütülmüştür.
** Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi (metin içinde S. A.)
*** Hacettepe Üniversitesi Antropoloji Bölümü Doktora Öğrencisi (metin içinde M. Y.)

Sarıkeçili manzarası çizmiştir. Önümüze âdeta "Son Mohikan" tarzı bir *requiem* konulmuş ve alıcılardan buna istinaden yazıklanmaları beklenmiştir.

Oysa Sarıkeçililer, diğer Yörük gruplarının akıbetini gecikmiş olarak yaşayan; konar-göçer pratiğinin son temsilcilerinden biri olmakla beraber, alanı giderek daralan bu yaşam biçimini sürdürme inadıyla, tarımcıların (köylülerin), devletin ve bizatihi kendilerinin yerleşme baskısına maruz kalmış ve bu baskı altında göçenlerin giderek azaldığı bir gruptur. Bizim için Sarıkeçililer bu pratiğin nüfusu giderek azalan temsilcilerinden biri olarak araştırılmaya değer ve bu pratiğin anlaşılmasına yardımcı olacak bir araştırma konusundan ibarettir.

"Konar-göçer pratiği sürdürme inadı" derken de romantik veya idealist bir vurgu yapmıyoruz. Bu inadın kaynağı da zorunluluklardır. Yapacak ve bildiği başka bir iş olmayan, hayvancılığın getirdiği geliri tarımdan (köylüleşerek) veya işçileşerek elde edip edemeyeceğini kestiremeyen veya yerleşecek bir toprak bulamayan Sarıkeçililer, zor ve meşakkatli buldukları bu pratiği sürdürmekteler[1].

Bugün devletin ve köyleşen kırsalın baskısı altında belirli koridorlar boyunca dikey transhümans hareketini[2] sürdüren Sarıkeçili grupları içinden bazıları, devlet baskısının ve kontrolünün görece gevşek olduğu zamanlarda, gerek cevelan ettikleri bölgedeki köylüler gerekse yolcular için "eşkıyalık" biçiminde tasvir edilmiş bir başka pratiğin de uygulayıcısı idiler. Bu yazıda bu pratiği ilişkin iç anlatım aktarılmaya ve bu anlatının yorumlanmasına çalışılacaktır. Bu yazıda, "eşkıyalık" ve "isyan" olarak adlandırılan pratiğin pek çok nedeninin bir arada görülebildiği 1919-1920 Bozkır ve Delibaş İsyanlarına ilişkin anlatılar özel bir yer tutmakta ve bize söz konusu pratiğe daha geniş bir açıdan bakma fırsatı vermektedir.

Bu makalenin sözlü malzemesi, büyük ölçüde Murat Yağcı'nın 2011 ile 2012 yıllarında alanda yaptığı görüşmelere dayanmaktadır. Ayrıca Suavi Aydın'ın 1986'da ve 2011 yıllarında alandan topladığı bilgi ve görüşme kayıtları da bu sözlü malzemeyi desteklemektedir.

1 Bugün, uzun bir zamandır köylü gibi yaşadığı ve tarımla iştigal ettiği halde, geçim sıkıntısına düşerek sürü satın alıp yeniden "Yörüklüğe" dönmeye çalışan bazı örnekler bile vardır. Örneğin babası köye yerleşmiş ve kendisi de köyde büyümüş bir Tekeli Yörüğü olan S. K., halen Yörük olan damadıyla birlikte yeniden göç hazırlığına girmişti (S. K. ile görüşme, Bozyazı G. Köyü, 20.04.2011).

2 Dikey transhümans hareketi, göçerlerin düşük rakımlı kışlaklar ile yüksek rakımlı yaylalar arasında iki yönlü göç hareketini içeren, genellikle Alp kuşağına özgü, Pireneler'den Alpler'e, Yugoslavya dağlarından Rodoplara, Karadeniz dağlarına, Toros Dağları'na ve oradan Kafkasya ile Zagroslar'a uzanan yüksek dağ kuşağıyla, bu dağların etrafını çevreleyen ovalar ve deniz kıyıları arasında hareket etmek şeklinde vuku bulan kısa mesafeli mevsimlik yer değiştirmeyi adlandırmak üzere kullanılan bir terimdir. Yatay transhümans ise daha geniş bir sahada, uzun-mesafeli ve döngüsel bir göç hareketini anlatır.

II. Transhümans Alanının Daralma Nedenleri ve Tezahürleri

Daha 15. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu'ya ve Anadolu'nun doğusuna hâkim olmaya başlamasıyla beraber, daha önce Türkmen kökenli emaretlerin himayesinde ve onların "zinde kuvveti" ve en önemli iktisadî bileşeni olarak serbestçe hareket eden göçerler, bu tarımcı imparatorluğun yerleştirme baskısıyla yüzyüze kaldılar. Bu baskı sadece bir "zor kullanımını" içermiyordu. Devlet çeşitli teşvikler, fethedilen bölgelere ilişkin vaatler ve doğrudan doğruya devlet hizmetine alınarak, deyim yerindeyse "devşirilmek" suretiyle, göçerlerin yerleşmesi için mekanizmalar yarattı. Bu mekanizmaların işe yaramadığı ya da göçerlerin ekili-dikili alanları ve buraları işleyenleri tehdit ettiği anlarda ise konar-göçer aşiretlerin kendilerinin bildikleri transhümans alanının çok uzağına atılmasına, bir anlamda tehcirine ve zorunlu iskânına çalışıldı. Osmanlı yönetimi için Balkanlar'daki tehlikeli bölgeler, Kıbrıs ve iç Suriye zorunlu iskâna ayrılmış alanlardı. Önce peyderpey Türkmenler yerleşik hayata geçtiler. Kilikya ve Orta Fırat havzasında direnenler ise Derviş Paşa ile Cevdet Paşa'nın kumanda ettiği 1865/66 *Fırka-i İslahiye* harekâtı ile zorla toprağa yerleştirildiler. Artık konar-göçer hayvancılığı sürdüren sadece doğudaki Kürt aşiretleri ile Batı Anadolu ve Toroslar'da cevelan eden Yörükler kalmıştı. Ancak Tanzimat reformları çerçevesinde getirilen düzenlemeler, bilhassa köy idaresinin kuruluşu ve Arazi Kanunnâmesi ile İmparatorluk dahilindeki bütün toprakların önceleri kadastrosuz da olsa en azından idarî olarak parsellenmesi, Yörüklerin geleneksel yaylak ve kışlak alanlarını belirli köylerin ve köylülerin arazileri içinde bıraktı[3].

---

3 İmparatorluk, Tanzimat'la birlikte kayıtsız ve kontrolsüz arazi bırakmamak üzere yeni müesseseler yarattı. Bunlardan en önemlisi hiç kuşku yok ki 1858 tarihli Arazi Kanunnâmesi'dir. Anca bu Kanunnâme'nin yürürlüğe girmesinden önce de, 1838 ve 1856 yıllarında kadastro uygulamaları yaptırılmış ve bütün İmparatorluk arazisi kayda alınmaya çalışılmıştır. Kanunnâme'nin yayımından sonra yerel toprak idaresi sisteminin yaratılması (özellikle Defter-i Hakani idaresinin kuruluşu) arazinin devletçe zabturapt altına alınması konusundaki iradenin en önemli göstergesidir. Ayrıca Kanunnâme'nin yürürlüğe girmesinden sonra köy muhtarlıklarından ve ihtiyar heyetlerinden kendi arazilerinin kayda alınması (dolayısıyla kullanıcıları adına tapulanması) için talepler gelmiştir (ayrıntılar için bkz. M. M. Kenanoğlu, "1858 Arazi Kanunnamesi ve Uygulanması", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 1, 2006, ss. 107-38). 1864 yılında çıkarılan Vilâyet Nizamnâmesi, bunu izleyen 1867 tarihli Nizamnâme ve bu belgelerin günün ihtiyaçlarına göre geliştirilmesiyle oluşan 1871 Vilâyet Nizamnâmesi, Osmanlı ülkesinde *vilâyet-kazâ-nâhiye* ve *kurâ* (köyler) şeklinde bir idarî hiyerarşi kurmuş; böylelikle İmparatorluk sathında idarî yetkinin hiyerarşik biçimde bütün topraklara şâmil olacak şekilde bölüştürülmesi sağlanmıştır. Artık esasen merkeze (merkez adına Dahiliye Nezâreti'ne) bağlı belirli bir idarî birimin sınırları içinde kalmayan hiçbir toprak parçası bırakılmıyordu. Bunlara yaylak, güzlek ve kışlaklar da dahildi. Arazi Kanunnâmesi'ne göre bu tür yerler, bir veya birkaç köy veya kasaba ahalisinin istifadesine terk ve tahsis edilmiş olan, devletin "Muhacirin iskânı" zorunluluğu istisna, hiçbir şekilde üzerinde fiilî ve hukukî tasarrufta bulunamayacağı *arazi-i metruke* sınıfına sokulmuştu. Bu nedenle devlet bu tür arazi istifadesine terk edilmiş ahaliden hiçbir ücret ve resim alamayacaktır; ancak resmen sınırları içinde kaldığı köy veya kasaba ahalisi hariç, otlak, yaylak ve kışlaklardan istifade edenler "tahammüllerine göre" yaylak ve kışlak resmi ödeyeceklerdi (bkz. H. Cin, *Eski ve Yeni Türk Hukukunda Mer'a Yaylak ve Kışlaklar*, Ankara, 1975: A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları). Göçebe ekonomisinde konaklama ve göç planının vazgeçilmez unsuru olan bu yerler

Bundan sonra, özellikle kışlak alanlarının yavaş yavaş tarıma açılmaya başlanması ve yaylaklar için köy tüzel kişiliklerine artık "kira" ödenmek zorunda kalınması, konar-göçer hayvancılığın maliyetini ve köylü-göçer çatışmasını arttırdı; böylelikle gevşek örgütlenmeli Yörük aşiretlerinin hareket alanları daraldı. Hareket alanının daralması demek, sürülerin azalması demektir. Bir müddet sonra da bu geçim biçimi ekonomik olmaktan çıkacak ve Yörükler de yerleşme baskısını daha çok hissedecektir. Bu durumda yerleşik hayata geçiş seçeneğine çeşitli nedenlerle uzak duran Yörüklerin her transhümans hareketinde köylülerle çatışmaya girdiğini, kira ödemekten kaçmak için daha uzun ve meşakkatli göçlere giriştiklerinde daha önce muhatap olmadıkları yeni aktörlerle de çatışmak zorunda kaldıklarını[4], bir kısmının da yol keserek, küçük ve orta büyüklükte yağ-

artık mutlaka en küçük idarî birim olan herhangi bir köyün sınırları içinde kalmaktaydı. Bu yeni duruma uyumla ilgili pek çok belge bulunmaktadır. Örneğin Lüleburgaz Kaymakamlığı'nın 25 Eylül 1910 tarihli tahriratında kaydedildiği gibi bazı köylerin "ihtiyaç fazlası" meralarını sürü sahiplerine kiraladıkları, köy idareleri bu kiralamayla ilişkili vergileri ilgili yerlere ödedikten sonra ise muhtarlıklarının elinde kalan paranın nasıl ve nerelere harcanacağının belirsiz olduğu, bu nedenle bu konuda da bir nizamnâme ihtiyacı bulunduğu belirtilmektedir (T. Ercoşkun, "Osmanlı Devleti'nde Muhtarlık Kurumunun İşleyişine İlişkin Düzenlemeler ve Gözlemler", *Bilig*, 60, 2012, s.145). Burada "İhtiyaç fazlası" ibaresi önemlidir; zira gerçekten köy merası olup yeterince otlatacak hayvan mevcudu bulunmayan köyler olduğu gibi, söz konusu idarî bölünüş ile aslında köyle doğrudan ilişkisi olmayan ama idarî bakımdan köy sınırları içinde kaldığı için köy adına tescil edilen meralar bir anda bu köyler için önemli bir gelir kaynağı haline gelmiştir. Ayrıca 25 Haziran 1879 tarihinde *Düstûr*'da yayımlanarak yürürlüğe giren Usûl-i Muhâkemât-ı Cezâiyye Kanunu'nun "Zâbıta-i Adliyeye ve Onun Memurîn-i İcraiyyesine Dâir" faslının 16. maddesine göre köy ve orman bekçilerinin görevleri arasına, kendi yetki sahaları dahilinde vuku bulacak kabahat ve küçük suçları araştırarak bu suçlarla ilgili tutanak düzenlenmeleri ve gasp edilen malları bulup muhafaza etmeleri görevleri de eklenmişti (akt. Ercoşkun, "Osmanlı Devleti'nde..., s. 139). Böylece konar-göçerlerin köy ve orman sınırları içinde karıştıkları bütün olaylarda, büyükçe bir kısmında taraf olmaları ihtimali bulunduğu halde, köy tüzel kişilikleri birinci derecede müdahil ve yetki sahibi oluyordu.

4 İzmir'in Selçuk ilçesine bağlı Zeytinköy'de 2011 yılının Eylül ayında görüştüğüm (S. A.) ve şu anda bu köyde yerleşik olan Karatekeli, Sırçmazlı ve Burhanlı Yörükleri, Millî Mücadele'den önce yaylamak için Afyon ve Tavas taraflarına kadar gittiklerini ve şimdi yerleştikleri Pamucak Ovası'nı kışlak olarak kullandıklarını anlatmışlardı. Bu örnek, Yörüklerin yaylak ve kışlakları arasındaki mesafenin ne denli açıldığını göstermektedir. Ancak 1919'dan itibaren bu hareket alanının 1922 yılına kadar bir "savaş alanı" haline gelmesi ve 1922'den itibaren Ankara hükûmetinin Yörüklerin özellikle kışlaklarının bulunduğu yerlere yerleşmeleri için baskı yapması, onların göçerlikten vazgeçmelerine yol açmış ve göç hareketi 1953 yılında tamamen terk edilmiştir. Bu baskının öncelikli nedenlerinden birisi boşalmış Rum ve Ermeni köylerinin Müslüman bir sekene ile şenlendirilmesi isteği idi. Benzer olay 1915 Ermeni Tehciri sırasında da yaşanmış ve örneğin büyükçe bir Sarıkeçili Yörük grubu İttihatçı hükûmet tarafından Tokat kazâsında Tahtıbağ (şimdi Tahtoba) adındaki Ermeni köyüne yerleşmeye mecbur edilmişti. 1914'e kadar burası içinde kilisesi bulunan 25 haneli bir Ermeni köyüydü (bkz. R. H. Kévorkian ve P. B. Paboudjian, *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*, çev. M. Saris, İstanbul, 2012: Aras Yayınları, s. 258). Tehcir'den sonra gezgin bir Sarıkeçili obası buraya zorla iskân edilmiş, ancak kaçmış; ne var ki yeniden yakalanıp mevcutlu olarak bu köye götürülüp yerleştirilmişti: "*...Orda bi Ermeni köyü varmış, boşmuş. Devlet bunları yakalamış. Bunlar Kayseri tarafında, Uzunyayla'da göçüyorlarmış. Bunları götürmüş oraya iskân etmişler (...)*

ma, gasp ve soygun olaylarına karışarak ya da Batı Anadolu'da işi bu olan zeybek ve efe çetelerine katılarak yaşamaya çalıştıklarını görürüz. Bu yeni konjonktürde Yörüklere atfedilen "eşkıyalık" hikâyelerinin ve Yörüklerin karıştığı adlî olayların arttığına tanık olunur.

Sarıkeçili Yörükleri için Karaman'ın kuzeyindeki Karadağ ve çevresinin özel bir önemi vardır. Bu bölge, erken Hıristiyanlık dönemi için çok önemli ve kutsal bir yerdi. Tâkibattan kaçan ilk Hıristiyanlar bu dağda pek çok manastır kurarak yaşamışlar; Hıristiyanlığın Roma'nın resmî dini olmasından sonra da bu bölge bir kutsal alan haline gelmişti. Ancak bölgenin Türkmenlerin eline geçmesinden sonra, yörenin Rum köyleri boşalmış ve Karadağ "tekinsiz" bir hal almıştı. Nitekim Karaman bölgesinde her kim eşkıyalık, çetecilik gibi işlere karışacak olsa veya herhangi bir nedenle kaçak duruma düşse ilk durağı mutlaka Karadağ idi. Buraya gelenleri yakalamanın ise imkânı yoktu. Burada sistemli arama ve izleme yapmak mümkün değildi. Bir kısım kaçak bu nedenle bu dağın çevresindeki küçük mezralar kurarak buraları mesken tuttular. Bu nedenle 1797 yılında İran'dan dönerken Karaman'a uğrayan Fransız gezgin G. A. Olivier, Hıristiyanlık için önemi nedeniyle Karadağ'ı da ziyaret etmek istemiş; ancak "oralara insan yaklaştırmayan bir aşiretin korkusu" yüzünden kendisini buraya götürecek bir rehber bulamamıştı. 1800 yılında yöreye gelen İngiliz subay W. M. Leake, bu dağda çok sayıda antik kalıntı bulunduğunu işitmesine rağmen, dağın oldukça uzağından (İlisıra köyü üzerinden) geçerek Karaman'a ulaşmayı tercih etmişti. Kezâ 1814'de yöreye gelip Karadağ'a çıkmak isteyen İngiliz gezgin J. Macdonald Kinneir de, kendisine burada "kervanları vuran Delibaş'lar bulunduğu" söylendiği için dağa gidememişti. Bu gezginler arasında sadece, Fransız Laborde (1826 yılında), yaylaya çıkan köylülerle konuşarak cesaretlenen W. J. Hamilton (1835 yılında) ve İngiliz Rahip E. J. Davis ise 1875 yılında bu dağa çıkıp inceleme yapabilmişti[5]. Zaman içinde dağa sadece, eşkıyadan, yol kesenden, çeteciden korkması için bir nedeni olmayan, en az onlar kadar silahlı-külahlı gücü bulunan Hotamış Türkmenlerinden Boyunoğlu adıyla anılan kudretli bir ağa sahip çıkmıştır. Hotamış Türkmen aşireti zaten devlet tarafından Konya-Karapınar yolunu "eşkıya"dan korumak üzere görevlendirilmiş güçlü bir aşiretti[6]. Boyunoğlu Karadağ'ın kuzey yamaçlarındaki Madenşehri ve Değle (bugünkü Üçkuyu) yöresini beğenip obalarını bu civara yerleştirmişti. Boyunoğlu dağın batı ve güney sırtlarını ise Sarıkeçili Yörüklerine otlak olarak kiralıyordu. Doğal olarak

---

Hatta ben vardığımda kiliseyi bi cami yapmışlar (...) Bunlar devlet zoruyla iskân edilince gaçmışlar Burdur'a... devlet bunları yakalamış, gerisin geri onları oraya iskân etmiş tekrar..." (M. N. ile görüşme, Karaman, 07.11.2012). Şu anda bu köyde hâlâ Sarıkeçili Yörükleri yaşamaktadır. Arşivde bulduğumuz başka malzemeler de bu mesafe açılmasına ve yerleşmeye zorlama politikasına ilişkin kanıtlar sunmaktadır. Bir belgeye göre Milas'ta ve Bozüyük'te ayrı ayrı iskân edilmiş olan Çallı Yörük aşireti 1888 yılında hâlâ Muğla'daki arazilerine gidip geliyorlardı. Ancak bu aşirete cevelan sırasında hayvanlarını orman içlerinde otlatmaları için izin verilmemişti (BOA, DH.MKT. 1533/114, 8 Zilhicce 1305, 16 Ağustos 1888).

5 Akt. S. Eyice, *Karadağ (Binbirkilise) ve Karaman Çevresinde Arkeolojik İncelemeler*, İstanbul, 1971: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, ss. 3-6.

6 BOA, C.ZB., 45/2236, 29 Cemaziyülâhir 1231 (27 Mayıs 1816).

Sarıkeçililerin de Hotamış ağaları gibi çeteciden, yol kesenden korkusu yoktu[7]. Karadağ'ın Türkmen ve Yörüklerin hâkimiyetinde olan bu hali 1880'lerden itibaren Muhacirlerin gelmesiyle değişecektir.

1877/78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından Anadolu'nun ve Trakya'nın büyük bir mülteci kütlesinin göçüne maruz kalması ve bu göç hareketini, Anadolu'nun boş topraklarındaki emek kıtlığını bertaraf etmek ve Hıristiyan nüfusun yoğun olduğu bölgeleri seyreltmek bakımından bir fırsata dönüştürmeyi düşünen II. Abdülhamid'in uyguladığı iskân politikası, Bilecik (Ertuğrul Sancağı), Balıkesir (Karesi Sancağı), Bursa (Hüdavendigâr Sancağı), Çanakkale (Biga Sancağı), Eskişehir, Kütahya (Germiyan Sancağı), Afyon (Karahisar-ı Sahip Sancağı), Konya Vilâyeti sancakları (özellikle Konya ve Niğde) gibi idarî birimler içinde cevelan eden Yörükleri yeni bir çatışma ortamının içine sürükledi[8]. Pek çok Yörük grubu kendilerine ayrılan ve kışlak olarak kullandıkları yerleşimlerin bir anda Rumeli'den oluk oluk akan Muhacirler tarafından işgal edildiğine ya da hükûmetin buraları onlara tahsis ettiğine tanık oldular[9]. Aynı olaylar 1912/13 Balkan Savaşları sonrasında da yaşanacaktı.

Sarıkeçili Yörüklerinin Karadağ bölgesinde Muhacirlerle yaşadığı bir olay bu çatışmalı döneme tanıklık etmektedir. 10 Şubat 1890 tarihinde Dahiliye Nezâreti Konya Vilâyeti'ne yazdığı bir yazıyla, önceki Karaman Kaymakamının vilâyetin emirleri hilâfına Muhacirleri Sarıkeçili aşiretine tahsis edilmiş olan Karadağ'ın batı yamacındaki Hatunsaray nahiyesine bağlı Kisecik[10] mahalli civarına yerleş-

7 D. Ali Gürcan, *Kökenleriyle Konya'nın Delibaş İsyanı ve Bu Olayın Karaman'a Sıçrayışı*, Eskişehir, 1994, ss. 93-4.

8 Benzer bir çatışma ortamı 1865/66 *Fırka-i İslahiye* harekâtı esnasında da yaşanmıştı. Hükûmet Afşar, Bozdoğan ve Varsak Türkmen aşiretlerinin Kayseri ile Sivas arasındaki Uzunyayla bölgesindeki yaylalarına Çerkesleri yerleştirmiş ve baharın sonlarında yaylalarına çıkan Türkmenler, yaylaklarına yerleşmiş bulunan Çerkeslerle çatışmak zorunda kalmışlardı. Bu aşiretler bir süre sonra yaylalarına gidemez oldular ve güneyden gelen askerî baskı ile Çerkesler arasında kaldılar. Bu nedenle Uzunyayla'nın güneyinde, dar Zamantı vadisi üzerinde ve Tomarza, Sarız ve Göksun platolarında köyler kurarak yerleşmeye mecbur oldular.

9 1986 yılının Ekim ayında ziyaret ettiğim (S. A.) Bilecik'e bağlı Bozüyük ilçesinin Kızıltepe köyüne geldiğimde köyün konumu dikkatimi çekti. Köyün kuzeyinde geniş bir ova ve tarıma uygun açık alanların bulunduğu düzlükler varken bu köy, bu ovanın güney ucunda bir uçurumun kenarında kurulmuştu. Bu durumun nedenini sorduğumda burada yerleşik seksen yaşlarındaki bir Yörük ağasından mealen şu hikâyeyi dinledim: "Bizim asıl kışlağımız [ovadaki] Alibeydüzü köyünün bulunduğu yerdeydi. Biz kışlaktan yaylaya [Domaniç yaylalarına] göç etme hazırlığı yaparken perişan vaziyette Çerkes kafileleri bu civara gelmişler; bizimkiler de onlara acıyıp kendilerine yer bulana kadar Alibeydüzü'nde kalabileceklerini söylemişler. Bizim obalar güz başında yayladan döndüğünde o zamana kadar nasıl olsa durumlarını düzelteceklerini düşünerek bizimkiler yayla mevsiminde kışlağı Çerkeslere terk etmişler. Babalarımız güz başında kışlağa göçtüğünde Çerkesler onları mavzerlerle karşılayıp Alibeydüzü'nden kovdular. Biz de gidecek yerimiz olmadığı için mecburen bu darlığa yerleştik. Hökümet davarla gezmemizi yasaklayınca da mecburen buraya iskân olduk".

10 Kisecik bugün Karaman ilinin Merkez ilçesine bağlı olup volkanik Karadağ'ın batısında yer alan, adı "Kesecik"e dönüşmüş bir beldedir. Belde ahalisinin tamamı yerleşik hayata geçmiş Sarıkeçililerden oluşmaktadır. 19. yüzyılda burada yerleşme yoktu. Sarıkeçili obaları bu bölgeyi otlak olarak kullanmaktaydı. 1880'lerin sonunda Sarıkeçililer buraya iskân edilmek

tirdiğine, aşiretin Muhacirlerin saldırı ve tecavüzlerinden dolayı vilâyete sürekli olarak şikâyette bulunduğuna, olayın araştırılması ve gerekenin yapılması için mahalline memur gönderilmesine karar verildiği halde halen bu kişilerin olay yerine gidip inceleme yapmadığına, o arada Muhacirlerin tecavüzlerini daha da arttırdığına dair Nezarete birçok imzalı şikâyet geldiğini, bu nedenle vilâyetten gereğinin yapılmasını ister[11]. Nezaret'in istediği konu sonuçlandırılmamış olmalı ki, ilk yazıdan iki yıl sonra, bu kez Dahiliye Muhâcirîn Komisyonu başkanlığına bir yazı daha yazmıştır. Bu yazıda olay biraz daha açıklık kazanmaktadır. Söz konusu Rumeli Muhacirleri H. 1303 yılında (1885/86'da) Konya vilâyetine 23 hane olarak gelmiş, bu haneler Karaman kaymakamlığınca aşirete ait topraklara yerleştirilmiş, ancak burası Sarıkeçililere ait olduğundan vilâyetçe bu Muhacirlerin buradan çıkarılıp çevredeki harabe halindeki başka köylüklere yerleştirilmesi istenmiş, ancak bütün bu yazışmalara rağmen Kaymakamlık bunun gereğini yerine getirmediği gibi gelen başka Muhacir hanelerini de buraya yerleştirmeye devam etmiştir. Bundan sonra iki taraf arasındaki ihtilâfı halletmek ve iki tarafın arazileri arasındaki sınırı belirlemek amacıyla ilgili memurlar bir rapor düzenlemiş, bu raporda Muhacirlerin "haksız olduğu" belirtilmiş ve bütün Muhacir hanelerinin yakındaki Yağmurlu köyünde yaptırılacak evlere yerleştirilmesi teklif edilmiştir. Ayrıca raporda Yağmurlu köyünde bir cami ve okul inşa edilmesi de öngörülmektedir. Bütün bunlara karşılık Muhacirler Karaman'daki bazı nüfuzlu kişilerin de teşvikiyle cesaretlenerek Kisecik'ten çıkmayacaklarını bildirmişler; bunun üzerine Muhacirlerin buradan ancak zor kullanılarak çıkarılabileceği, ne var ki bu durumda da gerek askerden gerekse Muhacirlerden zayiat verileceği, Muhacirler burada bırakılırsa da Sarıkeçililer ile Muhacirler arasında çatışma çıkacağı öngörüldüğünden Muhacirlerin imamıyla sulh yoluyla görüşülerek bu

---

istenmişse de eski transhümans hareketini sürdürmüşler ve yerleşme baskı ve telkinlerine kulak asmamışlardır. Burada yerleşimin süreklilik kazanması 1920'leri bekleyecektir. Karaman'ın Karadağ bölgesi, üzerinde çok sayıda manastır ve kiliseyi barındıran, Doğu Hıristiyanlığı için kutsal bir bölgeydi. Hıristiyan inziva hareketinin sona ermesinden ve Türkmen yayılması sonucunda pek çok Hıristiyan yerleşmesinin kırsal alandan çekilmesinden sonra, bu "kutsal dağ"ın çevresindeki irili ufaklı manastır yapıları ve şapeller harabeye döndü. Dolayısıyla "kisecik" adı, "kilisecik"ten bozulmadır (adında benzer bozulumun görüldüğü diğer bazı örnekler: bugünkü Ağrı şehir merkezinin eski *Karakise-Karaköse*, Bozkır ilçesine bağlı *Akkise* köyü, bugünkü Kırklareli'nin eski adı *Kırkkise*…). Ne var ki bugün Kisecik Belediyesi'nin resmî sitesinde Kisecik'in 'tarihi' anlatılırken, bu adın Türklükle bağını kuran bir "folk iştikakı" ile karşılaşıyoruz. Buna göre bu ad, "çok yoksul" anlamına gelen "kise" sözcüğünden türemiştir. Aynı sitede "kise" sözcüğünün geçtiği eski kaynaklardan örnekler de verilmektedir. Bunların arasında *Divân-ı Lügât-it Türk* ve *Divân-ı Hümayûn Mühimme Defteri* de vardır. Tabii tarihî Türkçede böyle bir sözcük vardı ama söz konusu yer adıyla bu sözcüğün hiçbir ilişkisi yoktur. Bu yakıştırmalar, ilgili tarihi Yörüklükle Türklük arasında kurulan derecesiz ilişkiyi zedeleyecek ayrıntılardan kurtarmak, tarihi "temizlemek" adına yapılan özcü müdahalelerdir. Bu nedenle sözlü tarih de insanların kulağına doldurulan bu resmî anlatıyla bozulmaktadır. Sahada veri toplayan sosyal bilimcilerin bu açıdan uyanık olmaları ve üzerine resmî anlatının giydirildiği anlatılarla, yerel hafızanın aktarıldığı sözlü geleneği birbirinden özenle ayıracak soru ve tekniklerle donanmış olmaları gerekir.

11 BOA, DH.MKT., 1697/18, 19 Cemaziyelâhir 1307 (10 Şubat 1890).

grup arasında niza çıkaran üç kişinin ayrılıp başka yere yerleştirilmesinin sağlanmasına, diğerlerinin de Yağmurlu köyüne nakledilerek aşiret arazisinde yaptıkları evlerin yıkılmasından başka çare olmadığına karar verilmiştir. Bundan sonrası ise komisyonun mütalaasına bırakılmaktadır[12]. Bu yazıdan on sekiz gün sonra, bu kez vilâyete yazılan yazıda bu teklifin komisyonca da uygun bulunduğu ve gereğinin yapılması istenmektedir[13]. Yılın sonuna doğru Konya vilâyetine gönderilen Nezaret yazısından işin tatlıya bağlandığı, fesat çıkaran imam ile yandaşlarının buradan çıkarılarak Sarıkeçililerin geri kalan Muhacirlerin geçimini sağlayacak kadar araziyi ve otlağı onlara terk ettiğini, Eskihisar adlı mahallin[14] muhacirlere tahsis edilmiş bir "mahalle" haline getirilerek Kisecik'e bağlandığını öğrenmekteyiz[15].

Bu olayın bize gösterdiği gibi, 1877/78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan başlayarak Anadolu'ya ve diğer Osmanlı vilâyetlerine akan Muhacirlerin yerleşme ve geçim baskısı nedeniyle, bu topraklarda ciddi ve sürekli bir Muhacir-yerli çekişmesi ve düşmanlığı başlamıştır. Ancak bu düşmanlığın ilk işaretleri daha eskiye, 93 Harbi'nin yarattığı kütle göçlerinden önce daha perakende bir şekilde Anadolu'ya göç etmek zorunda kalan Muhacirlerin yaşadığı olaylarda kendisini gösterir. 1860'dan sonra gemiyle Silifke'ye sevk edilip oradan yerleşmelerine tahsis edilen Alibeyhüyüğü civarına gelen Nogaylar, daha bu köye varamadan, Söğütlü Köprü yakınlarında liderleri Aslan Bey'in ailesiyle birlikte öldürülmesi üzerine daha kuzeye, Tuz Gölü'nün kuzeybatısındaki Paşadağı civarına gitmek zorunda kalmışlardı[16].

Hiç şüphesiz Konya, Eskişehir, Afyon, Niğde ve İçel gibi yörelerde bu husumetin en önemli tarafı, özellikle kışlakları ellerinden alınarak yerleşime ve tarıma açılmak üzere Muhacirlere verilmeye başlanan Yörüklerdi. Yukarıdaki Kisecik-Eskihisar olayıyla Sarıkeçililerle Muhacirler arasında yaklaşık olarak altı yıl sürmüş uzun bir ihtilafın örneğini verdik. Bu örnekte ihtilafın uzlaşmayla sonuçlandığını görmekle birlikte, çatışmaya dönmüş ya da gruplardan birinin ciddi zarara uğradığı örnekleri çoğaltmak mümkündür. Örneğin Karaman'ın kuzeyinde ve Karadağ'ın hemen güneyinde yer alan Eminler köyü yine Sarıkeçili Yörüklerinin yaylağı iken buraya 1865-70 yılları arasında Çerkes Muhacirleri iskân edilmişti. Çumra'ya bağlı şimdiki Avdıl köyünün bulunduğu yer ise bir kışlaktı. Bu kışlakta önce Konya ve Çumra eşrafından Deli Osman tarafından bir çiftlik kuruldu ve sonra burası büyüyerek köy haline geldi.

12 BOA, DH.MKT., 1916/46, 27 Cemaziyülâhir 1309 (28 Ocak 1892).

13 BOA, DH.MKT., 1923/8, 16 Receb 1309 (15 Şubat 1892).

14 Adı geçen Eskihisar, bugün "İslihisar" adını almış bir köy olup Kisecik'in 2 kilometre güneyindedir.

15 BOA, DH.MKT., 2009/51, 18 Rebiülevvel 1310 (10 Ekim 1892).

16 M. Yılmaz, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Çumra Havalisinde Muhacir Yerleşmesi", *I. Uluslararası Çatalhöyük'ten Günümüze Çumra Kongresi- Bildiriler, 15-16 Eylül 2000*, ed. H. Karpuz, A. Baş ve R. Duran, Konya, 2001: Çumra Belediyesi Yayınları, s. 40.

Kisecik örneğinde sonuca barış yoluyla gelinmesine karşılık, göçmenlerin yerleştirilmesi veya doğrudan doğruya aşiretlerin yerleşmesi nedeniyle köyleşen ve dolayısıyla tarıma açılan eski otlak ve konak yerleri, buraları geleneksel olarak kullanmak isteyen ve bütün yasal düzenlemelerin hilafına "kendisine ait" sayan konar-göçerlerle yerleşenler arasındaki çatışmayı sürekli ve giderek çözümsüz hale getirecektir. Buna bir de köylerin istediği yüksek otlak bedelleri ve ormancıların el koyduğu otlaklar ve geçiş alanları eklenince göçenlerin de yerleşecek bir yer bulup yerleşmesinden başka çare kalmamıştır. Bu baskı konar-göçerlerin yerleşme eğilimini hızlandırır ve onları bugünkü gibi "marjinal" ve "dezavantajlı" bir grup haline getirir. Üstelik Yörüklerin eski kışlakları olması münasebetiyle yerleşmeyi seçtiği Çumra Ovası Türkiye'de kadastronun yapıldığı ilk yerdi[17]. Bu yüzden arazilerin "geleneksel" sahibi olduğuna inanan ancak göçer oldukları için bunu bir kayda dayandıramayan gruplarla kadastro sonucunda hak sahibi haline gelen göçmenler ve köylüler arasında bitmek-tükenmek bilmez ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Çumra'nın 10 kilometre güneyindeki Gökhöyük mevkiine yerleştirilen ve 1914'de yapılan kadastro çalışması ile 1920'de tapularını alan Bulgaristan Muhaciri Pomaklar ile bu araziyi kendi toprağı sayan Alibeyhüyüklüler arasında çıkan ihtilaf yüzünden, Delibaş Olayı sırasında buraya geldikleri köye izafeten Timraş adını veren Pomaklar bu köyden kovulmuş; onlar dağıldıktan sonra aynı yere, Gökhöyük'ü aslında Alibeyhüyüklülerin değil de kendi kışlakları sayan ve yer-

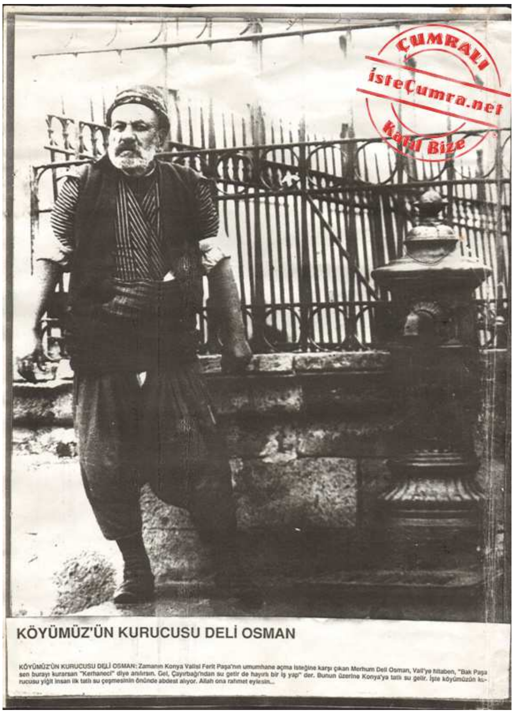

Deli Osman Çiftliği'nin kurucusu "Deli Osman"

17 5 Şubat 1912 tarihinde yürürlüğe konulan "Emvâl-i Menkûlenin Tahdit ve Tahriri Hakkında Kanun-ı Muvakkat"ın uygulandığı ilk yer Çumra Nahiyesi'nin Alibeyhüyüğü köyü arazisi olmuştur. Bu seçimdeki en önemli etken, Bağdat demiryolu hattının yapımı sırasında sık sık su baskınlarına uğrayan ovanın ıslahı için ovanın mülkiyet durumunun çıkarılması ihtiyacı idi (bkz. A. Erdi, T. Çay ve G. Özkan, "Türkiye'de Yapılan Kadastro ve Arazi Düzenleme Çalışmalarının İlklerinin Çumra'da Yapılma Sebepleri, Sonuçları ve Geleceği", *I. Uluslararası Çatalhöyük'ten Günümüze Çumra Kongresi- Bildiriler, 15-16 Eylül 2000*, ed. H. Karpuz, A. Baş ve R. Duran, Konya, 2001: Çumra Belediyesi Yayınları, s. 143).

leşme baskısı altında olan Yörükler yerleşmiş; 1955 yılında geri dönen Timraşlılar ellerindeki tapulara dayanarak arazilerini ve evlerini geri almışlardı[18]. Burada kaybeden yine Yörüklerdi.

Nitekim 1919 ve 1920 yıllarında patlak veren ve aşağıda geniş biçimde yer vereceğimiz Bozkır ve Delibaş isyanları sırasında isyancıların öfkesinin doğrudan doğruya (örneğin Hristiyanlara veya Musevilere değil de) Muhacirlere yönelmiş olması bir tesadüf değildir. Bu ayaklanmaların en önemli saikleri resmî tarihin bize söylediği gibi "gericilik", "halifecilik" veya "İslâmcılık" ya da günümüzde dahi her türlü olayın bağlandığı gibi "dış mihraklar"[19] değil, Anadolu'da hep bir Rumeli hareketi olarak algılanmış olan İttihatçılığın hortlaması korkusu, bu korkunun belirli mahfillerce (özellikle İstanbul Hükûmetince) canlı tutulması, zorla (ve yeniden) askere alınma korkusu[20] ve bu vesileyle kırk yıldır biriktirilen Muhacirlere yönelik öfkenin kusulmasıdır. Bütün bu nedenler ihmal edilirse, bu ayaklanmalara en azından o yıllarda dinsel inançları oldukça gevşek sayılabilecek Yörüklerin katılımını açıklamak güçleşecektir. Örneğin isyanın lideri Delibaş'ın 1921 Ağustosu'nda öldürülmesinden sonra çevre kasabalara yayılan irili-ufaklı ayaklanma girişimleri sırasında Ilgın'ı kısa bir süre ele geçiren isyancılar sadece Muhacirlerin evlerini yağmalamışlardı[21]. 1920'deki Delibaş İsyanı sırasında Konya'da bulunan ve isyancıların eline düşen *Hâkimiyet-i Milliye* muhabiri Ensari Bülend Bey, "…4 Ekim 1920 gecesi, Piri Paşa Dergâhı'nın avlusunda Muhacir ailelerine yapılan hakaret ve tecavüzleri hiç şüphesiz hiçbir devir görmemiştir" diyor[22].

1870'de çıkarılan ve 1937 yılına kadar yürürlükte kalan "Orman Nizamnâmesi" ile, Yörüklerin orman arazisi sayılan yerlerde hayvanlarıyla birlik-

---

18 Yılmaz, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Çumra…", s.s. 42-3.

19 Bu "dış mihrak" meselesi bizde tarih yorumculuğunun ve toplumsal olay analizinin en sorunlu yanı olagelmiştir. Buna göre nerede bir kalkışma, isyan veya protesto varsa bunun içsel nedenlerini araştırmak hiç akla gelmediği gibi, bunların iktidardan veya uygulanagelen politikalardan kaynaklanan memnuniyetsizliklerin dışavurumu olması ihtimali hiç dikkate alınmadan, burada doğrudan iç barışı ("millî birlik ve beraberliği") bozarak Türkiye'nin gelişmesine engel olmaya çalışan dış güçlerin ("düşmanların") parmağını aramak adeta millî bir tarihçilik ve sosyoloji "sporu" olmuştur. Bu "millî sporun" Bozkır ve Delibaş olaylarıyla ilgili versiyonunu Dahiliye Vekili Refet (Bele) Bey'in 17 Ekim 1920'de Seydişehir'e girdiğinde halka yayımladığı beyannâmede görmekteyiz: "…Türk ve Müslüman milletinin dinini, padişahı, vatanı kurtarmak için giriştiği bu hayat-memat kavgasında onu toplarıyla, tüfekleriyle yenemiyeceklerini anlayan dış düşmanlarımız binlerce liralar sarfıyla içimizden bazı müfsidleri elde ettiler. İngiliz ve Yunan paralarına satılmış olan bu hain münafıklar bin türlü yalanlarla tezvirlerle bir kısım halkımızı kandırdılar…" (akt. A. Avanas, *Milli Mücadele'de Konya,* Ankara, 1998: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s. 160).

20 Resmî anlatıya yakın kaynaklar, zorla askere alma meselesinin bir propagandadan ibaret olduğunu vurgulamaktadır (örneğin bkz. Avanas, *Milli Mücadele'de…*, s. 111). Ancak Sarıkeçili Yörüklerinin anlatıları bunun aksini söylüyor.

21 Avanas, *Milli Mücadele'de...* s. 154.

22 S. Sürmeli, "Konya Delibaş Mehmed İsyanı Sırasında İsyancılara Esir Düşen *Hâkimiyet-i Milliye* Gazetesi Muhabiri Ensari Bülend Bey'in Hatıraları", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, 1/1, 2012, s. 132.

te cevelan etmeleri ve orman içlerindeki otlaklarda hayvan otlatmaları iyice sıkıntıya girmişti. Aşiretler şimdi bir de "ormancı" takibâtı altındaydı. Söz konusu nizamnâmenin on üç ilâ on altıncı maddeleri, özellikle ormanlara hayvanların vereceği zararlara karşı düzenlenmişti. Buna göre orman bölgelerinde hayvanların otlatılma süreleri ve otlak yerleri ilgili memurlar tarafından belirlenecek ve bu konudaki tâkip sorumluluğunu köy muhtarları üstlenecekti. Muhtarlar her yıl için ormanlarda otlatılacak hayvanların türlerini ve miktarlarını belirleyen bir defter tutarak bu defteri ilgili mülkî idareye teslim edecekti. Ayrıca başıboş otlatma da tamamen yasaklanmıştı. Çoban olmadan hayvanların orman bölgelerine sokulmasına artık izin verilmeyecekti[23]. Bu nizamnâmenin getirdiği otlatmaya ilişkin kısıtlamaların yanında asıl dikkati çeken nokta, bu konuda insiyatifin ve sorumluluğun tamamen köy muhtarlarına ve orman muhafızlarına bırakılması ve özellikle küçükbaş hayvancılıkla iştigal eden ana kütle olan konar-göçer aşiret liderlerinin tamamen devre dışında bırakılmasıdır.

Bundan sonra orman hazinesi olarak tanımlanmış arazilerde, otlatma, buralarda konaklama ve tahsil edilecek otlakiye rüsumu konularında köy muhtarlıkları, aşiretler ve orman memurları arasında çok taraflı nizalar yaşanmaya başlanacaktır.

Konya Vilâyeti dahilinde yaşayan Sarıkeçililerin taraf olduğu ve sonunda Şûra-yı Devlet kararıyla Yörükler aleyhine tecelli eden bir örnek-olay, ihtilafın boyutlarını ve devlet ile köylüler lehine ne türden yeni hukukî durumlar ve uy-

Bir kez göç başladı mı artık geri dönülemez… Mersin, Göktaş civarında konaklayan iki Sarıkeçili, sürülerini geçirebilmek için ekili tarlalar arasında geçit arıyor (Mayıs, 2011). [Foto: Murat Yağcı]

23 B. Koç, "1870 Orman Nizamnâmesi'nin Osmanlı Ormancılığına Katkısı Üzerine Bazı Notlar", *A.Ü. D.T.C.F. Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 37 (2005), s. 243.

gulama biçimleri yarattığını ortaya koymaktadır. Bu olayda Sarıkeçili Yörükleri ile ormancılar arasında, Konya'ya bağlı Ilgın ve Akşehir kazâları arazisindeki otlaklarının orman arazisi olarak tanımlanması nedeniyle ormancıların kendilerinden "otlak resmi" almak istemeleri üzerine çıkan bir sorun, ancak Şûra-yı Devlet kararıyla sonuca bağlanabilmiştir. Olay şöyledir: Orman idaresinin iddiasına göre 1895 yılına ait otlak resmini tahsil etmek üzere Sarıkeçililerin yanına giden orman memurlarına "aşiret muhtarı" Hacı Ömer tahakkuk ettirilen vergiyi ödememiş, hatta bununla da kalmayıp bu memurların paralarını da gasp etmişti. Muhtarın memurlarca şikâyet edilmesi üzerine aşiret muhtarı hakkında yasal tâkip başlatılmış, ancak Vilâyet İdare Meclisi sayımı yapılan aşiret hayvanından vergi alınamayacağı yönünde bir kararla muhtarın tutuklanmaması gerektiğine hükmetmişti. Ancak bu durum tahsil edilecek otlak resminin tamamen kaybına yol açtığından konu Konya Vilâyeti Orman Sermüfettişliğine havale edilmiş, o havalideki otlak resminin ödenmesi konusunda bir süreden beri zorluk çıktığı ve devamlı şikâyet vuku bulduğu için sonuçta mirî ormanlar civarında yaşayan aşiretlere ait hayvanlardan vergi alınmaması, fakat bunun sadece mirî ormanlar için geçerli olacağı kararına varılmıştı. Ancak Şûra-yı Devlet daha önce, yine bir anlaşmazlık vesilesiyle otlak olarak ayrılmış meraları bulunan köy ve kasaba halkına ve henüz iskân olunmamış aşiretlere ait havyanlardan vergi alınmasının şart olduğuna karar vermişti. Bu kararı esas alan Orman, Maadin ve Ziraat Nezâreti, söz konusu kazâlardaki aşiretlerin sadece kışın Antalya civarına gidip yazın buralara dönmeleri nedeniyle otlak resminden muaf tutulamayacaklarını, bu aşiretlerin hayvanlarının ormanlara girerek ormanları tahrip etmelerine de engel olunması gerektiğini belirterek, Konya Vilâyet İdare Meclisi kararının uygulanmasının söz konusu aşiretlere cesaret vereceği, böylelikle ormanların büsbütün tahribata açılacağı ve ciddi bir vergi kaybının ortaya çıkacağı gerekçesiyle bu verginin Sarıkeçililerden alınması ve aşiret muhtarı Hacı Ömer Ağa hakkında da yasal işlemin yapılması için Şûra-yı Devlet'e yazı yazarak Konya Vilâyet İdare Meclisi işleminin iptalini istedi. Şûra-yı Devlet, bunun üzerine Konya Vilâyeti'nin savunmasını talep etti. 27 Nisan 1899 tarihinde Konya Vilâyeti'nden alınan cevapta Hacı Ömer'in vilâyete getirilip sorgulandığı, ancak aşirete vergi ödememeleri hususunda telkinde bulunduğuna ve memurları gasp ettiğine dair herhangi bir kanıt bulunmadığı, bu yüzden serbest bırakıldığı, ayrıca durumun Orman Sermüfettişliği'ne de anlatıldığı bildiriliyordu. Ayrıca Vilâyet, söz konusu verginin ödenmesi konusunda ortaya çıkan ihtilafın esasen çeşitli makamlardan gelen yazıların birbirini çelecek tebliğ ve mütalaaları içermesinden ileri geldiğini yazıyordu. Örneğin Maliye Nezâreti'nin 23 Ekim 1889, Orman Nezâreti'nin 21 Şubat 1894 ve 5 Haziran 1893 tarihli yazılarında deftere kaydedilen ("*dâhil-i tahrîr olan*") aşiretlerin emlâk ve temettu vergisine tâbi olmalarının, onları otlak ve kışlak resminden muaf tutmayacağı ve ev ihtiyaçları için zaruri olarak beslenen hayvanlar dışında kalan bütün hayvanlardan otlak resmi alınması gerektiği bildirildiği halde; yine Orman Nezâreti'nin 11 Mayıs 1885, 20 Nisan 1886 ve Dâhiliye Nezâreti'nin 30 Eylül 1897 tarihli yazılarında Teke Sancağı'ndaki aşiretlerin otlak resminden, Teke ve Burdur sancaklarındaki aşiretlerin ise deftere kaydolmuş bulunmalarından dolayı ("*dâhil-i tahrîr olmalarından nâşî*")

yaylak ve kışlak rüsûmundan istisna edilmeleri, dahası Dâhiliye Nezâreti'nin 2 Aralık 1897 tarihli yazısında da gerek yerlilere gerekse göçerlere ait büyük ve küçükbaş hayvanlar için hayvan sahiplerinden her ne ad altında olursa olsun geçerli mevzuat gereği tahsil edilmiş vergilerden fazla para alınmamasına özen gösterilmesi isteniyordu. Vilâyet, Şûra-yı Devlet'in daha önce gönderdiği ve aşiretlerin konar-göçer olmaları nedeniyle yerleşik halkın yükümlü olduğu vergilerden muaf tutulmalarının sadece onların bulundukları yerlerde gelip-geçici ("*evkât-güzâr*") olmalarına bağlı geçici bir durum olduğunu, yoksa söz konusu aşiretlerden alınan verginin esas sayılması ve tahsil edilmesi gerektiğini ve bunların bugün deftere yazılmalarına ("*dâhil-i tahrîr olmalarına*") engel bir hal olmadığından bütün mükelleflerin tâbi olduğu ve mevzuatla belirlenmiş vergileri ödemekten istisna edilemeyeceğini, aşiretlerin gösterdikleri geçici hareketlere karşı eski durumlarına mahsus verginin istisna edilmesinin uygun olmayacağını bildiren telgrafına da atıf yapmaktadır. Ayrıca bir de 24 Mart 1900 tarihli son bir mazbata vardır ki, otlak rüsumu hakkındaki bu tebligatın söz konusu verginin sadece kayıtlı olarak meskûn (yerleşik) görünen ve gerçekte ise yerleşik olmayan aşiretlerden alınıp alınmayacağı konusundaki tereddütü ortadan kaldırmadığı Vilâyetçe kaydedilmektedir. Vilâyete göre Orman Nizamnâmesi'nin 16. maddesinde sadece dışarıdan gelen ve tüccar malı olan hayvanlardan vergi alınmasının emredildiği, bu yüzden Sancak dahilinde hareket halinde bulunan aşiretlerin bundan muaf tutularak nüfus sicili muamelesine tâbi olmaları dolayısıyla bunlara dışarıdan gelmiş gözüyle bakılıp bakılmayacağı ve haklarında söz konusu maddenin uygulanıp uygulanmayacağı konusunda Teke mutasarrıflığınca tereddüt hâsıl olmuş; bunun üzerine Vilâyet Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâreti'ne yazı yazmış; alınan cevapta ilgili maddenin hariçten gelen ve ticaret yapanlara ait hayvanların mirî arazide otlatılması halinde uygulanacağı, ev ihtiyaçları için otlatılan hayvanların bundan muaf olduğu, ancak ev ihtiyacına ayrılmış hayvan sayısının beşi-onu geçmeyeceği ve bunun üzerindeki sayıda hayvanın ise ticaret metaı sayılacağı, her ne kadar Maliye Nezâreti'nin Teke Sancağı'na gönderdiği 11 Mayıs 1885 tarihli yazıda aşiretlerin otlak resminden istisna edilmesi gerektiği belirtilmiş ise de Şûra-yı Devlet'in bu konudaki kararı gereğince bu hüküm kaldırılmış olduğundan söz konusu verginin alınmaya devam edilmesi gerektiği bildirilmiştir. Oysa Konya Vilâyeti hâlâ bu görüşte değildir. Vilâyet Nizamnâme'nin on üç, on dört ve on beşinci maddelerinin sadece orman memurları tarafından belirlenmiş olan sınırların tecavüze uğramaması için her köyün çoban tutması gerektiğini ve köy halkına ait hayvanların hangi mevsimde ne süreyle ve ne şekilde otlatılacağının muhtarlarca defterlere kaydedilerek ilgili idareye verilmesini emrettiğini, burada otlatılacak hayvan sayısının kısıtlanmasına dair bir hüküm bulunmadığını, dolayısıyla bu hayvanların vergiye tâbi olmadığını; on altıncı maddenin ise hariçten gelip hayvan otlatacak ve ticaret yapacak kişilerin vergi ödemeleri gerektiğini kayıt altına aldığını savunmaktadır. Ayrıca Maliye'den Hamidabâd (Isparta) Sancağı'na yazılan 23 Ekim 1884 tarihli yazıda, burada yaşayan Hacıkaralı aşiretine emlâk ve temettu vergilerinin tahakkuk ettirildiği, ancak bunun yanısıra aşirete ait hayvanlar mirî ormanlarda otlatıldığı için orman vergileri arasında sokulmuş bulunan yaylak ve kışlak vergilerini de öde-

meleri gerektiği belirtilmiş; Vilâyet ise Orman Nizamnâmesi'nin ilgili maddeleri-ni ve bu uygulamanın ülkede "önemli bir servet kaynağı olan" hayvan sayısında ve halkın hayvancılığa ilgisinde azalmaya yol açacağını gerekçe göstererek bu talebe karşı çıkmıştı. Vilâyet direniyor, merkez ise ısrar ediyordu. Vilâyetin bu savunmasına karşın Şûra-yı Devlet, sadece yerleşik olan aşiretlerin Nizamnâme'nin ilgili maddeleri uyarınca vergiden muaf tutulmasına, ormanlara zarar verilmesinin önlenmesi ve konar-göçer olan, bu niteliği nedeniyle de em-lâk ve temettu vergilerine tâbi olmayan aşiretlerin yerleşmeye (köylülüğe) teşvik edilmesi açısından yararlı olacağı için bu aşiretlerden orman vergisi alınmasına karar verdi. Neticede Şûra-yı Devlet'in bu kararıyla orman gelirleri arasında sayılan yaylak ve kışlaklara ait otlak vergisinin alınması uygulaması kesinleşmiş oldu[24]. Karar Sadaret kaleminden ilgili bütün vilâyetlere iletilmek üzere Orman ve Maadin ve Dâhiliye Nezâretlerine gönderildi[25].

Bu karardan sonra artık mirî arazi sayılan yaylak ve kışlaklara giden Yörük aşiretleri, şimdi de otlak vergisi toplayan memurlardan kaçmak ya da onlarla çatışmak durumunda kalacaktır. Üstelik aynı şekilde otlatma yapan köylüler bu vergiden muaf tutulmuştur[26].

III. Namlı Eşkıyaların Hikâyesi

Konar-göçer hayvancılık (*pastoral nomadism*), genellikle sanıldığı gibi sadece hayvancılığa dayalı bir yaşam biçimi değildir. Konar-göçerler ağırlıklı olarak hayvancılık yapan çobanlar olmakla birlikte, bu yaşam biçiminde de kira geliri, nakliyecilik, kervan ve bölük izciliği (*delil*[27] veya *savran*[28] olarak), kira geliri, ka-

24 1736 No.lı Şûra-yı Devlet Mülkiye Dairesi İlâmı, bkz. BOA, BEO., 1566/117438, 9 Cemaziyülâhir 1318, (4 Ekim 1900).

25 Sadâret Mektûbî Kalemi tahriratı, BOA, BEO., 1566/117448, 18 Cemaziyülâhir 1318 (13 Ekim 1900).

26 Bu karardan sonra Yörüklerden kaynaklanan ciddi bir dirençle karşılaşılmıştı. Örneğin 21 Eylül 1909 tarihli bir belgeye göre Ermenek ormanlarında hayvan otlatan Adanalı Menemen-li aşireti ile bazı başka aşiretler otlak vergisini ödemek istememiş ve direnmişlerdi (bkz. BOA, DH.MUİ., 12-2/28, 06 Ramazan 1327, 21 Eylül 1909). Bazı yerlerde ise aşiretler otlaklarının orman içinde bulunmamasına rağmen kendilerinden orman vergisi istendiği için muafiyet talep eden dilekçeler yazıyorlardı. Örneğin Konya'nın Ereğli kazâsının Divle (bu-günkü Üçharman) Nahiyesi'ndeki yaylaklarında bulunan Saçıkaralı aşireti böyle bir muame-leye maruz kalmıştı (BOA, DH.MKT., 2378/17, 25 Rebiülevvel 1318, 23 Temmuz 1900 ve BOA, DH.MKT., 2396/76, 01 Cemaziyülevvel 1318, 27 Ağustos 1900). Benzer bir olay Sandıklı'da da vuku bulmuştu. Sandıklı orman memurları Karatekeli aşiretinden zorla otlak resmi tahsil etmişler; bu durum aşiret tarafından şikâyet konusu yapılmıştı (BOA, DH.TMIK.M., 2500/34, 01 Rebiülevvel 1319, 18 Haziran 1901). Memurlarla aşiretler ara-sında cereyan eden bu gibi tartışma ve direnişler sırasında zaman zaman adlî olaylar da yaşa-nıyordu. Örneğin Eğirdir civarında Çakal aşiretinden kişiler bir orman bekçisini öldürmüştü (BOA, DH.EUM.AYŞ., 26/65, 24 Safer 1338, 18 Kasım 1919).

27 Burada "yol gösteren" anlamına gelen *delil* terimi, Osmanlı devrinde kervanlara yol göste-ren izciler için kullanılmıştı. Bu yüzden kavşak niteliğindeki kentlerde kervancıların müracaat edeceği delilleri bulmalarını kolaylaştıran hanlar mevcuttu.

saplık, derbentlik, kale ve geçit muhafızlığı, halı-kilim imalatı, kısmî tarım ve yağma[29] gibi farklı gelir kaynaklarına müracaat her zaman söz konusudur. Bu yaşam biçiminin sağladığı hareket olanağı ve savaş yetenekleri nedeniyle yağma ve çapul, söz konusu toplulukların, özellikle de yatay hareketlilik içinde olan veya otlak sıkıntısı çekerek kaynak arayan grupların daima başvurduğu bir yol olmuştur. Türkiye Yörüklerinde yağmaya başvurma, çok erken zamanlarda Osmanlılar tarafından devlet hizmetlerine devşirildikleri için fazlaca seçilen bir yol değildi. Ancak 20. yüzyılın ortalarına doğru gittikçe azalmak kaydıyla, otlak sıkıntısı çeken, kırsal yerleşmelerin yoğunlaşması ve yaylaların köy emvâli ve orman hazinesi haline getirilmesiyle birlikte geleneksel otlakları için yüksek kiralar ve vergiler ödemek zorunda kalan ya da çeşitli nedenlerle gelir-gider dengesi bozulan bazı Yörüklerin yol kestiği, yağma veya gasp yaptığı görülmüştür. İşte bunlardan birisi de Sarıkeçililerden Deli Ahmad ile Tat Mustafa'nın hikâyesidir:

> A.G.: Sarı Yusuf, Tat Mustafa, Deli Ahmad'la gelip de 60 kişiyi nasıl hak etmişler, onu anlatsana…
>
> D.B.: Avgan belinde yapmışlar. Avgan'ı bilin mi sen? Bucakkışla'ya inmeden Avgan Beli var. Oraya durmuşlar iki gardaş.
>
> Asker gelirimiş, bunlar daşın arkasına sinmişler. Atı ile o zaman, süvari, böyle gamyon, şeyi ne arar. Mavzeri göstermişler. Sırtında yağmur yağıyo.
>
> M.Y. Askere mi? Niye askere?
>
> D.B.: Askere. Ne yapacak dağ başında, eşkıyasın. (…) Soyuyor. Dedemin oğlanları. Babamın gardaşları. Babamgil on beş kişiler. Yav dedemden gaçmışlar, mavzer sırtında, çalışmayalım, göylüden gelenden para soyalım demişler. İki tane asker gelmiş. Süvariler. Sırtlarında tüfek var, mavzer var, işte yağmurluk. At ile gidiyolar. Garagol var orda, Bucakkışla'nın orda. Garagola artık ne götürüyolarsa. Mavzeri uzadıyolar askere, kaputu at, yoluna devam et diyo. Asker ne yapsın. Yağmur da yağıyo böyle, guytuda. Yağmurluğu atıyo, gidiyo. Varıyolar, biri birini giyiyo biri birini. Asker oluyo işte asker gidesiye. Ne tüfeğini alıyolar, ne parasını, ne bişeyini. Ya-

28 *Savran*, deve kervanı liderlerine, deve kiralayan kişilere ve daha geniş anlamda deve sahiplerine verilen bir addır.

29 Örneğin İran Belucistanı'nda yaşayan konar-göçer aşiretler yaz sonunda veya güzün başlarında konakladıkları yörelerde, kış boyunca tüketecekleri, yağından istifade edecekleri, hatta liflerinden giysi üretebilecekleri hurmayı yetiştirmektedir. Hurma üretimi için gereken suyu temin için beşerî yatırımın gerekmediği mevsimlerde ve yerlerde göçerlerin en düşük yatırım maliyetiyle tarımsal ürün elde etmeleri mümkündü. Platoya geri döndükleri kısa süren güz mevsiminde (Kasım ayında) bir kısım aşiret üyesi küçük ölçekli tarımla uğraşırken bir kısmı da mevsimlik işçi olarak vilâyetin dışındaki kasabalara gidiyorlardı. Üstelik işçilik yoluyla elde edilen gelir, göçebe ekonomisinin önemli bir bileşeniydi. Zira hayvancılık ve kısa süreli tarım yapılmakla birlikte kullandıkları arazi hiç verimli değildi; bu yüzden ek gelir kaynakları yaratmak zorundaydılar. Belucî döneminde (1947'den önce), bu ek gelir kaynakları arasında Kerman köylerini ve Hindistan'a gidip-giden kervanları hedef alan yağmalar ve soygunculuk önemli bir yer tutuyordu (P. C. Salzman, "Multi-Resource Nomadism in Iranian Baluchistan", *Journal of Asian and African Studies*, 7,1-2, 1972, ss. 65-6).

Karadağ'ın kuzey eteğinde yeralan Binbir Kilise'de kalıntıların arasında dolaşan bir keçi (Ekim, 2012). [Foto: Murat Yağcı]

ni biz ıslanmayalım, asker varır garagolda bi daha alır. İkisi öyle eşkıyalık yapmışlar.

A.G.: M.'nin babası Deli Ahmed. Altmış kişi, böyle eşkıyalar yolda soyarmış. Avgan Köyü'de altmış kişi Garaman'a alaveriye giderlermiş. Soyarlar diye altmış kişi biribirine dayanarak gidiyo yani. Kalabalık gidelim diye. Bunun emmileri. Teslim olun diyo bunlar iki kişi. Altmış kişi bakıyor iki kişi, siktirin lan diyor, yürüyor. İki kişi ile altmış kişi. O Tat Mustafa dediğimiz, bunun amcası, bi bıçak tutarımış, bıçak şöyle neresine vuruyosa oraya. Bu Deli Ahmad'ın birisinin üstüne çökmüş buraya. Buradan bıçağı çektim diyo, kınıyla çıkmış bıçak. Altmış kişiyi sepe komuşlar. Ondan sonra ardlarından ne demişler biliyon mu? Bana Sarı Yusuf'un Tat Mustafa derler demiş. Ordan yakalanmışlar[30].

Sarıkeçili Yörükleri de tıpkı başka bazı Yörük toplulukları gibi, Jandarma baskınlarına ve başka tehditlere karşı bir "gizli dil" geliştirmişlerdi[31]. Şimdi bu

30 D. B. ile görüşme, 29 Ekim 2012 (O. Köyü)

31 Türkiye'de "gizli diller" konusu yeterince incelenmiş değildir. Ancak Yörükler arasında gizli bir dilin varlığı Ahmet Caferoğlu tarafından tespit edilmiştir. Caferoğlu 1940'ların başında Çivril'in Yapalı köyünde yaşayan ve *Buhurcu* da denilen Geygelli Yörükleri arasında bu dili kaydetmişti. Caferoğlu benzer özel dilleri Çepniler, Abdallar ve başka gruplar arasında da gözlemişti. Caferoğlu yine Afyon bölgesinde yaşayan *Saçıgaralı* Yörüklerinin de gizli bir dili olduğunu işitmiş; ancak bunlar arasında herhangi bir derleme çalışması yapamamıştı (A. Caferoğlu, *Anadolu Ağızlarından Toplamalar. Kastamonu, Çankırı, Çorum, Amasya, Niğde Ilbaylıkları, Kalaycı Argosu ve Geygeli Yürüklerinin Gizli Dili,* Ankara, 1994: TDK Yayınları). Bu örnekler, göç sırasında tehdide açık olan ve daima devletin tâkibatı altında yaşayan Yörükler

dili bilen kişilerin sayısı çok azalmıştır. Bir Sarıkeçili bu dil için "Sarıkeçililerin şifresi"[32] demektedir. Bu dille ilgili olarak şu hikâye anlatılmaktadır:

> A.G.: Kiraz Ana anladırdı da, ne derdik o garıya (…) boklu garı mı derleri, Deli Garı. Onun oğlunun birisi gaçağımış ne itti ise. Çadır eve gelmişler orda yemek yiyip gene dağa gaçacaklarımış.
>
> D.G.: He, suçlularımış. Aranıyo ya, gaçarlarımış.
>
> A.G.: Ulan, anaları mı gelinleri mi dışarı çıkıvermiş candarma evi basacak görmüşler. Ni demiş, oğlan burçağa mı gir demiş?
>
> D.G.: Oğlak burçağa girdi ne duruyosun demiş, çeşit çeşit diyolar ya.
>
> A.G.: Oğlak burçağı bastı ne duruyonuz demiş. Ulen öyle demesiyle hemen anlamışlar o parola gibi bişeymiş. Hemen taban atışına haydi, tutulur mu Yörük. Gerginin altından çıktığı gibi ormanın içine gider.

IV. Konya-Delibaş İsyanı ve Sarıkeçililer

Sarıkeçililer arasındaki anlatının önemli bir parçası da, 1919'daki Konya-Bozkır Delibaş İsyanı'na bir kısım Sarıkeçililerin katılması hikâyesidir. Bilindiği gibi resmî tarih anlatısı, bugünkü kurulu-düzenin verileri üzerinden dönemin aktörlerini değerlendirmekte ve anlatıyı hain-vatansever ayrımı yaparak kurmaktadır ve bu nedenle Sarıkeçili anlatısının da bu resmî eğilimin yarattığı geleneğe uygun olarak zaman içinde pek çok "iskonto"ya ve "sansür"e uğradığı, belli ölçülerde ayıklandığı da düşünülmelidir. Resmî anlatıda İstanbul hükûmetinin adamı olan Konya Valisi Cemal Bey ahaliyi millî kuvvetlere ve onların Konya'daki temsilcisi olan komutanlara karşı kışkırtmış, silah ve para dağıtmıştır. Bütün hareket "…Kuvay-ı Milliye hareketi karşısında direnme gücü kalmayan Damat Ferit Hükümeti tarafından organize edilen siyasal bir ayaklanmadır"[33]. Hatta *İngiliz Muhibleri Cemiyeti*'nin başkanı ünlü Rahip Frew bile bu tertibin Vali Cemal Bey'le birlikte ortaklarındandır[34]. Böylelikle Bozkır isyanında da, bütün

arasında, bu tehditler karşısında bir iç-iletişim aygıtı geliştirdiklerini ve böyle bir geleneğin yaygın olduğunu göstermektedir. Nurettin Demir, Anadolu ve Kıbrıs'ta tespit edilen özel dilleri konuşanların ortak özelliğinin "göçebelik" olduğunu kaydetmiştir: "Şimdiye kadar ele alınan Anadolu'da veya Kıbrıs'ta konuşulan özel dillerin hepsinin ortak yönü göçebe bir hayat tarzı yaşayan insanlar tarafından, üçüncü kişilerden bir şeyleri gizlemek amacıyla konuşuluyor olmalarıdır. Ayrıca böyle dilleri konuşanların bir kısmı günümüzde artık icra edilmeyen, köyden köye, şehirden şehre, bölgeden bölgeye gezilerek yapılan mesleklere mensupturlar. Ayrıca bu diller konuşanlar dış görünüş olarak da çevredeki halktan ayrılmakta ve böylece önyargılara da maruz kalmaktadırlar" (N. Demir, "Türkiye'de Özel Diller", *Yeni Türkiye*, 43, 2002, s. 428).

32 A. G. ile görüşme, 30 Ekim 2012 (S. Mahallesi)

33 T. N. Karaca, "Milli Mücadele'de Bozkır İsyanları", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16/1 (2004), s. 170.

34 Bu tür yorumlar için bkz. T. N. Karaca, "Milli Mücadele'de Bozkır…", s. 170; K. Esengin, *Milli Mücadele'de İç Ayaklanmalar*, İstanbul, 1975: Ağrı Yayınları; *İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar: Türk İstiklâl Harbi*, VI. Cilt, Ankara, 1974: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları.

ayaklanma ve isyanların arkasında bulunması gereken "yabancı güçlerin parmağı" ayağı eksik bırakılmamıştır. Bu değerlendirmelerin hiçbirisi o dönemin psiko-sosyal durumuna, bölgelerin toplumsal ve kültürel özelliklerine eğilmeyi tercih etmemekte, aktörlerin isyana kalkışma saiklerinin ayrıntılı bir analizine girişmek yerine yukarıda söylendiği gibi hain-vatansever ayrımına dayanan ya da sadece bir "kışkırtma" eseri gibi gösteren bir indirgemecilikle bütün bu olayları tümdengelimli bir değerlendirmeye tâbi tutmaktadır. Konya'daki isyanların bu derecede taraftar toplamasının esas nedeni İttihatçı korkusu ve nefretidir. Yeniden savaşmak ve askere alınmak[35] istemeyen köylüler, göçerler ve kasabalılar bu korku ve nefretin güdülediği psikolojik ortamda İttihatçılardan oluştuğuna inandıkları bütün Kuvayı Milliye'ye ve Ankara hükûmetine cephe almışlardı. Gerçi Anadolu hareketinin bir İttihatçı tertibi olduğuna ilişkin olarak özellikle Damat Ferid Hükûmeti'nin propagandif gayretleri de oldukça etkili olmuştur[36]; ama şu unutulmamalıdır ki gerçekten de Anadolu'da özellikle yerel kongreleri toplayanlar ve ilk Kuvayı Milliye müfrezelerini kuranlar ağırlıklı olarak İttihatçı yerel elitti. Bu bakımdan bu propaganda çok da temelsiz sayılmaz. 1920'deki Delibaş İsyanı sırasında Ankara'da Meclis yeni toplanmış ve bir hükûmet teşkil edilmişti; ama isyancıların dilinde onlar hâlâ "Kongreci" olarak anılıyordu[37] ve İttihatçı "ceberrutluğu"nu[38] diriltmek üzere biraraya gelmişlerdi. Üstelik buna bir de Ankara Hükûmeti'nin Bolşevik olduğu şayiaları da eklenmiş ve böylelikle hem henüz Rus korku ve nefretini üzerinden atamamış Kafkasya ve Kırım göçmenlerinin hem de "Bolşevik" çağrışımının pejoratif etkisinde olan köylü ve kasabalıların isyana katılması daha da kolaylaşmıştı[39].

---

35 1919 yılının Temmuz ayında 12. Kolordu marifetiyle yürütülen askere alma faaliyeti, jandarma ve polis teşkilâtına emir veren Vali Cemal Bey tarafından durdurulmuştu. Bu sıralarda III. Ordu kendi bölgesinden mütemadi bir asker toplama faaliyeti içindeydi (19 Temmuz 1919 tarihli Asayiş Raporu'ndan [ATASE, K:22, G: 35] akt. Karaca, "Milli Mücadele'de Bozkır…", s. 173). Nitekim Büyük Millet Meclisi'ndeki görüşmeler sırasında münhasıran Ilgın'daki kalkışmanın nedeni konusunda Canik Mebusu Nâfiz bey tarafından "zorla askere alma" meselesi gündeme getirilmişti: "Bu işin içinde başlıca askerlik meselesi vardır. Üç yüzden üç yüz on beşe kadar hükûmet-i mahalliye bilâ-istisna asker celbine başlayınca memlekette dehşetli bir muarız kütlesi husule geldi." (Bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Devre I, İçtima I, Cilt I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, ss. 205-206).

36 Bkz. T. Z. Tunaya, "Mütareke Döneminin Özellikleri (1918-1922)", *Prof. Dr. Ümit Doğanay'ın Anısına Armağan II*, İstanbul, 1982: İ. Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, ss. 407-8.

37 *Hâkimiyet-i Milliye* muhabiri Ensari Bülend Bey'e isyan sırasında çatışmaya girerek öldürdüğü bir isyancı ölmeden önce ona "hınzır Kongreci" diye hitap etmişti (Bkz. Sürmeli, "Konya Delibaş…", s. 122). Anlaşılan Erzurum ve Sivas kongreleri ve bu kongrelere zemin teşkil eden irili-ufaklı yerel kongreler, başı eski İttihatçılar çektiği için Anadolu'da bir İttihatçı tertibi olarak sunulmuş ve bu kabul görmüştü. Dolayısıyla nefretin nesnesi de "kongre" olmuştu.

38 Konya Jandarma Mektebi'nde uzunca bir süre çatıştıktan sonra teslim olan Ensari Bülend Bey'i kurşuna dizmeye hazırlanan isyancılar için o ve benzerleri "ceberrut gidileri…" idi (bkz. Sürmeli, "Konya Delibaş…", s. 129).

39 İsyan sırasında Karaman'ı basan, "…isyan fedailerinden olup, 'biz bu memleketi Bolşeviklerin elinden ayağımızın çarığıyla kurtaracağız, kurtarıyoruz' nağralarıyla böbürlenen

Nihayet I. Bozkır İsyanı'nın (26 Eylül-4 Ekim 1919) patlama nedeni, isyancıların ifadesine göre Konya'da "millî teşkilât" ya da Kuvayı Milliye adı altında çetecilik yapılması[40], bu yolla mal gasp edilmesi, yağma yapılması, keyfî biçimde adam öldürülmesi ve Kuvayı Milliye müfrezelerine zorla adam devşirilmesiydi[41]. Üstelik isyan kokusu alan Ankara'nın, Sökeli Ali Efe komutasındaki 200 kişilik bir Zeybek müfrezesini Sarayönü'ne kadar sevk etmesi, bu kuvvetin Konya'ya girmesinden endişelenen Konyalılara tedirgin etmişti[42]. İsyan ilk ateşini Bozkır'da eski İttihat-Terakki mensuplarının Kuvayı Milliye teşkilâtı kurma teşebbüsü üzerine almıştı[43]. Bu ilk isyan teşebbüsüne Bozkır köylerinden, Dinek nahiyesinden, Ahırlı köyünden ve Çumra yakınındaki Alibeyhüyüğü köyünden kişiler katılmıştı. Alibeyhüyüğü muhtarı da isyanın liderleri arasındaydı[44]. Ayrıca liderler arasında Afşarlı Tahir adında biri de vardı[45]. Afşar ahalisi de bir kısmı Taşkent ve Çukuryurt bölgesinde, bir kısmı da Çumra ile Karaman arasında yaşayıp hayvancılık yapan yarı-göçerlerdi. İsyanın yayıldığı bölgede Toros dağlarının Antal-

Akarköylü Yörük Evet Mehmet, talan yaptığı dükkânlardan ayağına bir fotin geçirip, çıkardığı çarığını da sırımdan olan iplerden, hükümet konağının büyük kapısının portalı üzerine, bir kurtarma simgesi olarak asmıştı" (Gülcan, *Kökenleriyle Konya'nın...*, s. 67).

40 Karaca, "Milli Mücadele'de Bozkır…", s. 175.

41 İsyanı araştırmak üzere Konya'ya gelen Mülkiye müfettişi Asaf Talât Bey, raporunda, Bozkır'a gelen Kuvayı Milliye komutanı Abdurrahman Bey'in halka yaptığı konuşmada Kuvayı Milliye'ye katılmayanların cezalandırılacağını söylemesinin halkı galeyana getirdiğini ve bunun isyanın öncelikli nedeni olduğunu belirtmiştir. Asaf Talât Bey'e göre Vali Cemal Bey'in bölgedeki kışkırtıcı faaliyetleri isyanın ancak ikincil nedenidir. Ne var ki T. Niyazi Karaca, söz konusu raporda Abdurrahman Bey'e yüklenen rolün ayaklanmanın günahını her iki tarafa da yıkmaya çalışan müfettişin yarattığı bir bahane olduğunu öne sürer (bkz. Karaca, "Milli Mücadele'de Bozkır…", s. 178). Oysa böyle bir bahane yaratmaya mahal yoktur; zira Kuvayı Milliye'nin her tarafta asker toplamaya giriştiği ve çoğu zaman zor kullanılarak bu yola başvurduğu Millî Mücadele'nin erken tarihi bakımından bilinmeyen bir vakıa değildir. Çerkes Ethem'in ahaliden nasıl asker ve emtia devşirdiği bizzat Millî Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal'in *Nutuk*'ta uzun uzun şikâyet ettiği bir konuydu. Kaldı ki Batı Anadolu'da Millî Mücadele'ye iştirak eden çetelerin benzer yollara başvurduğu pek çok şikâyet ve tahkikattan da anlaşılmaktadır. Karaca isyanın gerisinde sadece bir İtilafçı tertibini görmeye çalışmakta ve belgeleri bu yönde okumaya gayret etmektedir. Oysa Meclis'teki gizli oturumlar sırasında da bu durum sıklıkla gündeme getirilmişti: "…Düşmanın tahliye ettiği yerlerde hiçbir memur yok… Kuvve-i Seyyare'ye mensup olanlar, yahut… çete tarzında olanlar, böyle hâli olan yerlere giriyorlar ve soyuyorlar. Sonra diyorlar ki; siz vaktiyle düşmanla beraber hareket ettiniz, bir de onları öldürüyorlar (…) Garp Ordusu'nda bazı kumandanlar, ezcümle Birinci Kuvve-i Seyyare bir çok adamları asıyor, kesiyor. Kimisine casus diyor yapıyor, kimisine firarî diyor yapıyor… Bir çok aileleri tehcir ediyorlar…" (bkz. *T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, c. I*, 125. İn'ikat, 3. Celse, 29 Aralık 1336/1920, ss. 280-1).

42 Bkz. Gülcan, *Kökenleriyle Konya'nın…*, s. 37. Zeybeklerin yağmacı yapısı ve nizamî ordu ilkelerine göre çarpışmaması büyük bir tedirginlik kaynağıydı. Yukarıdaki şikâyete konu olduğu gibi Kuvve-i Seyyare'ye mensup bu Zeybek liderleri köylerden zorla adam devşiriyor ve istedikleri gibi tedarikte bulunuyordu.

43 Avanas, *Milli Mücadele'de…*, s. 101.

44 Daha sonra yeni bir isyana önderlik edecek Delibaş Mehmed Alibeyhüyüğü köyündendi (bkz. Karaca, "Milli Mücadele'de Bozkır…", s. 177).

45 *ibid.*, s. 177.

ya ile Konya arasında kalan platolarında yaşayan konar-göçerler, yarı-göçerler, köylere yerleşmiş eski göçerler ve yerli köylüler yaşamaktaydı. Sayıları 3000 kişiye ulaşan isyancılar Bozkır kasabasını işgal etmiş ve isyanı bastırmaya gelen birlikleri püskürtmeyi başarmıştı. İsyanın bu ilk başarısı üzerine Hadim ve Ermenek ahalisi de isyana katıldı. Böylelikle isyan bütün Taşeli platosunu sarmış oldu. O arada isyanın nedenlerini araştırmak üzere bir mülkiye müfettişi ve isyanın sona ermesini sağlamak üzere de bir Nasihat Heyeti görevlendirildi. Bu grubun görev yaptığı sırada isyan durdu. Ancak isyancıların faaliyetlerine tamamen son vermek için öncelikle talep ettikleri şey, bir genel af ilân edilmesiydi. Ne var ki hükûmet af ilânına yanaşmadığı gibi, nasihatın yeterli olduğunu söyleyerek bu hareketi küçümsediğini gösterdi. Bu arada yeni bir isyan hazırlığının sezilmesi üzerine Afyon'da bulunan ve Aslantaş'lı (Kütahya) Karakeçililerinden oluşan müfreze Seydişehir'e gönderilmişti[46]. Nihayet 22 Ekim 1919 günü II. Bozkır İsyanı patlak verdi[47].

İsyancıların yeniden harekete geçeceklerinin sezilmesi üzerine, Seydişehir'e sevk edilen Karakeçili Müfrezesi dışında, Afyon'daki birlikler ve 12. Kolordu'ya bağlı bazı müfrezeler Kaymakam (Yarbay) Bayatlı Arif Bey'in komutası altında Çumra ve Karaviran'da toplandılar ve Bozkır'ı kuşatmak üzere harekete geçtiler. Bu kuşatma hareketi Bozkır'ın güneyindeki Hocaköy, Avdan ve Hisarlık'tan bazı silahlı ve silahsız grupların kuşatmayı kırmak amacıyla Bozkır'a hareket etmesine yol açtı. Konya Valisi Subhi Bey'in telgrafına göre bu grupların önderleri bölgede, Kuvayı Milliye'nin aslında İttihatçılardan mürekkep olduğunu ve şimdi "Kuvayı Milliye" adını kullandıklarını söyleyerek yine zorla asker toplayacakları söylentisini yaymaya başlamışlardı. İsyancılar genel af ilân edilmesini, Kuvayı Milliye'nin Bozkır'a yönelmeyerek yerinde kalmasını talep ettiler. Vilâyet ve komuta heyeti isyancıların köylerine dağılmaları şartıyla birliklerin yerinde kalacağını bildirdiler. Bu cevaptan tatmin olmayan isyancılar, taleplerinin kabul edilmemesi halinde Akviran'ı (bugünkü Akören) basacaklarını bildirdiler. Bu durum karşısında 12. Kolordu komutanı Miralay Fahreddin (Altay) Bey operasyonun idaresini üzerine aldı ve 24 ve 25 Ekim'de Akkise'deki çarpışmalarda isyancıları püskürttü. Tâkip sonucunda müfrezeler Suğla Gölü civarına kadar ilerleyip isyancıları dağıtmıştı. Askerî birlikler ve Kuvayı Milliye müfrezeleri bu harekât sonucunda 2000 kadar isyancıyı esir almayı başarmışlardı. Ancak tâkipten kurtulan ve harekâta katılan birliklerin gerisinde kalan isyancılar Delibaş Mehmed'in liderliğinde Akviran nahiyesini işgal ettiler ve Çumra'yı tehdit etmeye başladılar. Bunun üzerine Suğla Gölü civarında bulunan Kaymakam Bayatlı Arif Bey müfrezesi hızla geriye dönüp Avdan üzerinden Apa köyüne geldi ve 28 Ekim'de isyancılarla sıcak temas sağlayarak onları geriye attı. Ne var ki Çumra ve Hatunsaray üzerine gönderilen müfrezelerden firarlar artmış ve bu bölgedeki ahali de artık isyana katılmıştı. Ancak ordu birliklerinin hızlı hareketi ve isyanın batı kanadının çökmüş olması isyancılar arasında panik yaratmış, araya giren nasihat heyetinin tavsiyelerine uyan isyan liderlerinin Konya'ya giderek af talep

46 Avanas, *Milli Mücadele'de…*, s. 102.
47 Karaca, "Milli Mücadele'de Bozkır…", s. 179.

Tel örgülerle çevrili ormanlık dikili alanın hemen yanına konaklamış Sarıkeçili çadırı. Mersin, Şıhömerin Tepesi mevkii (Nisan, 2011). [Foto: Murat Yağcı]

etmelerine yol açmıştı. Bu arada Alibayhöyüğü'ndeki isyancılar da teslim olmuştu. Arif Bey de boş durmamış ve Dinek'e ilerleyerek buradaki isyancıları da teslim olmaya mecbur etmişti. Dinek'in teslim olmasından sonra Bozkır isyanı çözülmüş ve kasabanın yolu Kuvayı Milliye'ye açılmıştı. Nihayet Yüzbaşı Raci Bey komutasındaki müfreze 7 Kasım 1919'da Bozkır'a girerek isyanı sonlandırdı[48].

Bütün bu kargaşa sırasında isyana katılmış ve yer yer önderlik etmiş olan Delibaş Mehmed maiyetindeki yüz kişiyle birlikte kaçmayı başarmış ve kışlaklarına dağılan Yörükleri ve Hotamış ile Karadağ arasındaki Türkmenleri ayaklandırmak üzere harekete geçmişti[49]. Ancak o arada Çumra Nahiye Müdürü Nurullah Bey, Delibaş Mehmed'in affedilmesi için karargâhını Alibeyhüyüğü'nde kuran Kaymakam Bayatlı Arif Bey'e ricada bulunmuş ve bu talebi kabul edilmişti. Delibaş Konya Valisi Haydar Bey'e de takdim edilmiş ve Çumra Nahiyesi İdare Meclisi üyeliğine seçilmişti[50].

O arada Bozkır ve çevresindeki 51 köy ve mahalle muhtarının imzasıyla Konya valiliğine "zorla isyana teşvik edildiklerine dair" bir pişmanlık istidası gönderildi. İsyanın esasen Ankara'daki Millici harekete karşı geliştiğini bilen İstanbul Hükûmeti Vali Subhi Bey'in ve Mülkiye müfettişi Asaf Talât Bey'in tavsiyelerine de uyarak isyancılar hakkında herhangi bir tâkibata gerek duyma-

48 Karaca, "Milli Mücadele'de Bozkır…", ss. 179-81.
49 ATASE, K: 413, vsk: 8, belge 8-1 (4 Kasım 1919 tarihli Rapor)'dan akt. Karaca, "Milli Mücadele'de Bozkır…", s. 181.
50 Avanas, *Milli Mücadele'de...*, ss. 122-3.

dı[51]. Ancak Konya'da kontrol bu tarihten itibaren tamamen Ankara yanlılarının eline geçti ve Konya'daki askerî ve mülkî erkânın büyük bölümü Ankara ile işbirliği içindeki kişilerden mürekkep hale geldi. Nitekim Cihan Harbi sırasında İzmir Jandarma Alay kumandanı olan ve 1918 yılında emekliye ayrılan, Ermeni kırımına karıştığı için hakkında arama başlatılan ve bunun üzerine Millî Mücadele'ye katılarak Akhisar Mevki Kumandanlığını üstlenen Miralay Hüseyin Avni Bey (Zaimler), 9 Eylül 1920'de tümen komutanı yetkisiyle Konya Mevki Kumandanlığı'na atandı.

Konya'da insiyatifi ele geçiren Ankara Hükûmeti, buradaki idarî ve askerî yetkililer aracılığıyla Delibaş Mehmed'i yanına çekmeye çalışmış, bunda başarılı olmuş ve Delibaş'a silah ve mühimmat verilerek "halife ordusu"na karşı savaşmak üzere milis eğitmesine izin verilmişti. Bu bilgiyi veren bizzat Konya Mevki Kumandanı Miralay Avni Bey'di[52]. Kuvayı Milliye ile yakın ilişki kuran, Kuvayı Milliye komutanlarının güvenini kazanan Delibaş kendisine verilen bir kaç görevi de başarıyla icra etmişti. Delibaş, Bozkır isyanı sırasında Obruk köyünün ağası Çakıroğlu'nun kızını kaçıranları yakalamış ve bu olay üzerine kendisine "Binbaşı" rütbesi tevdi edilmişti. Artık bu rütbeyle Çumra ve havalisinin asayişinden sorumlu kişi haline geldi. Bu bölgede sükûneti sağladı ve Konya Valisi Haydar Bey'in güvendiği kişiler arasında yerini aldı. Buna bağlı olarak kendisine 1300 ile 1315 yılları arasında doğan tertipleri askere alma yetkisi tanındı[53]. Ancak hazırlanan bu silah geri tepecekti.

Ovalık bölgede hükûmet kontrolü sağlandığı halde, Karaman'la Anamur arasındaki dağlık bölgede hükûmetin hiçbir gücü kalmamıştı. Bu bölgede Pıçakçı Köprüsü denilen stratejik mevki Göksu Irmağı'nın güneyindeki köylerden gelen başına buyruk takımların kontrolü altındaydı. Bu takımların başında Bayırköylü Söbü Abdullah, Kalaba köyünden Körünoğlu Ali, Kurucebelli Ali ve Püsecinin Kerim adlarındaki efeler vardı. Bu takımların yanında Karaman'ın güneyi ve güneybatısındaki İlisıra (Yollarbaşı), Pınarbaşı, Burhan, Morcalı, Başkışla ve Eminler köyleri de isyan hazırlığı içindeydi[54].

Delibaş'ın etrafına topladığı milis kuvvetinin bir kısmı asker kaçaklarından oluşuyordu. Hatta bu kişiler arasında II. Bozkır İsyanı'ndan sonra kısa bir süre-

---

51 Karaca, "Milli Mücadele'de Bozkır…", s. 182.
52 Sürmeli, "Konya Delibaş…", s. 117.
53 Avanas, *Milli Mücadele'de...*, s. 123.
54 Gülcan, *Kökenleriyle Konya'nın…*, ss. 56-7. İlisıra köyü tarihî Lystra şehrinin üzerindedir; adı da Lystra'nın halk ağzında söylenişinden türemiştir. Şimdiki adı Yollarbaşı'dır. Burhan köyü bir Avşar köyüdür. İçel'den gelen ve buraya yerleştirilen Burhanlı Avşarları ile Akdamlı Avşarları tarafından 19. yüzyılın ilk yarısında kurulmuştu (bkz. A. M. Kaya, *Avşar Türkmenleri*, Kayseri, 2004: Geçit Yayınları, ss. 124, 135). Morcalı köyü bir Türkmen köyüdür ve kökeni Afyon ve Bolvadin bölgesinde cevelan eden Morcalı aşiretine dayanır. Daha önce Yörüklerin yaylağı olan Eminler köyü ise 1865-1870 yılları arasında buraya yerleştirilen Çerkes (Adıge ve Abhaz) Muhacirlerince kurulmuştur. Başkışla ve İlisıra köyleri çok eski yerleşimlerdir ve burada yaşayan halk "yerli" tâbir edilen Anadolu sekenesine mensuptur. Ancak bu köylere yanaşıp yerleşmiş Yörükler de vardı. Örneğin İlisıra'dan isyancılara liderlik edenler arasında, isyan bastırıldıktan sonra Karaman'da asılan Yörük Ramazan'ın oğlu da vardı.

liğine firarda iken, yanına sığınan kaçak ve maceracı Sarıkeçili Yörükleri de vardı. Nitekim emrindeki asker kaçaklarının ve başıbozukların cepheye gönderileceği ve ilerleyen Yunan ordusu yerine öncelikle halife ordusuyla çarpıştırılacakları şayiası yayılınca Delibaş'ın güveni sarsılmış ve içine tasfiye edileceğine dair bir kuşku düşmüştü. Buna bir de Delibaş Mehmed hakkında Kuvayı Milliye'ce idam kararı alındığı söylentisi eklenince Delibaş'ın Kuvayı Milliye aleyhine dönmesi kolaylaşmıştı. Delibaş zaten Konya eşrafına güvenmiyordu ve sadece vali tarafından korunması onda kuşku yaratıyordu. Nüfuzunun artmasına karşın henüz Kuvayı Milliye'nin seçkin müfrezelerinden biri olarak telakki edilmemiş ve sadece dar bir bölgenin asayişinden sorumlu tutulmuştu. Bu nedenle eğer Ankara safında "kumandan" mevkiini elde edemeyecekse, bu mevkii İstanbul safında temin etmek onun için tercih edilebilecek bir yol haline gelmişti. Öldürülme endişesi, emrindeki kuvvetin başka müfrezelere dağıtılması ya da elinden alınarak cepheye sürülmesi yoluyla nüfuzunu yitirme ihtimali, ayrıca arzu ettiği mevkiyi henüz elde edememiş olması gibi etkenler onun İstanbul tarafına geçmesini kolaylaştırmış olmalıdır[55].

O arada Delibaş, Sultaniye, Hotamış, Karaman, Çumra ve Karapınar (Sultaniye) civarında ne kadar asker kaçağı, cezaevi firarisi, aranan zanlı ve bir şekilde tâkibat altında bulunan kişi varsa etrafına toplamıştı. Jandarmanın yakalayıp bölge asayiş sorumlusu olması sıfatıyla kendisine teslim ettiği kişileri serbest bırakıyor, kendisine katılmayanları da cezalandırıyordu. Bu hareketleri karşısında endişelenen mülkî amirler Delibaş'ın bir an önce cepheye gönderilmesi için valiye çeşitli mektuplar yazmış, ancak ona fazlasıyla güvenen Vali Haydar Bey bu şikâyetlere kulak asmamış ve fakat Delibaş'ın cepheye sevki için Çumra Nahiye Müdürü Emin Bey'i görevlendirmeyi de ihmal etmemişti. Emin Bey Delibaş'ı Çumra'ya çağırmış, ancak o bu celbi reddederek "istiyorsa o Alibeyhüyüğü'ne gelsin" mealinde bir cevapla artık emirlere itaat etmeyeceğini alenen aşikâr etmişti. Bunun üzerine Emin Bey köye gitmiş, fakat burada Delibaş tarafından aşağılanarak hapse atılmıştı. Artık isyana ve kendi başına hareket etmeye karar vermiş olan Delibaş bir kaç gün sonra da Çumra'yı basacaktır[56].

Dolayısıyla Bozkır isyanının üzerinden yaklaşık olarak bir yıl geçmiş ve 1920 yılının Eylül ayının sonunda isyan, bu kez sadece Delibaş Mehmed'in liderliğinde yeniden hortlamıştı. Delibaş Mehmed'in komutasındaki isyancılar Çumra'yı bastıktan sonra ilerleyerek Konya'nın içine kadar girmeyi başarmış ve Konya'nın içinde şiddetli çatışmaların cereyan etmesine neden olmuşlardı. Delibaş Mehmed'in kumanda ettiği 400 kadar atlı ve piyade vardı, ancak ona katılanların sayısı giderek artıyordu. Şehir savunmasına katılan muvazzaf bir subayın söylediğine göre, isyancıların bazısı gibi, savunma konumundaki askerlerin büyük bir

---

55 Avanas, *Milli Mücadele'de...*, s. 124. Bu taraf değiştirmede Hürriyet ve İtilafçıların ya da İstanbul hükûmeti ajanlarının nasıl bir rol oynadığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak bazı kaynaklar Delibaş'ı tedirgin eden şayiaların bizatihi bu mahfiller tarafından çıkarıldığını iddia etmektedir (bkz. Avanas, *Milli Mücadele'de...*, s. 124).
56 Avanas, *Milli Mücadele'de...*, s. 124-6.

kısmı da Bozkır köylerinden gelmeydi ve bu yüzden onlara güvenmek de pek mümkün değildi[57].

Tıpkı Bozkır isyanlarında olduğu gibi Konya'nın çeşitli mahallerinden ve bizatihi Konya'nın içinden Millî Mücadele kadrolarına karşı kuşku duyan, askere alınacağı ve çeşitli mükellefiyetlere zorlanacağı intibaına kapılan pek çok kişi ve grup Delibaş'a katılacaktı. Bu gruplar arasında pek çok Yörük de vardı. İsyana katılan Sarıkeçili Yörüklerinin lideri Yunan Ali ya da Gâvur Ali denilen biriydi. Yunan Ali Akşehir civarında yaşayan Sarıkeçili Yörüklerinden olup, o civarda yaptığı eşkıyalıktan dolayı aranması yüzünden kaçarak Karaman'a gelmiş ve Karadağ'da Değle'ye (bugünkü Üçkuyu köyüne) yerleşmişti. Zamanla ailesini de buraya getiren Yunan Ali, bir süre sonra işe Süleymancı köyünden başlayarak yeniden soygunculuğa dönmüştü[58]. Yunan Ali, anlatılanlara göre gözüpek ve kavga-döğüş işlerinde müracaat edilen bir kişidir:

> D.B.: Bak, amcamın gaynı varımış, Delibaş [Yunan Ali demek istiyor, sanırım Delibaş, Delibaş'ı destekledikleri için genel bir isimlendirme] derlermiş. Amcam Bucakkışla Köprüsü'nden geçmiş, orda İhsaniye var (…) oraya varmış. Ordan giderkene köylüden biri bizim emmimin gızlarına laf atmış. Yörüğün gızları şöyle, ulen Yörüğün gızları böyle. Önüne geçmişler, çadıra varmışlar. Gaynı da ora gelmiş. Emmimin gaynı da ora gelmiş atıla. Atıla oraya gelmiş. O zaman sırtında mavzer, deli kundak mı derlermiş ne derlermiş. Ulan Gayın geldiğin iyi olmuş demiş emmim. Ama 500-600 geçisi varmış… Erkeci ayrı, sağmalısı bi ayrı. (…) Seyisleri varmış goca goca. Enişte gider döverim amma, şu erkecin birini kesecen, ben gelesiye pişir demiş. Olur yav, çebiç olsun iyi olur eti demiş. Emmim çebiçi kesmiş, hazırlamış. O adam da çift sürerimiş öküz ile o zamanlar. Varmış, adam akşama kadar öküz ile çifti sürmüş yatmış, öküzleri bağlamış yatmış. Varmış adamın boynuna pala bıçağı olurmuş eskiden şöyle. Vurunca kafayı koparmış, çuvala katmış gelmiş. Bu mu ulen? Bu. Öyle fenaymış ki Yunan Ali. Emmimin gaynı bak. Ondan emmim çok serbest gezmiş. Dağlarda 500-600 geçi ile, 10-15 deve ile[59].

Yunan Ali zalimliği ve acımasızlığı ile ün salmıştı. Hatta obanın uzağındaki pınardan su getirirken düşüp sırtındaki tulumu patlatan gelinini, "Salambit" denilen mevkide döve döve öldürdüğü söylenir. Bu yüzden lakabının Yunanlıların Anadolu'da yaptığı mezalime izafeten "Yunan" ya da "Gâvur" olduğu da kaydedilmektedir[60]. Anlatılana göre Sarıkeçililer Delibaş İsyanı sırasında Kara-

---

57 Sürmeli, "Konya Delibaş…", ss. 124-7. Nitekim Konyalı jandarma erlerinin bir kısmı kendilerine isyancılar tarafından verilen teminat üzerine teslim olmuşlar ve 45 kadar Konyalı asker isyancıların tarafına geçmişti (Avanas, *Milli Mücadele'de...*, s. 130, 140).

58 Gülcan, *Kökenleriyle Konya'nın…*, s. 96.

59 D. B. ile görüşme, 29 Ekim 2012 (O. Köyü)

60 Gülcan, *Kökenleriyle Konya'nın…*, s. 96.

man'da (aslında Konya'da) cezaevini basan grubun içindedir[61] ve başlarında Yunan Ali denilen bu zalim Yörük vardır:

> D.B.: Garaman'ın cezaevine çarığı asmışlar[62], kimi gaymakam kimi asker, müfreze gelince gaçmışlar. Cezaevini filan sarmışlar. Yunan Ali… Ali de Yunan Ali derlermiş[63].
>
> A.G.: …Bu [Yunan Ali] senin anlayacağın Garaman'ı teslim almış. Biri bizim Yörükten Ahmad Bacak, Veli Bacak, Başkışla'dan bilmem ne Mehmed, bilmem ne Yalman Osman, filan yerin bilmem neyi… Köylüsü müylüsü. İki Yörük var, Bacaklar. Başkası da var da. Garaman'ı basmışlar. Atatürk'ü sokmuyolar bura. Komilli [Kuvayı Milliye] askeri diyolar ona. (…) Milli hareket var ya, aynı o şeye Gomilli [Kuvayı Milliye] diyolar. Bunlar burada çoğalıyo, geliyolar Garaman'ı basıyolar, hapishaneyi boşaltıyolar, salıveriyolar[64]. (…) O zaman burda da, Yunan varımış, o buranın cavırı [Karaman Rumlarını kast ediyor] buradaymış. Basıyolar burayı, o cavırı da teslim alıyolar. Cavırın altından sırmalı bi cüppesi varımış onu bizim Yörük alıyo. (…) Burda ne hâkimi ne gadısı bişeyi yok, heryeri teslim alıyolar. Hâkimin yerine Gök Mehmet[65] oturmuş. Burda köyün birinden biri savcı olur[66].

Delibaş'ın Konya işgali beş gün sürmüş; sonunda Alaaddin Tepesi'ne sığınan bir kısım hükûmet kuvvetinin ve askerî ve mülkî erkânın direnişi de kırılarak bütün Konya isyancıların kontrolüne geçmiştir. Ancak o arada isyanı bastırmak üzere hareket etmiş olan 12. Kolordu'ya bağlı tenkil kuvveti de Konya'ya yetişmiş ve Meydan İstasyonu'nu ele geçirmişti. Ankara hükûmetine bağlı kuvvetler yavaş yavaş Konya'ya yanaşıyordu.

---

61 Delibaş Mehmed ve kardeşi Ömer Konya hapishanesi basmış ve buradaki bütün mahkûmları serbest bırakmıştı (Avanas, *Milli Mücadele'de...*, s. 131). Konya'da cezaevini basan ve buradaki jandarmalarla çatışmaya giren isyancıların birbirlerine hitap şekillerine bakıldığında çoğunun dağ köylerinden ve Yörük olma ihtimali kuvvet kazanmaktadır. Ensari Bülend Bey anılarında isyancıların liderlerine "efe", liderlerin ise diğerlerine "kızan" diye hitap ettiklerini kaydeder (bkz. Sürmeli, "Konya Delibaş…", s. 129). Öte yandan Karaman'ı işgal eden isyancılar da, tıpkı Konya ve Bozkır'da olduğu gibi ilk iş olarak hapishaneyi basıp mahkûmları salıvermişlerdi.

62 Bu "çarık asma" işi, Yörük Evet Mehmed'in hükümet konağına çarık asma vak'ası olsa gerektir.

63 D. B. ve A. G. ile görüşme, 29 Ekim 2012 (O. Köyü)

64 İsyancılar 2 Ekim 1920'de Konya hapishanesini basıp ateşe vererek bütün mahkûmları serbest bırakmışlar, bu mahkûmlardan 500 kadarı da isyancılara katılmıştı (Bkz. Sürmeli, "Konya Delibaş…", s. 125). Benzer olay Karaman'da da gerçekleşmişti. İsyancılar cezaevini basınca mahkûmlar serbest kalmış ve cezaevi korumasına memur jandarmaları vurarak silahlarını gasp etmişlerdi (bkz. Gülcan, *Kökenleriyle Konya'nın…*, s. 64).

65 Adı anılan bu Gök Mehmed (ya da Gök Ali'nin Mehmed) Alibeyhüyüğü köyünün ikinci muhtarıydı. Çumra Nahiye Müdürü Emin Bey, Delibaş'ı Çumra'ya onun aracılığıyla çağırtmış, ancak Delibaş'ı Çumra'ya getirtmeye muvaffak olamamıştı (bkz. Avanas, *Milli Mücadele'de...*, s. 125).

66 A. G. ile görüşme, 29 Ekim 2012 (S. Mahallesi)

İsyan sırasında ilginç bazı olaylar da vuku bulmuştu. Sarıkeçililerin anlattığına göre Delibaş isyancıları, isyan sırasında Bağdat demiryolu hattı üzerinde "Amerikan Vahşi Batısı"ndaki vukuatlara benzer bir tren baskınına girişmiş, bazı Sarıkeçililer de bu olayda yer almıştır. A.G.'nin bizzat bu olaya katılan bir Sarıkeçili Yörüğünden dinledikleri ve bize aktardıkları şöyledir:

> …burda Karaman'ın Punarbaşı var. Bunları yemeklermiş, mal keserlermiş, beslerlermiş bu Delibaşı. Köy bu köy, Punarbaşı. İçine bir iki Yörük var ama köy orası. Bunlar da Delibaş'a destek veriyolar, besliyolar. Bunlara bi yemek yapıyolar, gazanlar gurmuşlar, malı kesmiş onları doyuracaklar. Eşkıya büyük, çok, bi ordu gibi. Burayı teslim almışlar. Tren yoluna varmışlar, trenin o demirler var ya, bu demirleri çıkarmışlar. Sökmüşler, geri gitmişler, durugomuşlar. Tren geliyo diyo. Fa fa fa fa fa tren geliyo diyo. Gele gele tabi o demirler çıkmış, haydiii, vagonlar ovanın yüzüne serilmiş, varmış getmiş. Vagonlar ovaya höle höle höle serilmiş. Treni devirmişler. Orda silah da varımış, silah yüklüymüş. Elbise, giyecek şu bu. O trende silah da varımış, askeriye, şey, devletin. Varıvırdık diyo, içinde diyor bir mavzer, bir silahlar var diyo, bizim Yörük diyo, şaşırmışlar. Bir diyor, Alaman filintası seçtim diyor, beşyüz mermi de üzerimde diyor. Beşyüz mermi çapraz böyle böyle. Her adam taşıyamaz ha (…) Ondan sonra. Ordan onu aldım diyo. Beşyüz mermi, dağa dikildim diyo. Ulan adam tabii gorkuyoz diyo. Bi çıldırtı oldu diyo, hemen attım gendimi diyo. Soğuk diyor, bir kenger tikeni tıkır tıkır tıkır götürümüş, o da beni çevirdiler zannederimiş. (…) Yel esiyo, az soğuk esiyo ya, şimdi kuruyunca kenger tikeni de o yerde takırdar gider. Onu beni çevirdiler zannedermiş. Pusmuş, sonra tiken olduğunu anlar. Bunlar orayı, treni devirmişler, burayı teslim aldık derkene, Atatürk'ün askeri, burayı top dövmeye başladı diyo. Bunları topluyolar, veriverimişler, veriverimişler, Delibaşı kaçmış. Punarbaşı'nı da asker yakmış. Gaçıyolar. Bi ödül goyuyolar, çoğunu öldürdüler, Delibaşının başını getirene şu gadar ödül. Onu da getirmişler.[67]

Gerçekten de Delibaş isyanının bastırılması için harekete geçen ve Konya'ya tren yoluyla sevk edilen birliklerle isyancılar arasında, biri Konya'nın hemen kuzeyindeki Pınarbaşı civarında, diğeri Karaman'ın batısındaki Pınarbaşı köyünde şiddetli müsademeler olmuştu. 3 Ekim 1920 günü Konya'ya sevk edilen kuvvet ertesi sabah Ilgın ve Sarayönü'ne kadar gelmiş ve buradaki öncü kuvvetlerle birleşmişti. Bu kuvvete karşı gelen 700 kişilik isyancı grubu, batıdan Ilgın'a girerek istasyonu işgal etmiş ve demiryolunu tahrip etmişti. O arada Afyon'dan 23. Fırka'nın yetişmesiyle Ilgın Kuvayı Milliye tarafından ele geçirildi ve 51 isyancı burada asıldı. Sarayönü'nden sonra demiryolu boyunca ilerleme temkinli ve ağır bir biçimde sürdürüldü. Zira yine demiryolu sabotajından ve pusudan çekiniliyordu. 4 Ekim günü akşama doğru tren ve bindirilmiş kıtalar, demiryolu boyunca kendilerine refakat eden süvarilerle birlikte Konya'dan iki, Pınarbaşı İstasyonu'ndan bir önceki Meydan İstasyonu'na 4-5 kilometre yaklaştığı anda pusuya

67 A. G. ile görüşme, 29 Ekim 2012 (S. Mahallesi)

düşürüldü. Süvariler pusuyu kırmak için öne çıktı ise de karşılarından büyük bir kuvvetin geldiğini görünce trendeki kıta ve süvariler mevzi alabilecekleri mevkilere doğru çekildiler. Bu sırada trene veya demiryoluna sabotaj yapılmış ve tren tahrip edilerek soyulmuş olmalıdır. Zira Meydan İstasyonu'ndan sonra demiryolunun rayları isyancılar tarafından sökülmüş ve kıtanın yürüyüşü böylece engellenmişti. Dolayısıyla bundan sonra tenkil kuvvetinin yürüyüşü karadan vuku buldu ve topçu atışlarıyla Bozdoğan tepesi civarında isyancılar bozguna uğratıldı[68]. 5 Ekim'de Pınarbaşı İstasyonu geçildikten sonra tenkil kuvveti yine ciddi bir isyancı direnişi ile karşılaştı. Piyadeler savunma için çevredeki tepelere dağılırken, Pınarbaşı İstasyonu'nun karşısında toplanan 2000 kadar isyancıya topçu ateşiyle karşılık verilmesi kararı alındı ve ağır topçu ve mitralyöz ateşi altında isyancılar ağır kayıplar verdiler[69]. Tren yağması, bunun yarattığı zafer sarhoşluğu ve ardından başıbozuk kuvvetin topçu ateşiyle dağılması bu sıralarda vuku bulmuş olmalıdır. Bundan sonra tenkil kuvvetinin Konya'ya girmesini önleyecek ciddi bir direniş kalmamıştır.

Bir ikinci "tren olayı" Karaman ile Konya arasındaki Mandason (şimdiki Demiryurt) istasyonunda gerçekleşmişti. Delibaş kalkışması sırasında Kasaba'lı (bugünkü Kâzımkarabekir kasabası) isyancılar Pozantı'dan kalkarak Konya'ya devam etmekte olan yük trenini durdurmak için bu istasyonda hat üzerine bomba yerleştirmiş ve patlatmıştı. Bomba trenin istasyona girmesinden biraz önce patlaması nedeniyle, tren zarar görmemiş ancak demiryolu tahrip olmuştu. Tren gerisin geri Karaman'a dönmüş ve bu trenle Konya'ya giden Konya Topçu Taburu batarya komutanı Yüzbaşı Cemal ile Ermenek'li Binbaşı Vasfi beyler Karaman'da inmek zorunda kalmıştı[70].

Konya'nın batısından Kuvayı Milliye ve nizamî birlikler Konya'ya yaklaşmaya çalışırken, Delibaş'ın Konya'ya hâkim oluşunun ikinci gününde, Karaman'ın batısındaki Pınarbaşı köyünde toplanan isyancılar Delibaş'ın "Yüzbaşı" rütbesi verdiği Hotamışlı (Hacıbekir Yaylalı) Türkmen Topal Mevlüd'ün ve Delibaş'ın yakın adamlarından Pınarbaşılı Asım'ın komutasında, Kasaba'da toplananlar ise Mustafa Efendi Hoca, İmam Zavzalı Hoca, Kasaba'nın eşrafından Kirişlerin ve Arzının Abdullah'ın komutasında Karaman'a saldırdılar. Kasaba'da toplananların elebaşları arasında Kızılkuyu'lu[71] Kavvasın Mehmed Ali, Zosta'lı (Akarköy) Yörük Evet Mehmed ve Eminler köyünün Çerkes beyleri de vardı. Pınarbaşı grubuna Morcalı, Boyalı, Başkışla ve Çatak köylüleri de katıldı. Adeta Kara-

68 Avanas, *Milli Mücadele'de...*, s. 143-4.
69 Avanas, *Milli Mücadele'de...*, s. 145, 154-5.
70 Gülcan, *Kökenleriyle Konya'nın…*, ss. 57-8.
71 Kızılkuyu, Kasaba'nın 13 kilometre kuzeybatısındadır. Bu köyün yerinde eski adı Kasaba-i Mahmudlar olan bugünkü Kâzımkarabekir'in ağaları olan Kirişlerin çiftlikleri vardı. Bu topluluk, Karamanoğullarının çözülmüş (mahlûl) vakıfları üzerindeki topraklara konan Mahmudlar Türkmen cemaatinin ahvadıydı. 19. yüzyılda buranın nüfuzlu kişilerinden Kirişçioğlu Hacı Hasan Ağa bu çiftliğe yerleşerek bağımsız bir köy haline gelmesini sağlamıştı. Köy halkı arasında Avşarlar da vardır. Köyün kuzeybatısında ve kuzeyinde "Avşar Öreni" ve "Hızırlar Öreni" adıyla anılan iki Avşar kışlağı kalıntısı vardır.

man'ın dağ tarafı köyleri birleşip Pınarbaşı'na toplanmıştı. Karaman Kaymakamı'nın imdat çağrısı üzerine 5 Ekim 1920'de bir top ve mitralyözle birlikte 200 kişilik bir kuvvet Karaman'a geldi. Ancak bu kuvvet Pınarbaşılı Asım'ın komuta ettiği isyancılara karşı koyamadı ve çekilmek zorunda kaldı. Karaman'da isyancıların öncelikli hedefi Hükûmet Konağı ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi'nin eviydi. Ardından istasyonu da ele geçirdiler. İstasyonda bekleyen vagonlar yağma edildi. Konya'da olduğu gibi burada da cezaevi basılıp bütün mahkûmlar salıverildi. Kontrolün ele geçirilmesi üzerine isyancılar bir mahalli yönetim kurarak kazâ işlerine el koydular. Önce Yörük Evet Mehmed, ardından Konyalı Avukat Mustafa Asım kaymakam olmuştu. Ne var ki 7 Ekim'de Pozantı'dan yola çıkan 41. Fırka'ya bağlı takviye kuvvetleri Karaman'ın önüne geldi ve 8 Ekim'de kasabaya girerek isyancıları püskürttü; tedip kuvveti aynı gün Çumra ve Alibeyhüyüğü'nü de kontrolü altına almıştı. Burada da bir mahallî Divân-ı Harb Mahkemesi kuruldu ve yakalanan isyancılara, iki idam olmak üzere, çeşitli cezalar verildi[72]. Böylelikle, başta Konya olmak üzere, Konya'nın batısındaki Ilgın, Sultanönü ve Kadınhanı, güneyindeki Karaman, Çumra ve Alibeyhüyüğü isyancılardan tamamen temizlenmiş oluyordu.

Sonuçta Delibaş İsyanı kanlı bir şekilde bastırılmış; Delibaş kaçmış, Yörük Yunan Ali ise öldürülmüştür:

> A.G.: Atatürk'e garşı geliyolar. Delibaş Atatürk'e. Ama top dövmeye durmuş Garaman'ı. O Delibaş'ın kellesini getirin demişler, çuvala goyup göndermişler.
>
> M.Y.: Delibaş'ı öldürmüşler demek. Ya Yunan Ali'yi?
>
> D.B.: Onu da Kisecik'te öldürdüler. (…) Çeşmenin başında, Kisecik'liler pusuya yatıp öldürmüşler[73].

Tabii burada Delibaş'ın bu aşamada öldürüldüğü bilgisi doğru değildir. Delibaş Silifke'ye giderek Fransızlara teslim oldu ve önce İzmir'e sonra da İstanbul'a sevk edildi. Delibaş ve yakın adamlarının Çumra-Başkışla-Aladağ yolunu kullanarak sahile inmesine yardım edenler yine tanıdığı dağlık bölge Yörükleri, Türkmenleri ve Çerkesleri olmuştu. Toroslar'ın kuzeyi Kuvayı Milliye'nin kontrolüne geçtikten sonra, isyancılar dağlık bölgedeki kasabaları işgale kalkışmış, ancak buralarda fazla tutunamayarak söz konusu kasabaları Delibaş'ı tâkibe çıkan kuvvetlere teslim etmişlerdi.

72 Avanas, *Milli Mücadele'de...*, s. 156-7; Gülcan, *Kökenleriyle Konya'nın…*, ss. 61-70, 75-6.

73 D. B. ve A. G. ile görüşme, 29 Ekim 2012 (O. Köyü). Çumra-Arıkören'li Arap Hasan ile Horzum aşiretinden Kisecik'li Köse Osman, Yunan Ali'yi izleyip Karadağ'ın Ulupınar mevkiinde pusuya düşürmüş ve öldürmüşlerdi. Aynı kişiler "ileride babası gibi eşkıya olur" düşüncesiyle Yunan Ali'nin oğlu İdris'i de babası gibi katlettiler (Gülcan, *Kökenleriyle Konya'nın…*, s. 97).

Davarın karnı doydu mu yürümeye başlar… Yayla göçünde sırtında çocuğuyla Sarıkeçili kadın ve sürüsü (Nisan, 2011). [Foto: Murat Yağcı]

6 Ekim'de Beyşehir, 12 Ekim'de Bozkır, 15 Ekim'de Akşehir, 18 Ekim'de Ermenek ve Seydişehir işgal edilmiş ve mahallî yöneticilerin bir kısmı öldürülmüştü. Ancak Derviş Bey ve Refet Bey komutasındaki tâkip kuvvetleri 16 Ekim'de Bozkır'a, 17 Ekim'de Akşehir ve Seydişehir'e, 20 Ekim'de Beyşehir'e hâkim oldular; 22 Ekim'de Çiğil'de direnen isyancı bakiyesi de teslim oldu. O arada 41. Fırka'nın Pozantı Müfrezesi, Karaman çevresindeki, Ereğli ve Sultaniye'deki (Karapınar) yerel kalkışmaları bastırdı[74]. Delibaş çekilme sırasında önce Başkışla'da tutunmaya çalışmış ama Kuvayı Milliye'nin bölgeyi çevirmesi üzerine ricata devam etmek zorunda kalmıştı[75]. Derviş Bey komutasındaki birlik, isyana katılan Burhan ve Pınarbaşı köylerini top ateşine tutup her iki köyü de külliyen yaktı. Morcalı köyü ise yakılmaktan son anda kurtuldu[76]. Bu çekilme sırasında Delibaş'ın yanında-yöresinde bulunan Yörükler de çevreye dağılmışlar ve kâh yörenin korunaklı yerlerine saklanarak kâh nüfuzlu bey ve ağalara sığınarak kendilerini korumuşlardı. Söylendiğine göre 300 kişiyle yola çıkan Delibaş'ın yanında daha Başkışla'ya varmadan 150 kişi kalmıştı. Bir kısım yandaşı da o zamanlar nüfusunun üçte ikisi Rum olan Mağara (şimdiki Kıroba) kasabasına çekildi. Bu çekilmeler sırasında Yörük ve Türkmenlerle Çerkeslerin arası açılmış ve artık ayrı hareket etmeye başlamışlardı. Delibaş'ın onları birarada tutacak otoritesi kalmamıştı[77]. Delibaş Mehmed kaçarken, Ermenek taraflarında toplanan bir

74 Avanas, *Milli Mücadele'de...*, s. 158-62.
75 Avanas, *Milli Mücadele'de...*, s. 147.
76 Gülcan, *Kökenleriyle Konya'nın…*, s. 77. A. G.'nin anlattığı "Pınarbaşı yangını" bu olmalıdır.
77 *ibid.*, s. 77-8.

kısım isyancı burada direnmeye karar vermiş ve çevre köylerden zorla adam da toplayarak Ermenek'i kuşatmıştı. Bu isyancıların başında Adillu köyünden Aslan Mehmetoğlu ile yakın adamı Sarıveliler'li Sınırdan Efe Dayı vardı[78]. Aslan Mehmed'in Kuvayı Milliye kayıtlarındaki adı Arslan İsmail oğlu Şâki Mehmed'tir. Onlara isyan sırasında isyancılar tarafından kaymakamlık görevi verilen Karamanlı Avukat Mustafa Asım Bey de katılmıştı. O sırada sahilden Ermenek tarafına gelen müfrezeler ile Ermenek'i savunan milisler Ermenek'in işgaline engel oldukları gibi, isyancıları dağıttılar ve Şâki Mehmed'i yakalayıp astılar. Türkmen Mevlüd'le kardeşi Emin de aynı bölgede "Kuva-yı Milliye'yi destekleyen aşiretlerce" yakalanıp teslim edilmişti[79]. Avukat Mustafa Asım ise kurtulup Delibaş'ın takımına katılabildi. Sahile, Erdemli iskelesine inen Delibaş'ın yanında artık sadece 10 adamı kalmıştı[80]. Ekim ayı sonunda kurulan yerel Divân-ı Harb-i Örfîlerin idama mahkûm ettiği ve Kuvayı Milliye'ce infaz edilen insan sayısı çoktan ikiyüzü bulmuştu[81]. Akşehir'de, Ilgın'da, Çiğil'de, Kadınhanı ve Sarayönü'nde divân-ı harpleri kurdurup infazlara bizzat nezaret eden kişi ise Kuva-yı Seyyare'ye katılmış olan ve 23. Fırka'ya kumanda eden Kaymakam (Yarbay) Topal Osman'dan başkası değildi. Bu yüzden yöre halkı ona "Kasap Osman" lakabını yakıştırmıştı. O arada Konya halkını Topal Osman'ın Konya'ya da gireceği korkusu sarmıştı. Bunun üzerine Miralay Refet Bey, Topal Osman'ı Afyonkarahisar'daki kolordu merkezine çekmek zorunda kaldı[82].

Delibaş 1921 yılının Temmuz ayında yeniden ayaklanma çıkarmak üzere, ama bu kez doğrudan işgalci Yunan birliklerinin emrinde az sayıda adamla Konya'ya geri dönecek; ancak Yunanlılarla işbirliği yapmış olması onun beklediği desteği alamamasına, hatta kendisine karşı nefret duyulmasına yol açacaktır. Artık yakın adamları ile de çatışma halindedir. Nihayet 1921 yılının Ağustos sonunda Dinek civarında yakın adamları Çerkes Murad ve Arzının Abdullah[83]

78 N. Sözen, "Ermenek ve Aslan Mehmet Olayı", www.kazancihaber.com (30 Mayıs 2010).
79 ATASE, K. 548, D. 53-A 11, F. 23'ten akt. Avanas, *Milli Mücadele'de...*, s. 162.
80 Gülcan, *Kökenleriyle Konya'nın…*, s. 84.
81 Konya'da kurulan Divân-ı Harb-i Örfî, elan Büyük Millet Meclisi üyesi olan Konya mebusları Abdülhalim Çelebi ile Kâzım Hüsnü Bey'i bile isyana yardım ve iştiraktan Erzurum'a sürgünleri ve mal ve mülklerinin bir kısmına el konulması cezasıyla mahkûm etmişti. Bunun üzerine Ankara'daki Büyük Millet Meclisi ayağa kalktı. Bu kararların görüşüldüğü gizli celsede Malatya Mebusu Fevzi Efendi, bu kararı, "dehşetli bir karar... Adaletin yürümediği bir yerde yazılmış bir karar" sözleriyle kınamıştı. Sonuçta Meclis bu kararları hükümsüz saydı. Meclis sadece mebuslarla ilgili olanla değil, verilen kararların çoğundan adaletsiz ve intikamcı niteliği yüzünden rahatsız olmuştu. Bu yüzden bir "Hey'et-i Tahkikiye" kuruldu ve mahkemenin bütün kararları ile yürütülen bütün soruşturmalar gözden geçirildi (bkz. Avanas, *Milli Mücadele'de...*, ss. 177-81).
82 Gülcan, *Kökenleriyle Konya'nın…*, s. 74.
83 Bu Arzının Abdullah, 8 Ekim 1920'de Karaman'ın Kuvayı Milliye'nin eline geçmesi üzerine buradan kaçmayı başarmıştı (Avanas, *Milli Mücadele'de...*, s. 157). Anlaşılan durum sâkinleştikten sonra tekrar bölgeye dönmüş ve 1921'de bölgede kontrolün tamamen Ankara Hükûmeti eline geçmiş olması üzerine Ankara için çalışmaya başlamıştı.

tarafından öldürülüp kafası kesildi ve kesik kafası Karaman'a ve Konya'ya getirilerek teşhir edildi[84].

Delibaş İsyanı sırasında sadece Delibaş'a katılmakla kalmayıp Pınarbaşı'ndaki tren baskını olayına da karışan Yörük Bacak kardeşler de, Delibaş'ın Çumra üzerinden ricatı sırasında kaçanlar arasındadır. Bu kaçış hikâyesinde de ilginç ayrıntılar gizlidir:

> Ahmet Bacak gaçık. Ahmet Bacak'ı Kıravga beyleri [bugünkü Göksu beldesi], hükümet gibi yerimiş; Kıravga beyleri hükümet gibi yerimiş. Onun goltuğuna sığınır, o gurtarır. Onları o gurtarır. Bacakları onlar gurtarır…[85]

Bu anlatıdan Toroslar'ın dağlık yerleşmelerde görece özerk ya da nüfuz sahibi kimi yapıların varlığını sürdürdüğünü anlıyoruz[86]. Mütareke döneminde daha da başına buyruk hale gelen bu yapıların beyleri de esasen Yörük/Zeybek kökenlidir:

> Atatürk ile bir oluyor Gıravga Beyleri. Mut'un beri yanında. Göksu Beldesi diye belediye. Orada adam da buluruz sana, anlatırlar, o zamanı anlatacak adamlar. (…) O beylerin yarısı da… benim hanımın emmisinin gızını gaçırmışlar almışlar. Onlardan türeyen Memed Ali Bey, Yıldız Bey, Mâhmut Yıldız Bey, bu beylerin çoğu bu Zeybekler'le akraba. (…) Her taraf beylerin idi. Şimdi çoğunu sattılar ya. Ama adamlar bey adamlar. Bey ya. Körünce de bilirsin, medeniyetten gene bilirsin[87].

Türkmen Mevlüd'ü yakalayıp Kuvayı Milliye'ye teslim edenler de muhtemelen bu beylere bağlı hareket eden aşiretlerdir. Bu beyler ve aşiretleri, isyana katılan Yörükleri ayırıp elebaşı olarak görülen bu Türkmenleri hükûmete vermek suretiyle denge kurmaya çalışmış olmalıdır. Bu arada isyanın elebaşlarından olup Yörüklere sığınanlar da olmuştur. Örneğin Karaman tüccarlarından Ateş İmam, Karaman ile Silifke arasındaki yaylalarda yaylayan ve ticarî ilişkiler yoluyla tanış olduğu Yörük obalarına sığınmıştı[88]. Kezâ Bayırköylü Söbü Abdullah Anamur

84 Avanas, *Milli Mücadele'de...*, s. 148-52.

85 A. G. ile görüşme, 29 Ekim 2012 (S. Mahallesi)

86 Kıravga, Osmanlı devrinde İçel Sancağı'nın üç kazâsından Sinanlı kazâsının merkeziydi. Muhtemelen bu kazâya Karamanoğullarının bir kolu hükmediyordu. Bu hükümranlık 20. yüzyılın başlarına kadar sürmüş olmalı. Zira Mut bölgesi eşrafı sayılırken "Bey" ünvanı taşıyan kişiler sadece Kıravgalılardı. Mut'tan Kuvayı Milliye'ye Kıravga'dan Yahya Bey ve Aslan Bey katılmıştı.

87 A. G. ile görüşme, 29 Ekim 2012 (S. Mahallesi).

88 Gülcan, *Kökenleriyle Konya'nın…*, s. 82. Jandarma bu Ateş İmam'ın peşindeydi. Bazen bulunduğu obaya baskın yapılıyor, fakat Ateş İmam oradan başka bir obaya geçerek kaçaklığını sürdürüyordu. Ateş İmam, yaz aylarında yaylalardaki obalarda, kışın ise Akdeniz kıyı şeridindeki Yörük kışlaklarında, Yörüklere imamlık yapmak, *Kur'an* okumak, ölülere Yasin okumak, *Kur'an* hatmetmek, mevlid okumak, Ramazan'da obaların sık olduğu bölgelerde teravih namazı, bayram namazı ya da Cuma namazı kıldırmak gibi, Yörüklerin bulamayacakları hizmetleri görerek Cumhuriyet'in onuncu yılı münasebetiyle genel af ilân edilen 1933 yılına kadar yaşayıp durmuştu. O arada kazandığı paraları Karaman'a inen Yörükler aracılı-

Karadağ'dan bir görüntü (Ekim, 2012). [Foto: Murat Yağcı]

Yörüklerinin arasında birkaç yıl kaçak yaşamış; Zusta'lı Yörük Evet Mehmed de Adana İmamoğlu'na, oradan da Aksaray taraflarına kaçmış ve çobanlık yaparak hayatını idame ettirmişti[89]. Ancak tabii tâkibatlar devam etmekteydi. Nitekim isyan bastırıldıktan sonra bu bölgedeki Sarıkeçili Yörüklerinin zorla askere alındığı bir süreç yaşanmıştı:

> A.G.: Orayı onlar gurtarık, burayı da tarumara olur. Ha babam, ha babam, ha babam ondan sonra Delibaş'ın başını da getiriler, ortalık feth olur. Atatürk… Babam'ı da askere götürüler malın başında. Duttuklarını savaşa götürüler. Babamı da götürürler. (…) Gaçan gurtulan [da] var canım. Babam sekiz sene mi on sene mi (…) Bu ülke öyle gurtulmuş. (…) Bütün ortalık Kurtuluş Savaşı'nda kaçan da olurumuş, gaçanı da vururlarımış.
>
> M.Y.: Nereye kaçmışlar?
>
> A.G.: Dağa siniyor yaa. Malın başında gadınlar var. O gaçanlar dağlarda siniyo siniyo, gece filan gelip de evlerden bi ekmek yese gene dağlara gaçıyor. Köylüsü de öyle Yörüğü de öyle. Adam diyo ki senelerce dağda yattım ama sen gel bana sor. Dağda kuytunun, ormanın içinde yatarıdım ama sanki düz ovada yatarıdım. Yani sanki açıkta yatıyorum ormanın içinde diyor. Yani görüleceğim gibi işte. Adam senelerce inememiş dağdan. Hüvviyet cüzdanı alamamış. Gaçak böyle, ya[90].

ğıyla ailesine iletir ve bu Yörüklerle ailesine yağ, peynir gibi hediyeler gönderirdi. Nitekim aftan sonra bu ilişkilerini de kullanarak Karaman'da büyük bir bakkaliye açmıştı (*ibid.*, s. 82).

89 Gülcan, *Kökenleriyle Konya'nın…*, s. 84.

90 A. G. ile görüşme, 29 Ekim 2012 (S. Mahallesi, Karaman)

"Aslan Mustafa'm" türküsü de Bozkır-Delibaş İsyanı için yakılmıştır. Bu türkünün isyancılara karşı Ankara Hükûmeti'nin tarafını tutan Yörüklerin içinden çıktığı söylenir. Türkünün sözlerinin bir versiyonu şöyle:

> Hey hey kenardan geçeyim aman aman/Yol sizin olsun gel gel aman/Ağılar içeyim aman aman/Bal sizin olsun bir danem aman./Amanın gel gel aslan Mustafa'm gel/ Bozkır dedikleri Mustafa'm küçük kasaba/Kesilen kelleler Mustafa'm gelmez hesaba ["temize çekilmiş" versiyonlarında "sevilen güzeller gelmez hesaba" şeklinde]/Amanın gel gel Mustafa'm gel/ Haydi gel garip başlı yârim vay.

"Yurttan Sesler" ekolü bu türkünün "kelleler"in yer almadığı bir versiyonunu seslendirmiş ve türküyü Bedia Akartürk meşhur etmiştir[91].

Bu türkü popüler kaynaklarda da Mustafa Kemal'i, Bozkır'ı isyancılardan kurtarması için çağıran bir türkü diye geçmektedir. Bozkır halkı bölgedeki bütün Yörük ve Türkmenler arasında "dağlılar" olarak bilinmektedir. Yani Bozkırlılar Yörük, Türkmen ya da Muhacir diye tasnif edilmemekte, bütün Bozkırlılar hepsini kapsayacak biçimde "dağlılar" olarak isimlendirilmektedir. Delibaş İsyanı'na Bozkır halkından ve eşrafından, bölgedeki Yörük ve Türkmen gruplardan destek olduğu açıktır. Ancak türküden de anlaşılacağı gibi Ankara hükûmeti yanlısı gruplar da vardır. İsyanı başlatan Delibaş Mehmed'in Çumra'nın Alibeyhüyüğü'nden Zaptiye Yüzbaşısı Ali Ağa'nın oğlu olduğu, babasının Arnavut olduğu ve Osmanlı'da Delilbaşı olduğu için lakabının buradan geldiği de söylenmektedir. Konya'nın kısa bir süreliğine ele geçirilmesiyle gelişen hikâye, kellesinin Ankara'ya gönderilmesiyle son bulmuştur.

"Aslan Mustafa'm" türküsünün iç yorumuna bir örnek olması bakımından C. C.'nin anlattıkları ilginçtir:

> O türküyü de bir Abdal kadını yakmış, bu "Aslan Mustafa" türküsünü. Ben de zannediyodum ki, bi kız, bir Mustafa adlı oğlana aşık, onun türküsü sanıyom. Ben de yani bir kız Mustafa isimli bi oğlana aşık, bu türkü ona yakılık sanıyom. "Amanın gel gel aslan Mustafam / Haydi gel gel garip başlı yarım vay vay…
>
> *Hey Heeey Hey*
>
> *Bozkır dedikleri amman amman, küçük kasaba gel gel amman*
>
> *Severler güzeli amman amman gelmez hesaba.*
>
> Bozkır dedikleri küçük kasaba / Kesilen kelleler gelmez hesaba" var ya, "Amanın gel gel aslan Mustafam" öyle gız Mustafa'ya vurgun değil imiş. Kelleleri kestik Bozkır'da, kelleler kesildi gelmez hesaba, onları hesap etme gitti o kelleler oluyomuş, "Amanın gel gel aslan Mustafa"da Atatürk Paşa'yı çağırır ımış. Onu çağırıyormuş. (…) Bunları da hele sonra sonra duyduk da, Bozkır'da, efelik devrinde burada hâkimi, savcısı bilmem şuyu

91 Bedia Akartürk'ün yorumu için bkz. http://www.youtube.com/watch?v=Sg-c4joRmAE

buyu o zaman ileri neler, hani bikaç isim daha var yani böyle baş tutar. Bunlar hep kelle kopmuş burada yani[92].

C. C.'nin bu türküye referans vermesi ve söyledikleri çok ilginç. Tarihi belirli bir perspektiften yeniden yazan yazılı kaynaklara ve tüm bu hikâyelerin üzerinden geçen onca şeye karşın C. C.'nin geliştirdiği dil kayda değer. Kayıtlarda göreceğiniz üzere Sarıkeçililer bu isyanı, bu isyana katıldıklarını ve saflarını unutmamış gibi görünmektedir. Hepsi değil belki, ama Delibaş İsyanı toplumsal hafızada hâlen belli bir şekilde yer alıyor diyebiliriz.

Yukarıda bahsedildiği gibi, 1920 yılının Ekim ayında çeşitli kasabalarda bir müddet daha devam eden baskınlar sırasında öncelikle Muhacirlere saldırılması, Kadınhanı'na ve Seydişehir'e yapılan baskınlarda isyancıların öncelikle askerlik şubelerini basarak defterlere el koymaları, bunları yakmaları ve bunun üzerine Kadınhanı Askerlik Şube reisinin "Kadınhanı Ahz-ı Asker Şubesi'nde yapılan hiçbir evrakın muteber kalmayacağını" bildirmesi[93], üstelik Kuvayı Milliye'nin Bozkır isyanlarının bastırılması sırasında 7000 kadar koyuna el koyarak gasp etmiş olması, isyanın mahiyeti ve nedenleri hakkında fikir vermektedir. Sonuncu olay, Kuvayı Milliye olarak adlandırılan kuvvetlerin, kamu otoritesi tesis edilene kadar bu bölgelerde nasıl bir terör estirdiğinin ve neden İttihatçıların devamı gibi görüldüklerinin tipik bir göstergesidir. 20 Mart 1921 tarihinde Ankara Hükûmeti'nin vazettiği bir kararnâme bu olaya ışık tutmaktadır. Demirci Mehmed Efe'nin Kuva-yı milliye müfrezesi Akşehir, Yalvaç ve Şarkikaraağaç bölgesinde, yani Beyşehir Gölü'nün kuzey ve kuzeydoğu sahalarında isyanın bastırılmasına yardım etmiş, o arada 21 Ekim 1920'de Akşehir'de 11 kişiyi, Yalvaç'ta da 19 kişiyi kurşuna dizmişti[94]. Mehmed Efe Beyşehir'e kadar inmiş, o arada 7000'den fazla sayıda koyun "usâta [asilere] ait zannıyla" jandarmalar ve Kuvayı Milliye müfrezelerinden Demirci Mehmed Efe'nin adamları tarafından gasp edilip Isparta'ya götürülmüştü. Olay üzerine tahkikat yapan Mülkiye müfettişleri, Isparta Mutasarrıfı'nın konuyu İstiklâl Mahkemesi'ne tevdi ettiğini, mahkemenin hayvan hırsızlığının önlenmesine dair kanuna istinaden 4000 koyunu ayırıp yasaya aykırı olarak belediye veznesine gelir kaydettirdiğini, geri kalanın ise alıkoyanların elinde kaldığını ve bu yolla suiistimal yapıldığını saptamıştı. Üstelik müfettişlere göre bu hayvan sahiplerinin isyan olayıyla bir ilişkisi de yoktu[95]. Dolayısıyla İstiklâl Mahkemesi'nin kararı yüzünden hayvanların iadesi mümkün olmadığından, hayvan sahiplerinin sefâlete düşmelerinin önlenmesi için bu hayvanların bedellerinin "aynen olamasa da" sahiplerine ödenmesi gerektiği Dâhiliye Vekâleti'nden yazılmış ve İcra Vekilleri Heyeti gereğinin Büyük

92 C. C. ile görüşme, 23 Ağustos 2011 (Ahırlı, "Kartal Yuvası" Yaylası).

93 Avanas, *Milli Mücadele'de...*, ss. 155, 150.

94 Avanas, *Milli Mücadele'de...*, s. 162.

95 Zaten söz konusu kararnâmede olay özetlenirken el koyma olayının "Burdur taraflarında" cereyan ettiği söylenmektedir. Eğer Demirci Efe, kuzeydoğu Isparta ve batı Konya havalisinde yaptığı tâkibatın acısını, bu yöredeki aşiretlerle ilişkili olduğu suçlamasına sığınarak tâ Burdur'daki sürü sahiplerinden çıkarmışsa durum iyice vahimdir.

Millet Meclisi'ne arz edilmesine karar vermişti[96]. Bu hayvanlar tabii ki Yörük aşiretlerine (büyük olasılıkla da Sarıkeçililere) aitti ve isyanı bahane addeden askerler ve milisler bu hayvanları gasp etmekte bir sakınca görmemişti. Bu gaspı sâbit gören İstiklâl Mahkemesi ise hayvanları sahiplerine iade etmek yerine büyükçe bir kısmını belediyeye gelir kaydederek ikinci bir suç işlemişti. Şimdi hükûmet silsile halinde işlenen bu suçları sâbit görmekle birlikte, suç işleyenler hakkında tâkibat ve cezalandırma yoluna gitmek yerine, sürünün sadece belli bir kısmının bedelinin sahiplerine ödenme ile ödeşmeyi tercih etmekte ve aslında suça iştirak etmektedir.

Yörükler, başlangıçta köylülerden alınmasına lüzum görülmeyen otlak vergilerine muhatap olmuşlar; üstelik köylülerle ve ormancılarla aralarında çıkan ihtilaflarda bizzat köy temsilcilerinin ve orman muhafızlarının tahkikatına ve tutanak düzenlemelerine teslim edilmişler; askere alınmaktan kaçmışlar ve bu yüzden devlet nezdinde kaçak durumuna düşmüşler; kışlakları Muhacirlerin yerleşimine açılmış; zaman zaman hayvanlarına el konulmuş; üstelik yerleştirilme baskısına da maruz kalmışlardı. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşadıkları buydu. Bu yüzden kuruludüzenin "yasadışı" saydığı pek çok vakanın müellifi olarak devletçe "eşkıyalık", "zeybeklik", "efelik" gibi zamanında tâkibat gerektiren (kendilerinin de kendilerine yakıştırmakta sakınca görmedikleri, hatta övünç vesilesi saydıkları) pek çok sıfatın yakıştırıldığı bir zümre olmaktan kurtulamamışlardır. Bozkır ve Delibaş isyanları sırasındaki rollerini bu yönden değerlendirmek gerekir. Bu sıfatların taşıdığı yüklemlere ilişkin yerel anlatı, söz konusu sıfatların öznel görünümleri hakkında fikir verecektir.

Delibaş İsyanı'ndan sonra "asker kaçağı" olup dağlarda gezen ve kendilerine "eşkıyalık" yakıştırılan başka kişiler de olmuştu. Örneğin Morcalı Avşar köyünden Arif bunlardan biridir. Arif, Morcalı'nın batısındaki Verme Dağı dolaylarını mesken tutmuş ve buraları haraca kesmişti. Arif'ten en çok zarar görenler ise bu dağı yaylak ve güzlek olarak kullanan Yörüklerdi. Nitekim Arif'ten bîzâr olan Yörük Güdük Ali, bu Arif'in peşine düştü ve onu öldürdü. Bir diğer "eşkıya" Çatak'lı Ahmed Çavuş'tu. Bir tarafı Yörük olan Ahmed Çavuş İstiklâl Harbi sırasında Yunanlıları kolladığı zannıyla tartıştığı subayı vurmuş ve birliğinden kaçarak "asker kaçağı" durumuna düşmüştü. Köyünde saklanamayan Ahmed Çavuş Göksu Vadisi'ni yurt edinmiş ve Dağal Bağı ile Nunu Boğazı civarında dağ keçilerini avlayarak yaşamıştı. Köylere uğradığında saz çalıp köylüleri eğlendiren Ahmed Çavuş, zaman zaman vurgun ve talan yaptığı halde çevrede çok sevilirmiş. Ancak bu talan ve vurgunlar yüzünden çevre köylerin zarar göreceği endişesiyle dağda çadırda yaşayan dayısı, Yörük Güdük Ali ve adamlarından Ahmed Çavuş'u öldürmelerini istemiş. Sonunda Ahmed Çavuş da Yörük Güdük Ali'nin kurşunuyla can vermiştir. Bir diğer namlı eşkıya da, Karaman ve dolaylarında "son dağ eşkıyası" olarak bilinen Eminler köylü Çerkes Şevket'tir. Karadağ'da "Mağara" denilen bir mevkide yaşayan Şevket kaçakçılık, soygun ve

96 BCA, 30.18.1.1-2-39-19, 20 Mart 1337 (20 Mart 1921).

at hırsızlığı gibi işlere bulaşmıştı. Sürekli aranan Çerkes Şevket Kılbasan'da bir çoban tarafından öldürüldü[97].

V. Zeybeklik ve Yörüklük: Bir İç İçe Geçmişlik Hikâyesi

Zeybekler, genellikle Batı Anadolu'da eşkıyalık yapan, devletle başı dertte olup yakalanmaktan kaçan veya firar etmişlerin oluşturduğu, belli ölçülerde yağma ve korkutma ile geçinen, hatta bu yolla servet yapan kişilerdi. Ancak zeybeklerin içinde obalarından kopan ve transhümansı kısmen de olsa bırakan ciddi sayıda Yörük de vardı. 19. yüzyılda ağırlıklı olarak Denizli, Burdur, Taşeli ve Isparta taraflarında gezinen, kışlak olarak Antalya, Silifke ve Konya eşiklerini kullanan büyük Sarıkeçili zümresi içinde, tasvir edilen biçimde "zeybekliğe" düşmüş çok sayıda *kızan* vardı. Bunların bir kısmı, İstiklâl Harbi sırasında Kuva-yı Milliye'ye katılmıştı. Ancak bu katılımların önemli bir bölümünün de zoraki olduğu Yörük anlatımında gizlidir. Sarıkeçili Yörüklerinden A. G.'nin babası ölümle sonuçlanan bir kavgaya karışmış ve bu yüzden kaçarak "Zeybek Hasan" diye bilinen bir Yörüğe sığınmıştı. O dönemde Zeybek Hasan gibi ünlenmiş pek çok Yörük kökenli Zeybek Burdur'dan Mersin yaylalarına kadar bütün Batı Toros zonunda dağlarda gezinmekteydi. Ancak Zeybek Hasan'a sığınan A. G. 'nin babasının peşine asker takılmış ve yakalanıp askere alınmıştı[98]:

> …Şimdi, o zamanlara zaptiye derlermiş askere. Öteden asker çıkmış, atlarla asker gelirkene bubama, o [Zeybek] Hasan kadın elbisesini entariyi kiydirir. Yani genç ya dutup gidecekler diye, bak! Vatan gidiyo ya o onu gaçırıyo. Hemen o gadın elbisesini kiydiriyo, merkepi de afedersin sürüyo, suya gider gibi oluyor yani. Çadır evinden şöyle gidiyor. Çadır, dağda çadır. Hasan Ağa tabii, öteden atlılar geliyo, zabtiyeler, askerler… Geçi geçi veriyolar, o eşşeğinen gidenin arkasından yakalayıveriyolar. Erkek olduğunu yürüyüşünden biliyolar yani. Dur bakalım, geliyolar, "- Ne gaçıyon lan! Eşşek herif!" neyse, "- Ne gaçırıyon sen". Ulan işte bi iki dane de patladıyolar filan neyse, bubamın o gidişi gider. 8 sene, o ordan gider, ordan harp zaten. Gelmez yani.

Karaman ile Silifke arasındaki dağlarda gezinen bir diğer namlı "zeybek", Yörük Gedik Ahmed'ti. Yörük Gedik Ahmed kışın Göksu Vadisi'nde Yumrutepe eteğinde yer alan Yanık Ağıl'da kalıyor, yazları da Özdemir ve Kemran köylerinin yaylalarına çıkıyordu. Soygun ve hayvan kaçırma, Gedik Ali ve adamlarının uzman oldukları "eşkıyalık" biçimiydi. Hatta Aydın ve Söke taraflarına kadar gidip, oralardan katır ve deve çalarak Göksu Vadisi'ne getiriyorlar ve onları civarda satıyorlardı. Karaman ile Ermenek ve Anamur arasındaki yol geçitlerinde, bilhassa Kemran Yaylası'nda ve Melis Beli'nde pusu kurup soygunlar yaparlardı. Sonunda Avgan (Narlıdere) Nahiye Müdürü İbrahim Bey, Gedik Ahmed ve adamlarının peşine düşüp onları öldürmüştü. Madenşehirli Gökmen ve yoldaşı Tahsin de Türkmen eşkıyalarıydı. Bu iki eşkıya Karadağ

97 Gülcan, *Kökenleriyle Konya'nın…*, ss. 94-6.
98 A. G. ile görüşme, 29 Ekim 2012 (S. Mahallesi, Karaman)

köylerini haraca bağlamışlardı. Bütün bu eşkıyalık hikâyeleri içinde en groteski Gâvurcu Süleyman'ın eşkıyalık hikâyesidir. Gâvurcu Süleyman Bozkır ile Hadim arasında dolaşan Yörüklerdendi. Gâvurcu Süleyman'ın başlıca işi, önemli geçit noktalarını tutup İç Anadolu'dan İçel'e geçen tüccar kervanlarını soymaktı. Birgün bir Hıristiyan tüccarın kervanını basıp tüccarı da öldürünce lakabı "Gâvurcu" olarak kaldı. Bu baskından sonra arkasındaki tâkibat sıkılaşınca Gâvurcu Süleyman Karaman taraflarına gelip Karadağ civarındaki Yörüklerin arasına karışmıştı. Ancak bir süre sonra buralarda da eşkıyalığa başladı. O sırada Karacaören'li Yüzbaşının Ahmed de onun kızanı oldu. Yürüttükleri soygunlar çevrede dehşet salmaya başlayınca ve bu arada adam öldürme olaylarına da karıştıkları görülünce, haklarında "vur emri" verildi. Peşlerine "kelle avcıları" düştü. Bu "kelle avcıları" arasında Yüzbaşının Ahmed'in hasmı olan ve Gâvurcu ile birlikte öldürdükleri amcaoğullarının hayatta kalan iki kardeşi en inatçı ve intikamcı olanlarıydı. Nitekim bu amcazâdeler, Karacaören ile Madenşehri arasındaki kum ocakları mevkiinde iki namlı eşkıyayı pusuya düşürdüler. Çatışma sırasında ilk can veren alnından vurulan Yüzbaşının Ahmed'ti. Ahmed vurulunca intikamlarını aldıklarını düşünen Karacaören'li amcazâdeler Gâvurcu'ya kaçması için müsaade ettiler. Ancak Gâvurcu kaçmayı reddedip çatışmaya girdi; çatışma bir yarım gün sürdü, ancak neticede Gâvurcu Süleyman öldürülmekten kurtulamadı. Karacaören'li "kelle avcıları" Gâvurcu'yu soyup cesedini öylece bıraktılar ve hükûmete haber gönderip görevin tamamlandığını bildirdiler. Böylece son namlı zeybeklerden biri daha ortadan kalkmış oldu[99].

Görüldüğü gibi Türkmenleri ve Yörükleri kâh eşkıya tâkibinde kâh bizzat eşkıyalık yaparken görüyoruz. Bu saflaşmada belirli bir suç yüzünden tâkip ediliyor olmak, kaçak duruma düşmek, yoksullaşmak, sürüsüz-obasız kalmak gibi faktörler rol oynadığı gibi maceracılığın da belirli bir etkisi olmuştur. Ancak buna mukabil eşkıya veya kaçak konumunda olan Yörük, akrabası olduğu obalarca çoğu zaman saklanmış ve korunmuştur. Buna bağlı olarak, bugünkü teknik araştırma ve tâkip olanaklardan yoksun hükûmet kuvvetlerinin dağlarda yaşayan Yörüklerin arasına karışmış kaçakları bulup yakalamaları neredeyse imkânsızdı. Bu yüzden bu işi yine bölgeyi tanıyan Yörükler veya Türkmenlere kalıyordu.

VI. Köy Geçişleri, Köylü-Göçer Çekişmesi ve "Eşkıyalık"

Sarıkeçili Yörükleri, yukarıda da işaret edildiği gibi dikey hareketlilik halindeki konar-göçer çoban gruplarındandı. Bu nedenle baharın sonlarına doğru kışladıkları alçak arazilerden dağlardaki yaylalara doğru hareket ederler. Bu hareket 16. yüzyıldan itibaren köy yerleşmelerinin yoğunlaşmaya başladığı ve tarım alanlarının otlaklar aleyhine sürekli genişlediği bir coğrafyada gerçekleşir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan ve 1912 Balkan Savaşı'ndan sonra Anadolu'ya yönelik göç hareketi neticesinde, bu köyleşme ve tarıma açılan arazinin genişliği daha da artmış ve konar-göçer Yörüklerin hareket olanağı biraz daha kısıtlanmıştı. Yörüklerin köylüleşmesi de bu sürece eşlik etmiştir. Toprağa yerleşen Yörük, bir

99 Gülcan, *Kökenleriyle Konya'nın…*, ss. 95-7.

süre sonra konar-göçerliği sürdüren ve geleneksel göç yollarını kullanmaya çalışan Yörüklere düşman olmuştur. Böylelikle köylülerde kötücül bir Yörük imgesi geliştiği gibi, Yörüklerde de kötücül bir "köylü" imgesi gelişmiştir. Bu imgenin teması yine "eşkıyalık" üzerinden kurulmuştur. Kurulu-düzen dağda gezene "eşkıyalık" yakıştırsa da Yörükler için asıl eşkıya köylünün ta kendisidir:

> Ondan sonra D. diye bir köy var bak. (…) Bozkır'ın Koçaş'tan beride. Ben o zamanlar aklım eriyo da şöyle bayaca şöyle çocuğum. Bunu biliyom yani. Şimdi bu köyden biraz eşkıya, on kadar, yirmi kadar eşkıya, köyün delikanlısı… Her sene buradan Yörük geçerkene burdan alttan geçiyor. Her sene geçer bu Yörük, sen bu yolu kesemezsin ya. Sen hangi medeniyette yaşıyosun? Geçip giden adam sene ne etti de sen onun malını sürüyon, malını yiyon? Ya bu bir değil, bu sene öyle, geçen sene öyle, her sene öyle. Adamlar ordan korkusundan şurdan geçmiyo da malcığımızı buradan geçiriyoz. Yani onlara değmeyelim, bunlara uymayalım, bu köpeklere gene çatmayalım. Malı onların hüdüdünden değil de şu başkasının hüdüdünden geçiriyoz gibi. (…) Ulan bi öyle iki öyle, Bırazın'a gonduk. Meşhur çeşme var. Yörüğün gonduğunda öte yana sulamaya çeşmeye gitmişler. Öte yandan ora gelmişler hemen. Çevirmişler malı. Toplarlar malın yarısını. Dur ha, vur ha derkene gadının biri, Yörük gadını işte, malı verirsin, nasıl götürürsün, verемem derkene, gadının mavzer dipçiği bi goyarlar gadın ora düşer. Derkene fyıık, fyık geliverdi, devenin başında da hep delikanlı. Ulan devenin başında benim aklım zor eriyo bunlar nere gidiyo amma o yaprakların, meşelerin üstünden aşa aşa veriyolar. Adam mı dayanır o günün devrinde... Adam mı dayanır onlara? Aşa aşa veriyolar, varmışlar. Beriden varırlar, malı sürmüşler, silahı çekmişler, gelme diyolar, Yörüğün gençlerine. Gelmen. Sağına soluna da daş atıyolar. O da vur diyor lan vurabiliyosan. Onlar üstüne yanaşmıyolar. Sen yörüğün şeyine denk gelmemişin, canına doymuş gayrı. Çember içine alırlar. Biraz o yandan, biraz bu yandan hemen öte yanı gavuşur. Köyden tarafını keseler, ağıl içine. Ötekinler üstüne varıyo, o gelme derkene ağıl içine alınmış bildikleri yok. Bunlar dayanamıyıveriyo, köyden tarafa geliverdiklerinde elindeki mavzeri tüm bi silahları toplarlar. Döve döve döve gaçan kurtulur. Gaçamayan da bi ton zopa yedi. Elindeki silahlar da alındı geldi. O zaman Yörüğün belli ağası varıdı, Gök Mehmet veyahüttte Onbaşı filan. O söz bilenin evine [çadırı kastediyor] tüfekler çatıldı. Askeriye silahı, mavzer, hep silah. Bunlar bi dolu dayağı yedi getti. Ora varırlar. Köyün de bi Yörüğün adamı var yani. Hasan Ağa derler. Hasan Ağa'ya varırılar, böyle böyle. Hasan Çavuş demiş ben size demedim mi eşşoğlu eşekler. Siz bir gün bu Yörüğün hışımına uğrayacanız demedim mi? Etmen, Yörüğe uylaman, etmen kaç sefer tembih ettim. Siz bir gün aldığınızı alacağınız demedim mi size? Gafası gırık, götü yarık, bacağını yarısı galmış… Hasan Çavuş geldi. O bizim gomşunun Gok Memed'in yanına geldi. Ordan filan yerin şuyunu çağırdılar. Bi ses çıkmadan, şey etmeden yalvara yalvara (…) silahlarını da geri veriverdiler. Ondan sonra Yörüğün

bi çocuğu varıp köyün içine bağıra bağıra sövse bişey diyemiyo. Al bağalım, ne oldu? (…) İşte Yörüğün ayranlığını gabartmayacan. Evet dutgun değil de, Yörüğün ayranlığını gabartmayacan. Yörük, gerçekten hapsa düşmez, hapse düşmeyi istemez. Gavgaşar değil, gavgaşar olsa, bu Yörüğün elinden gelmeyen hiçbi yerde hiçbi şey gelemez. Çünkü Yörük dağda yetişmiş. Burdan gece gece gece gider ta Mersin'de bunu vurur. Gece gider bak, hiç gorkmaz. Gece dağdan dağdan dağdan susuz, aç, soğuk, is demez, yağmurda yaşta gider. Yörük gider. Varırı orda kimcağızı halledecese hallederler, ordan varırlar evlerine. Kim vurduya gider. Yalınız Yörük bunu boşlayıp bu muhasebeleşmeyi, debeleşmeyi, davalaşmayı boşlamış. Zaten Yörük yorulmuş, yurt galmamış, saha azalmış, daralmış, her yer dikim olmuş, fidan olmuş, fidanlık olmuş. Adam malını zor yerlerden geçiriyo. Usanmış. Yukarı yaylaya çıkıyo bi dünya otlak istiyolar. Sahile inerler bi dünya otlak iserler. Ordan biri çıkıp derken bene de acık bişey verin. Veremezse çıkarırlar seni diyor. (…) Ondan sonra Muhtar'ı çekemeyenler şikayet eder. Ormancı bi yer. (…) Ulen, senin köyün, çeşme yaptırdın, geldin Yörükten yardım istedin, verildi. Cami yaptırdın, verildi. Okul yaptırdın, verildi. Yurdunu, merayı sattın, verildi. Zatan Yörüğün intikal ettiği, temas kurduğu köyler hepsinin muhakkak her şeyi o Yörüğün parasıyla yapılmıştır. Otlak veriyo, para alıyo. Ulen işte cami yaptıracaz, para. Hepsi birer geçi tutverir. Birer geçi demen ne demek ya. Al yav, var evelallah Yörükte…

Sarıkeçili Yörüklerinin "köylü" algısı böyledir. Göç sırasında birlikte hareket eden hanelerin sayısı azaldıkça Yörüklerin köylüye karşı direnci de azalmış, obaların küçülmesiyle ekonomik gücü azalan Yörükler kendilerini otlaklar için ödenen kira bedelinden kurtaracak yeni stratejiler geliştirmişler; bu amaçla köylülerin denetiminden olabildiğince uzak konak yerleri aranmaya başlanmış ya da geleneksel konak yerlerinde köylülerin müsamaha ettikleri ölçüde konaklanmaya çalışılmıştır. Bu "müsamaha"nın sınırını belirleyen ve geleneksel sembiyotizmin devamına hizmet eden uzlaştırıcı gelenekler de vardır, ancak yerleşiklerin bu geleneğe ne ölçüde bağlı kaldıkları ya da kalacakları kuşkuludur:

S. K.: [Yörükleri kastederek:] Bunların gittiği yer nece biliyon mu? İşte buradan galkdılar buraya gondular, tamam mı? Yani bizim yanımızdan galktılar, sabah oraya gondular. Bunlar nerde yaylım varsa orda govmazlarsa bir iki gün galırlar, ondan geç galıyorlar. Onların geç galma sebebi o. Çünkü adamın bir yeri yerliği yok, gün geçirdiği kârı, anlayabiliyon mu? Bunlar Temmuz'a kadar yiyeceği yoğurdu zor alır. Peyniri Temmuz'dan Ağustos'un 15'ine kadar yaparlar. Oğlağı devamlı emiştirirler, yazıda yani beraber güderler. O zamana kadar adamlar bir yere varamaz. Verim alacak bir yer, bir oturum yeri olmadığı zaman yaptığı peyniri ne yapsın adam dağda. Bunlar sadece malı için gider, bir yerde iyi bir yaylım buldu mu, malı orada kalır.

M. Y.: Mümkün olduğunca iki gün, üç gün kalmaya çalışıyor.

Karadağ çevresinde kurulu bir muhacir mahallesi (Kasım, 2012). [Foto: Murat Yağcı]

> S. K.: Kalır kalır. Eğer ki öyle bir yerler bulsa zaten, kovmasalar adamlar oralarda malı yazıda gezdirir, geri döner, fakat mecburen iki gün oturdu mu köylü gelir orada kovar. Üç gün oturmaya hakları var. Üç gün kimse hiçbir yerde bir şey diyemez. Oturur. Kanunlar eskiden öyle. Gelenek. Üç gün içinde hiç bir kimse hiçbir yerden kaldıramaz. Fakat dördüncü gün isterlerse kaldırırlar. Bunların böyle yani 40-45 gün göçenleri de var. Yaylada otlakıye vermemek için böyle her yerde üç-beş gün kala kala varır çadırı son Seydişehir'e. Üç-beş gün de orada kalır geri döner yavaş yavaş. Böylesi de var. Çünkü bu adamlar sadece geliri mal. Başka bir geliri yok[100].

"Düşman köylü" algısına bağlı olarak, onlara "dersini veren" Sarıkeçililerin hikâyeleri de Yörükler arasında gururla anlatılmaktadır:

> D. B.: Şimdi bak, dedemgil beş altı oba göçerlermiş. Ordan göçü yüklediler mi muhakkak Akviran'ı [Akören] görmeleri lâzımmış. (…) Buradan, o taraftan giderken Akviran'ın bi bekçisi varımış, gan ağladırmış. Dedem Sarı Yusuf gurnazımış. Ulan şu bekçiyi öldürmezsek bize hayır gelmez. Bu her sene gelişde-gidişde bize eziyet ediyo demiş dedem. (…) İbraam Emmim varımış ama çok fenayımış, atıla gezerimiş. Önden, göçün nerden gideceğini atıla gider bi keşfederimiş. Varmış bekçi gene o geçeceği yerde duruyo. Ne o? İşte şöyle böyle. Tamam ya demiş. Dedemgilin oba gelmiş, oraya gonmuş. Muhakkak orada dinlenmesi lâzımmış davarın. Deve gelmiş, öteki öteye gurmuş. Bekçi gelmiş kaldırın durun. Ulen bekçiye bi kuzu kesin demişler. Amma dedem demiş, bunu garanlığa

100 S. K. ile görüşme, 20 Nisan 2011 (G. Köyü, Bozyazı-Mersin).

goyacaz, bunun a. goyacaz öldürecez. Öldürmeden gayrı başka bekçi türemesin demişler. Garanlık çökmüş, bekçi gavurma yerken çökmüşler üstüne. Soymuşlar, bekçi elbisesini, silahını almışlar. Yörük elbisesi giydirmişler. Sabah erkenden ne zaman ki göçü şafağıla sarmışlar. Bekçiyi de deveye sarmışlar. Akviran'ı geçmişler, öte giderken bağırırımış, Göl varımış. Bekçi, ben filan yerin bekçisiyim diye bağırırımış. Ulen Yörükden bekçi mi olur a. goduğum işte şaşırık, bu deli derlerimiş. Gelen bi vururumuş. Geçen bi vururumuş. Akviran'ın o göle, Garaviran'a varmışlar, boynuna bi daş, bacaklarına beline attırıveriyolar suyun içine. Öyle öldürmüşler. Kaybolmuş gitmiş. Bi daha bekçi türemedi diyo. Bekçi gaybolmuş gitmiş. O zaman kim kime yav.

A. G.: Vaay ben bekçiyim beni gurtarın derimmiş. Yarın bu Gonya'nın kaymakamıyım da der derlermiş. Kadınlar gardaşcağızım delendi de ne dediğini bilmiyo derlerimiş. (…) Köyün içinden geçerimiş. Yolda yolakda adamlar geliyo, köylü geliyo, göç gidiyo. Devenin üstünde bi adam tabii bağırıyo. Deveyi çekenlerin yanında gadınlar filan da varımış, vaaay ah gardaşcağızım delendi bu da ni dediğini bilmiyo. Yarın Gonya'nın ben valisiyim ben de der derlerimiş. Ne bilsinler adamlar. Kimse bilmiyo. Bekçi getti yav.

Transhümans rotalarının ve otlakların daralması, geleneksel otlakların köy merası haline gelmesi ve Sarıkeçili Yörüklerinin otlaklara kira öder hale gelmesinin yanında, bir de Yörüklerin transhümans sırasında hayvanlarını yolun dışında otlatmalarına izin verilmemesi ve Yörüklerin kiraladıkları otlaklara köylülerin de hayvanlarını sokmaları yüzünden ortaya çıkan çekişmeler de günümüz Sarıkeçilileri için yorucu meşgaleler haline gelmiştir:

M. [köyü], M. üzeri diyolar, Silifke'nin üzeri, adamlar davarı yoldan sapıttırmıyorlar. Yani yolunan gidecek davarın, heç sağa sola saptırtmıyorlar. Adamların öyle bir şeyi var yani oranın da. (…) Tabii [kavga-dövüş] çıkıyor. Mesela adam gavga yapıyor. Salmadan, birinde böyle şeyde gidiyoruz, orda gidiyoruz o Mara'nın az ilerisinde. Ulan adam sarı, kızıl benizli, etine dolgun ama ulan adam bir geliyor görecen ama. Kızmış geliyor adam zaten normalde adamın şeyi bizi dövecek yani. Ama biz de beriden kalabalığıdık. Kalabalığlığ olunca bize diş geçiremedi yani. O bi tane çoban var zannetti amma. Ama diş geçiremedi.

(…)

Ben şimdi yani bu eşede, Mut sınırında, bu Mut'a varırkene, bizim bu biraderler beraber idik, beraber gidiyorduk yani. Davar bu sıcağa kalmasın diye biraz erken gitti davar. Sıcağa galmasın diye erken gidince adam hemen mahane arıyor. Ulan, traktör ilen davarın içine gidivermiş, bi dağılmış davar, birisi arpa, birisi kaysı bahçesi, neyse ordan davar bahçeye iner, hemen bizim biladerler de etrafını alır davarı toparlarlar, şeyederler, ulen bi bağırış çığırış. Ne bilelim biz de develeri yüklediyoduk. O anda bağırış çığırış olunca adam davar zarara girdi diye benim davarın birini dutmuş, bağlamış içeriye, vermiyor. Zaten adamın üstüne varsak e evinin

> üstündesin, e silah çeker. Jandarmayı aradık. Jandarmayı arayınca jandarma geldi ama jandarma "- Nerde zarar?" dedi. "- İşte komutanım" dedi. "- Ulan" dedi, "- Benim kardeşlerim de malcı" dedi. "- Ben de bu malın içinde yaşarım" dedi. Yani "- Benim böyle kıyafetim olduğuna bakma" dedi. "- Ben de malın içinde yaşarım" dedi. Yani dedi "- Bu davar helbette" dedi "- araşlar gelirkene" dedi, "- helbette" dedi "- yoldan bir tarafa sapar, biccecik ucundan birer ikişer koparabilir" dedi. "- Bu, çok görmücen bunu" dedi. "- Olabilir" dedi. Neyse ordan gomutan getti davarı alıverdi bize, ondan geri dedi "- Komutanım bi emriniz var mı?", "- Yok. "- Gelen araçları, yolları kapatman, araçlara yol verin, devam edin". "- Tamam, sağol komutanım". Da yani, böyle olanları da var yani.
>
> (…)
>
> Adam getiriyor mesela senin aldığın arazinin içine [davarı] goyuveriyor. Goyuverincek sen de mecburen ben burayı kiraladımsa, şey yaptımısa… (…) Kiraladığım araziye goyuveriyor. Başka yani, kiraladığım köyün malı değil. Başka dıştan gelen bir köyün malı. Öyle şeyler başımızdan dediğim gibi geçiyor yani[101].

Kimi zaman kiralanan otlaklara sokulan hayvanlar yüzünden çıkan kavgalar büyümekte ve neredeyse davalaşmaya kadar varmaktadır:

> Şimdi bizim böyle Karaman tarafına, Konya tarafına çıktık. Dedimine yav, arkadaşın biri, bizim kiraladığımız yer değil de, başka köyün sığırları gelmiş, çeşmenin hatırlarına yanaştırmış. Arkadaş ta dedimene, "- Hooov sığır çobanı!" dedi, "- Hendeğin sığırları topla, görmiyim yanınızda!" dedi. Arkadaş öyle dedi amma yanında oğlanlar da biraz şöyle delikanlı delikanlı yetişkince bişeyler, sığırın başında onlar. Neyse, toplamadılar. Bu getti, sığır çobanlarının vardı o arkadaş, o da orayı kiralamış, delikanlı oğlanlar sığırı sürecek oluyor, bizim arkadaş da bu tarafa, o köyün mıntıkasına sürüyüp o köyün muhtarı-bekçisi gelsin ceza kessin hesabında. Ulan, neyse ordan adamların merkebi varmış, merkebi çeker gelir. Yaşlı da bi annesi vardı. "- Ulan oğlum, a. sıçtıklarımın eşeğini ver gitsin şunların eşeğini. Neörecen, napacan?", "- Yok ben bunların eşeğini vermeyecem." Neyse, ordan tekrar oğlan gelir ister. Biri oğlanın köye gaçmış getmiş. Sığır çobanının biri köye haber vermeye getmiş. Haber verincek, neyse öteki arkadaş orda odun eylermiş. Odun eylerkene demiş ya demiş gelmiş iki kişi motorsikletinen gelmişler ya demiş "- Bizim köyün sığırını neden toplatcak oldun, neden uşaklara böyle neden?", işte "- Benim sınırımın, ben burayı kiraladım" demiş bizim Yörüklerde. "- Ben burayı kiraladım, sığırınızı getirme, burada benim davarımın suvat[102] yerine yanaştırma." (…) Bizim işte sığırımız yayılacak burada, sulanacak dedilerse de onlar neyse "- Ulan fazla konuşma dayağı yersin!" hesabı demişler bizim Yörüğe. Ulan bi ses oldu, ben de o anda varım, ben varıkın derkene bi-

101 A. B. ile görüşme, 22 Nisan 2011 (Yayla göçü sırasında, Mersin).

102 *Suvat*: Su olan yer.

zim çadırımız yok amma o anda o arkadaşın yanına bi ziyarete vardımıdı. O anda ziyarete varınca çağırdı bana "- Oo Ahmet, çabuk buraa gel!" Vardık, "- Selamunaliyküm", "- Aleykümselam". Adamlar dedikine "Ulan!" dedi "-arkadaş" dedi "- sığır bizim burada sulanacak, burada yani şey olacak. Neden sığırı saldınız?", "- Suyun içine işiyor, bizim davarımız suyu içmiyor buradan". Uleen, adam dedi, ulan ben bu sığırı bunlar toplamaya başladı, "- Sığırı buradan nerden sürün!" dedi ama ben o anda kafamda hiç yerinde, yani o anda şey oluvudum, bi çeğmeç[103] vadı, ulan adamın kafaya bi kodum ben. Kafaya vurunca adamın kafası yarılmış zaten, kan götürdü ortalığı. O zaman kadar öbür arkadaş ta vurdu. Kafasını yardık ne ise. Tam düşecek gayrık. Hemen ötekiler bize çullandı amma, çullanırkene beraber hemen dışarı gaçtım, böyle ben araya galmadım. Ulan bir değnek saldı bana ordan yani Kürt değneği derler, oraların Kürdü meşur olur. Kürt değneği, böyle eğrili büğrülü. Üstümden bi savruldu böyle vıdıdıdıdıdıd diye üstümden geçiverdi. Geçiverincek meğer kafamı eymesem küt düşürecek yani. Ulen o değneği de aldım elime, aldıktan sonra daşı salıyorum, adam böyle bene salıyor ben ona salıyorum amma. O şekilde şeye yani tam şeyleştik. Ulan salıver bakalım, salıver bakalım amma seninkinin son başı, ayağının iç yüzünden yaraladım. Ayağının iç yüzünden yaraladık, seninki diktirdi yüz aşağı gayrık. Dayanağı galmadı. Öteki arkadaşım birinilen şey yaparkene onun değnek burayı böyle sıyırmış. Değnek sıyırınca gapgara bere olmuş gözünün önünü. Ona varıverdim, varıverince barabar o da diktirdi gayri gaçtı. O da dikini tutturamadı. Onu bir govduk bir govduk amma bir dutabilseydik ya. Ulan ona bir yalvartıvaracağıdım, bir yalvartıvaracağıdım, tutamadık onu, gaçırdık onu. Neyse, tekrar biz ordan sığırı topladık geliyoruz. Geldi sığırlar, ulan az soğarı köylü hep ırgatçısı şeycisi ipliğe cızık gibi çıkıyor ordan. Yani böyle ipliğe cızık gibi insan böyle mesela asker gibi çıkıyor böyle, çıkan çıkıyor, çıkan çıkıyor. Neyse biz kendimizi cepheye aldık. Biz kendimizi safinaza (?) aldık kendimizi cepheye. Aldıktan sonra onlar karakola haber vermiş, biz de verdik o zaman kadar. "-Çadırın üstüne baskına geldiler" dedik komutana. "- Bizi baskına geldiler, şöyledir böyledir" dedi. Hemen jandarma bizimki de geldi onunki de geldi. Bi sordu, bi baktı dedi "- Komutanım" dedi uzman çavuş, biri astsubay, kıdemli astsubay, "- De, oğlum" dedi "-Siz dövüşü nerde yaptınız?" "- Komutanım biz işte şu gördüğün çayırda yaptık". Uzman çavuş dedikene "- Komutanım" dedi "- Benim sınırımın içinde değil" dedi. Yani öteki assubayın sınırının içindeymiş ora. Şöyle aksakallı bir goca var, "- Amca" dedi "- Sen daha şeylisindir" dedi "- Bizden daha anlayışlısındır" dedi "- bura" dedi "- Sınır olarak hangi köye hait?" dedi. "- Komutanım" dedi "- buranın sınırı" dedi "- Yuvalıtaş'tan" dedi. "- Elmacık Koyağı'ndan" dedi. "- Yoncalık Tepesi'nden" dedi. "- Burası" dedi, "Bizim mıntıkaya hait" dedi. "- Harita"

103 *Çeğmeç*: Ağaçtan ısıtıp eğerek yaptıkları, sürü güderken kullanılan bastona benzeyen değnek.

dedi, şimdi haritada zaten dövüştüğümüz yere girmiyor ora. Ha yani haritada bilene girmiyor. Sonuçta biz haklı çıktık. Gardaşım kiraladığımız yerde olduğun için adam kiraladığımız yeri niye saldırıyım. Ha bir de bu Konya, Seydişehir şeyinde, orasının öteki yeri de Konya Kızılören Karakolu. Oradan da Beyşehir Karakolu gelik. Neyse akşam olup gelir, bizi aldı jandarma, "- Tamam" dedik, gettik vardık. O arkadaşı da aldılar köyden, hep vardık. Sordular tekrar, "- Komutanım" dedi "Nasıl oldu?" Böyle böyle oldu. Bere yara var mı diye baktılar, doktora çıktırdılar. Bi de el kolunu mesela böyle şeylere baktılar. Yok. Biz de bi yara bere de bulunmadı, yok. Ordan bizi tekrar adliyeye getirdiler. Dedi "- Oğlum" dedi, "- bugün" dedi, "- Nazarette galacağınız" dedi. "- Tamam komutanım" dedik. Bizim cezamız varsa biz cezamızdan tamam yani. Neyse nazarata girdik, o günü yattık ertesi gün saat on bir, on iki aralarında bizi bi daha ifadalarımızı aldılar. Ondan sonra "- Sulh olun" dediler kendi aranızda. Yani "- Şikayetçi misiniz, şikayetçi değil misiniz?" öte taraf sordu. Öte tarafta zaten haklısız yani, haksız olduğundan dedi "- Tamam komutanım" dedi, "- biz" dedi, "- davamızdan vazgeçiyoruz". Tamam o zaman sulh olduk, bizim nüfus cuzdanlarımızı verdi adamlar, ondan göre nazarattan çıkardı, böyle geldik gittik. Şimdi ne bileyim böyle şeyler başımızdan oldu da. Ne bileyim bazen yerlerde bizim haklı da haklı yerimiz de oluyor haksız da oluyor. Şimdi haklı şöyle kardaşım, sen zaten yol geliyorsun, yol da geliyorsun ya adam diyor gonma. Yav gonmayıp da zaten nere gonacam ben! Ben havadan mı geçecem! Yoo. Mezburat gonacam. Ya senin tarlanın ucuna gonacam ya ho, öbürünün tarlanın ucuna gonacam, mezburat. Derler ya, üç gün bir yerde, üç gün hakkımız var. Yani normalda ekin de olsa, zarar da olsa, koru da olsa üç gün bi yerde hakkımız var. Neden var? Kanunca varımış, eskiden kanunca yani. Yörüklerin göçüp te yani bi yerde üç gün hakkı varımış, davarını yayıltıp, otlatıp, ondan keri selbesttir, gidebilir. Yani senin anlayacağın, bizim bir köyün yerine vardığımızda musaviriz. Orada musavir olarak kabulleniliyoruz yani onlar kabullenecek. Bazen kişiler de musavirden aciz oluyor, kabul etmiyor yani. Bu şeyler var yani…[104]

Burada Yörüklerin büyükbaş hayvancılığa karşı duydukları soğukluğu not etmek gerek. Büyükbaş hayvancılık, Türkiye'de tamamen küçük köylü işletmeciliği çerçevesinde yürütülen bir etkinliktir. Dolayısıyla köylülükle sığırcılık, Yörüklerin nezdinde özdeştir. Bir küçük köylü işletmeciliği biçimi olarak sığırcılık, otlatma faaliyetinin şekli ve yayılma tarzı bakımından, transhümansın sürdürüldüğü bölgelerde bir çıkar çatışması yaratmaktadır. Ayrıca Yörüklerin nezdinde sığırcılık köylüleşmenin simgesi haline gelmiş ve aşağılanmıştır. Bir Yörük türküsünde söylendiği gibi: "Ben varmam inekliye / yoğurdu sinekliye / Allah nasip eylesin / Omuzu tüfenkliye…

104 A. B. ile görüşme, 24 Nisan 2011 (yayla göçü sırasında görüşme, Mersin).

Yörük/köylü çatışması bazı deyişlere ve manilere yansımıştır. Ahırlı'nın bir yaylasında görüştüğümüz C. C. bunlardan bazı örnekler vermişti:

> Haa, göçüp giderkene, böyle köyden geçerkene köyün uşakları çıkardı gayri, o zaman okul da bu kadar yokudu, hep çocuklar serbest, çok yani, "Yörük yürüdü, kıllı deriyi sürüdü / Yörük bizim dostumuz / Ağzı kırık destimiz" derlerdi. Ulen, bizlerde öyle derdik gayri çocuklara "Köylü köylü kömeli, ardı yamalı / Yamasını sökmeli /anasını s. meli" derdik. Onlar bize karşılık öyle derdi, biz de onlara öyle. İşte bu yüzden de yani, Yörüklüğün pataklığa uğramasının ismi de budur yani, himdi yorumluyom da. (…)[105]

C. C.'nin yorumuna göre Yörüklükten çıkıp köylüleşenler de konar-göçerliğe devam eden Yörüklere düşman olmuştur. Yaşam biçimine dayanan etnik kimliğin varlığını en güzel anlatan bu dönüşümdür aslında. Başlarda Yörüklük bir onur ve itibar saiki iken köylüleşmenin yaygınlaşmasıyla birlikte ikincilleşen, ötekileştirilen ve kaçılan bir kimlik ya da dışarıya kapalı bir bilgi (aramızdakalsın-bilgisi) haline gelmiştir. Oysa Orta Toroslar bölgesinde nereye gitseniz, köylülerin kökeni Yörük, hatta Sarıkeçili Yörüğü çıkmaktadır:

> Amanın bu Yörükçülüğün dadını, kaybedelim adını, bi daha doğan çocuğa Yörük demeyelim diyolar diye düşünüyom ben. Bu sebepten Yörük neslini kaybetmiş, ismini kaybetmiş, lakabını kaybetmiş. Hiç Yörük olmayan bi yer yok. Ben gidiyom kardeşim bura, Karapınar'da hiç Sarıkeçili Yörük yok sanıyon. Bi dişçiye geldik. Dişçi biliyo beni ya, "- Lan Yörük oğlu", "- Hıı, ne var?", "-Sen Yörük müsün?" dedi bi delikanlı, senin kadar var."- Yörüğüm, Sarıkeçiliyim" dedim, "- Sen?", - Ben de Yörüğüm", "- Hangi Yörük?", "- Ben de Sarıkeçili Yörüğü". "- Sen nerelisin?", "- Karapınarlı. Bizim orda Yörük çok.[106]

Oysa Sarıkeçililerin kalabalık, cevelan sahalarının geniş ve tarım alanlarının bu denli geniş olmadığı zamanlarda Yörük kimliği, konar-göçerlikten gelen bir güç ve güvenle beslenen, Yörüklere gurur veren bir kimliktir. Ahırlı'da görüştüğümüz C. C. Yörüklerin başına buyruk ve coğrafyalarına hâkim olduğu o zamanlara "efelik devri" demektedir. C. C. bu tâbiri özellikle Mütareke döneminde Toroslar'ın her türlü devlet otoritesinden arındığı ve yerel bey ve ağaların bu otoritelerden bağımsız olarak davrandığı dönemi adlandırmak için kullanmaktadır:

> Yav o şundan, köylü efendileşmiş, Yörük de efendileşmiş. Eski, hani efelik devri dedikleri var ya… "Bozkır dedikleri küçük kasaba / Kesilen kelleler gelmez hesaba / Amanın gel gel aslan Mustafam" var ya… Burda ağalar beyler kesilmiş, bütün makam insanları kellesi alınmış burada, efelik devrinde.
>
> (…)

105 C. C. İle görüşme, 23 Ağustos 2011 (Ahırlı "Kartal Yuvası" Yaylası).
106 C. C. İle görüşme, 23 Ağustos 2011 (Ahırlı "Kartal Yuvası" Yaylası).

> Öyleydi yani, bazı garşı gelidiği yerde olurdu yani. Aykırı giderse, "Yav şöyle olsun" dediğinde dutmazsa olurdu bi garşılık, olurdu yani. O zaman tabii, o devir onu götürüyodu. Ama şimdi ne olmuş, millet modayı değiştirmiş. Eski elbisemizle elbise var mı? Yok. Eskiden kafa da külah, sarık, foter. Cufadan camadan topton, külot, şalvar, darabulus kuşak, saat kordonu burada. Dabanca bıçak, ha babam burada. "Dabanca bıçak bize oyuncak! / Geçi bokunda saçma / yiyiğidisen garşımdan gaçma" diyor yani. O devir yani. O zaman dabanca bıçak burada. O zaman yılan dili vardı yani… Suğluk kama… kama burada sokulu, silah burada sokulu. Dabanca bıçak burada yani. "Dabanca bıçak bize oyuncak! / Geçi bokundan saçma / yiğidisen garşımdan gaçma!" diyor. Gel!..[107]

Konar-göçer/Yörük çekişmesinin cereyan ettiği bir başka alan, iki grubun doğaya bakışı ve doğa/coğrafya algısıdır. Tahtacıların kesecekleri ağaca gösterdikleri saygı misali, Sarıkeçili Yörüklerinin de doğaya ve doğadaki canlılara ilişkin bir özen ve duyarlılık sahibi oldukları görülür. Köylü ile Yörük arasındaki bu algı farkını anlamak bakımından şu anlatı kayda değer:

> Gülnar'ın şu Kesiksöğüt Köyü var, orda oturuyoz. İşte ben de 16 yaşındayım gayrı 15, o ara. Üvercin sürü sürü geliyor saldan çiğnek yemeye. O yandan uçuyor bu yana geliyor, o yandan uçuyor bu yana geliyor. Anam da davar güdüyor, ben de çelteğim anamın yanında yani. Çeltek derler, bir yardımcı yani, dıştan oralarda kalanları getir. Emrediyo anam "- Şu yanı sür gel, şu yanı çevir!" falan. Üvercin ta ordan millet dağılmış, avcıların biri oraya gonmuş, biri şurayı almış, onbeş, on kişi buradan uçurdu mu tak oraya gidiyo, ordan tak bu yana. Ordan avcının biri geldi, anam "- Hat emmioğlu, gel lan bura bakıyim! Gel lan buraya, ver şu elindeki tüfeği!" dedi. Ben "- Ne oluyo?", anam "- Ne ulan bu guşların şeyi? Ver tüfeği!" dedi ya. Anam omzuna taktı tüfeği. "- Hadi git. Ulan bu guşlar sabah beri yiğgi yiyemedi, aç susuz" dedi, "Sabah beri yiğgi yiyemedi" dedi yav. "- Ulan sözüm yabana, köpeğin garnını doyururlar da öyle öldürürler. Bu guşlar garnını doyursun da aç getmesin" dedi yav. "- Guş" dedi "- ne istirahat edebildi, ne garnını doyurabildi. Git, hadi!". Adam çekti gitti. "- Yav yengem tüfeği ver", "- Het, alamazsın, yazık değil mi lan bu kuşlara! Gel şurdan bi çebiç keseyim, 10 tane, 20 tane güvercin eder. "- Yav olmaz" filan. "- Gardeşim ben veriyom yav! Yazık değil mi guşlara?" Şimdi sürü sürü gelince de bi attı mıydı ikisi üçü birden düşüyor yani. Vermeyince tüfeği öte yanda arkadaşlarının yanına varmış. "- Yav ee?", "- Yav burada bi kadın tüfeğimi aldı", "- Nasıl verdin lan sen tüfeği?" "- E istedi verdim. Öyle bi kadın ki istedi verdim". "- Allah Allah, kim bu, kim bu?", "- Lan zağar Emine Karıdır lan, ıı, la Koca Mustafa'nın karısıdır la, bilirim ben onu. Hadi gidelim ben alırım, ben onu tanıyom." Ordan gelir gayrı, "- Ya Emine bak", "- He", "- Yav bizim arkadaşın tüfeğini mi aldın?", "-

---

107 C. C. ile görüşme, 23 Ağustos 2011 (Ahırlı, "Kartal Yuvası" Yaylası).

Karadağ'da ovayı izleyen Yörük kadını (Ekim, 2012). [Foto: Murat Yağcı]

> Ya ora ağaca takıverdim, git al". Geçi çevirirkene orada bi yere sokuvermiş. Ordan bi yerden almış…[108]

Yörük hayatını kısıtlayan sadece köylülerin ve köylüleşenlerin baskısı değildir. Aynı zamanda 1930'ların ikinci yarısından itibaren giderek sıkılaşan ve Yörüklerin otlak arazilerine giriş-çıkışlarını zorladığı gibi, geniş ormanlık ve makilik alanları da otlatma imkânı dışında bırakan ormancı baskısı, ikincil bir yük olarak Yörük transhümansını kısıtlamıştı. Ormancılar artık geç Osmanlı devrindeki gibi sadece otlakiye vergisi peşinde koşmuyor, doğrudan doğruya Yörüğü orman envanterindeki araziye sokmuyordu[109]. Bunun üzerine ormancılarla Sarıkeçililer arasında da çok sayıda olay yaşanmıştır. Bunlardan birisi şöyle anlatılıyor:

> … Babam ile [Bacak Ahmed] ormancı döğmüşler bunlar. Göçüp gonarken. Babam, dedemgil göçüp giderken, o zaman ormancının vurupgırdığı zamanımış. Babam ile bu, o adamı yakalamış, ormancıyı… Nereyi güdüyolarsa, geçi ile nerdelerse, napıyolarsa ikisi? Tamam demiş bizi götür. Yani ikisi bizi götür demiş ormancıya. Ama malı götürme. Haber, na-

108 C.C. ile görüşme, 23 Ağustos 2011 (Ahırlı, "Kartal Yuvası" Yaylası)

109 Bu nedenle Ormancılar Türkiye kırsalında devlet zorunun, ceberrutluğunun somut bir timsali olarak görülmüştür. Kırsalda jandarma dışında silah taşıma yetkisi bulunan yegâne devlet memuru ormancılardı. Değirmenci Tâhir Usta'nın yaktığı Meşhur Muğla türküsü de bu tema üzerinden yürüyordu: *Çıktım Belen kahvesine/Baktım ovaya/Bay mustafa çağırdı dam'oynamaya/Ormancı da gelirgelmez yıkar masayı/laf anlamaz Ormancı çekmiş kafayı/ Aman ormancı canım Ormancı/köyümüze bıraktın yoktan bir acı (…) Yazık ettin Ormancı köyün iki gencine/Aman Ormancı canım Ormancı…*

> sıl haber verdilerse, tüfek mi attılarsa da ormandan gelmişler çadırdan, malı teslim almışlar. Bunları ormancı götürüyo. Ellerini bağlamış. Giderken Bacak Ahmed mi derdin sen, M.'nin yanındaydı, ben Zeyne'ye vardım ya. (…) Şişman, şey bi adamıdı. (…) Ondan sonra vardık. Anladıyo bana. Ulen bizim diyo Ali, üçüncü avrattan böyle çocuk yetişmiş de, valla inanmam derdi. Yav dayı benim işte. Mümkün değil olmaz diyo. İnandı ondan sonra. Başladı gonuşmaya. Ormancı dedi bizi yakaladı, elimiz bağladı dedi. Çadıra tüfek mi attık ne oldu, geldiler malları götürdüler dedi. Bizi ormancı getiriyo dedi. Bunların anlattığı yer amma Özdemir amma Avla. O adamın anlattığı yer. Göksü'dan geçtik dedi. (…) Ordan gidiyoz dedi. Ben ölüyom lan, donuma mı goyacam dedim ormancıya diyo. Elimi çöz öteki nasıl olsa elinde. Tamam dedi diyo, çözdü beni, tuvalete oturur gibi yaptım diyo. Şöyle daşı aldım, buna vurmam ila üstüne çökmem bir oldu diyo. Adam yüzüngoylu geldi, öldürmen beni diye ağlıyo altımızda diyo. Üç çocuğum var, yapmayın. Ulan a. goduğum sen bizi ne yaptın, bizi nere götürüyon, bu dağı kim güdecek? Silahımı her şeyimi alın ama beni öldürmeyin dedi diyo. Silahının mermilerini aldık diyo. İyice dövdük diyo. Saldık diyo. Aradan 10 gün sonra ananı avradını s. jandarma bizi bastı diyo. Gaçabildiğin yere gaç diyo. Ormanda diyo fyık şeyden belli oluyo diyo. Nasıl işaretleşiyolarsa[110]. Hepsi dağıldık, çadırda garılar galdı diyo. İki gün beklemişler iki gün gelmedik haberci yolladık aradan diyo. Garılar gidip geliyo diyo. Babanınan en sonunda olmayacak yakaladılar diyo. Karaman'a getirdiler bizi diyo. 20 gün diyo hapisliğimiz var, baban ile aynı yerde galdık diyo[111].

Bu olay muhtemelen 1930'larda cereyan etmiş olmalıdır. Anlatanın babası 1897/98 doğumludur. Bu olay kişinin yetişkinlik çağında vuku bulmuş olduğuna göre, anlatanın babası 30'lu/40'lı yaşlarında olmalıdır. Cumhuriyet döneminde Orman Genel Müdürlüğü ve taşra teşkilatı 1937 yılında kurulmuş ve 1950'lere kadar çok sıkı ve ceberrut bir orman politikası uygulanmıştı. 1950'den itibaren popülist Demokrat Parti'nin uyguladığı gevşek orman politikası ormanı açarak tarla ya da konut yapan ya da orman kaçakçılığı yapan köylülere yönelik af kanunları ile şekillenmiş; yani köylüler lehine gelişmiştir. Yörüklerin durumunda ise fazlaca bir değişiklik yoktur.

Ancak Yörükler bugün bu bağlamda daha büyük bir sıkıntı içine girmişlerdir. 2000'li yıllarda orman denetimi daha sıkılaşmış; orman sınırlarına tel örgüler çekilerek hayvan girişine karşı cezrî tedbirler geliştirilmiş, ancak sürekli bir mağduriyet hali yaşayan Sarıkeçili Yörüklerini bu mağduriyetler dizisi karşısında koruyacak hiçbir kalıcı devlet önlemi geliştirilmemiştir. S. K. en azından Sarıkeçililere kışlak yeri olarak kalıcı bir arazi tahsisi yapılsa bu mağduriyetin hafifleyeceğini anlatmaktadır:

110 Burada yine Yörükler arasındaki gizli dile ve ıslık diline gönderme yapılıyor.

111 D. B. ile görüşme, 29 Ekim 2012 (O. Köyü)

S. K.: Bu hükümet beş sene uğraştı bu malı tüketeceğim diye ilk devresinde…

M. Y.: Kim?

S. K.: Şimdiki devlet, Tayyip Erdoğan'nın devleti. Sarıkeçilileri. Bunların malı çoğudu. Sıkıştırdı Orman Dairesi oturtmadı, göçürtmedi. Şimdi biz kendi malımıza rapor alacağız. Küpe taktırmazsan yola salmıyo. Hepsi masraf. Adamların da dedim ya bi cenazesi olsa dağın başında kalıyo, adam mezara götüremiyo. İmkânları yok, bakanları yok. Bunların dert ortağı yok, hiç gendi başlarına yani. Ama devlete geldiğinde vergisini verir, askerliğini yapar, oyunu gullanır mükellefliğini yapar. Fakat gel gelelim adamın bir sorunu olduğunda affedersin aynı hayvan muamelesi yaparlar bize. Dediğim gibi, Türkiye'nin kanununa göre Haziran ayı dilekçe ayıdır, anlayabiliyon mu? Bunların bir başkanı olsa, Haziran'da dilekçeyi verir. Devlette bunlara bir yer göstermek, kış için malını yaylatmak için bir yer göstermek zorunda gardaşım. Gayrı malları Seydişehir'de, Ilgın'da, Bozkır'da, Hadim'deyken aile reisi gelir buralarda yurt arar. Muhtarım bana yurdu verin mi? Adamlar rezil arkadaş ya. Yani bi yer gösterilmesi lâzım. Bak bizim burda 2B var. Eski Anamur'da ilk kuruluşundaki yerler 400-500 dönüm böyle sazlık yerler var. Böyle bir yer gösterse devlet, bu adamlar burayı yaptırır yerleşir arkadaş.

M. Y.: En azından kışlağı olsa…

S. K.: Öyle kendi başına, bu adamların hiçbir yeri yok. Rahmetli Ecevit zamanında bu adamlara konut yaptı. Onun devresinde yapıldı, Sarıevler, Karaman'da.

M. Y.: Yani boş arazi var, iskân edebilir, kimse de bir şey demez yani?

S. K.: Demez, devlete ait araziler var. Devlet verirse kim ne diyebilir? "2 B olarak satacağız.", maksat para almak. Bu adamdan da al…

VII. Vergi Yükünden Kaçış ve Eşkıyâlık

Genel olarak bütün konar-göçerlerin önemli sorunlarından birisi yerleşik düzeni temsil eden devletin alacağı saydığı verginin peşine düşerek yürüttüğü tâkibat ve buna bağlı olarak konak-göçerlere yönelik olarak icra ettiği yerleşme baskısıdır.

Şehir ve kasabaların girişlerinde ve pazarlarda gümrükçülerin ve tahsildarların eline düşen veya köprü başlarını tutan askerlerin önlerini kesmesiyle tahsilâta maruz kalan konar-göçerler, yılda en az bir-iki kez bu yolla vergi ödemeye mecbur kalırlar; Osmanlı devrinde de onlardan toplanan vergi gelirinin tahsis edildiği sancaklardan kaçarak başka sancaklara girmeye ve böylelikle vergi yükünden kurtulmaya çalışırlardı. Bu baskı Cumhuriyet devrinde de devam etmiştir. Sarıkeçililerin anlatımlarından II. Dünya Savaşı'nın ortalarına kadar, Osmanlı'dan kalan ağnam (koyun) vergisinin toplandığını öğreniyoruz:

> Ağnem verdiğimiz zaman çok evvel oldu. Ağnemi 41-42'de verdik. (...) Antalya'daydık...[112]

Ağnamdan kaçışın ana nedeni Yörüklere göre vergi yükünün çok ağır oluşuydu:

> Sen bu davarın kendisi 50 kuruş yapıyo, ağnamı 80 kuruş. Sen o devirleri biliyon de mi?[113]
>
> O zaman derdi ki bubam rahmatlığ, malın devlet alıyo, malı satarsan 50 kuruş, devlet alıyo 80 kuruş ağnam alıyo. Yani vergi alıyo. Ulan diyor, davarı satsak diyor davar elimizden tüm gidecek. Biz bu davarın yarısını saklamak mezburiyetinde kalıyoz diyo yani. 100 davar varısa 50'sini gaçırdılar, saklıyolar gelen vergicilerden...[114]

Bu anlatımlardan Cumhuriyet devrinin başlarında bile hâlâ ekonomik ve toplumsal yönden güçlü ağaların kendi Yörüklerini devletin vergi baskısından korumak için küçük operasyonlar yaptığını, bazı Sarıkeçililerin de imkânları ölçüsünde kaçtıklarını anlıyoruz:

> M.K.: İsmet'in [İsmet İnönü] gününde, İsmet'in gününde. İsmet'in gününde buğday getirdik şeyden, Antalya'nın öte yanında, oranın adı neydi yav? (...) İsmini söyleyemedim. Elmalı heralde. Ordan gışın gününde, ayazınan bizi topladılar Antalya'da, jandarmayla bizi gönderdiler. Askeri ile, oraya deve, her köyden deve. Bizim ağa biraz guvvetliydi, Dede Molla. Dede Molla dedin miydi, bayağı memurlar gorkardı ondan. Sayılır adamıdı. Dede Molla oğlum dedi, beni deveye gattırmadı. Babam öldü, ben öksüzüm ya. M.'den deveyi alman dedi. Yalınız dedi, M. de gitsin sizinlen dedi arkadaş olarak, Döşemealtı'na varınca dedi orda dedi deve çoook deve. (...) Çoook deve gidiyor oraya dedi. Ofis buğdayı gelecek dedi, ofis. Öşür buğday.
>
> A. G.: Öşür buğdayı var o zaman. Senin buğdayını, geliyor teneşirle işaretliyor. Eğer azıcık bi eğer acık ora bi bozulursa vay yandı senin baban deden.
>
> M. K.: Döşemealtı'na varınca dedi, deveyi dedi ormana çekin, oraya çökelin, ordan gece gaçın. Başımızda da bir adam var, eski adam, burada Yemen'de yesirde galmış. Gocarak deriz.
>
> Hotamış var hurda. Hotamış'a varmışsındır. Kalaba değil mi ora? Deve, sık deveydi onlar. Başında savranları varımış. Öşürü şeye çekerler imiş, İnönü çektiriyor yani, Silifke'ye, Taşucu'na ora çekerler imiş. (...) büyükleri demiş ki, yaşlıları, amma deve varıdı ha deve idi. Öyle ayın uyun deve, bizimkiler gibi deve değil idi. Ha bubam, iki sarsan götürü idi, böyle. Orda büyükler demiş ki, arkadaş Ahmet, Mehmet, Sülüfke'ye çekerler imiş. Mara'dan Sülüfke'ye. Mara yolundan Sülüfke'ye. Getme demiş o yaşlı.

112 M. K. ile görüşme, 21 Ekim 2012 (A. Köyü, Karaman).
113 A. G. ile görüşme, 21 Ekim 2012 (A. Köyü, Karaman).
114 M. K. ile görüşme, 21 Ekim 2012 (A. Köyü, Karaman).

Gış var, getme, götürme. Getmen. Yok demiş, gedecem demiş. Dokuz sefer yapmış oraya. Savran başında. Bu ona çıkaracam bu seferi demiş. Kilo ile, para ile. O savranın sözünü kırmıyorlar ımış, arkasında gaç deve varısa. Mara'nın beri yanında Akpuınar diye bi yer var. Bilin mi orayı? Oraya varmışlar, Hotamış'tan sardın mı gonak yeri imiş ora. Ulan yarım saat daha gidevere idi gurtarırdı gendini. Orda deve de ölmüş, adamlar da ölmüş, hepsi bi fırtına, bi dipi, bi afat hepsi ölmüş orda. (…) ah Mara'nın içinde galayı dı, ne gendisi ölür idi ne devesi. Adamlar getmiş. Devenin biri gaçmış. Arkadaki deve. Arkada devenin biri gaçmış. O gezdiği yerden gaç gaça gaça Hotamış'a varmış. Evinin önüne varmış. Baksalar devenin biri, üstünün yüküyle. Ora varmış. Orda eyvah. Şimdiki gibi araba yok, yol yok, bişey yok, yok da yok, yok da yok. Ayağındaği de ayakkabı değil çarığ.

A. G.: Şimdi bizim, ağnam alınca elinde yok para yatıramıyo ya bu, para yatıramayınca malın tümü gidecek. Gaçıyo bu. Gece gaçıp giderkene erken gaçmışlar. Mart ayında bele çıkmış bele, Sartavul beline. Oralarda da bi gar tipi çeviri mi. Adamın malı gırılmış. Gadın da malın içine sokulmuş, malın ininde. O malın sıcağınan o gadın da orda ölmeden gurtulmuş yani. Ağnam'dan mal gaçırırken.

Çok geniş bir alanda cevelan eden Sarıkeçililer sadece transhümans yapmıyor, aynı zamanda develeriyle buğday, arpa gibi tahılları ve tuz gibi değerli metaları da taşıyorlardı. Bu anlatımlar bize hareket sahasının bu yüzden geleneksel transhümans sahasından daha geniş bir çeperi olduğunu göstermektedir. Denizli ile Antalya ve Mersin'e kadar uzanan geleneksel transhümans sahası bu yüzden Afyon ovasına, Karapınar platosuna ve Şereflikoçhisar'a kadar genişlemekteydi. Ancak bu genişlemeyle birlikte tehdit ve tehlikeler de artmaktaydı. Özellikle geçitleri ve köprüleri tutan memurlar çeşitli gerekçelerle bu nakliye yüküne el koyabilmekteydi[115]. Ayrıca sözlü anlatımlarda çok sayıda çatışma hikâyesi de nakledilmektedir:

Gara Hakim diye biri varımış bu Mut'ta, Silifke'de. Ağnam toplayan. Gara Hakim, namlı. Yörük göçmüş. Şu Sartavul'un o yanda, Mara'dan bu yanda yanı Yörüğü çevirmiş. Önüne geçmiş. Silah, candarma, elinde her şey var. Atın üstünde silahı sıkı sıkımış. Durun, dur işte. Hakim bey şöyle ha böyle ha vereceği bi deve olmuş. Bir iki de deve de öldürmüş: Öyle fena ımış. Kara Hakim dedin mi tamam. Bizim Yörüğün gencin biri şura bi on metre yaklaşmış. On metreden sıçradıysa atın üstünde dutar, dutmasıyla zaten yıkılır. Dutar aşağı indirir. Döv döv döv anasını bellemişler. Atının üstüne bağlamışlar. Çuh demişler atı, o at onu orda Dağpazarı diye köy var oraya varmış. Ulan Gara Hakim'i sen gör. Neler,

115 M. K.'nın anlatımı şöyle: "[Tuzu] Koçhisar'dan [çekiyoruz]. Bak 4 kuruş, 10 para. Tuzun kilosu 4 kuruş, 10 para. Senin tuzunu dartarlar, senin deve kaç? Senin dört deve, 600 kilo, 700 kilo. Ordan sana makbuz verirler. Orda memur var başında. O memur olmaz da, Sütçüler'de, mütçülerde bilmem nerde Antalya'nın bu yanlarında yakaladılar, devesini sattılar. Devlet…"

candarmalar, müfrezeler çıkmış. Yörüğü topluyor. Yörüğün birinin elini bağlamışlar. "- Bu Yörük nere gitti?", "- Bilmem". "- Bu devenin izi nere gidiyo?" Bilmiyolar, devenin izini de bilmiyo adamlar. "- Bura gidiyo demiş" adam. (…) Mut'un kalenin altı hapisane imiş. Karanlık. Oraya hapse atmışlar. Ağnam zamanında[116].

VIII. Sonuç

Sarıkeçililerin anlatımları çok öğreticidir. Bir yaşam ve geçim biçiminin nasıl daraldığını ve giderek yok olmaya yüz tuttuğunu bu anlatımlarla birleşen belgelerle birlikte değerlendirdiğimizde bütün açıklığıyla ortaya koyabiliyoruz. Bu bağlamda kurulu-düzenin kısa yoldan ve toptan "eşkıyalık" adı altında birleştirdiği pek çok eylemin sosyo-ekonomik ve kültürel nedenlerini de, bu vesileyle çözebiliyoruz. Sarıkeçili anlatımları, yarı-göçer bir hayat sürseler de pek çok Yörüğün aşiret bağlarından çözülmüş, aşiret kimliğinin sağladığı aidiyet ve dayanışma örüntülerini yitirmiş olduğu bu çağda, aşiret kimliğini ve gerçek dayanışma ağını koruyor olmaları bakımından önemli… Bu durum ister istemez hafızaya da yansıyor ve geçmişe ilişkin canlı anlatımlar, söz konusu kimliğin sağladığı özgüvenle, sonradan yaratılmış, hatta uydurulmuş kimliklendirme çalışmalarının hatırayı temizleyemediğini kanıtlıyor. Son yıllarda Türk milliyetçiliğinin hedefi haline gelmiş olan Yörüklük ve Türkmenlik, Sarıkeçili benzeri anlatımlar üzerinden, aslında Yörüklüğe ve Türkmenliğe dair gerçek ilişkinliği, toplumsal ve kültürel bağlamı, geçmişe ilişkin hatıra ve hafızanın diriliğini kaybetmiş; sonradan kurulmuş, icat edilmiş bir Yörük ve Türkmen imgesinden beslenen devletçi, dernekçi (güya "sivil toplumcu") ve milliyetçi bağlamı boşa çıkarıyor. Bunu sağlayan iki önemli etken var: birincisi aşiret kimliğinin, en azından canlı hatırasının, belirli ölçülerde muhafaza edilmesi; ikincisi ise Yörüklüğün ve Türkmenliğin temeli olan geçim biçiminin, yani konar-göçer hayvancılığın terk edilmemiş olması… Bu yüzden şimdilerde "eşkıyalık" olarak mahkûm edilen pek çok pratik, şimdiki zaman Sarıkeçililerce rahatlıkla anlatılabiliyor. Pek çok eski Yörük ve Türkmen grubunun bugün yansıttığı "Osmanlı'yı biz kurduk", "devletin temeli biziz", "Orta Asya'dan gelen Türk kimliğini biz taşıyoruz" kibrinin aksine, Sarıkeçililer "devleti" de biliyor; "Türklüğü" de biliyor. Bergama'da konuştuğum (S. A.) Musacalı Yörüğü'nün dediği gibi "Yörük başka, Türk başka…" Bunun anlamı şu: "Türk olmak" bir yaşam biçimi değişikliği gerektiriyor; dolayısıyla "Yörük kalırsan", yani göçebeliği sürdürürsen "Türk olamazsın"! Ya da milliyetçi zorlamanın kurbanı olan Urfa Karakeçililerinin "bir MGK projesi" olan Türklüklerini keşfinin, çağdaş toplum bilimlerinin özneci ve muhasebeci yaklaşımları karşısında hiçbir inandırıcılık ve sahicilik taşımaması gibi, Sarıkeçili *ethos*'u da köylülük *pathos*'una girmeden "Türk" olmanın zor olduğunu aşiretin bilincinde tutmaya hizmet ediyor. Bu yaşam biçimini romantik bir kurgunun malzemesi yapanlara karşı da Sarıkeçili *ethos*'u, bu yaşam biçiminin zahmetini ve onu sürdürme "mecburiyeti"ni hâlâ bilinçte tutmaya yarıyor… Onların yaşadık-

116 A. G. ile görüşme, 21 Ekim 2012 (A. Köyü, Karaman).

ları pek çoğunun anlamaya ve aktarmaya çalıştığı gibi bir gösteri değil, aslında mümkün olsa bir an evvel kurtulacakları yegâne hayatta kalma (*surviving*) yolu… Onların "eşkıyalığı" da böyleydi.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

BOA, BEO., 1566/117438, 9 Cemaziyülâhir 1318, (4 Ekim 1900).

BOA, BEO., 1566/117448, 18 Cemaziyülâhir 1318 (13 Ekim 1900).

BOA, C.ZB., 45/2236, 29 Cemaziyülâhir 1231 (27 Mayıs 1816).

BOA, DH.EUM.AYŞ., 26/65, 24 Safer 1338 (18 Kasım 1919).

BOA, DH.MKT. 1533/114, 8 Zilhicce 1305, (16 Ağustos 1888).

BOA, DH.MKT., 1697/18, 19 Cemaziyelâhir 1307 (10 Şubat 1890).

BOA, DH.MKT., 1916/46, 27 Cemaziyülâhir 1309 (28 Ocak 1892).

BOA, DH.MKT., 1923/8, 16 Receb 1309 (15 Şubat 1892).

BOA, DH.MKT., 2009/51, 18 Rebiülevvel 1310 (10 Ekim 1892).

BOA, DH.MKT., 2378/17, 25 Rebiülevvel 1318 (23 Temmuz 1900)

BOA, DH.MKT., 2396/76, 01 Cemaziyülevvel 1318 (27 Ağustos 1900).

BOA, DH.MUİ., 12-2/28, 06 Ramazan 1327, 21 Eylül 1909.

BOA, DH.TMIK.M., 2500/34, 01 Rebiülevvel 1319 (18 Haziran 1901).

Kitap ve Makaleler

Avanas, A., *Milli Mücadele'de Konya,* Ankara, 1998: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları

Caferoğlu, A., *Anadolu Ağızlarından Toplamalar. Kastamonu, Çankırı, Çorum, Amasya, Niğde Ilbaylıkları, Kalaycı Argosu ve Geygeli Yürüklerinin Gizli Dili,* Ankara, 1994: TDK Yayınları

Ercoşkun, T., "Osmanlı Devleti'nde Muhtarlık Kurumunun İşleyişine İlişkin Düzenlemeler ve Gözlemler", *Bilig*, 60, 2012

Erdi, A., T. Çay ve G. Özkan, "Türkiye'de Yapılan Kadastro ve Arazi Düzenleme Çalışmalarının İlklerinin Çumra'da Yapılma Sebepleri, Sonuçları ve Geleceği", *I. Uluslararası Çatalhöyük'ten Günümüze Çumra Kongresi- Bildiriler, 15-16 Eylül 2000*, ed. H. Karpuz, A. Baş ve R. Duran, Konya, 2001: Çumra Belediyesi Yayınları.

Esengin, K., *İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar: Türk İstiklâl Harbi*, VI. Cilt, Ankara, 1974: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları.

Esengin, K., *Milli Mücadele'de İç Ayaklanmalar*, İstanbul, 1975: Ağrı Yayınları.

Eyice, S., *Karadağ (Binbirkilise) ve Karaman Çevresinde Arkeolojik İncelemeler*, İstanbul, 1971: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, ss. 3-6.

Gürcan, D. Ali, *Kökenleriyle Konya'nın Delibaş İsyanı ve Bu Olayın Karaman'a Sıçrayışı*, Eskişehir, 1994.

Karaca, T. N., "Milli Mücadele'de Bozkır İsyanları", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16/1 (2004).

Kaya, A. M., *Avşar Türkmenleri*, Kayseri, 2004: Geçit Yayınları.

Kévorkian, R. H. ve P. B. Paboudjian, *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*, çev. M. Saris, İstanbul, 2012: Aras Yayınları

Koç, B., "1870 Orman Nizamnâmesi'nin Osmanlı Ormancılığına Katkısı Üzerine Bazı Notlar", *A.Ü. D.T.C.F. Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 37 (2005).

Salzman, P. C., "Multi-Resource Nomadism in Iranian Baluchistan", *Journal of Asian and African Studies*, 7,1-2, 1972.

Sürmeli, S., "Konya Delibaş Mehmed İsyanı Sırasında İsyancılara Esir Düşen *Hâkimiyet-i Milliye* Gazetesi Muhabiri Ensari Bülend Bey'in Hatıraları", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, 1/1, 2012.

Tunaya, T. Z., "Mütareke Döneminin Özellikleri (1918-1922)", *Prof. Dr. Ümit Doğanay'ın Anısına Armağan II*, İstanbul, 1982: İ. Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.

Yılmaz, M., "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Çumra Havalisinde Muhacir Yerleşmesi", *I. Uluslararası Çatalhöyük'ten Günümüze Çumra Kongresi- Bildiriler, 15-16 Eylül 2000*, ed. H. Karpuz, A. Baş ve R. Duran, Konya, 2001: Çumra Belediyesi Yayınları.

Öz: Bu makalede halen konar-göçer bir hayat süren ve ağırlıklı olarak hayvancılık yapan Sarıkeçili Yörük aşiretine mensup kişilerin 19. yüzyıldan başlayarak "eşkıyalık" olarak nitelendirilen pratiklerinin gerçek nedenleri üzerinde durulmuştur. Bu nedenlerin araştırılması ve konar-göçer hayvancı (*pastoral nomadic*) yaşam biçimini zorlayan etkenlerin analizi yoluyla, Türkiye modernleşme sürecinin bu tayin edici döneminde devlet, yerleşikler ve ekonomi baskısı arasında sıkışmış Yörüklerin, "eşkıyalık" dahil nasıl stratejiler geliştirdikleri gözlenmeye çalışılmıştır. O arada Yörüklerin de karıştığı 1919-1920 Konya Bozkır ve Delibaş ayaklanmaları örnek-olay olarak seçilmiş; makalenin hazırlanmasında Osmanlı ve Cumhuriyet arşiv vesikaları ile sözlü tarih kayıtları birarada kullanılmaya çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Konar-göçer hayvancılık, eşkıyalık, Yörükler, Sarıkeçili Yörükleri, Türkmenler, 1919 Bozkır Ayaklanması, 1920 Delibaş Ayaklanması

Some Observations on the Banditry of the Sarıkeçili Nomads and the Delibaş Rebellion

Abstract: This article examines the experiences of certain groups of people from the Sarıkeçili nomadic tribe, which still maintains the nomadic way of life with animal husbandry, and questions the real factors behind their acts generally perceived as "banditry" from the 19th century onwards. Analyzing the conditions that force them into pastoral nomadism, the essay demonstrates how, in the formative period of Turkish modernization process, they developed strategies including the "banditry" when felt caught under the pressure coming from the state, settled peasantry and the economy. Utilizing extensively the archival material from Ottoman and Republican archives as well as the records of oral history work, the article takes the cases of Konya Bozkır and Delibaş rebellions which involved the said nomadic groups in the years 1919 and 1920.

Keywords: Pastoral nomadism, banditry, *Yörük*s, *Sarıkeçili Yörük*s, Turcomans, 1919 Bozkır Rebellion, 1920 Delibaş Rebellion

Ege'de İşgal Bölgesinin Ortasında Düşmana Direnen "Akıncılar"

Teoman ERGÜL*

I. Giriş

Anadolu, çeşitli uygarlıkların ve kavimlerin geçiş, kesişme yolu üzerinde olduğu için bütünüyle her zaman güçlü bir merkez tarafından yönetilememiştir. Anadolu'ya yönelen yeni bir göç, zayıflayan ve bozulan *"merkezi yönetim"*, ekonomik nedenler, çeşitli kesimlerin, yöneticilerin, askerlerin, belirli bir inanç sahiplerinin, köylülerin başkaldırısına yeni bir yönetim arayışına girmesine neden olmuştur. Bu makalenin konusu Milli Mücadele döneminde Ege'deki *"akıncılar"* olarak sınırlandırıldığından soruna Batı Anadolu eksenli bakmak zorunluluğu bulunmaktadır.

"Tarihin babası" olarak tanımlanan Herodotos ünlü kitabının hemen başında Lidya'da iki önemli başkaldırıdan söz etmektedir. Birincisi, Kralın karısının teşviki ile başkaldıran ve tahtı ele geçiren Gyges'in öyküsüdür. Bu başkaldırı üç ayrı şekilde anlatılmaktadır.[1] Herodotos'un sözünü ettiği ikinci başkaldırı öyküsü, bütün Anadolu ve bu arada Lidya'nın Persler tarafından ele geçirilmesinden sonra yaşanmıştır (İÖ 547). Pers Kralı Kyros Sardis'i işgalinden sonra İyonya'nın işgalini tamamlamak ve Sardis'i korumak görevini generallerinden Tabalos'a, yönetimini de Paktiyas'a bırakarak geri dönmüştür. Paktiyas, bir süre

---

* Hukukçu, yazar.

[1] Herodotos, *Heredot Tarihi*, Müntekim Ökmen çevirisi, Remzi Kitapevi Birinci Baskı, 1973, s. 23 vd.; Eflatun, *Devlet*, İkinci Kitap; Diğer öyküler için Bkz. Ergül, Teoman; *Mitolojide Manisa*, 2. Baskı, Kitap Atelyesi, s. 49.

sonra Lidyalıları Tabalos'a karşı kışkırtır ve yönetime el koyar. Başkaldırıyı bastırmak üzere Kyrus, Mazares'i Lidya'ya gönderir, isyanın bastırılmasından sonra, Kroisos'un önerisi üzerine savaşçı Lidya halkı silahtan arındırılır, müzik, dans ve eğlence ile avutulur:

> Birisini gönder savaş silahları taşımalarını yasak et; mantolarının altına uzun gömlekler, ayaklarına kothornos giysinler; çocuklarına kitara çalmayı, müzikle ve ticaretle uğraşmayı öğretsinler. Kısa zaman sonra bunların erkek değil kadın olarak yetiştiklerini görecek ve sana karşı çıkmalarından çekinmeyeceksin.[2]

La Boetie, buna *"halkların alıklaştırılması"* nitelemesinde bulunmaktadır.[3]

İÖ 400 yıllarında, genç Kyrus'un, İran'da kardeşinin oturduğu tahtı ele geçirmek için Lidya'dan başlattığı başkaldırı ise bu bağlamda özel bir yer tutmaktadır.[4]

Haçlı seferleri sırasında 1182 yılında General Ionnes Komnenos Vatatzes, Philadelphia/Alaşehir'de isyan eder, isyana Sardis ve Lidya da hemen katılır. Yedi yıl sonra Philadelphia, yerel bir yöneticinin başlattığı yeni bir isyana sahne olur. 1204'te Dördüncü Haçlı Seferi, İstanbul'un işgaliyle son bulur. Merkezi yönetimin dağılması ile birlikte Anadolu'da pek çok bağımsız devlet kurulur.[5]

Elli yıl sonra Selçuklular döneminde Amasyalı Baba İlyas ile Adıyamanlı Baba İshak'ın biri birine ulamalı, Hıristiyan fukara köylülerin de katıldığı heterodoks nitelikli büyük isyanının Anadolu'nun siyasi, kültürel ve ekonomik yapısına tartışılmaz etkisi olmuştur. Moğolları arkasına alan Selçuklu merkezi yönetimine karşı Kayseri ve Kırşehir'deki Ahilerin direnmesi ve beyliklerin muhtar nitelik kazanması bu büyük başkaldırının sonucudur.

Bu büyük sosyal patlamadan yüz elli yıl kadar sonra Simavna Kadısı Şeyh Bedrettin'in fikren beslediği Yahudi dönmesi Torlak Kemal ile Türkmen Börklüce Mustafa'nın, İzmir/Karaburun ve Manisa'da ortaklaşa başkaldırıları da Anadolu'nun başkaldırı ortam ve geleneğinin kilit taşlarıdır. Başkaldırılar hiç durmamıştır; Yavuz Sultan Selim zamanında Şahkulu isyanı, I. Ahmet döneminde Kuyucu Murat Paşa'nın bastırmak için Anadolu'da büyük zulüm yaptığı Celali başkaldırıları, 17, 18 ve 19. Yüzyılda Anadolu'yu ve Osmanlı İmparatorluğu'nu derinden sarsmış, etkilemiştir.[6]

---

[2] Herodotos, *age.*, s. 79.

[3] Etienne de la Boetie, *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*, çev. Mehmet Ali Ağaoğulları, İmge Yayınevi, 2011.

[4] Ksenofon, *Anabasis/Onbinlerin Dönüşü*, çev. Tanju Gökçöl, 1985.

[5] Clive Foss, *Bizans ve Türk Dönemlerinde Sardis*, çev. Çiğdem Önal Emiroğlu, Salihli Belediye Başkanlığı Kültür Yayını, Ankara 2011, s. 106 vd.

[6] Mustafa Akdağ, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*; *XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri* ile *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası* eserlerine bkz.

II. Birinci Dünya Savaşı Sırasında ve Savaş Sonrasında Batı Anadolu

Yabancı çıkarlarını ve sermayesini korumak amacıyla Anadolu köylüsünün geçim kaynağına el koymaya çalışan Düyun-u Umumiye'nin istismarcı, kendi devletinin kötü yönetimine, büyük toprak sahiplerine, mütegallibelere arka çıkan adil olmayan uygulamalara karşı Ege'nin her dağında bir başkaldırı ateşi yanmıştır. Bunu topraklarından çok uzaklara asker olarak giden gençlerin çeşitli nedenlerle memleketlerine kaçak olarak dönmeleri de körüklemiştir. Erol Toy bunlara *"Dağ Kralları"* demektedir.[7] En ünlüleri Atçalı Kel Mehmet[8], Çakırcalı Mehmet Efe[9] ve Demirci Mehmet Efe'dir. İncelemeye çalıştığımız Milli Mücadele dönemi ile bu dönem arasındaki bağı Demirci Mehmet Efe kuracaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'na ve onun yaşamasına izin verdiği yabancı sermayeye karşı başka dağa çıkanlar da vardır: Nazilli'de Yörük Ali Efe, Postlu Mestan Efe, Gökçen Efe, Çerkez Ethem ve kardeşleri, Parti Pehlivan, Halil Efe, Sarı Mehmet Efe, Bakırlı Saçlı Mustafa Efe, Tireli İsmail Efe, Kadıdağlı Pehlivan Efe ve pek çokları.[10]

Bütün bu liderler ve çevrelerine toplanan zeybekler, efeler, kızanlar düzene, merkezi otoriteye karşı çeşitli nedenlerle başkaldırmışlardır. Düzenin suçlu saydığı ve yakalanmaları için arkalarına özel jandarma birlikleri sevk ettiği insanlardır. Ancak, Yunanların İzmir'i işgal edip Anadolu'da doğu, batı ve kuzey yönlerinde ilerlemeleri üzerine kendilerini takip eden jandarma yetkililerinin istekleri, dağdaki arkadaşlarının önerileri veya kendiliklerinden milli mücadele içinde yer almışlardır.[11] Milli Mücadele döneminde Sarı Mehmet Efe, Tireli İsmail gibi eşkıyalığa dönenler[12] olmuş ise de büyük çoğunluk kurtuluş ile birlikte silahlarını teslim edip, devletin kendilerine uygun bulduğu yerlerde yaşamayı kabul etmişlerdir.[13]

Eşkıyalıktan milli mücadele yandaşlığına dönüşüme örnek olarak Parti Pehlivan olayını *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı*'ndan okumakta o günlerin havasını ve bu kişilerin psikoloji ve evrimlerini anlamak için yarar bulunmaktadır:

> Gün açıldığı zaman Akhisar'dan gelen yolcular, Parti Pehlivan'ın yanındakilerle birlikte Akhisar'a geldiğini ve bizi aradığını söylediler. Kazım Bey bunu duyunca: "Çabuk olalım, yol değiştirerek Akhisar'a yetişelim.

---

[7] Erol Toy, *Türk Gerilla Tarihi*, s. 140 vd.
[8] Çağatay Uluçay, *Atçalı Kel Mehmet*, İstanbul, 1968.
[9] Yaşar Kemal, *Çakırcalı Efe*, YKY.
[10] Teoman Ergül, *Kurtuluş Savaşında Manisa*, 2. Baskı, Kebikeç Yayınları, özellikle s. 378 vd.
[11] Ergül, *age.*, s. 137,
[12] Ergül, *age.*, s. 426, 383.
[13] Niş/Söker, *Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruzda Takip Harekatı*, 1969, s. 161: Kırkağaçlı Saçlı Mestan Efe'nin 12 Eylül günü Yunanların çekilmesinden sonra 14 Eylül günü silahlarını teslim etmesini isteyen 16. Tümen Komutanı Aşir Bey'e cevabı "Mahalli hükümetin teşkili hasebiyle vatanıma acizane hizmetim ve ahalinin hüsnü şahadeti ve Miralay Aşir Beyefendi'nin vaki müracaatı üzerine efradımla silahları hükümete teslim ettim. Şimdi ben de efradı ahali gibi hizmet ve köyümde ikamet edeceğimi arz ederim."

Bu eşkıya herif bizi soymak ve öldürmek için arıyor. Ben bunu tanırım, dünyanın en namussuz adamıdır. Bir de bu herif bizi çırılçıplak soyar ve biz de Akhisar'a öyle gidersek maskara oluruz."

….

"Bir süre daha gittikten sonra Akhisar gözüktü.

"Ama bir süvari kafilesinin karma karışık geldiğini gördük. Bunlar herhalde Parti Pehlivan ve adamlarıydı. Biraz sonra yaklaşınca ben bağırdım:

"-Parti Pehlivan içinizde mi? Bir adam:

"-Benim, dedi."

….

-Sen Akhisar'a gidiyorsun değil mi?

"-Evet.

"-O halde ben öğlene kadar burada beklerim, Kazım Bey gelsin görüşelim. Tehlikeyi ucuz atlatmıştık.

"Sonradan öğrendik ki Parti Pehlivan, Akhisar'dan çok şey çalmış, gasbetmiş, yola çıkmış; Akhisar'a dönüş olanağı yokmuş. [14]

Bir süre sonra Parti Pehlivan Akhisar'ın direnişinde görev alarak *Redd-i İlhak* kurulunda üye olacak, Gölmarmara-Bintepeler bölgesinin korumasını üzerine alacaktır.

Hemen burada Çerkez Ethem'in Salihli-Bozdağ cephesinde egemenlik kurmasından sonra Gölmarmara bölgesinde kumandayı eline alan Parti Pehlivan'ın durumunu Bayar'ın kaleminden de okumakta yarar vardır:

Ben, kuvvetlerimi ve cepheyi teftişe çıktığım zaman çoğunlukla Bintepeler'de Parti Pehlivan'ın müfrezesine rastladım. Hepsi Osmanlı usulüne göre atlarından inerler ve beni saygı ile selamlardı. [15]

Çerkez Ethem'le Ankara'nın arasının bozulduğu günlerde, Kazım, Kütahya'ya gittiğinde Ethem'in karargâhında, Parti Pehlivan'ın ona saygı ile, *"Bizi ezmeyin, hiç olmazsa beni bir bahane ile müfrezemle iste, buradan ayır,"* dediğini anlatmıştır.

Çerkez Ethem'e son olarak gönderilen beş milletvekilinden oluşan kurul üyesi Celal Bayar, TBMM'nin 30 Aralık 1920 tarihinde yapılan gizli oturumunda, özellikle Parti Pehlivan'ı *"Battal Gazi"* diye övmekte ve Kazım'ın sözlerini teyit etmektedir.[16]

III. Milli Mücadele'nin Başlangıcında Eşkıyalık İthamları

Milli Mücadele'nin başlangıcında işgallere karşı direnenler, direnmeyi örgütleyenler, işgalciler ve onların yandaşları tarafından, Devletin resmî yazışmaların-

[14] İlhan, Selçuk, *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı*, 2. Cilt, 1976, s. 71.

[15] Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, 1976, s. 2520.

[16] *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, İş Bankası Yayınları, C. I., s. 293.

da, Mütareke basınında, *"Kuva-yı Gayr-ı Millîye", "Kuva-yı Bağiye", "sergerde", "şekavet ehli", "Kemalî çeteleri", "dinsiz", "fitne-i bağiye" ve "Anadolu'nun yeni Celâlîleri", "çete"* gibi sözlerle sürekli aşağılanmıştır.

İstanbul Hükümeti ve Mütareke basınının bu tavrına ilk tepki Alaşehir Kongresi sırasında gösterilmiştir:

> Milli hareketin ve milli hareket ile çalışan heyet ve şahsiyetlerinin en başlıca mazhariyetsizliklerinden biri de maksadın anlaşılamamasıdır. Tekrar izaha hacet yoktur, herkes anlamıştır, kanaat getirmiştir ki maksat birdir; Yunanı kovmak. Bunun aksi hedefe gitmek alçaklıktır. Biz bunu şimdiye kadar hiç anlatamadık. Avrupa gazeteleri bizi çetecilik ile tahkir ettiler. (Hacim Muhittin /18.8.1919).[17]

Alaşehir Kongresi'ne aynı gün verilen bir önergede de aynı tespiti görmekteyiz:

> …Ve Kongre temyiz heyeti şu fikrimize iştirak tenezzülünde bulunurlar. Binaenaleyh bu husus ileride teşkilâtımızın çetecilik ve çapulculuk şeklinde olmayıp muntazam ve askeri tertibata tabi olduğunu ve bu babda mütehassısların da mütalaa ve tecrübesinden istifade edildiğinin muhterem Kongrece bir karar ile tesbiti ve bu hususun hakipay-ı Şahaneye arz ve makam-ı Sadarete iblağıyla, beyannameler vasıtasıyla Dersaadet ve civarında ilan ve ecnebi veya yerli gazeteler vasıtasıyla neşrine teşebbüs buyrulmasını teklif ve rica ederim.

Aynı gün Kongre'nin amacının General Milne'ye bildirilmesi için verilen önergede de aynı endişe: "...Kongre'nin istihdaf eylediği gaye, memleketin sükûn ve asayişini ihlal edecek çeteler teşkili olmayıp…"[18] sözleriyle dile getirilmiştir.

Sadarete ve İzmir'deki İtilaf Orduları Başkomutanı General Milne'ye yapılacak bildirilerde de aynı yakınma Hacim Muhittin tarafından yapılmaktadır:

> Bu gaye sırf Yunanlıların memleketimizden tardından ibaret olduğunu ne İstanbul anlamış ve ne de Hükümete anlatmak kabil olmuştur. Bizi birçok yük altına koymuşlardır. Ne kadar evsaf-ı sefile (küçültücü nitelikler) varsa atfettiler. Vatanın kurtuluşu için cansiparane çalışırken böyle itham olunursak şüphesiz hepimizin teessürünü, teessüfünü mucip olur.[19]

18 Ağustos tarihli oturumda Sındırgı delegesi Ethem Bey, Hükümetin tutumunu şöyle anlatmaktadır: "Esasen Babıâli bize fena gözle bakıyor. Hey'eti kiramın hepsini zümre-i necibe değil, reziliye zannediyor."

Daha sonraları 10 Eylül 1919 tarihinde, Alaşehir ve Havalisi Umum Kuva-yı Milliye Komutanı Mustafa, Akhisar Kaymakamlığı'na gönderdiği bir yazı ile

[17] *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1967.
[18] *Age*, s. 148.
[19] *Age*, s. 152.

İzmir/Aydın Valisi İzzet'i Kuva-yı Milliye için kullandığı *"çeteler"* deyiminden dolayı protesto ediyor ve bundan böyle bu deyimin kullanılmamasını istiyordu.

Balıkesir Kongresi'nin 4 numaralı kararında da *"çetecilikten nefret ve teşkilât-ı muntazama"* özellikle vurgulanmıştır.

Aynı duyarlılığı Aydın bölgesi için de görüyoruz. Aydın ve Havalisi Kuva-yı Milliye Komutanı Hacı Şükrü İtalyan İşgal Komutanı Bencaui'ye verdiği cevapta da şunları söylemiştir: "Kuva-yı Milliye'nin askeri birliklerle ilgisi yoktur. Biz çete değiliz, Yunan barbarlığının ortaya çıkardığı birleşik, meşru bir kuvvetiz. Yunan muzalimleriyle neye mal olursa olsun pençeleşmeye yemin ettik." [20]

Bu algılamanın ve yabancı basın, Mütareke basını, işgal kuvvetleri ve İstanbul Hükümeti tarafından sürekli tekrarlanıp sömürülmesinin, ilk günlerde milli mücadeleye başlayanların geçmişleri yanında, başka objektif nedenleri de vardır. Bu nedenler savaş ilan etme hakkı kabul edilen Padişah-halifenin iradesi olmadan asker ve para toplanması olarak iki noktada toplanmaktadır.

Milli hareketi suçlayan Dürrizade Abdullah Efendi'nin fetvasında, *"Padişahın yüksek emirleri olmadan halktan asker toplamaya kalkışıp, görünüşte askeri besleme ve donatma bahanesiyle ve gerçekte mal toplama sevdasıyla kutsal şeriat ve Padişah'ın emirlerine aykırı olarak"*, *"eşkıya düzeyinde"* sözleri ile bu husus açıkça ifade edilmiştir. Aynı anlayış, Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin 11 Nisan 1920 tarihli *Takvim-i Vekayi*'de yayınlanan bildirisinde de eşkıyalık" ve *"isyan hareketi"* vurgusu ile dile getirilmiştir.

Meclis-i Mebusan açıldığında asker ve para toplamak fiileri hakkında Prens Sabahattin de Rauf Bey'e yakınmada bulunmuştur:

> Hüsrev [Gerede] Bey, Prens Sabahattin Bey'in benimle görüşmek istediğini söylediği zaman, bir anda belki bunları hatırlayarak şaşırıp ne görüşeceğiz dedim. Fakat Hüsrev Bey'in "Yok, belki faydalı olur," deyişi üzerine "Pekiyi" diye muvafakat ettim. Bir randevu alındı ve Kuruçeşme'deki eski Fer'iye Sarayı'nda buluştuk. İyi giyinmiş, redingotlu, güler yüzlü, nazik, sempatik görünüyordu. İkimiz karşı karşıya oturduk. Selâm sabahtan sonra, ilk sözü şu oldu.
>
> – Beyefendi nedir bu Anadolu'da olan zulüm? Ahalinin parası alınıyormuş, vermeyenler dövülüyormuş. Buna nasıl cevaz veriyorsunuz?
>
> – Evet, öyledir, dedim. Ahaliden para alınıyor. Vermeyenlerden de zorla alınıyor. Sebebini söyleyeyim. Yunanlar İzmir'e çıktılar, ortalığı ateşe ve kana boyayarak ilerliyorlar, her taraf açık… Buradaki Harbiye Nezareti buna seyirci… Bunların karşısına sadece eline silah alan gençler karşı çıkıp cephe tutuyorlar. Muharebe ediyorlar. Dişleri, tırnaklarıyla savaşıyorlar. Bunları giydirmek, beslemek lazım. Bunun için de kasaba ve şehirlerde cepheye gitmeyen zenginlerden, bunların iaşesi için para toplanıyor. Parası olup da vermeyenlerden de yine o cephedeki adamlar tarafından zorla alınıyor. Mesele budur.

[20] Zeki Saruhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. II., s. 70.

– Aman efendim, bu zulümdür. Buna nasıl cevaz verilir?

– Efendim, ırzına, malına kasteden düşmanı memleketten çıkarmak için hayatını siper eden adamlar bunu yapıyor. Başka para yok ki, nereden bulup verelim. Eğer siz daha iyi bir yolunu biliyorsanız, ben şimdi Mustafa Kemal Paşa'ya yazayım, teşrif edin orada idare edin daha iyi.

– Aman efendim ben oraya nasıl giderim.

– Öyle ise ne olacak gitmezseniz.

Sinirlendim, bıraktım çıktım. Fesimi unutmuşum, arkadan getirdiler.[21]

IV. Milli Mücadele Günlerinde Batı Anadolu'da "Akıncılar"

"Akıncı" terimi, tarihsel geçmişi içinde, *"çete henüz genç bir terimken"*, kumandanlarının iştirak etmediği ve yüzden az kuvvetle akın yapanların adı olarak kullanılıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde ordunun öncüsü, keşif faaliyetinde bulunan, düşman kuvvetleri hakkında taktik ve operasyonel bilgiler toplayan, yaptıkları yağma, çapul ve tahrip etkinlikleriyle düşmanın moralini kırmayı amaçlayan ileri kol kuvvetleri idi. On yedinci yüzyıldan sonra bu görev serhat boylarına ve Kırım Hanı emrindeki Tatarlara terk edilmişti.[22] Milli Mücadele döneminde, Çerkez Ethem Bey kuvvetlerinin, Ege Bölgesi'nden çekilip Yunanlara iltihak etmesinden sonra, Gördes-Demirci-Simav-Sındırgı bölgesinde oluşan direnişçilere *"akıncılar"* adı verilmesinin öyküsüne kısaca değinmek istemekteyiz. Üzerinde pek fazla durulmamış Batı Anadolu'da iki yüz bin kişilik işgal ordusunun ortasında oluşturulan ve yaşatılan, dağlık, ormanlık oldukça büyük bu direnme coğrafyası, işlevleri ve milli mücadeleye katkısı açısından, Güney Anadolu'da Maraş, Urfa ve Antep'te görülen kent direnmelerinden daha büyük bir öneme ve yere sahiptir.

Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem Bey'in komutasında 1921 yaz aylarında örgütlenen ve Kurtuluş'a kadar faaliyette bulunan *"akıncılar"*, İzmir'in işgalinin hemen ardından Ege'de başlayan direnişin sürdürülmesi anlamını taşımaktadır.[23]

İlkin-Tekeli, "sivil temelli bir siyasal hareketten söz edildiğinde, var olan merkezi siyasal otoritenin denetimi dışında, onun benimsediği amaçları ve çözüm kalıplarını aşan, bir yöredeki değişik toplumsal güçlerin katılımıyla ve onlara dayanarak gerçekleştirilen hareketler anlatılmak istenmektedir" sözleriyle bize bir tanım vermektedirler.[24] Gördes-Demirci-Simav-Sındırgı bölgesinde, değişik toplumsal güçlerin katılımı ve onlara dayanılarak gerçekleştirilen asker destekli ancak askeri olmayan akıncılar hareketinin merkezi siyasal otoritenin denetimi dışında ve onun benimsediği amaç ve çözüm kalıplarına aykırı bir yol takip ettiklerini söylemek mümkün değildir. Ancak burada *"merkezi siyasal otorite"* İstan-

---

[21] Orbay, *age.*, s. 252.

[22] Polat Safi, "Üç Tarz-ı Çete", *Kebikeç*, Sayı: 34, s. 83 vd.

[23] Akıncı, *Demirci Akıncıları*, TTK Yayını, 1978.

[24] İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direniş'ten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, TTK Yayını, 1989.

bul'dan Ankara'ya kaymıştır. Bu merkez kaymasının yarattığı karmaşa gözden uzak tutulmamalıdır.

Demirci ve Gördes, Saruhan Sancağı'nın kuzeyindeki dağlar üzerinde kurulu iki ilçesidir. 30 Ağustos 1922'de kesin kurtuluşa kadar Gördes üç, Demirci dört defa işgal edilmiştir. Gerek Gördes'in gerekse Demirci'nin işgalleri ova kasabalarında ve yerleşim merkezlerinde olduğu gibi kesintisiz devam etmemiş, bu iki ilçe tümüyle devamlı olarak Yunan işgali altında tutulamamıştır. Bu değişken askeri hareketlerin doğal sonucu olarak da bu bölgede sürekli bir iktidar oluşmamış; istikrarlı bir yönetim var olmamıştır.

Çerkez Ethem ve Kuva-yı Seyyare, Yunanların tam egemenlik kuramayacaklarını anladıkları Kütahya'ya bağlı Simav ve Balıkesir/Karesi Sancağı'na bağlı Sındırgı da dahil olmak üzere bu bölgede, kendi düzenlerini kurmak istemişlerdir. Kütahya'yı merkez edinmişler, kendi adamlarını Mıntıka Komutanlıklarına ve Kaymakamlıklara atamışlardır.

Bugünlerde Saruhan Sancağı bu ilçeler dışında tümü ile işgal altındadır. Ankara, Saruhan Sancağı'na Mutasarrıf olarak Rauf Bey'in bacanağı Bnb. Aziz Bey'i atamıştır. Bnb. Aziz Bey Saruhan Mutasarrıfı olarak Demirci'ye gelmiştir. 23 Kasım 1920'de Ankara hükümeti, Demirci Kaymakamlığı'na da İbrahim Ethem Bey'i atamıştır.

İbrahim Ethem Bey hukukçudur. Çeşitli yerlerde özellikle Balıkesir'in Sındırgı bölgesinde Nahiye müdürlüklerinde bulunmuştur. Balıkesir Barosu'nun ilk kurucularındandır.[25] Balıkesir'in işgalinden birkaç gün önce Balıkesir'i terk etmiş, bir süre Bursa ve İstanbul'da kaldıktan sonra milli mücadeleye katılmak üzere İnebolu yolu ile Ankara'ya geçmiştir. Ankara Hükümeti'nden görev istediğinde de, özellikleri yukarıda özetlenen daha önce hizmet verdiği bölgedeki Demirci Kaymakamlığı'na atanmıştır. İbrahim Ethem Bey, Demirci'ye hareket ettiğinde, Çerkez Ethem olayı da başlamıştır. Kütahya'da Çerkez Ethem Bey'i ziyaret eder, olumsuz herhangi bir davranışla karşılaşmaz. Özellikle Çerkez Ethem'in Yunanlılara sığınması olayını yaşamış ve tarafsız bir biçimde bizlere aktarmıştır.[26]

İbrahim Ethem 23.12.1920'de Demirci'ye gelmeden önce 18 Eylül 1920'de Yunanlılar Demirci'yi kendiliklerinden, güven içinde olmadıkları için terk etmişlerdir. Demirci, Kuva-yı Seyyare'nin egemenliği altına girmiştir. Dr. Fazıl müfrezesi Demirci'dedir ve hesapsız, kitapsız pek çok iş yapılmaktadır.

Aynı şekilde 20 Kasım'da Gördes Yunanlıların çekilmesi üzerine Kuva-yı Seyyare egemenliği altına girmiştir.

Özellikle Çerkez Ethem'i takip eden ordu birliklerinin Gördes ve Demirci'den çekilmelerinden sonra bölgede *"Birkaç jandarmadan"* başka bir güç kalmamıştır. Buna karşılık bölgede ve civarda eşkıyalık yapan, halktan zorla para ve

25 *Balıkesir Baro Dergisi*, S. 436, s. 31.

26 Akıncı, *age*, s. 22 vd.

kıymetli eşya gasp eden asker kaçakları ile Rum çeteler dolaşmakta, halka düşman kadar korku salmaktadır.[27]

Mart ayında (13 Mart 1921) Kütahya Mutasarrıflığı, İbrahim Ethem Bey'i Gördes Kaymakam vekilliğine atamıştır. Bu vekâlet 24 Nisan'a kadar sürecektir. İbrahim Ethem Bey, Gördes'e atanmasının iki nedeni olduğunu yazmaktadır. Birincisi Gördes sınıra daha yakındır. İkinci neden ise Çerkez Ethem'in sağ kolu sayılabilecek Parti Pehlivan'ın bölgede bulunmasıdır.[28]

Parti Pehlivan Manisa Cezaevi'nde gardiyan iken, işgal üzerine birkaç hükümlü ile Akhisar'a geçmiştir. Çerkez Ethem Bey'in Salihli cephesine egemen olmasından sonra, Poyrazlıların tuttukları Bintepeler cephesine kumanda etmiş ve Çerkez Ethem'in de büyük güvenini kazanmıştır. Kuva-yı Seyyare'de Alay Komutanlığı görevi üstlenmiş, iç isyanlarda görev yapmış; son olarak da İnönü Savaşı sırasında, Kütahya'yı düzenli ordudan geri almak isteyen Çerkez Ethem'in inatçı saldırılarında Cephe Komutanı olarak Ethem'in emirlerini yerine getirmek için çalışmıştır. Ancak, bir süreden beri Ethem'le arasının düzgün olmadığı, Çerkez Ethem'in celladı İbrahim Çavuş'u Eskişehir'de öldürmesi ile anlaşılmaktadır.[29] Çerkez Ethem'in Kütahya'dan Yunanlılara doğru çekilmesi sırasında ise, onunla bağının koptuğunu olayların akışından çıkarabilmekteyiz. Örneğin; Kütahya'ya gelen Kazım'dan gizlice kendisini Çerkez Ethem'den ayırmalarını rica etmesi, Demirci'ye oldukça geç ulaşması, Demirci'de Çerkez Ethem'e rapor vermeğe kendisinin gelmeyip, Halil Efe'yi göndermesi, Halil Efe'nin Çerkez Ethem'in verdiği direnme emrini ifa etmekten kaçınması Ethem'le ilişkilerinin göstergeleridir.

Gördes Kayacık/Tahtalı değirmenlerinde ise cephane, silah ve özellikle topların Yunanlılara teslim edilmemesini sağlamış ve topları geriye gönderdikten sonra 33 kişi ile Gördes dağlarına çekilmiştir. Düşman işgal mıntıkası içinde Gördes, Demirci hattında kurulması düşünülen Akıncı örgütüne girmesi için İbrahim Ethem Bey büyük çaba sarf etmiştir. Parti Pehlivan Hükümetten/Ankara'dan endişe ettiğinden dağlarda eşkıya olarak kalmayı tercih ediyordu.[30]

İbrahim Ethem Bey'e göre, Parti Pehlivan eşkıyalık yapmayan, ahaliyi soymayan, hakaret etmeyen bir çetecidir. Daima hükümet yandaşı olmuştur. Bütün mücadele içinde İbrahim Ethem Bey ile birlikte kaldığı için bu yargıya güvenmek gerekmektedir. Ancak, yine İbrahim Ethem Bey'e göre, cahil olduğu için idare edilmesi gerekir. İyi rehbere, amire ihtiyacı vardır.

Gerçekten de ailesinin bütün fertlerinin zarar görmesine, karısının esir edilmesine, kayınpederinin ve bir kayınbiraderinin şehit olmalarına ve bir kayınbiraderinin esir düşmesine karşın direnmesini büyük bir inançla sürdürmüş; kavga-

---

[27] Cengiz Eroğlu-Murat Babuçoğlu, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Salihli*, 2011, s. 127-143 ve 57 (19 Şubat 1922 tarihli rapor).

[28] Ergül, *age.*, s. 385.

[29] Tepedelenlioğlu, "Cellat İbrahim Çavuşu Kim Öldürdü?", *Dün-Bugün-Yarın Dergisi.*

[30] Akıncı, *age.*, s. 34.

daki davranışları ve varlığı ile İbrahim Ethem'e güç verirken, diğer akıncıların da dağılmamasında önemli bir etken olmuştur. Karısının düşman tarafından düzenle esir alınıp Manisa'ya gönderilmesinden sonra evhamlı bir kişi olmuştur. Büyük bir hata yapmadan zafer imdada yetişmiştir.

Çevresi işgal altında, zaman zaman düşman devriyelerinin kol gezdiği bu bölgede, Parti Pehlivan'ın da desteği sağlandıktan sonra, bölge halkına dayanılarak[31] askeri bir örgütlenme yapılmıştır. Resmi kaynaklara göre, Haziran 1921'de Batı Cephesi Komutanlığına bağlı 3. Grup bölgesinde, 1. Süvari Tümeni emrinde üç müfreze (11, 12, 13 numaralı Akıncı Müfrezeleri) Gördes'te üç müfreze de (14, 15, 16) Demirci'de konuşlanmışlardır. Bu müfrezeler önceleri Gördes Askerlik Şubesi'ne bağlıdırlar. Bilahare Demirci Bölge Komutanlığı kurulunca oraya bağlanmışlardır.[32] Resmi kaynaklar örgüt konusunda başkaca bilgi vermemektedirler.

Ancak, İbrahim Ethem Bey anılarında, buna benzer; fakat daha değişik bir örgütlenmeden söz etmektedir. Anılarda Akıncı Müfrezeleri, 10, 11, 12, 13 numaraları ile anılmaktadır. Sonraları 6 numaralı bir Müfreze daha kurulmuştur. Bunlara ek olarak Gönüllü Müfrezeler vardır. Bu müfrezeler atları kendileri tarafından sağlanan bölge halkı tarafından oluşturulmuştur ve askeri muafiyet tanındığı için de rağbet görmüştür.

Akıncı Müfrezeleri, Gönüllü Müfrezeler ve Gönüllü Akıncı Müfrezeleri unvanlarının neye delalet ettiğini anlamak kolay değildir. Maaş ve orduya bağlılık ölçü olsa bile, herhangi bir yardım alamadıkları için bu ayrım sözde kalmaktadır.

Akıncı birliklerinin kuruluşları Akıncılar Yasası'nda ayrıntılı olarak gösterilmiştir. Resmi kaynaklara göre ise, bu birliklerin erleri atlı olup, tüfek, tabanca, bomba ile donatılmışlardır. Güvenli gönüllülerden seçilmişlerdir. Bu birliklerin erlerine, askerlik çağında olanlara 5; çağdışı ve silahaltında olmayanlara 10 lira maaş verilmektedir. Akınlarda da günde 10 kuruş almakta, esir başına 10-20 lira ile ödüllendirilmekte idiler. Zaman zaman düzensizlikler olmasına ve bazı komutanların halka zulüm ve pek çok gasp yapmalarına ve hatta bir seferinde tüm teşkilâtın dağılma tehlikesi geçirmesine karşın Kurtuluşa kadar bu örgütlenme İbrahim Ethem Bey'in gayretleri ile sürdürülebilmiştir.

Akıncı ve Gönüllü müfrezelerinin büyük bir kısmı bir arada gezmekle beraber yine de bölgeleri ayrılmış bulunmakta idi. Buna göre; 6 numaralı Akıncı Müfrezesi Balat, Yenice, Kirmastı; 10 numaralı Kepsut, Balıkesir; 1 numaralı Gönüllü Müfrezesi Bigadiç, Konakpınar bölgelerinden sorumlu idiler. Parti Pehlivan'ın komuta ettiği 11 numaralı müfreze Simav ve Demirci; Halil Efe'nin komuta ettiği 12 numaralı müfreze Gördes ve Salihli; Kulalı Mehmet Efe'nin komuta ettiği 2 numaralı Gönüllü Müfrezesi Kula, Eşme; Hacı Veli'nin komutasındaki 3 numaralı Müfreze Sındırgı ve Akhisar; Bakırlı Mustafa Efe'nin 4 numaralı müfrezesi Akhisar, Gelenbe; Bakırlı Ahmet Çavuş'un 5 numaralı gönüllü müfrezesi ise Kırkağaç, Soma ilçelerinden sorumlu ve görevlidirler.

---

[31] Bkz. Akıncılar Yasası m. 6.

[32]Rahmi Apak, *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi*, II-4/120, 1965.

Gördes, Demirci, Selendi, Kula, Akhisar, Kırkağaç, Soma bölgelerinde görevli Akıncı ve Gönüllü Müfreze Komutanları Parti Pehlivan, Halil Efe, Sarı Mehmet, Kulalı İhsanoğlu Mehmet Efe, Hacı Bakırlı Mustafa Efe ve Bakırlı Ahmet Çavuş olarak sayılabilir.

Bu müfrezeler ile Gönüllü Akıncı Birliklerinin komutanlarının kişilikleri hakkında elimizde fazla bir bilgi bulunmamakla birlikte bazılarının küçük birer portresinin çizilmesi mümkündür.

11. Müfreze Komutanı Parti Pehlivan hakkında makalenin iki bölümünde ayrıntılı bilgi verildiği için burada yinelenmeyecektir.

12. Akıncı Müfreze Komutanı Halil Efe, Kuva-yı Seyyare'de Alay Komutanı rütbesinde olan Parti Pehlivan'ın yardımcısı görevini üstlenecek kadar temayüz etmiş bir çetecidir. Akıncılar bölgesinin önemli, ancak aynı zamanda en sorunlu kişisi Küçük Halil Efe ve Ustrumcalı Halil Efe diye anılmaktadır. Kardeşi Necip Gediz savaşında şehit olmuştur. Parti Pehlivan'ın büyük güvenine sahiptir. Pehlivan'a *Dayı* diye hitap etmektedir. Halil Efe sinirli bir adamdır. Adamlarına karşı gayet sert davranır, ufak bir olaydan dolayı arkadaşlarına silah çekmekten çekinmez bir doğaya sahiptir.

İbrahim Ethem, Küçük Halil Efe'nin korkusuzca savaştığını ve düşmana teslim olmayı hiçbir zaman aklına getirmediğini söylemektedir. "Ne zaman teklif ettimse derhal düşmana silah atmağı kabul etmiş olduğundan kendisine Çarıklı Erkânıharp adını vermiştim, cesarette ve düşmanı mağlup edecek vasıtaları bulmakta müfreze kumandanları içinde birinci idi," demektedir. Ancak hasisliği ve paraya karşı meylini de ilave etmektedir. Ailesi Makbule Hanım'ın şehit olmasından sonra tek amacı intikam olmuştur.

Halil Efe'nin hemen yanında karısı Gördes'in *Şehit Kızı* Makbule Hanım'dan söz etmemek, birbirini çok zor günlerde tanıyan, yaşamlarının en güzel günlerini düşman ateşi altında, dağlarda kayalar üstünde geçiren ve birbirini ölesiye seven bu vatansever âşıklara büyük haksızlık olacaktır. Makbule Hanım, aslen Gördesli olup, Ali Usta oğlu Abdullah'ın kızıdır. Yirmi yaşında, 1336/1920 yılında Halil Efe ile evlendirilmiştir. Cesur ve çevik bir kadındır. Siyah pantolon, ceket ve uzun bir manto giyer; ayağında daima çizme, başında da siyah başlık bulunur; sadece gözleri meydanda kalacak şekilde yüzünü örter; düşmandan alınmış güzel bir doru ata biner ve kısa bir Japon filintası taşırmış.

Her zaman müfrezenin artçısı olarak kaldığı; müfrezenin çoğundan iyi ata bindiği; silahını iyi kullandığı anlatılmaktadır. Birkaç defa düşmanla müsademeye girmiş; iki defa da kocasıyla pusuya düşmüştür. Her zaman soğukkanlılığını korumuş ve acemi savaşçılara örnek olmuştur. Güvemdere ve Kukimdere (Akıncı; 1978:159) muharebelerinde yararlıkları dokunmuştur.

Kocası ile sürekli dağlarda gezmiş ve ondan ayrılmaya hiçbir zaman razı olmamıştır. Akıncıların atlarını terk etmeleri sırasında Halil Efe'nin arkadaşlarından ayrılması bu yüzden olmuştur. Parti Pehlivan bu nedenle birkaç defa Makbule Hanım'ı ortadan kaldırmağa niyetlenmiş, ancak İbrahim Ethem engellemiştir.

> Bey amca, beni bırakmak istiyorlar, ben kalmayacağım, siz nerede ölürseniz, ben de orada öleceğim; fakat kalmayacağım, piyade yürüyeceğim, karlar içinde, çamurlar içinde yatacağım; fakat ayrılmayacağım; beni tazyik etmesinler, isterlerse öldürsünler. Ben kalıp da düşman eline düşmekten ise dağlarda ölmek benim için hayırlıdır. Bunun için söyle de beni bırakmasınlar.

17 Nisan 1922'de şehit düşen Makbule Hanım Akhisar ile Sındırgı arasındaki dağların en yüksek yaylası olan Koca Yayla'da gömülmüştür.

İbrahim Ethem, orduya gönderdiği 20 Şubat 1922 tarihli uzun raporunda, *"Müfrezelerin Faaliyet Dereceleri ile Hizmetleri"*'ni de özetlemiştir. Bu rapora göre, 40 maddelik Akıncılar Yasası'na dayanarak "düşmanla devamlı surette harp eden ve düşmana hem darbe vurarak gelenekleri ile milli güçlerini gösteren müfrezelerin faaliyetleri, iyi halleri ve hareketleri ile hizmet dereceleri" kadirşinaslık olacağı düşüncesiyle sınıflandırılmıştır. İbrahim Ethem için, birinci derecede hizmet edenler Parti Pehlivan, Halil Efe, Hüseyin Çavuş, Hacı Veli, Arap Ali Osman Çavuş ve Arslan Ağa'dır. İkinci derecede Kulalı Mehmet Efe (İhsanoğlu) müfrezesi gösterilmiştir. Üçüncü derecede Bakırlı Mustafa Efe (Saçlı Efe) ve Bakırlı Ahmet Çavuş müfrezeleri vardır.

10. Müfreze Komutanı Kirmastılılı/Mustafakemalpaşalı Ahmet Nazif; 13. Müfreze Komutanı da Sarı Mehmet Efe'dir. Bir süre sonra 10. Müfrezenin bir düşman baskınında Komutanı şehid olmuş ve dağılmıştır. Müfreze mensuplarının büyük bir kısmı düşmana teslim olmuştur. Bunun üzerine 10. Müfreze adı ile yeniden kurulan Müfrezeye Arslan Ağa komutan tayin edilmiş; yeni kurulan 6. Müfreze de Ali Osman Çavuş'un komutasına verilmiştir.

13. Müfreze Komutanı Sarı Mehmet Efe, bir süre sonra eşkıyalık yapmağa başladığından, milli amaca hizmet edeceğini bildiren Bakırlı Mustafa Efe (Saçlı Efe) ile yine Bakırlı Ahmet Çavuş ondan ayrılmışlar ve kendileri Gönüllü Müfreze Komutanları olmuşlardır. Yenilerle birlikte Gönüllü Müfrezeler beşe yükselmiştir. Birinci Gönüllü Müfrezesinin Komutanı Hüseyin Çavuş, ikincisinin Kulalı İhsanoğlu Mehmet Efe, Üçüncünün Hacı Veli, dördüncünün Bakırlı Mustafa Efe, beşincinin de Komutanı Bakırlı Ahmet Çavuş'tur.

Parti Pehlivan, Kuva-yı Seyyare'de Alay Komutanı; Halil Efe de yardımcısı iken, Sarı Mehmet takım Komutanıdır. Manisa'nın Koldere köyündendir. Sarı Mehmet o dönemde de bir eşkıyadır. Savaşmaz, sadece kâra ortaktır.

> Gördes Mıntıka Komutanlığının Sarı Mehmet'i ve bilhassa Tireli İsmail Efendi'yi himaye etmesi bunların gururuna dokunuyordu. Çünkü Sarı Mehmet en büyük eşkıya idi ve sırf şekavet için akıncı olmuştu. Gördes yanarken, Kapanca muharebesi yapılırken o daha bir takımlarıyla Akhisar civarında köy soyuyordu. Pehlivan bunları görüyor ve bağırarak diyordu ki: - Hükümet benden hesap sorsun; fakat Sarı Mehmet gibi Tireli gibi adamlar işime karışmasın. (Akıncı, 1978: 56)

Ayrıca Tireli İsmail ve Kadıdağlı Pehlivan da bağımsız Gönüllü Müfrezelere komuta ediyorlardı. Tireli İsmail sonraları eşkıyalığa soyunmuş ise de Kadıdağlı

Pehlivan Kurtuluş'a kadar İbrahim Ethem'in yanından ayrılmamış ve büyük yararlılıkları görülmüştür.

İhsanoğlu Mehmet Efe, Kula'lı olup, Erdil'lerdendir. Karısı Selendi'li olduğu gibi Akıncılar Bölgesi ile bağlantısı bulunduğu için Selendi bölgesinde çalışmıştır. Yanında Kulalı Yabaayak Halil, Burjooğlu Mehmet Efendi gibi kişiler vardır. Yabaayakların diğer bir oğlu da düşmanla vuruşurken şehit olmuştur. Endez Hüseyin, Terzi Ali ve pek çok Kulalı ve Selendi'li yanında savaşmışlardır. Endez Hüseyin'in karısı da Akıncılar ile gezmiştir. Kula'dan Killik Jandarma Komutanı Hüseyin ve Kako Mehmet'in kardeşi Rauf/Raif de İbrahim Ethem ile dağlarda gezmiş ve düşmana kurşun atmışlardır. Mehmet Efe'nin bir oğlu da yanlarında savaşmıştır.

İbrahim Ethem, yukarıda gördüğümüz gibi, Kulalı Mehmet'i ikinci derecede hizmet sahiplerinden saymaktadır. Bunun nedeni raporun (18) numarasında şöyle anlatılmıştır: "İkinci derecede bulunan Kulalı Mehmet Efe Neyzan/Beşpınar muharebesinde yanımda bulunarak evvelce hissedilen münasip olmayan hareketlerini düzeltmiş ve talimat dairesinde hareket etmekte ve raporları alınmaktadır." [33]

Daha önceleri neler olduğunu bilmiyoruz, ancak tahmin edebiliriz. İhsanoğlu Mehmet Efe uzun günler ailesi ile birlikte Akıncılardan ayrılmamıştır. Birçok olayda yararlılıkları olmuştur. Ailesi esir alınmış; kurtarıldıktan sonra Selendi bölgesine geçmiştir. Dört ay kadar herhangi bir bilgi vermeden kaybolmuştur. İbrahim Ethem, Nisan ayında (1922) Selendi'ye gittiğinde müfrezesinin halka baskı yaptığını ve ahalinin bu nedenle müfrezeye kırgın bulunduğunu anlayınca kendisini, Selendi ileri gelenlerinin huzurunda tekdir etmiştir. Bütün öğütlerine rağmen 24 Haziran 1922'de İbrahim Ethem, yine rapor göndermediğinden dolayı yakınmaktadır.

Kurtuluş Savaşı boyunca Kula ve çevresinde düşmanla çarpışarak şehit olanların çoğu İhsanoğlu akıncılarındandır.[34]

Sarı Mehmet'in müfrezesinde olup onunla birlikte eşkıyalık yapan, ancak, bir süre sonra pişmanlık duyan Bakırlı Mustafa Efe (Saçlı Efe) ile yine Bakırlı Ahmet Çavuş, İbrahim Ethem'in üçüncü derecede hizmet sahibi saydığı kişilerdendir.

> Üçüncü derecede bulunan müfrezeler bundan üç ay evvelisine kadar şekavetle meluf ve Sarı Mehmet'in şekavetlerinin ortağı idiyseler de bunlardan Bakırlı Mustafa Efe bundan üç ay evvel nadim olmuş ve Ahmet Çavuş ile beraber Sarı Mehmet'in yanından ayrılmış ve her ikisi bir müfreze teşkil ederek Mustafa Efe düşmanla fevkalade çarpışmış ve o zamandan beri bir fenalığı görülmemiş olduğu gibi muntazaman raporları alınmış ve Ahmet Çavuş'un Akhisar Kurtuluş muharebesinde bulunduğu, orada yaralanan Bakırlı Mustafa'nın raporundan anlaşılmıştır.

---

[33] Akıncı, *age.*, s. 184.

[34] Öztürk, Ahmet Nural, *Katakekaumene (Yanık Yöre)*, İzmir, 1986, s. 142.

Mustafa Efe, Kırkağaç'ın Bakır kasabasında doğmuştur. Çocukluğu Bakır'da geçmiştir. Mehmet adında yoksul bir çiftçinin oğludur. O günlerde Bakır'da Rum ve Türk nüfusu yarı yarıyadır. Zenginlik Rumlardadır. 1915 yılında zengin bir Rumu öldürür ve Akhisar'ın kuzeyindeki dağlara çıkar. Gölcük'lü Uzun Ramazan adında bir eşkıyadan çeteciliği öğrenir.

Saçlı Mustafa Efe, bıyıklı, bol gür ve kabarık saçlı, uzun boylu, iri yapılı, ayaklarında sarı çizme, efe elbiseli, gümüş fişekli, çift mavzer ve çift tabanca ile gezen cesur bir adamdır. Birçok çatışmada yaralanmış ve kendisini kurtarabilmiştir.

Kaymakam İbrahim Ethem Bey, bu müfrezelerin görev bölgelerini belirledikten sonra bunlara talimat niteliğinde bir Akıncılar Yasası vermiştir.[35] Bu yasa 40 maddedir. Yasanın 13. Maddesi'nde, akıncı müfrezelerinin görevleri şöyle sınırlanmıştır:

> 1) Şimendifer köprülerini tahrip ve telgraf hatlarını kat ederek düşmanın muhaberatını sekteye uğratmak,
>
> 2) Nakliye ve posta kollarına taarruz etmek,
>
> 3) Düşman karakollarını basmak ve düşman kıta-i askeriyesine pusu kurmak,
>
> 4) Düşman müfrezelerinin karaya çıkmasına, ahali-i İslâmiye'ye mezalim ikama mümanaat eylemek,
>
> 5) Düşmanın karadan nakliye, mevaşî [büyük baş hayvan], erzak vesair levazım toplamasını menetmek ve bilhassa ahali-i İslâmiye'ye karşı lütuf ve mülâyemetle hareket ederek efkâr-ı umumiye ve milletin teveccüh ve muhabbetini kazanmak.

Akıncılar Yasası ile bölgeye has bir *"hukuk düzeni"* kurulmaya çalışılmıştır. Düğünlerdeki sarfiyattan tuvalet yapılmasına; para toplanmasından, akıncıların barındırılmasına kadar pek çok konu düzenlenmek istenmiştir. En önemlisi *"ceza hukuku"* oluşturmasıdır. Suçlar tanımlanmış, cezaları kararlaştırılmıştır (m. 33-40). Cezalar nasihat, tekdir ve darp etmek, kulak ve burun kesmek, malını müsadere ve hanesini yakmak, idam etmek şeklinde sıralanmıştır. Darp cezası için değneğin kalınlığına kadar düzenleme yapılmıştır (m. 36/son).

Garp Cephesi Komutanlığı emirlerine göre akıncıların amacı, düşmanın geride daha çok asker tutmasını sağlamak ve düşmanın halka yaptıklarına mukabele ederek halkın korunmasını sağlamaktır.[36] Bu amacı sağlayacak müfrezelerin ihtiyaçları orduya bildiriliyor, çalışmalardan haber veriliyordu. Ayrıca istihbarat yapılıyordu.

İbrahim Ethem kendi koyduğu Akıncılar Yasası gereğince devamlı olarak müfreze komutanlarından raporlar almış; göndermeyenleri zorlamış ve düzeni

---

[35] Akıncı, *age.*, s. 111 vd.; Ergül, *Kurtuluş Savaşında Manisa*, s. 603 vd.

[36] Akıncı, *age.*, s. 266.

bu raporların gönderilmesi ile sağlamaya çalışmıştır. Kendisi de yaşadığı ve gelen raporlardan öğrendiklerini orduya ve Ankara'ya raporlarla bildirmiştir.

Demirci Akıncıları kitabına göre bu raporlar Büyük Taarruz'a kadar 5 adettir. İlk rapor 17 Eylül 1921 tarihini taşımaktadır. Demirci'nin son işgalinden önceki kurtuluşundan sonraki günleri özetlemektedir.

İkinci rapor, 20 Şubat 1338/1922 tarihlidir. 18 Eylül 1921 tarihinden itibaren olayları özetlemekte; müfrezelerin durumları ile diğer çetelerin ve düşman ile işbirliği halinde olanları, halkın durumunu, düşmanın durumunu ve akıncıların ihtiyaçlarını ve önerileri içermektedir. 80 maddedir.

Üçüncü rapor, ikinci rapora ek olarak 31 Mart 1922'de yazılmıştır. Aşağı yukarı aynı içeriktedir.

Dördüncü rapor, bir ay sonraki 30 Nisan tarihini; beşinci rapor da bir ay sonraki tarihi 31 Mayıs tarihi taşımaktadır.

Gördes ve Demirci kazaları Anadolu için istihbarat açısından yaşamsal önem taşımakta idi. Ordu, bu bölgede istihbarat ağı kurmaya ve Yunanlıların işgal bölgesindeki hareketlerini bu ilçelerden kontrol etmeğe çalışıyordu. Sındırgı, Balıkesir, Salihli, Akhisar ve Alaşehir'den pazar için giden köylüler vasıtasıyla alınan haberler Gördes ve Demirci'de toplanıyor ve Ankara'ya ulaştırılıyordu. Gereken maddi olanaklar ordu tarafından sağlanmağa çalışılıyordu. Düşmanın mukabil casusluk örgütlenmesi de bu bölgede vücut buluyordu. Düşmana haber sızdıranlar, genellikle ordudan firar edenlerle işgal bölgesine sığınanlardı. "Diyebilirim ki, bunların yüzde doksanı düşmana casusluk etmiştir. En büyük saik birinci derecede menfaat ve intikam, ikinci derecede cehaletti."[37]

İstihbarat ile görevli kişiler bazen zan altında kalıyor ve olayların dışındaki akıncıların husumetini celbediyorlardı:

> 6.4.1922: (...) Bugün burada çadırda yatmış Hamit Bey de geldiğinden orduya gidecek rapor bu zatın delaletiyle gönderilmişti. Bu adam hakkında muhtelif rivayet vardır. Bir kısmı Yunan casusu ve bir kısmı da milllyetperver diye tanır. Esasen kendisi Eşme'nin Mıdıklı köyünden ve halen Göre Nahiyesi Müdür vekilidir. Kendisiyle uzun boylu görüştükten sonra uyanık bir adam olduğuna ve hizmet etmek istediğine inandım.[38]

Bu bölgedeki istihbarat örgütü Ambelas tarafından oldukça abartılı biçimde anlatılmaktadır:

> Simav'da istihbarat hizmetimiz mühim bir keşifte bulunmuştur. Cephe gerisinde iki senedir Yunan işgalinde olan Türk şehir ve köylerindeki halkın elinde gizli olarak telefon malzemesi ve telefon merkezleri varmış. Yunan ordusu çekilir çekilmez, bu ordunun tahrip etmeden bıraktığı hatlara bu merkezler derhal bağlanıyormuş. Yunan işgalinde bir takım yerlerdeki gizli telefon şebekeleri Türk casuslarına ve memurlarına hizmet

[37] Akıncı, *age.*,s. 44.
[38] Akıncı, *age.* s. 222.

etmiştir. Bu meyanda Simav ve Demirci arasındaki geniş mikyasta gizli telefon hattı da meydana çıkarıldı.[39]

Yunanlılar 1921 Temmuz'unda güneyde Uşak'a kuzeyde Eskişehir ve Kütahya'ya doğru saldırıya geçerlerken, Batı Cephe Komutanlığı'ndan Yzb. Nazmi Gördes-Demirci bölgesindekilere ordunun kesin talimatını iletiyor, istihbarat örgütlenmesini yapıyordu. Yunanlılar çekilirken, farkına vardıkları haberleşme ağı böyle kurulmuş oluyordu.

Gördes'te bulunan 1. Süvari Fırkası'ndan Mülazım Niyazi, Kutsi ile Halil Efe müfrezeleri ile geride bırakılıyordu. Bunlar *"Ordu nereye giderse gitsin, isterse Sivas'a çekilsin,"* bölgeyi terk etmeyecekler ve İbrahim Ethem ile ilişkilerini sürdüreceklerdi.

İbrahim Ethem, Gördes Kaymakamlığı'na Cemil'in atanması üzerine 24 Nisan 1921'de Demirci'ye dönmüştür. Bugünlerde bölgenin bağlı olduğu Güney Cephesi Komutanlığı'na askeri işlerle ilgilenmek üzere bir komutan atanması gerektiğini yazmıştır. Bu istek üzerine Gördes-Demirci Mıntıka Komutanlığı'na Süvari Binbaşı M. Kemal atanmıştır. Tüm Akıncılar Komutanlığı'na da Jandarma Yzb.sı İsmet getirilmiştir. İsmet daha önce Kula'ya akın yapması nedeniyle konu edilmiştir. Uşak Jandarma Komutanı olması olasıdır. Kuva-yı Seyyare içinde bulunduğu için akıncılar üzerinde etkili bir isimdir.

V. Geciken Zafer ve "Akıncılar"

Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem her biri ayrı amaçla bölgede dolaşan müfrezeler ile bu müfrezelerin kumandanlarını *düzen* içinde ve köylülere zarar vermeyecek veya en az zarar verecek biçimde idare etmeye çalışmış ve bu amacında kısmen de başarılı olmuştur.

Ancak, 1922 yılının Haziran ayı girdiğinde, akıncılarda sabır ve düzen kalmamış gibidir. Özellikle Halil Efe'nin kaybı, düşmanın büyük kuvvetlerle peşlerine düşmesi ve pusuları moral bozukluğu yarattığı gibi bahar aylarında başlaması beklenen büyük taarruzdan herhangi bir haber alınamaması sorunların ortaya çıkmasının nedeni olarak kabul edilebilir.

Elbette, bu moralsizlikte Yunan propagandaları ve eylemlerinin giderek dozunu arttırmasının da büyük etkisi vardır. Pehlivan Ağa'nın karısının esir alınması ve Gördes İşgal Komutanı'nın *"Beklediğiniz Bahar Taarruzu olmayacak"* anlamındaki sözleri bu bağlamda güzel bir örnektir. Nitekim bu hareketten sonra o güne kadar kahramanca direnen Pehlivan vehimli bir kişiliğe bürünmüştür.

Bir yıl önceki kışta dağlarda çekmiş oldukları sıkıntıları, 1922-23 kışında çekmek endişesi yanında sığınacakları köy halkının yardım etmekte zorlanabileceğini de eklemek gerekmektedir.

[39] Ambelas, Dimitri Timoleondos, *Yeni Onbinlerin İnişi*, Askeri Matbaa, 1943, s. 105.

Bunun yanında bir kısım akıncı da köylerden biran önce büyük talanlar yaparak kendileri için gelecek sağlamağı düşünmeğe başlamışlardır. İbrahim Ethem, orduya yazdığı 31 Mayıs 1922 tarihli raporda bu konuda şöyle demektedir:

> İşgalin uzaması, düşmanın ve düşman yardakçılarının propagandası neticesi olarak müfrezelerimizin bazılarının, maatteessüf vazife-i vataniyelerini unutarak şahsi menfaatlerinin teminine çalışmakta oldukları görülmektedir.

Bugünlerde doğuda, Anadolu'nun ortasında, Ankara'da ise emsalsiz bir gizlilik ve sabırla Büyük Taarruz'un hazırlıkları yapılmakta idi. Büyük Taarruz'un başlaması ile birlikte akıncılar tekrar canlanmış, ordunun düşmanı takip hareketi sırasında büyük hizmetler yapmışlar, "*kasabaları yangından, ahaliyi katliamdan kurtarmak*" görevini canla başla yerine getirmişlerdir.[40]

Akıncılar Yasası

Akıncıların idari ve teşkili, ilbası iaşeleri

1 - Akıncı müfrezelerin mevcudu 25-30 kişidir. Muhit başılar da mangalardan mesuldürler.

2- Akıncıların başında fes ve sarık bulunmayıp kalpak veya başlık olur.

3- Her müfrezenin bir kumandanı, bir muavini, bir de kâtibi vardır. Her manga dört nefer ve bir onbaşıdan yani beş kişiden, her takım iki manga ile bir çavuş ki on kişiden; bir müfreze, iki takımdan yani yirmi beş kişiden veyahut iki takım ile bir karargâh mangasından yani otuz kişiden terekküp eder.

4- Kumandan, müferezenin bütün harekât ve muamelâtından mesul olduğu gibi muavin de gayr-ı mesuliyeti haiz ve kumandanın emrine tâbi olup, kâtip de muamelât-ı kırtasiyeden, çavuşlar takımlardan, onbaşılarda mangalardan mesuldürler.

5- Müfrezelerin bu mevcudu muayyen ve zahir olan kısmıdır. Her müfreze gayr-ı muayyen ve hazır olmak ve yalnız düşmana taarruz veya baskın yapılacağında müfrezeye iltihak, vesair zamanda hanesinde ikamet etmek üzere mevcudunun, lâakal dört misli veya daha ziyade bir kuvvete malik olmağa ve bu kuvveti kafiyyen ihzara mecburdur.

6- Bu kuvvet kendi mıntıkası kurasından ve erbab-ı namustan temin edilecek ve düşmana bu teşkilâttan kaiyyen birşey ihsas edilmeyecektir.

7- Müfreze kâtiplerinin efradın künyelerini havi ve yazdığı raporların kaydına muhassas bir defteri olacak ve muntazaman numara tahtında kayıt tutulacaktır.

8- Müfrezelerin iaşesi misafir suretiyle mıntıkası kurasına ait ise de hiç bir zaman yemek ve yatak için beğenmemezlik gibi uygunsuz halata ictisar (cesaret) olunamaz. Zira, bu gibi halat mesuliyeti daî ve ahalinin nefretini muciptir.

[40] Ergül, *Kurtuluş Savaşında Manisa*, s. 455 vd.; Ambelas, *age.*, s. 66 ve 120 vd. ; Akıncı, *age.*, s. 307 vd.

9- Müfrezeler yaz olursa katiyyen köylerde, evlerin içinde yatamaz. Kış olduğu takdirde mecburen yatar ise de bu da müfreze köye gelir gelmez, cami civarında toplu olarak durur. Müfreze kumandanının emriyle muhtar, imam, azalar celp ve kaç yerde yatılacak ise o kadar yer tedariki için bu heyete rica ve mülâyemetle söylenir. Bu heyet ile müfreze kâtibi ve muavin efradı yerleştirir. Ve hiç bir zaman bu heyetin göstereceği yerden başka bir yer talep edilemez. Ve efrad yerleşince kumandanın bir yere girmesi ve süratle yer tedariki için ahalinin tazyiki katiyen doğru olamaz, müstacel olur ve hava da bozuk olursa efrad muvakkaten camie gider.

10- Efradın ilbası için düşmana baskın yapmak lâzımdır. Eğer düşmandan temin edilemezse her bir neferin ilbası, hayvanının nalı bir köy tarafından temin edilmek mecburiyeti hasıl olur. Fakat bu keyfiyet de yine o köyün heyet-i ihtiyariyesi ve eşrafı toplanır ve burada düşman içinde kalan akıncı müfrezelerinin hiç bir taraftan muavenet görmediklerinden bahsederek ve hissiyat-ı diniye ve milliyeleri okşanarak ilbas edilecek neferin ismini söyleyip ilbasının temini rica edilmek suretiyle olur. Bu heyet tarafından ilbası temin edildiği zaman miktarını havi bir zabıt varakası tutulur ve bu zabıt varakası kumandan tarafından hıfzedilerek ahaliye ve eşyaya mukabil kumandan, kâtip ve her neferin mensup olduğu takım ve manga kumandanı mühür ve imzalarını havi birer mazbata verilir. Ve bu mazbatalar numara tahtında kaydedilir. Aksi suretle hareket mesuliyeti müstelzimdir.

11- Hiç bir sebep ve bahane ile bir şahıstan, köy ve kasabadan para talep edilemez. Yalnız erbab-ı hamiyyet ve vatanperveran tarafından teberru suretiyle müfrezeye gönderilenler müstesnadır. Bu gibi teberruatta bulunan zevata teşekkür edilmek üzere isimlerinin bildirilmesi lâzımdır.

12- Düşmandan iğitinam edilecek eşya veya saire müfreze kumandanları tarafından müsavaten efrada taksim ve yalnız üzerlerinde zuhur edecek evrak, tercüme edilmek ve orduya gönderilmek üzere bana irsal edilecek ve bunlar mühim olduğundan zıyaına meydan verilmeyecektir.

Vezaif

13- Akıncı müfrezelerinin vezaifi olan şimendifer köprülerini tahrip ve telgraf hatlarını katederek düşmanın muharebatmı sekteye uğratmak, saniyen nakliye ve posta kollarına taarruz etmek, sâlisen düşman karakollarını basmak ve düşman kıta-i askeriyesine pusu kurmak, râbian düşman müfrezelerinin karaya çıkmasına, ahali-i İslâmiye'ye mezalim ikaına mümanaat eylemek, hamisen düşmanın karadan nakliye, mevaşî, erzak vesair levazım toplamasını menetmek ve bilhassa ahali-i İslâmiye'ye karşı lütuf ve mülâyemetle hareket ederek efkâr-ı umumiye ve milletin teveccüh ve muhabbetini kazanmaktan ibarettir.

14- Gaye: Ahali-i İslâmiye'nin sıyaneti ve muhafazası, düşmanın ızrarı olduğundan baskın, taarruz vesair harekâtın kasaba ve köylerden uzak mahallerde yapılması ve düşmana hiç bir fırsat verilmemesi lâzımdır.

15- Akıncılar, ahali arasındaki münazaa ve davalara, alacak, verecek, tarla, karı-koca gürültülerine katiyyen müdahale etmez, yalnız ihtiyar heyetleri huzuriyle ve

onların marifetiyle sulhen halle çalışırlar. Ve katiyyen şiddet istimal edilmez. Sulhen halledilmeyen mesail, mahalli hükümete sevk veya işgalin kalkmasına kadar tehir edilebilir. Fakat hiç bir zaman bir Müslümanın diğer bir Müslüman aleyhine olarak düşmana gidip dava eylemesine müsaade edilemez. Bu gibi hallere katiyyen mümanaat, milliyet ve diyanet iktizasıdır.

16- Akıncılar kendi mıntakalarında sirkat, şekavetin takip ve menine memur ve bu gibi efaldan şiddetle mesuldürler. Bir müfreze diğer mıntakaya geçtikçe derhal o mıntaka müfrezesine keyfiyeti ihbar ve o müfreze ile irtibat ve her iki müfreze müctemian harekete mecburdurler. Beraberce hareket ettikleri ve düşmana karşı bir harekette bulundukları takdirde en kıdemli müfreze kumandanının emriyle hareket edeceklerdir.

17- Akıncı müfrezesi, düşman harakâtına ve vaziyetine göre içtima eder ve müctemian düşmana pusu veya baskın yapabilirse de kasabalarda düşmana baskın yapmak mutlaka istizana mütevakkıftır.

18- Akıncı müfrezeleri kendi mıntakalarmda düşmanın bir hareketi görülürse bütün kuraya postalar vasıtasiyle ve köyden köye olmak şartiyle malûmat verdiği gibi müfrezeyi dahi haberdar eder.

19- Ordunun ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin askerîye siyasî muzafferiyetleri istihbar edilir edilmez derhal madde-i sabıkada bildirildiği veçhile kuraya ve civar müfrezelere bildirileceği gibi rapor da verilecektir.

20- Tesadüf edilecek ecnebîlere fevkalâde nezaket ve teshilât gösterilmesi vatanın menafi-i siyâsiyesindendir.

21- Namuslu ve aile-i Osmaniye'ye bilkuvve ve bilfiil fenalığı görülmemiş silâhsız anâsır-ı Hıristiyaniye'ye şimdilik ilişilmemesi ve icap ederse emniyet vesikası verilmesi münasiptir.

22- Kurada nezafete ve gübrelerin kaldırılarak temizlenmesine ve abtesthanesi olmayan evlere birer abdesthane yaptırılmasına fevkalade dikkat edilmek iktiza eder.

23- Ahalinin kasabalarda Hıristiyanlarla alış-veriş etmemesi için icap eden nesayihte bulunmak ve milletin kanını emen bazı muhtekirlerin köylüleri dolandırmasına müsaade etmemek ve herkesin malını pazarlarda satmasını temin eylemek iktisat ve servet-i milliye noktasından pek mühimdir.

24- Düğünlerde yapılan uzun boylu masrafları, rakı, şarap istimalini, kumar oynanmasını menetmek ve karı oynatılmasına müsaade etmemek ahlak-ı milliye noktasından fevkalade lazımdır.

25- Müfreze efradının adat ve evamir-i diniyeye riayetle namaz kılması lazımdır. Çünkü, dinine sadık olmayan, maneviyatı bozuk olan askerin muzafferiyeti meşkuktür.

26- Kumandan ve efradın rakı içmesi, kumar oynaması, milletin malına, ırzına tasallut etmesi katiyyen memnudur.

27- Kumandan ve müfreze efradının bazı ahlaksız kadınları taht-ı nikahına alması veya karı oynatması, kumandanın müsaadesi olmaksızın teehhüle ve bir

neferin bir müfrezeden diğerine firarında istizan etmeden kabulü kezalik memnudur.

Mevadd-ı müteferrika

28- Köprü tahrip kalıpları ve cephane tedariki biraz müşkül olduğundan bunların sarf ve istihlakinde fevkalade kıskanç davranılması ve bir fayda temin edilmedikçe bunlar sarfedilmeyerek düşmandan iğtinama gayret edilmelidir.

29- Müfrezeye dahil olan efrad ailelerinin iaşe vesair işleri ve kasabalarda mahalleleri tarafından temin edilmesine ve bunun düşman tarafından hissedilmemesine dikkat edilecektir.

30- Her bir müfreze kumandanı kendi mıntakasındaki zevat-ı mutebere vasıtasiyle civarında ve yakınındaki kasabalar eşraf-ı muteberesinden gerek düşman hakkında ve gerek usul-ü siyasiye ve askeriye hakkında malûmat derç ve sahife ve her nevi gazete celbine çalışacak ve mıntakası ve civar müfrezeleri bunlardan haberdar edilecektir.

31- Düşmanın müfrezelere yazdığı mektuplar bana gönderilecek ve istizan edilmeden cevap verilmeyeceği gibi dahilden çıkıp müfrezeye iltihak etmek isteyenler hakkında tahkikat icra ve tercüme-i halleri işar kılınarak keyfiyet istizan edilecektir.

32- Bir vaka olursa her zaman ve olmadığı takdirde her hafta ... vasıtasiyle rapor gönderilecektir.

Mevadd-ı cezaiye

33- Efradın, manga ve takım kumandanlarının cezası cürümlerinin derecesine göre olup doğrudan doğruya kumandan tarafından tatbik ve icra edilir. Her bir akıncı, amirinin emrine itaate mecburdur, itaat etmeyen birinci defasında nasihat, ikinci defasında tekdir, üçüncü defasında elinden silahı alınarak üç gün silahsız bırakılır. Tekerrür ederse ya terhis veya idam olunur. Binaenaleyh, akıncılara ceza beş nevidir:

(1) Nasihat etmek

(2) Tekdir eylemek

(3) Elinden silahı almak ve silahsız bırakmak

(4) Terhis etmek

(5) İdam etmektir.

34- İdamı, müfreze kumandanı, muavin ve katibin mütalaasını olarak ve bir zabıt varakası tutarak efradın huzurunda ve mahall-i cürümde bizzat icra eder. Muavin ve katibin idamını hafiyyen istizan ile icra edebilir. Mahalli-i müsademede firar veya düşman tarafına geçmek isteyenler bilaistizan idam edilir.

35- Müfreze kumandanlarının cezası da ikidir: Biri nasihat etmek, diğeri idam veya terhis eylemek; doğrudan doğruya müfreze kumandanlarına tarafımdan uzun boylu nasihat edilir. Isga etmezse bir defa da civar müfreze kumandanları icra-yı nasayihe memur edilir; yine ısga etmeyecek olursa kıdemli müfreze kumandanlarının ikisinin huzuriyle hakikaten muhakeme icra kılınarak netice-i muhakemede

bilahare zararı görülmeyecek bir şahsiyet olduğu anlaşılırsa terhis ve muayyen bir mahalde ikamete memur edilir. Ve muzir ve tehlikeli olursa hafiyyen idam edilir.

36- Efrad-ı ahaliye tatbik edilecek ceza da beş nevidir:

Evvela nasihat, saniyen tekdir ve darp etmek, salisen kulak ve burun kesmek, rabian malını müsadere ve hanesini ihrak etmek, hamisen de idam etmektir.

Akıncıların emrini ısga etmeyenlere evvela nasihat edilir ve tekerrür ederse ya tekdir veyahut darp edilir. Darp keyfiyeti: Bütün ahalinin huzurunda müfreze kumandanının emriyle efraddan biri tarafından icra edilir. Ve müfreze kumandanı tarafından cürmü ahaliye izah olunur. Sopanın adedi vücudunun tahammülüne göre müfreze kumandanı tarafından takdir edilirse de hiç bir zaman elli değneği tecavüz edemez: Ve sopanın kalınlığı bir parmak kalınlığından fazla olamaz.

37- Müfrezelerin gittiği istikameti ve geçtikleri mahalleri gösterenlerin birinci defa bir veya iki kulakları ile burunları kesilir, ikinci defasında malı müsadere ve hanesi ihrak, üçüncü defasında idam olunurlar. Bir veya iki kulağını veya burnunu veya hepsini birden kesmek müfreze kumandanının takdirine bırakılmıştır.

38- Düşmana arz-ı hizmetle düşmanın yanından ayrılmayanların veyahut silahının düşmana teslim ve arkadaşlarının silahlarını düşmana ihbar ve arkadaşını ızrar edenlerin emvali müsadere ve emlaki ihrak olunur. Müsadere olunan emval, müfrezenin ilbas, iaşe ve teçhizatına ve müfrezenin zararlarına sarfedilir. Bunun hesabı muntazaman tutulur. Bundan yalnız istihdam edilecek muhbir ve mutemetlere mükâfat verilir. Miktarı müfreze kumandanlarının takdirine bırakılmıştır.

39- Düşmana Türk ve Müslüman kadınlarını teslim ve ırzlarını payimal ettirenler, düşman askeriyle beraber hareket ve takibata çıkanlar, düşmana hafiyyen casusluk yapanlar, yaralı efradı düşmana haber veren ve müfrezelerin olduğu mahalli düşman askerine göstererek müfrezeleri baskına uğratanlar ve müfrezelere silah istimal edenler derhal idam edilir, idam keyfiyeti tutulacak zabıt varakası üzerine istizan ve civar köylerden lâakal bir köyün ihtiyar heyeti tarafından cürmü tesbit edilecektir. Hükm-i idam müfreze mıntakâsının en münasip mahallinde şaiben icra edilir. Yalnız icradan evvel abdest aldırıp tövbe ve istiğfar ettirmek ve vasiyetini dinlemek lazımdır, idamdan sonra göğsüne (dinine, milletine, vatanına hiyanet edenlerin cezası budur, ibret alın) fıkrası yazılarak talik olunacaktır.

40- İdam hususunda fevkalade ihtiyatla hareket etmek ve inceden inceye tahkikat yapmak ve bilhassa Türk unsuru hakkında himayekar bulunmak adalet ve milliyet iktizasındandır. Haksız olarak kimsenin incinmemesine ve bilhassa gavurcu damgasıyla lekelenmemesine dikkat edilmesini ve milletimizin bu gibi ahvalden tenzih olunmasını ve bu gayenin nazardan uzak tutulmamasını bütün kıymetli arkadaşlarımdan rica ederim.

H: Bu talimatın tatbikinden mütevellit mesuliyet bana aittir. 13 Teşrinevvel 337/20 Ekim 1921.

Akıncı Müfrezeleri Reisi
ve
Hükümeti-i Milliye Demirci Kaymakamı
İbrahim Ethem

Kaynakça

Herodotos, *Heredot Tarihi*, Müntekim Ökmen çevirisi, Remzi Kitapevi Birinci Baskı, 1973

Ergül, Teoman; *Mitolojide Manisa*, 2. Baskı, Kitap Atelyesi

Etienne de la Boetie, *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*, çev. Mehmet Ali Ağaoğulları, İmge Yayınevi, 2011

Ksenofon, *Anabasis/Onbinlerin Dönüşü*, çev. Tanju Gökçöl, 1985.

Foss, Clive, *Bizans ve Türk Dönemlerinde Sardis*, çev. Çiğdem Önal Emiroğlu, Salihli Belediye Başkanlığı Kültür Yayını, Ankara 2011

Ergül, Teoman, *Kurtuluş Savaşında Manisa*, 2. Baskı, Kebikeç Yayınları.

Niş/Söker, *Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruzda Takip Harekatı*, 1969

Bayar, Celal, *Ben de Yazdım*, 1976

TBMM Gizli Celse Zabıtları, İş Bankası Yayınları, C. I.

Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1967.

Safi, Polat, "Üç Tarz-ı Çete", *Kebikeç*, Sayı: 34

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direniş'ten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, TTK Yayını, 1989.

Eroğlu, Cengiz ve Murat Babuçoğlu, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Salihli*, 2011

Tepedelenlioğlu, "Cellat İbrahim Çavuşu Kim Öldürdü?", *Dün-Bugün-Yarın Dergisi.*

Apak, Rahmi, *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi*, II, 1965.

Öztürk, Ahmet Nural, *Katakekaumene (Yanık Yöre)*, İzmir, 1986.

Ambelas, Dimitri Timoleondos, *Yeni Onbinlerin İnişi*, Askeri Matbaa, 1943.

Öz: Kurtuluş Savaşı sırasında Yunan ilerleyişine karşı Manisa'da o güne kadar kanun dışı bir yaşam sürmüş olan efeler örgütlenmiş ve çete harbi teknikleriyle mücadele eden bu grupların Akıncılar Yasası adı altında belirli bir düzende tutulması sağlanmıştır.

Anahtar sözcükler: Kurtuluş Savaşı, Manisa, eşkıya, efe, çete, akıncı, Akıncılar Yasası.

Resisting Raiders during the Invasion of Greek Army in Aegean Region

Abstract: The bandits who had unlawful lives in Manisa region started guerrilla war against the invaders during the Independence War. These groups of bandits were tried to be kept regular by means of Law on Raiders.

Keywords: Independence War, Manisa, bandits, raiders, Law on Raiders

Micanoğlu'na Zeyldir

Hamdi ÖZDİŞ*

Konsolos raporlarının kaynak değeri ve önemi artık pek çok tarihçinin farkına vardığı bir gerçektir. Bu raporlar özgünlüğü ve içeriğinin zenginliğiyle artık tarih araştırmalarının vazgeçilmezlerinden olmuştur. *Kebikeç*'in geçen sayısındaki eşkıya Micanoğlu'yla ilgili çalışmada[1] bu raporların ne denli önemli olduğu okuyucunun dikkatinden kaçmamıştır. Micanoğlu meselesi bağlamında konsolosun raporları ve maden müdürünün çok sayıda mektubu olduğu daha önce belirtilmişti. Dolayısıyla olgusal malzemenin zenginliğini göstermek açısından buraya bir örnek koymak kaçınılmaz olmuştur. Elbette çok sayıda mektubun içerisinden bir tanesini örnek olarak seçmek kolay olmamıştır ve her birinin değeri ayrıdır. Aşağıda aslına da yer verdiğimiz İngiliz Trabzon Konsolosu Longworth'ten İstanbul'daki Büyükelçiliğe, Sir W. White'a hitaben yazılan rapor bu değeri göstermesi açısından bir örnek teşkil etmektedir.

Eşkıya Micanoğlu hakkında *Kebikeç*'in geçen sayısında çıkan yazımızdan sonra birkaç önemli noktanın eksiklikliği göze çarpmıştır. Göze çarpan eksikliklerden biri makalede kullanılan olgusal malzemeden örnek bir metnin yer almamasıydı. Burada yer verdiğimiz zeyl ile bu eksikliği gidermiş olacağız. Bu zeyle ek olarak maden müdürü Twelvetrees'in mektupları ve İngiliz konsolosun yazdığı raporlarla birlikte Micanoğlu meselesiyle doğrudan ilgili yirmi beşin üzerinde

* Düzce Üniversitesi Tarih Bölümü

1 Bkz. Hamdi Özdiş, "Efsaneler, Gerçekler ve Yerel Siyaset Pratiği: Eşkiya Micanoğlu Hüseyin", *Kebikeç* 34, (2012).

belgenin yanı sıra yedi tane de telgrafın olduğu belirtilmelidir. Longworth'ün özellikle 1885'ten itibaren eşkıyalıkla ilgili raporlar kaleme aldığını biliyoruz. Eşkıyalık bağlamında konsolosun yazdığı mektuplar bu sayıya dahil değildir. Daha sonraki tarihlerde de (1887 ve sonrası) bu minvalde raporlara devam edilmiştir. Longworth'ün devam eden bu raporlarında yine eşkıyalıktan bahsedilmekle birlikte Licese'deki madene dair çeşitli bilgiler 1890'lardaki raporlarda yer almaktadır. Bu raporlarda madenin yeni yönetiminden ve yönetimin yaşadığı sorunlardan söz edilmektedir.[2]

Son olarak aşağıda yer verdiğimiz rapordan hemen sonra eşkıya Micanoğlu'nun köylüler tarafından öldürüldüğü haberinin önce 5 Ağustos 1887, 6. P.M saatli telgrafla ve hemen akabinde 13 Ağustos 1887 tarihli raporla bildirildiğini belirtelim. Dolayısıyla burada yer verilen rapor Micanoğlu öldürülmeden hemen önce yazılan son rapordur ve bu yanıyla özellikle kayda değerdir. Anılan ve burada yer verdiğimiz bu rapor Longworth'ün el yazısından daha sonra daktilo edilerek Londra'ya gönderilen rapordur ve tasnifin başlığı "Private Copies of Confidential Despatches and Reports" şeklindedir (FO 524-25). Longworth'ün orjinal el yazısından oluşan rapor bir başka tasnifte yer almıştır. [3]

Trebizond, July 30. 1887.

Sir W. White Constantinople.

Efendim, ayın 20'sinde Y. E'ye şöyle bir tegraf gönderdim: "Eşkıya Micanoğlu Licese madeni yakınında yakalandı. Çete çökertildi". 22'sinde de sonucu olarak şunu bildirdim: "Micanoğlu yakalanmış olmasına rağmen kaçmasına izin verildi." Buna karşılık Y. E'den bana 25'inde şu soru geldi: "22'sindeki telgrafınıza dair. Bütün çete mi, yoksa lideri mi kaçtı?" Bu telgrafınıza hemen şöyle cevap verdim: "Sadece lideri kaçtı. Henüz Twelvetrees'ten detaylar gelmedi. Burada raporlar da koşullar gibi çok çelişkili."

Müsaadenizle Twelvetrees'ten bugün aldığım 25 tarihli Micanoğlu'nun yakalanması ve sözüm ona kaçışıyla ilgili bazı ayrıntılar veren mektubun bir kopyasını buraya koyuyorum. Yine müsaade ederseniz bu acımasız eşkıya lideri hakkında, günümüzdeki hassas koşullar çerçevesinde ilgiyle okunabileceğini düşündüğüm birkaç değerlendirme yapmaya da cesaret edeceğim.

1886'nın başlarında Giresunlu Molla Hüseyin Efendi askere çağrılmış ancak o eşkiyalığa yönelmiştir. Micanoğlu denilen kişi o zamandan beri çoğunlukla Giresun bölgesinde zararlı faaliyetlerini sürdürmüş, Dikbaş Mehmet, Ali Bayraktar ve Yeni Mehmed gibi bazı elemanlardan oluşan çetesiyle soyguncu grubuna dönüşmüşler, zamanla diğer dışlanmışlarla daha da güçlenmişler ve adam öldürme, kundaklama, çocuk kaçırma işlerini kendi istekleriyle ya da şeflerinin

---

[2] Bkz. "Mr Vivian to Consul Longworth" Trebizond, September 16, 1891, *FO 524/25*, s. 187-188 ve 229.

[3] Bkz. *FO 195/1584*, July 30, 1887.

emriyle yapmışlardır. Micanoğlu'nun çok iyi bir örgütçü olduğu görülmektedir[4]. Bir dizi yazışmayı elinde tutmuş, birkaç ajan görevlendirmiş, iyi memurlara korku salarken kötü memurlara düzenli olarak rüşvet vermiş, zenginleri soymuş, fakirlere yardım etmiş ve sadece memnun olmadığı köylerden haraç toplamıştır. Böylece gönüllü ya da gönülsüz pek çok kişinin onun kötülüklerine yardım etmesini, göz yummasını ve bölgede moral bozukluğunun ve yolsuzluğun yayılmasını sağlamıştır.

Geçen Nisan'ın ortalarında tek başına Micanoğlu Sivas vilayetinde bulunan Karahisar yakınlarındaki İngiliz madenin çalışmasını ciddi şekilde sekteye uğratmaya başladı. Micanoğlu, kendisini öldürtmeyi reddettikleri için Karahisar hapishanesinde işkence çeken iki kardeşi Mehmed ve Süleyman'ın serbest bırakılması için Twelvetrees'in nüfuzunu kullanması yönünde baskı yaptı, maden taşımacılığını durdurdu, madenin suyunu kesti. Twelvetrees, bu tehditleri gerektiği gibi red ederek boyun eğmemiş, bütün gelişmeleri konsolosluğa rapor etmiştir. Ben derhal Trabzon ve Sivas valileriyle irtibata geçtim ve onlara bu soyguncuların yok edilmesi için ne gerekiyorsa yapmalarını belirttim.

Sururi Efendi derhal buradan Giresun'a Binbaşı Avni Bey'i yolladı, Bekir Bey ve bazı jandarmalara sözlü emir vererek eşkıyaları ölü ya da diri yakalamadan dönmemelerini söyledi. Sırrı Paşa güven verici bir davranışla bana telgrafla yanıt verdi ve eşkıyaların Sivas sınırında olduklarını ve gerekli tedbirlerin alınacağını belirtti. Buna rağmen isteksizce yapılan bütün bu çabalar faydasız, boşuna. Bu nedenle Mayıs'ın başlarından itibaren madenleri koruyan adamların Martini ve Winchester tüfeklerle donatılması sağlandı. Bana verilen bilgiye göre Bâb-ı Âli hâlâ bu silahlı korumalar için izin vermedi. Aradan bir ay geçtikten sonra bile polisin gevşekliği, umursamazlığı çok açıktı, netice itibariyle Twelvetrees'i özel olarak korumak amacıyla 15 asker Licese'ye yollandı. Ancak bu askerler kısa sürede geri çekildi ki bunun üzerine benim vakt ü zamanında sırf arkadaşlığımızın hatırına çevresi eşkıyalardan temizleninceye dek küçük bir askerî birliğin madene yerleştirilmesine dair ricamı geri çevirmeyen IV. Ordu kumandanı Hidayet Paşa'ya telgraf çekmem gerekti.

Şu ana kadar Mr. Twelvetrees'in şahsına yönelik tehlike oldukça azalmıştır, fakat şirketin Micanoğlu'na dönük şikayeti madenin taşımacılığını engellemesinden dolayı hâlâ devam ediyor. İlginçtir ki Sivas Valisi'nin bu mesele için seferber ettiği güçlerden bağımsız olarak Giresun bölgesini tarayan 470 jandarma, 150 asker ve 40 ağır süvari bu belanın üstesinden gelememiştir. Üç arkadaşının Micanoğlu yakalanmadan ya da yaralanmadan öldürülmüş olmaları da aynı derecede ilginçtir. Baştan aşağı yanlış giden bir şeyler var. Son iki olay bu meselenin kökeninde yolsuzluk ya da ihmalkârlık olduğunu gösteriyor. Twelvetrees'in mektupları, yetkililerin bana gösterdiği belgeler ve diğer haber kaynakları belli gerçeklere işaret ediyorlar. Bunları şöyle özetleyebilirim.

---

[4] *Kebikeç*'in notu: Geçen sayıdaki Micanoğlu'yla ilgili çalışmamızda bu cümleyle bağlantılı olarak bir çeviri hatası yapmış ve aksini belirtmiştik. Düzeltir, özür dileriz.

10'nuncu günde Tirebolu'dan 50 mil uzaktaki Çakrak'ta jandarmalar ve üsteğmen Yunus Ağa komutasındaki köylüler eşkiyalara ilk kez saldırdı. Soygunculardan Ali Bayraktar ve Yeni Mehmed'in öldürüldüğü çatışmada Micanoğlu, jandarmalar tarafından kuşatılan bir binaya sığınmayı başardı. Ev sahibinin yaralanmasına rağmen Micanoğlu buradan kaçmayı başardı ve arkadaşı Dikbaş Mehmed'le birleşerek yönünü Licese'den 12 mil uzaktaki Karagöl Dağı'nda kamp kuran Türkmen şefi Kel Seyid ve Musa Bey'e çevirdi.

Türkmenler, Karahisar yetkililerinin koyduğu ödülü almak için 17. günde her ikisini de yakaladı. Beraberinde Giresun jandarmasından 10 adam bulunan Sarnık Ağa, bunu duyunca Micanoğlu'nun Türkmenlerin elinden almak için hemen oraya gitti. Dikbaş Mehmed'in ağaca bağlanmış ve iki kurşunla vurulmuş cesedini buldular. Onlara söylendiğine göre çoban kızın biri kelepçesinin anahtarını bir kap kaymak içinde gizlice verince Micanoğlu elbisesiz ve silahsız ve bir gözü olmadan kaçmıştı.

Meseleyi ana hatlarıyla anlatan ve bana ulaşan tutarlı raporlardan bazıları bunladır. Şimdi önemli bir gerçeğe geliyorum. Micanoğlu neden madene ya da Karahisar otoritelerine teslim edilmek yerine Giresun ya da Trabzon otoritelerine teslim edilmesi için Türkmenlere yalvardı? Bu sorunun yanlızca bir yanıtı olabilir. Bu vilayetteki üst düzey görevliler arasında suç ortaklığı vardır. Bu yolsuzluğun varlığı Vali Sururi Efendi, Jandarma Komutanı Binbaşı Hasan Bey ve diğer resmi görevlilerin bu acımasız eşkiya başıyla gizlice işbirliği yaptığına dair hali hazırdaki ağır şüpheyi daha da güçlendirmektedir.

Hizmetinizde olmaktan onur duyan

(İmza) H. Z. Longworth

(19)

(TELEGRAPHIC. 25.7.87. 10.P.M.)

British Ambassador.
Constantinople.

Only chief escaped. Particulars from Twelvetrees not yet received. Reports here as to circumstances very contradictory.

(Signed) Longworth.

(TELEGRAPHIC. 26.7.87. 2P.M.)

British Ambassador. Constantinople

Cypher N in possession.

(Signed) Longworth.

Trebizond, July 30. 1887.

Sir W. White. Constantinople.

Sir, On the 20th instant I wired to Y.E. as follows : " Brigand Mindjanoglou captured near Lidjessy mines. Band destroyed " And on the 22nd. thus :- "Mindjanoglou though seized was allowed to escape." The following query from Y.E. reached me on the 25th :- "Your telegram of the 22nd. Did whole band escape or only chief? " to which I replied at once "Only chief escaped. Particulars from Twelvetrees not yet received. Reports here as to circumstances very contradictory."

I beg now to inclose herewith copy of a letter of the 25th. instant which I have this day received from Mr. Twelvetrees giving some particulars as to Mindjanoglou's capture and alleged escape. I also beg to make here a few remarks about this notorious brigand chief, which at the present juncture will I dare say be read with some interest.

Early in the year Q1886 the Molla Hussien Effendi of Kerassond being called out as a conscript, evaded military service by taking to brigandage. Assuming the name of Mindjanoglou, he has ever since infested mostly the district of Kerassond with a sort of staff, composed of Bik-bash Mehmet, Ali Bairaktar, and Yeni-Mehmed, who formed

82

(20)

formed into bands of robbers strongly reinforced at times by outsiders and who robbed, killed, burnt & kidnapped at their own free will or rather in conformity with the orders of their chief. Mindjanoglou seems to have been no mean organizer. He kept up a series of correspondence, he employed a number of spies, he systematically terrorised the good while bribing the bad officials, he robbed the rich and relieved the poor and he levied blackmail only on such village communes as incurred his displeasure, so that willingly or unwillingly many connived with him in his misdeeds and helped to spread demoralization and corruption throughout the district.

In the middle of April last only did Mindjanoglou commence to interfere seriously with the working of the British mines at Lidjessy near Kara-Hissar, in the Sivas Vilayet. He demanded the Manager Mr. Twelvetrees to use his influence towards obtaining the release from the Karahissar prison of his two brothers Mehmed & Suleiman under pain on refusal of having him killed, stopping the transport of ore and cutting off the mine's water supply. Mr. Twelvetrees very properly declined to give way to these threats and reported the whole affair to this Consulate. I immediately put myself in communication with the Valis of Trebizond and Sivas, urging upon them more than ever the necessity of having these robbers exterminated. Sourouri Effendi despatched at once from here to Kerassond Major Avni Bey, Bekir Bey and some gendarmes with ordes given verbally not to return without capturing the brigands dead or alive. Sirri Pasha telegraphed to me back in a reassuring manner, hinting at the fact that brigandage was only rife beyond the borders of the Sivas Vilayet but that nevertheless precautionary measures would be taken. All these efforts however were unavailing so that the arming of the cavasses with martini and winchester rifles was secured for the mines early in May; a permission which I am informed has not yet been sanctioned by the Porte. A month later the laxity of the police was only too evident and consiquently a military guard of 15 soldiers was posted at Lidjessy for Mr. Twelvetrees personal protection. It was soon withdrawn however which necessitated

(21)

my telegraphing to Hidayet Pasha, the Commander-in Chief of the IV Army Corps, who out of friendship for me complied at once with my request of having a small detachment of troops stationed at the mine until the neighbourhood was rid of its brigands.

So far Mr. Twelvetrees own danger was considerably minimized, but the interests of the Company continue to suffer by Mindjanoglou's interdiction to the transport of ore. It is strange that the 470 gendarmes, 150 soldiers and 40 dragoons scouring the Kerassond district on this special service, irrespective of the forces put in motion by the Sivas Vali, should have been unable to cope with the evil. It is equally strange that Mindjanoglou's three companions should have met their death without he himself being killed, captured or wounded. There is something radically wrong somewhere. The last two incidents tend to show that either corruption or laxity is at the bottom of it all. Mr. Twelvetrees letters, the documents shown me by the Authorities, and other sources of information give certain facts of which the following is a summary.

On the 10th instant at Tchacrak some 50 miles from Tireboli, the bribands were attacked for the first time by a body of gendarmes & villagers under Lieutenant Younouz Agha. In the encounter the robbers Ali Bairaktar & Yeni-mehmed were killed, while Mindjanoglou managed to take refuge in a building blockaded by gendarmes. From thence he made good his escape though the owner of the house was taken wounded, He joined his companion Dik-Bash Mehmed and picked his way to the Turcoman chief Kel Seid and Moussa Bey, encamped at Kara-gheul Dagh some 12 miles from Lidjessy. There on the 17th inst- the Turcoman seized them both in order to secure the promised reward of the Kara-Hissar Authorities. Sarnik Agha with 10 men of the Kerassond district gendarmes, hearing of this proceeded at once to the sp spot to claim Mindjanolou from their hands . They found the body of Dik Bash Mehmed tied to a tree pierced through by two revolver shots and they were told that Mindjanolou had escaped without clothes without arms and without an eye, a shepherdess having secretly transmitted to him the key of his fetters in a bowl of sour cream.

84 (22)

Such are the non-conflicting outlines of the reports that have reached me . I now come to a significant fact. Why did Mindjanoglou entreat the Turcomans not to be delivered over to the mines or to the Kara-Hissar Authorities but to the Authorities of Kerassond or Trebizond.? There can be only one answer to the question. Complicity exists among the higher functionaries of this Vilayet and the fact of its existence tends to strengthen considerably the already grave suspicion that the Vali Sourouri Effendi, the Head of the Gendarmery Colonel Hassan Bey and other officials of the province aresecretly in in connivance with this notorious brigand chief.

I have &c. &c.

(Signed) H. Z. Longworth.

(TELEGRAPHIC. 5.8.87. 6.P.M.)

British. Ambassador. Constantinople

Mindjanolou kiled by some villagers of the Kara-Hissar district.

(Signed) Longworth.

Trebizond, August 13. 1887. No 21

Sir W. White. Constantinople.

Sir. With reference to my despatch of the 30th July last, I beg to state that on the 5th instant I telegraphed to Your Excellency as follows:. "Mindjanoglou killed by some villagers of the Kara-Hissar district."

I have now to report that the brigand chief Mindjanoglou met his death at the hands of the inhabitants of a pasturage known by the name of Ouzoun-Dereh on the confines of the Kara-Hissar and Kerassond districts,,some eight miles from the village of Gumbet in the Vilayet of Trebizond ; that his body was identified by Mr. Twelvetrees and his party, by the police and by the neighbouring villagers and on being taken to Kerassond by the Authorities and inhabitants of that town. Thus ends the chapter on Mindjanoglou's brigandage, preceded

Hangi Yörük? 16. Yüzyıl Batı Trakya'sında Yörüklüğün Halleri Üzerine Bazı Notlar*

Harun YENİ**

Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya yönelik ilk adımlarını takip eden nüfus kitleleri arasında yörüklerin önemli bir yer tuttuğu bilinen ve sıkça ifade edilen bir gerçektir.[1] Erken dönem kroniklerine referansla, ilk kaydını tuz yasağını delen Saruhan bölgesi yörüklerinin sürülmesiyle gördüğümüz Rumeli'ye yörük göçü, özellikle Edirne'nin alınması sonrasında tekrar üç kol istikametinde ilerleyen Osmanlı fetih sürecinin, bölgeye yerleşme noktasında tamamlayıcı unsurlarının en önemli ayaklarından birini oluşturmuştur. Yörüklerin fetih sürecinde oynadıkları bu rol literatürde gayet vurgulanan bir durum olmakla birlikte, özellikle malî-idarî kayıtların mevcut olduğu Osmanlı klasik dönemindeki konumları ve

---

* Bu yazı, "The Yörüks of Ottoman Western Thrace in the Sixteenth Century" başlıklı doktora tezimin belli bölümleri esas alınarak hazırlanmıştır: Harun Yeni, "The Yörüks of Ottoman Western Thrace in the Sixteenth Century" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İ.D. Bilkent Üniversitesi, 2013).

** harunyeni@gmail.com

[1] Bu konuda arşiv malzemesine dayalı ilk önemli çalışma M. Tayyip Gökbilgin'in III. Türk Tarih Kongresi'nde sunduğu ve sonrasında yayımlanan bildirisi olmakla birlikte, Ö. Lütfi Barkan'ın sürgün kavramı etrafında dizi halinde yayımladığı makalelerden ikincisi yörüklerin Rumeli'de demografik bir unsur olarak kullanımını daha etraflı ve sistematik incelemesi bakımından ilk ve en önemli referans çalışma olarak değerlendirilir. M. Tayyib Gökbilgin, "Rumeli'nin İskanında ve Türkleşmesinde Yürükler," *III. Türk Tarih Kongresi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1943; Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler" [2. bölüm], *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 13, (1952).

bununla bağlantılı olarak yaşam biçimleri hakkında bilinen ve yazılanlar o denli azdır.

Genel anlamda Osmanlı Rumelisi yörüklerinin sosyal bir topluluk olarak tanımlanmaları söz konusu olduğunda, eğilim onları genel bir göçebe veya konar-göçer kavramı içinde değerlendirmektir. Bu nedenle, Osmanlı klasik dönemi çerçevesinde, Batı Trakya yörüklerinin sosyo-ekonomik yapılarını malî-idarî kayıtlardaki varlıkları ve nitelikleri üzerinden tartışmaya açmak, bu eğilimin sorgulanması ve Osmanlı tarihi literatüründe "yörük" kavramıyla kastedilen ve bu yolla oluşturulan çağrışımların aslında gerçek durumu ifade noktasında nerede durduğunu anlamak açısından son derece önemlidir.

Bu konuyla ilgili olarak en başta ifade edilmesi gereken, söz konusu yörüklerin genel itibariyle "perâkende" bir nitelik taşımalarıdır. Yani, Anadolu coğrafyasında gördüğümüz geniş cemaat, boy, bölük ve aşiret organizasyonu altında büyük topluluklar halindeki yörük ve Türkmenler'in[2], Batı Trakya'da mevcut olmadığını görüyoruz. Elbette yine perâkende olarak bulunan yörük ve Türkmen gruplarının olduğu Anadolu yerleşimleri de söz konusudur. Ancak Anadolu'daki gibi büyük aşiret yapıları Rumeli'de yoktur. Rumeli'de yörük gruplarını yalnızca askerî-idarî bağlamda büyük teşkilatlar halinde görebiliriz; Tanrıdağı yörükleri, Vize yörükleri, Naldögen yörükleri gibi.[3] Yaşadıkları bölge üzerinden adlandırılmış olmaları, köken ve bağlarına dair iz taşımıyor olmaları aslında bu şekilde tanımlanmış – daha doğrusu askerî olarak teşkilatlandırılmış[4] - yörüklerin perâkende olduklarına dair bir başka işaret olarak da değerlendirilebilir. Rumeli'ye geçişle birlikte gittikleri yerler ve bazılarının da iktisadî faaliyetlerine göre adlandırılmaları,[5] bu perâkendeliğin bir sonucu, kendini yeniden tanımlamanın bir yansımasıdır. Batı Trakya'da yörüklere yer yer küçük ölçekli cemaatler halinde rastlanmakla birlikte, yörüklerin ekseriyetle yerleşim yeri eksenli ve onlarla entegre bir dağılım sergiledikleri gözlemlenir. Şüphesiz böylesine bir resmin ortaya çıkışında, Balkanlar'a geçişle birlikte bölgenin Türkleştirilme-İslamlaştırılma sürecinde, gönüllü ya da gönülsüz oynadıkları rolün payı büyük olsa gerektir. Uç bölgelerine gönderilmiş bu yörüklerin böylesine bir görüntüye

[2] Yörük ve Türkmen kavramlarının tanım ve farklılıkları ayrı ve önemli bir tartışma konusudur; literatürdeki neredeyse tüm çalışmalarda bu noktaya değinilmiştir.

[3] Bu yörük gruplarının adlandırılmasında kökenlerine dair izler bulunduğuna dair görüşler de mevcuttur; örnek olarak bkz. M. Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlarından, İstanbul: Osman Yalçın Matbaası, 1957, 27-28.

[4] Rumeli yörüklerinin askerî teşkilatıyla ilgili olarak bkz., Yeni, "The Yörüks of Ottoman Western Thrace...", 152-212.

[5] İsenbike [Togan] Arıcanlı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yörük ve Aşiret Ayırımı," *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi* 7, (1979): 29. Arıcanlı, bu tespiti Anadolu'daki yörükler için yapmakla birlikte, tam olarak bunu kendini yeniden tanımlama olarak ifade etmez; yörük-aşiret ayrımını ortaya koyarken yörük cemaatlerinin adlandırılmasında genel bir eğilim olarak böyle bir durumun varlığından söz eder: "Diğer taraftan dikkati çeken husus, Yörük cemaatlerinin tarihi boy isimleri yerine yeni isimler taşımaları, bu yeni isimlerin de ya bir iktisadi faaliyet etrafında birleşmeğe veya bir şahıs etrafında toplanmağa delalet etmeleridir."

sahip olmalarıyla, Selçuklu'nun Anadolu uçlarına gönderdiği yörük ve Türkmenler'in bunun neticesinde dağılmaları ve küçük gruplar haline gelmeleri[6] arasında net bir paralellik söz konusudur. Buradan hareketle, bölgedeki yörüklerin niçin dağınık ve aşiret yapısından uzak bir yapı sergiledikleri anlaşılabilir. Batı Trakya yörüklerinin bu perâkendelikleri zamanla farklı boyutlara taşınmış, sosyal bir topluluk olarak yaşam biçimleri yukarıda ifade edildiği gibi daha çok yerleşim yerleri ekseninde şekillenmiştir.

Bu durum, on altıncı yüzyıl tahrirlerinde farklı kayıt biçimleriyle karşımıza çıkmaktadır. Yörüklerin bir kısmı özel adı olan küçük cemaatler halinde iken bazısı yine cemaatler halinde ancak bir köye entegre olarak kayıtlıdır. Belli bir adı olmayan grupların cemaat kavramı altında yazılmış olması, öyle görünüyor ki, tamamen idârî bir kavram bağlamında cemaat olarak addedilmiş olduklarına işaret eder. Bu tür kayıtlardan başka, köyün ahâlisi içinde yazılıp üzerine "yörük" notu düşülmüş olanları da yörüklerin perâkende doğasını oldukça net olarak ortaya koyar. Başlı başına yörüklerden oluşan köyler ise belki de en dikkat çeken yörük kayıtlarıdır. Yörüklerin yaşam biçimlerini ifade eden ve devlet kayıtlarında *konar-göçer* kavramı etrafında tanımını bulan yarı-göçebelik her ne kadar bir tür yerleşimin varlığını ifade etse de, yörük köyleri diye sınıflandırabileceğimiz bu kategorideki yörüklerin yaşam tarzlarının – demografik ve iktisadî bağlamda – yerleşik köylülerin yaşam tarzlarından genel itibariyle farklı olmaması, yörüklüğün dönüşümü ve kavramın içeriğinin çeşitliliğini yeterince ortaya koymaktadır. Daha net bir ifadeyle, on altıncı yüzyıl Osmanlı Batı Trakyası için yörük kavramının doğası, yaşayış biçimi bakımından çeşitlilik taşır. Her ne kadar söz konusu sosyal toplulukların tamamına yörük dense de, bu kavramın karşılığı yaşam biçimi noktasında her grup için aynı değildir. Resmî kayıtların, kaydedilme biçimleri ve belli detaylar üzerinden işaret ettiği bu durumun keskin hatları olan sınıflandırmalar olmadığı gerçeğini de ifade etmek gerekir. Yörük kavramının basitçe tek bir yarı-göçebe topluluk ifadesi olmadığını söylerken, ortaya çıkan farklılıkları da genel geçer bir sınıflandırma haline getirmemek önemlidir.

Batı Trakya hattının başlıca kazâları olan Gümülcine, Yenice-i Karasu ve Drama'daki yörük köylerinden bazı örneklerin detaylandırılması, resmi daha net bir hale getirecektir.

Drama'daki Kırlı mezraası on altıncı yüzyılın ilk tahririnde –1519 tarihli icmâl kayıtta- herhangi bir nüfusun mevcut olmadığı bir "tarımsal rezerv alanı"dır.[7] Sonraki dönemlerde düşülen notlardan, buranın Edirnecik köyünün arazisi olduğunu öğreniyoruz. 1519 ve 1529 tarihlerinde herhangi bir yörük nüfusunun kayıtlı olmadığı mezraada 1529'da *reâyâ*dan 1 *çift* ve 1 *bennâk* vardır.[8] 1568'de ise tamamen yörüklerden oluşan 32 bennâk ve 82 mücerred kaydı görünür. Bu durumdan mezraadaki 2 *reâyâ* hânesinin Edirnecik köyüne gitmiş

[6] Arıcanlı: 31. Arıcanlı, Anadolu'daki perâkende yörüklerin bu durumlarının kökenini böyle açıklarken Rumeli'deki perâkendelik arasındaki bu paralelliği atlamış görünmektedir.
[7] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu Tahrir defteri (buradan itibaren BOA. TT.d.) 70, f. 45.
[8] BOA. TT.d. 374, f. 112a-112b.

olabileceği yönünde bir spekülasyon yapılabilir. Bir değerlendirme noktası olarak mezraadan vergi olarak alınan tarımsal üretim kalemlerine bakıldığında, 1529 ile 1568 kayıtları arasında *resm-i alef* dışındaki -özellikle tahıl üretimi üzerinden alınan- öşürlerde anlamlı bir değişiklik olmadığı görülüyor; bazısında öşür miktarı ve dolayısıyla üretim miktarı azalırken bazılarında artıyor. Küçük meblağların söz konusu olduğu *öşr-i mercimek*, *öşr-i burçak*, *resm-i belût*, *öşr-i güvâre* gibi kalemlerde ise genel bir azalma söz konusu. Bu noktadan bakıldığında 1529 ile 1568 yılları arasında Kırlı'nın demografik yapısındaki değişimin tarımsal üretim açısından birebir karşılığının olmadığı anlaşılıyor.[9] Buradaki mevcut üretimin, Edirnecik köyü sakinleri tarafından tarımsal üretim alanı olarak kullanılmaya devam ettiği sonucunu çıkarmak mümkündür. Mezraayı bir yerleşim yeri haline getiren kayıtlı yörük nüfusunun da burayı geçici bir yerleşim olarak kullanmış olma ihtimali beliriyor. Ayrıca, söz konusu yörük nüfusu içinde 4 *bennâk* ve 5 *mücerred*den müteşekkil ayrı bir cemaat-i Dızmıklı'nın da varlığı, söz konusu yörük grubunun yaşam tarzları noktasında bir fikir verir. Ondokuzuncu yüzyıl sonu-yirminci yüzyıl başındaki haritalarda bu mezraa ve cemaatin isimlerini görebiliyor olmak, bu yerleşimin süreklilik gösteren bir geçici yerleşim mahalli olduğu sonucunu verir.

Yenice-i Karasu'daki örnekler, yörüklerin tarımsal üretim noktasındaki farklılıklarını ortaya koyması açısından çeşitli bir yapı sunar.[10] Karaca Bazarlu köyü, tarımsal üretim odaklı bir yörük köyüdür. 1568 tahririnde[11] 12 çift ve 3 mücerredin bulunduğu bu köyün hâsılında 150 kile kendüm, 70 kile cev, 50 kile çavdar, 70 kile alef, ve 46 akçe ederinde penbe öşrü alındığı kayıtlıdır. Tamamen tarımsal üretim kalemlerinin bulunduğunu gördüğümüz bu resim, pamuk öşrüyle, erken modern dönemdeki yörüklerin sanayi bitkisi üretimini de yansıtır. Gümülcine'deki yörüklerin yoğun olarak bulunduğu köylerde de pamuk üretimini onların varlığının açık bir izi olarak gözlemliyoruz. Bu üretim durumu, bu yörük köyünün hayvancılıkla -ekonomik üretim ve bununla bağlantılı olarak yaşam tarzı anlamında- ilgilerinin olmadığı sonucunu verir.

1568 tahririne kadar kayıtlarda olmayan Dokuzlu, "*hâric-ez-defter*" – buradaki bağlamıyla ilk defa kaydedilen - bir köydür.[12] Coğrafî olarak önceki kayıtların tamamında bulunan Ömer köyünün yanında yer alan Dokuzlu'nun mevcut olmasına rağmen kaydedilmemiş olma ihtimali bu nedenle düşüktür. Yani Dokuzlu 1530-1568 arası bir dönemde kurulmuş olmalıdır. 9 *çift* sahibi *hâne*nin ve 7 *mücerred*in olduğu bu kayıtta, köylerle birlikte yazılan entegre yörük grupları gibi yörüklerin *resm-i çift* olarak on ikişer akçe ödeyecekleri belirtilmiştir. Zirâ bu ifade, yine dönemin kanunnâmelerinde aynı şekilde ifade edilir. Ne var ki, köyün

---

[9] Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyud-i Kadime Arşivi, Tapu Tahrir defteri (buradan itibaren TKGM. KKA. TT.d.) 194, f. 229a-230a.

[10] Yenice-i Karasu ve Gümülcine kazâlarının 1529 tarihli tahrirlerinin yalnızca icmâl olanında kayıtları mevcuttur ve bu durum yapılabilecek analizleri kesinleştirme/kuvvetlendirme noktasında dezavantaj oluşturur.

[11] Köyün önceki tahrirlerinin takip edilebilir olmadığını belirtmek gerekiyor.

[12] TKGM. KKA. TT.d. 187, f. 91b.

vergi *hâsıl*ında yörüklerin her *çift*i için 22 akçe alındığı kayıtlıdır. *Reâyâ* statüsünde uygulanan bu matrah bizi aslında bu yörüklerin fiilen standart köylü durumunda oldukları gibi bir neticeye götürebilir. Bu yargı elbette kesin değildir. Bununla birlikte Osmanlı Rumelisi'ndeki yörüklerin potansiyel olarak, bir tür geri hizmet birliği işlevi gören askerî yörük teşkilâtının yedeği oldukları gerçeği,[13] burada kayıtlı yörüklerin fiilen *reâyâ* olmalarına karşın hâlâ *yörük* olarak kaydedilmelerinin nedeni olabilir. Yani, askerî teşkilâta ihtiyaç duyulduğunda dahil edilebilmek için yörük şeklinde kaydedilmiş olmaları yüksek bir ihtimaldir. Hâsıl kısmında da yalnızca hububât kaleminin olması, bu ihtimali güçlendirir.

Yine Yenice-i Karasu'daki Turhallu'da ise daha farklı bir süreç yaşanmıştır. Bu köyde kayıtlı vergi mükellefi olarak 1519'da statüsü belli olmayan 2 hâne,[14] 1529'da 5 yörük hânesi,[15] 1568'de ise normal reâyâ olarak kaydedilmiş 4 çift, 1 bennâk, ve 2 mücerred kayıtlıdır.[16] 1519'daki statüsü belirsiz mükelleflerin, 1529'daki statülerine bakarak ve kayıtlar arasındaki zaman aralığının kısalığını göz önüne alarak yörük hâneleri olma ihtimalleri daha yüksektir diyebiliriz. 1568 kaydındaki statülerinden ise bunların 1529-68 arası dönemde normal reayâ haline geldiklerini görüyoruz. Bu bağlamda, Turhallu'daki durum açık bir yerleşikleşme sürecine işaret eder. Yukarıdaki farklı örneklerden hareketle, burada gerçekleşen sürecin zirâîleşmeyle [*agrarianization*] başlayıp yerleşikleşmeye doğru evrilmiş bir süreç olduğu sonucuna varılabilir. Hâsıl kaydının toplam meblağındaki ciddi artış, yine aynı yönde bir algı oluşturur. 1529'da 405 akçe vergi kayıtlıyken, 1568'de bu miktar tam 3000 akçedir. 180 kilelik kendüm ve diğer tahıllarda yaklaşık ortalama 50 kilelik öşür alınması, tahıl üretiminin marjinal üretimin çok ötesinde olduğunu gösterir. 1568'deki bu mükelleflerin, yörük kökenli olduklarına dair bir başka dayanak noktası, bölgedeki yörük yerleşimlerinde çoğunluk itibariyle mevcut olan pamuk üretimidir.

Gümülcine'deki yörük köylerine bakıldığında da farklı kompozisyonlar görülür. Çakırlar köyü, yörüklerin on altıncı yüzyıl boyunca bölgedeki hareketliliklerinin bir örneği olarak göze çarpar. 1519'da bir mezraa olan Çakırlar, 1529'da sâkinleri yörüklerden oluşan bir köydür.[17] 1568'deki "*sâbıkân mezraâ olub sonra yörük tâifesi gelüb mütemekkinler olub*"[18] notunun, mevcut olmayan 1529 mufassal tahririnden kopyalanmış olma ihtimali gayet yüksektir. Köyün hâsıl kaydı, buradaki yörüklerin net olarak tarımsal üretim üzerinden hayatlarını kazandıklarını söyleyebilecek kadar ciddi üretim miktarları içermez. Bununla birlikte mezraaya gelip yerleşmeleri, hareketliliklerinin daha sınırlı bir boyuta dönüştüğünü gös-

---

[13] Literatürde Rumeli yörüklerinin tamamı bu askerî teşkilatın parçası olarak geçmektedir ve bu teşkilatın bir tür yoklama defteri olan *defter-i yörükân*ın da söz konusu bölgelerdeki yörük nüfusunu tam olarak yansıttığı şeklinde yanlış bir algı söz konusudur.

[14] BOA. TT.d. 70, f. 41.

[15] BOA. TT.d. 167, f. 24.

[16] TKGM. KKA. TT.d. 187, f. 89b.

[17] BOA. TT.d. 167, f. 9.

[18] TKGM. KKA. TT.d. 187, f. 125a.

termesi açısından önemlidir. Ayrıca, diğer bazı örneklerle birlikte değerlendirildiğinde bölgedeki yörüklüğün çeşitliliğini ve yerleşik hayatla iç içeliğini vurgular.

Koca Ömerlü ve Bayatlı köylerindeki durum, Çakırlar'daki durumu bir adım öteye taşır. 1529'da her iki köyde de birkaç yerleşik köylü kayıtlıdır ve çoğunluk itibariyle yörükler vardır.[19] 1568'e gelindiğinde her iki köyün neredeyse tamamı normal reâyâya dönüşmüştür.[20] Koca Ömerlü'de birkaç mükellefin üzerinde "yörük" veya "eşküncü/yamak" notları düşülmüştür. Fakat hâsıl kaydında bu kişilerin de *resm-i raiyyeti* tam meblağ üzerinden, yani 22 akçe olarak, ödediklerini görüyoruz. Bu durum, bu köylerdeki yörüklerin yerleşik hale gelerek normal reâyâ statüsüne geçtiklerinin net bir işaretidir. Yalnızca birkaçının bu şekilde yazılmış olması, askerî organizasyonla olan doğrudan ilişkileri dolayısıyladır.

Kara Mihal, Sevindiklü ve Ereselli köylerinin 1568'deki tarımsal üretim görüntüleri,[21] yörüklerin esas geçim yolu olarak tarımsal üretimde bulundukları yörük köyü kategorisi örnekleri arasındadır ve köydekilerin zaman içinde yörük olarak kalmalarına karşın yörüklüklerinin yaşam biçimlerinden ziyade kültürel bir iz olduğu izlenimi veren örneklerdir. Bu tarihte ortalama 26 çift ve 15 mücerredin kayıtlı olduğu bu köylerde, köy başına ortalama 140 kile kendüm, 50 kile cev, 30 kile alef öşrü alınması tahıl üretiminin boyutunu göstermesi açısından önemlidir. Yörük yoğunluğu olan köylerin alamet-i farikâlarından olan pamuk üretimi, ortalama 185 akçe olan öşr-i penbe ile karşımıza çıkar. Kara Mihal ve Ereselli'den alınan resm-i ağıllar (400 akçe ve 130 akçe), hayvancılığın da bir taraftan devam ettiğine işaret eder.

On altıncı yüzyıl Osmanlı Batı Trakyası'ndaki bu örnekler çoğaltılabilir. Burada yalnızca yörük köyleri üzerinden yapılan incelemenin, yukarıda bahsedilen diğer farklı kayıt biçimleri üzerinden de ele alınması mümkündür. Netice itibariyle bu yerleşimler ve diğer kayıtlar, Rumeli yörüklerinin yerleşik hayatla yarı-göçebelik arasında birden fazla noktada durduklarına işaret eder. Bu nedenle tarihsel bağlamda yörük kavramı ve yörüklerle ilgili yapılacak değerlendirmelerin, çeşitliliğinin farkındalığını taşıyarak yapılması daha sağlıklı sonuçlar verecektir.

[19] Koca Ömerlü'de 12 yörük hânesi, 1 köylü hânesi; Bayatlı'da 15 yörük hânesi, 3 köylü hânesi ile 1 mücerred. BOA. TT.d. 167, ff. 9-10.

[20] TKGM. KKA. TT.d. 187, f. 114a ve f. 118a.

[21] TKGM. KKA. TT.d. 187, f. 122a, f. 127b, f. 140b.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu Tahrir defteri no. 70, 167, 374.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyud-i Kadime Arşivi, Tapu Tahrir defteri no. 194, 187.

Kitap ve Makaleler

Arıcanlı [Togan], İsenbike, (1979), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yörük ve Aşiret Ayırımı," *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi* 7, 27-34.

Barkan, Ömer Lütfi, (1952), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler" [2. bölüm], *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası,* Sayı 13, 56-79.

Gökbilgin, M. Tayyib, (1943), "Rumeli'nin İskânında ve Türkleşmesinde Yürükler", *III. Türk Tarih Kongresi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Gökbilgin, M. Tayyib, (1957), *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul: Osman Yalçın Matbaası.

Yeni, Harun, (2013), "The Yörüks of Ottoman Western Thrace in the sixteenth century", Yayımlanmamış doktora tezi, İ.D. Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal BilimlerEnstitüsü.

Öz: Bu yazı esas olarak Osmanlı klasik dönemi bağlamında Rumeli Yörüklerinin durumunu sorgulamayı amaçlıyor. Bir topluluk olarak Yörüklerin yaşam biçimlerindeki çeşitliliği onaltıncı yüzyıl Batı Trakyası'ndaki Yörük köyleri örnekleri üzerinden ortaya koyarak tek tip bir yörüklüğün söz konusu olmadığını, statü ve sosyo-ekonomik konumları itibariyle kendi aralarında da farklılaştıklarını ileri sürüyor.

Anahtar sözcükler: Yörük, konar-göçer, Batı Trakya, Osmanlı Devleti, Gümülcine, Yenice-i Karasu, Drama.

Which *Yörük*s? Some Notes on the Conditions of Turcomans in 16th Century Ottoman Western Trace

Abstract: This paper aims to question the nature of Rumelian *Yörük*s within the context of Ottoman classical age. Exhibiting some cases of *Yörük*s' ways of life through the examples of their villages in the sixteenth century western Thrace, it argues that the *Yörük*s display large varieties among themselves in terms of both their status and socio-economic conditions.

Keywords: *Yörük*, nomads, western Thrace, Ottoman state, Gümülcine, Yenice-i Karasu, Drama.

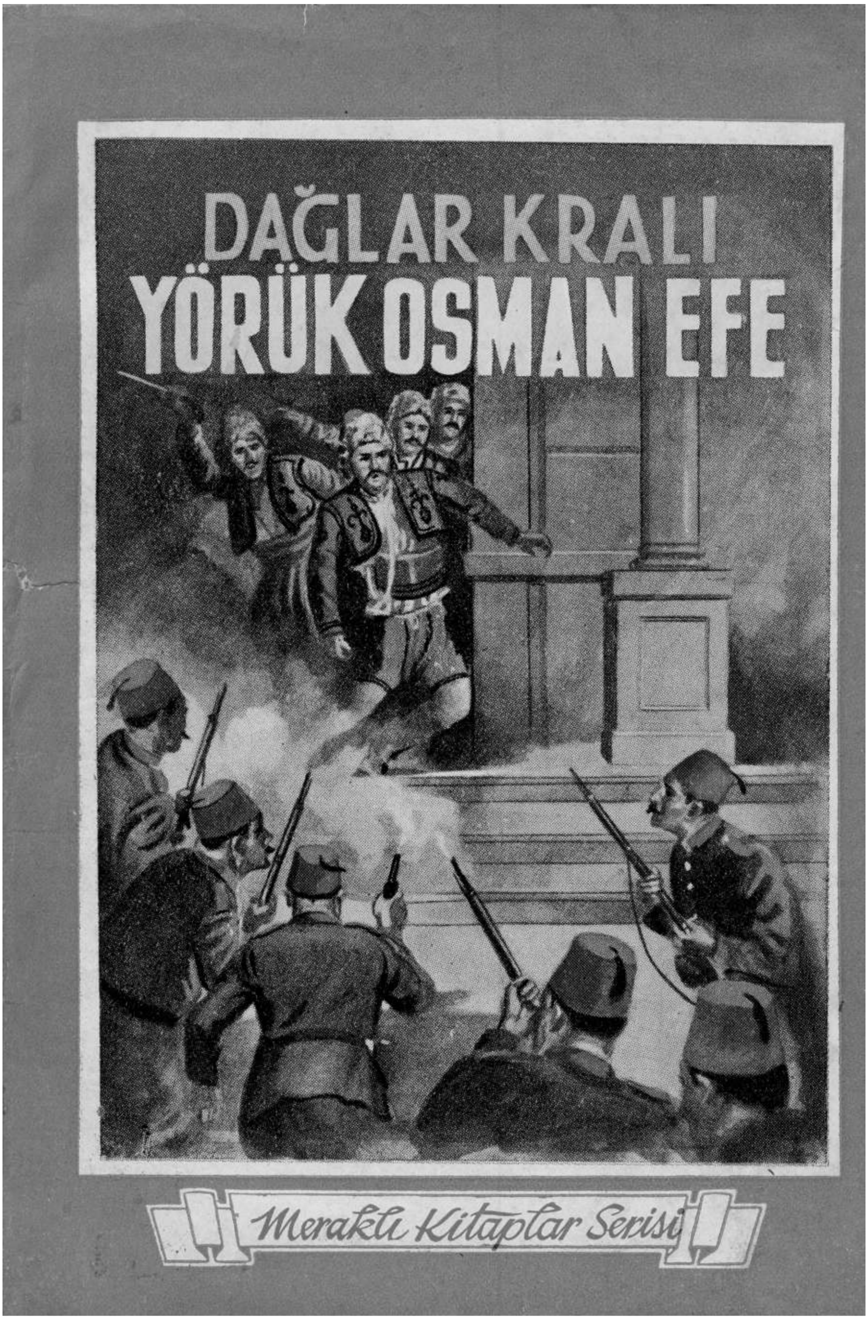
DAĞLAR KRALI
YÖRÜK OSMAN EFE
Meraklı Kitaplar Serisi

Kars Vilayetine Ermeni Göçü (1878-1914)

Candan BADEM*

I. Giriş

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonucunda Rusya Kafkas cephesinde Osmanlı devletinden Batum, Kars ve Çıldır sancaklarını (elviye-i selase, üç sancak) savaş tazminatının bir kısmına karşılık olarak aldı. Bu üç sancaktan Erzurum vilayetine bağlı olan son ikisi Rus yönetimince birleştirilerek Kars vilayeti adı altında bir askerî vilayet (*oblast*) oluşturuldu. Batum sancağı da Batum oblastına dönüştürüldü. Bu makalede geçen "Kars vilayeti" terimi, 1917'ye değin Rusya imparatorluğu yönetiminde kalan bu yeni Kars "oblast"ına işaret etmektedir. O zamanki Kars vilayeti bugünkü Erzurum ilinin Oltu, Olur ve Şenkaya ilçeleri ile bugünkü Kars ve Ardahan illerini içeriyordu. Rusya imparatorluğunda genel yasaların geçerli olduğu illere guberniya, yeni fethedilmiş ve özel yasalara tâbi illere ise oblast adı veriliyordu.[1] Makale ele alınan dönem içinde Osmanlı devletinden Kars vilayetine Ermenilerin göçlerini ve Rusya'nın Kars vilayetinde Ermenilere yönelik iskân politikasını çarlık ve Osmanlı arşivlerinden belgeler ışığında incelemektedir. Bu makale konuya ilişkin Türkçe bilimsel literatürde yaygın olan kanının aksine Rus emperyalizminin burada ele alınan dönemde Kars vilayeti nüfusu içinde Ermenilerin ağırlık kazanmasını kesinlikle istememiş ol-

* Tunceli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. candanbadem@tunceli.edu.tr

1 Bkz. Candan Badem, *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti*, İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık, 2010. Bu makale adı geçen kitabımdaki bazı malzemeyi ve ilk kez burada kullanılan yayımlanmamış yeni belgeleri içermektedir.

duğunu ve Ermeni milliyetçi hareketine destek vermemiş olduğunu savunmaktadır.

II. Savaştan Sonra: Göç ve İskan

Rusya ve Babıali arasında 8 Şubat 1879 tarihinde imzalanan İstanbul kat'i muahedesine göre Rusya'ya terk olunan mahaller ahalisi antlaşma tarihinden itibaren üç yıl içinde emlaklerini satıp Osmanlı devletine göç edebilecekti. Aynı şekilde Osmanlı devletinden Rus ordusunun arkasından Rusya'ya gitmek isteyenlere de engel olunmayacaktı.[2] Nitekim üç yıl içinde Kars vilayetinden resmi kayıtlara göre 110 bin küsur Müslüman Anadolu'ya göç etti. Rus yönetimi onların boşalttığı yerlere ilk tercih olarak tahmin edilebileceği gibi Rus nüfusu yerleştirmek istiyordu. Ancak Kars'a yerleşmek isteyecek Rusların sayısı çok değildi. Nitekim gelen Rusların çoğu da Rus devletinin ve Ortodoks kilisesinin mezhep olarak güvenilmez bulduğu heterodoks Ruslar (Duhoborlar, Malakanlar ve ötekiler) idi. Rus idaresinin yörenin iskânı için Ruslardan sonra tercih edeceği nüfus Ortodoks Rumlar ve çoğu Gregoryen olan Ermeniler idi.[3]

3 Mart 1878 tarihinde Ayastefanos Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Erzurum'da bulunan Ermeni asıllı General Mihail Tarieloviç Loris-Melikov, Rus Kafkas ordusu başkomutanı ve Kafkasya genel valisi Mareşal Büyük Knez (Grandük) Mihail Nikolayeviç'e gönderdiği 19 Mart 1878 tarihli raporunda şöyle diyordu:

> Erzurum ve çevresindeki Hristiyanlar buraların tekrar Osmanlıya verileceği düşüncesiyle korkuyorlar. Son on gündür Pasin, Hınıs, Muş ve Van'dan Hristiyan ahalinin (çoğu Ermeni olan) delegasyonları bana gelerek Kürtlerin soygun ve katliamlarını şikayet ediyorlar ve Rusya'ya göçmek istediklerini bildiriyorlar. Ancak sizden bu konuda bir talimat almadığım için ne cevap vereceğimi bilemiyorum. 1828 savaşında olduğu gibi bir ya da iki yıllık bir süre olmalı ki isteyen göçebilsin. Yeniden ilhak ettiğimiz bölgede 100 binden fazla göçebe Kürt, Karapapak ve bizim dağlı muhacirler var. Yalnızca tarımla uğraşmaktan değil, aynı zamanda her türlü düzenli emekten de nefret eden bu unsur güvenilir değildir: Sınırlarımız dahilinde kalarak sadece sonu gelmez soygunlar vadediyor, bu unsur bizim Müslüman vilayetlerimizden gelecek her türlü harekete yataklık edecektir ve bölgenin normal ekonomik gelişmesini durgunluğa mahkum

2 Antlaşma metni için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul (bundan sonra kısaca BOA), İ. MMS. 60/2855-1. Ayrıca bkz. Prof. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, cilt 1, Ankara: TTK, 1953. Erim'in metninde hatalar vardır. Örneğin "ülkeler" sözcüğünü yanlış olarak "ilkâlar" şeklinde okumuştur.

3 Bkz. Badem, *agy*, Bölüm 3.

edecektir... Ele geçirdiğimiz topraklara Duhoborları, Malakanları, Ermenileri ve Rumları yerleştirebiliriz.[4]

III. İstanbul Ermeni Patriğinin Doğu Anadolu'ya Gönderdiği Keşişler

Bilindiği gibi 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşması ile Bayezid sancağı Osmanlılara geri verilirken Batum, Çıldır (Ardahan) ve Kars sancakları Ruslara bırakıldı. Antlaşmanın imzalanmasından bir hafta sonra Erzurum'daki Rus komutanı ve Erzurum oblastı askeri valisi Tuğgeneral Duhovskoy, Rusya'nın Anadolu'da işgal ettiği yerlerin genel valisi olan General Lazarev'e, (Kars'a) gönderdiği ve "gizli" işaretli 20 Temmuz 1878 tarihli mektubunda şöyle yazıyordu:

> Bu yıl Mayıs başında İstanbul Ermeni Patriği Ermenistan'a üç keşiş gönderdi. Bunlardan Vahan, Trabzon, Erzincan, Tercan, Erzurum yoluyla 19 Temmuz'da bana geldi. Öteki ikisi de Sivas, Harput, Van ve Muş'a gitmişler. Bu sırada Babıali'de Avrupa kongresinin gerçekleşmeyeceği ve savaşın İngiltere'nin desteğinde süreceğinden emindiler. Ermeniler de bu durumda Dersim Kürtleri ile birlikte Türklere karşı isyan etmeyi ve Bulgaristan için düşünülen türde bir hak elde etmeyi planlıyorlardı. Dersim Kürtleri ile görüşmek ve bilgi toplamak için üç kişi gönderildi.
>
> Vahan'ın dediğine göre Tercan, Kiğı, Harput, Dersim ve çevresindeki Ermeni nüfus silahlı bir ayaklanmaya hazır. Ayaklanmanın başarı şansı da yüksek. Vahan bana her şeyi açmadı. Buradaki piskopos dahil resmi Ermeni yetkililerden bile gizli tutuyorlar. Çünkü bunların komployu Türklere ihbar edebileceklerini düşünüyorlar. ..Vahan benden Berlin kongresinin nasıl gittiğini ve onların ne yapması gerektiğini sordu. Ben ona kongrenin barışla bittiği haberini verdim ve dedim ki şimdi onların her türlü hevesleri için uygun bir zaman değildir, Ermeniler ve Dersimlilere düşen sakin bir şekilde oturmak ve kongrenin bu bölgenin yönetimine ilişkin vadettiği reformları beklemektir.
>
> Bulgarlar, Sırplar, Karadağlılar ve Bosna-Herseklilerin başarıları ve Dersim Kürtlerinin cesurca destek vaatleri genç Ermenileri ateşlemiş görünüyor. Keşişleri Ermenistan'a gönderirken Patrik resmi olarak bunların Ermenileri sükunete davet etmek ve Rusya'ya göç etmekten vazgeçirmek için gönderildiklerini açıklamış. Vahan'a göre bizim elimizdeki bölgelere komşu yerlerdeki Ermeniler ekinlerini ekmişler, sakince reformları bekliyorlarmış. Ancak Rus ordusu çekilirse kendiliğinden bir hareket başlayabilirmiş. Ermeniler Türk reformlarına güvenmiyorlar ve Rus idaresindekilere imreniyorlarmış.

---

4 Sakartvelos Tsentraluri Saistorio Arkivi (Gürcistan Merkez Tarih Arşivi, Tiflis, bundan sonra kısaca STsSA). f. 545, op. 1, d. 1663, l. 7. Burada ve bütün makalede Rumi tarihler Miladi tarihe çevrilmiştir. Ruşçadan Türkçeye çeviriler bana aittir.

> Ben de kendisine, (bana verilen talimata uygun olarak), burada halka sürekli anlattığım şeyi söyledim, yani bizim planlarımızda kesinlikle halkı göç ettirmek olmadığını, aksine tüm bu savaşın amacının Hristiyanların yaşadıkları yerlerde onların yaşam koşullarını iyileştirmek olduğunu söyledim. Vahan'ın sözlerinden anladığım kadarıyla İstanbul'daki yönetici Ermeni entelijensiyası da göçü önlemeye çalışıyor ancak şu sebeple: 1828-29 savaşından sonra Ermenilerin Rusya'ya göçünü zararlı görüyorlar çünkü bu şimdi Ermenistan'da Müslüman unsurunun çoğunlukta olduğunu göstermeye yarıyor. Dolayısıyla göç tekrarlanırsa bu durum Ermenilerin gelecekte vatanları için en iyi olanı elde etme umutlarını daha da zayıflatacak.
>
> Bütün bunları zat-ı devletlerine bildirmeyi görev sayıyorum. Ek olarak Vahan'ın bu misyon için doğru bir seçim olduğunu belirtirim: Kendisi davasına içten bağlı, incelikli, hitabet gücü yüksek bir kişilik, enerji dolu genç bir adam. Kendisine Rus telgrafı aracılığıyla Patrik'e telgraf göndermeye izin verdim, ancak benim tarafımdan hiç bir destek olmaksızın kendi hesabına. O da bunu istedi ki telgraf İstanbul'a vardığında tevkif edilmesin. Ayrıca sohbet esnasında eğer bir fikir beyan ediyorsam bunun kişisel görüşüm olduğunu ve kesinlikle Rus hükümetinin görüşü olarak almamasını kendisine sürekli tekrarladım.[5]

Mareşal Büyük Knez Mihail Nikolayeviç, Gürcistan'da yer alan maden sularıyla ünlü Borjomi şehrinden Kars'ta General Lazarev'e, Musun'da General Komarov'a ve Kocor'da General Pavlov'a gönderdiği 13-16 Eylül 1878 tarihli telgraflarında "Ermenilerin göçünü önleyin. Babıali'nin gönderdiği komiser Şefik Bey'le ilişkiye geçin" talimatlarını veriyordu. General Lazarev'e gönderdiği 14 Eylül tarihli telgrafta "Dışişleri bakanının bildirdiğine göre Knez Lobanov'a Türk Ermenilerinin göçünün önlenmesi için Babıali ile görüşme talimatı verildi" diyordu. General Lazarev de Erzurum ve çevresinde ve Bayezid'de Ermeni halka dağıttırdığı bildirilerde "Askerlerimiz çekildikten sonra kimse size dokunmayacak. Evlerinizde kalın. Göçe kalkışmayın. Bozguncuları yetkili makamlara teslim edin" diyordu.[6] Görüldüğü gibi, farklı motiflerle de olsa hem İstanbul'un Ermeni siyasi ve dini aktörleri hem de Rus otoriteleri o sırada Anadolu Ermenilerinin Rusya'ya (yeni ilhak ettiği Kars vilayeti dahil) göç etmesini istememiştir.

IV. Mülteci Ermeniler

1878 yılında Erzurum'u boşaltan Rus ordusu ile birlikte sınırı geçip Kars vilayetine yerleşmeye çalışan birkaç bin hanelik Ermeni nüfusundan sadece 500 kadar hanenin iskânı kabul edildi.

---

5 STsSA, f. 545, op. 1, d. 1663, ll. 46-49.
6 STsSA, f. 545, op. 1, d. 1663, ll. 74-86, 112-118.

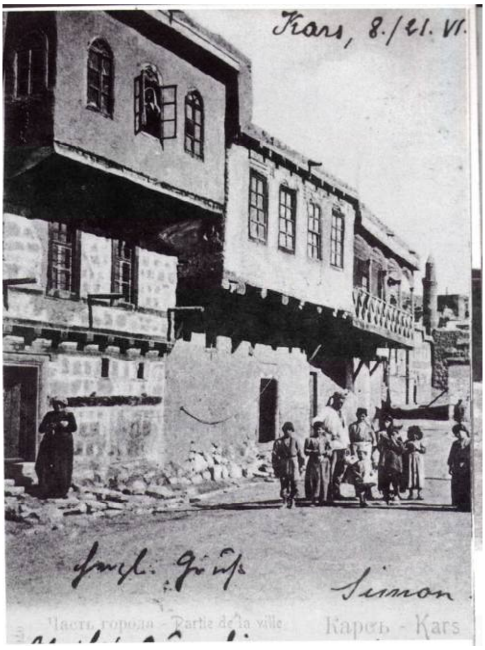

Kars'ta Ermeni Mahallesi, 1900'lerin başı

Savaşta Rus ordusuna yardım etmiş oldukları için savaştan sonra Kürt aşiretlerinin saldırısından korkup Eleşkirt ve Pasinler yöresinden kaçarak Kars vilayetine gelmiş olan bu Ermeniler Büyük Knez Mihail Nikolayeviç'in emri ile kışı geçirmek üzere geçici olarak Ermeni köylerine dağıtılmışlar, sonra da nüfusa kaydedilmişlerdi. 1879 baharında bunlara Bayezid ve Erivan'dan gelen 200 kadar hane eklendi. Bu Ermenilerin geri dönmesi için Kafkas komutanlığının Kars askerî valiliğine tahsis ettiği 15.000 (on beş bin) ruble sayesinde bunların bir kısmı Eleşkirt vadisindeki köylerine geri dönmüşlerdir. Böylece Kars vilayetine gelen muhacir veya mülteci (Rusça ifadesiyle "bejentsı", Osmanlıca'da "firari", yerel ağızda "kaçkın") Ermeni hanelerinden sadece 289 hane burada kalmıştır, bunların 77 hanesi Şuragel sancağına, 204 hane Taht (Soğanlı ya da Sarıkamış) sancağına (okrug) yerleştirilmiş ve 8 hane Horasan nahiyesindeki (pristavstvo) yerli Ermeni köylerinde kalmıştır. Ermenilerin mevcut yerli Ermeni köylerine dağıtılması istenmiş ise de bu mümkün olmayınca yeni köyler kurulmuştur.[7] Kars vilayetinin ilk askerî valisi olan Tümgeneral Viktor Antonoviç Frankini 30 Ağustos 1878 tarihinde Kafkasya "dağlılar idaresine" (gorskoe upravlenie) verdiği raporunda "Geçen yıl gelen 450 hane Eleşkirt ve Pasin Ermenilerinden 120 hane geri döndü" demiştir.[8] "Dağlılar idaresi" Kafkasya'daki Dağıstan ve Terek gibi yine askeri yönetimle yönetilen oblastları içeriyordu. Kars ve Batum oblastları da Rusya'ya ilhaktan sonra bu idareye tabi oldular. Bu idarenin adı daha sonra "askerî-halk yönetimi" (voenno-narodnoe upravlenie) olarak değiştirildi.[9]

Eleşkirt ve Pasinler'den kaçarak gelen bu mülteci Ermeniler yanlarında eşya ve hayvanlarını getirememiş oldukları için sefalete düşmüş idiler. 1879 yılı ya-

7 Godovoy otçet voennogo gubernatora Karsskoy oblasti, o sostoyanii vverennoy yemu oblasti za 1879 god, [Kars vilayeti askerî valisinin vilayetin 1879 yılı durumuna ilişkin yıllık raporu], Kars: Haziran 1880, s. 60-61. Bundan sonra kısaca Otçet.

8 STsSA, f. 545, op. 1, d. 1663, l. 134.

9 Bu yönetim biçimi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Badem, agy, Bölüm 2.

zında meydana gelen kuraklıktan özellikle Taht-düzü (Sarıkamış - Soğanlı), Şuragel, Kağızman ve Horasan yöreleri etkilendi. Ermeni muhacirler de Rusların kurduğu Sarıkamış merkezli Taht okrug'u (sancağı) civarına yerleşmiştiler. Kuraklıkla birlikte Türkiye'den tahıl ithali yasağından ve kısmen de Türkiye'ye göç eden Müslüman halkın buğdayını yanında götürmüş olmasından dolayı yörede büyük bir tahıl kıtlığı yaşanıyordu. Buğday fiyatları en az üç kat artmıştı. Bu durumda göçmen Ermeniler kışa doğru açlık çekmeye başladılar. Kars askerî valisi General Frankini'nin raporuna göre yukarıda belirtilen yörelerde toplam 7.860 kişinin açlık çektiği tespit edilmişti. Bunları beslemek için kış boyunca kişi başına 3 pud (48 kg) buğday gerekiyordu ki bu da 22.080 pud buğday veya pudu 3 rubleden 66.240 ruble ediyordu.[10] Açlık çekenlere faizsiz olarak verilen buğday ya da paranın ertesi yılın (1880) hasadı ile geri verilmesi gerekiyordu. Ancak 1880 yılında da kötü giden hasattan dolayı bu Ermeniler aldıkları borçları ödeyemez hale düştüler.

V. Rus İdaresinin Ermeni Göçü Hakkındaki Görüşleri

Mihail Nikolayeviç'in mülki işlerden sorumlu yardımcısı olan Yaver General Knez Dmitriy İvanoviç Svyatopolk-Mirskiy (1824-1899) o sırada Sankt Peterburg'ta bulunan Mihail Nikolayeviç'e 16 Şubat 1879 tarihli raporunda, Kars valisi General Frankini'ye verdiği talimatta Kars vilayetindeki Müslümanların "Türkiye'ye" göçünden sonra serbest kalan yerlere mümkün olduğunca çok sayıda Rus nüfus yerleştirilmesini istemiş olduğunu yazmıştır. Svyatopolk-Mirskiy'e göre bu önemli iş için birkaç milyon ruble harcamaktan çekinilmemeliydi. Çarlık generali 1829 yılında Ahıska ve Gümrü çevresine Rusların değil de Osmanlı devletinden gelen Ermeni ve Rumların yerleştirilmiş olmasının bir hata olduğunu ve şimdi Kars vilayeti iskân edilirken bu hatayı tekrarlamanın affedilemez olacağını vurgulamıştır.[11]

General Frankini, Kafkasya genel valiliği "dağlılar idaresinin" yöneticisi Tümgeneral Aleksandr Vissarionoviç Komarov'a (1823-1904) verdiği 18 Şubat 1879 tarihli raporunda Kars vilayetinin gelecekteki nüfusunun şöyle olması gerektiğini yazmaktadır:

> 1) Kars'ın gelecekteki nüfusu tamamen güvenilir ve hükümetimize sadık olmalıdır. Kafkasya'daki güvenilmez Müslüman nüfusa karşı bir dayanak noktası olmalı, onları çevredeki Türk vilayetlerinden ve propaganda merkezlerinden keskin bir biçimde ayırmalıdır.
>
> 2) Çalışkan ve iş bilir olmalıdır.
>
> 3) Mutlaka Hristiyan olmalıdır, Müslüman unsur ancak istisnalar şeklinde nüfusun önemsiz bir kısmını teşkil edebilir. Egemen unsur Rus olmalıdır,

---

10 Otçet 1879, s. 9-10.

11 Doklad Gen. Adyutanta Kn. Svyatopolk-Mirskago ot 4 fevralya 1879 g., No. 39. Hayastani Azgayin Arhiv, Erivan (Ermenistan Ulusal Arşivi, bundan sonra kısaca HAA), f. 1262, op. 1, d. 7(II), ll. 76-79.

> kalan kısmı Ermenilerle Rumlardan oluşturmak mümkündür. Bu son ikisi bence dengelenmelidir. Erzurum ve Trabzon vilayetlerinden 4.000 kadar Rum hanesi bize gelmek istiyorlar. Bunlar çiftçilik ve zanaatle uğraşan, uysal, itaatkâr ve çalışkan bir halk, hiçbir siyasal emelleri yok. Ötekilere karşı denge unsuru olurlar. Erzurum ve Trabzon'daki konsolosluklarımız bu Rumlara yardım etmelidir.[12]

Görülüyor ki Rus valisi Ermenilerin siyasal emelleri olduğunu ima etmekte ve onlara karşı denge unsuru olarak Rumları önermektedir. Vali devamında "Türk hükümeti" zamanında şimdiki Kars vilayeti toprakları dahilinde 13.500 hanenin kayıtlı olduğunu ve bunlardan 1.850'sinin Ermeni olduğunu kaydetmektedir. Bu 1.850 Ermeni haneye 1878 güzünde Erzurum vilayeti (Pasinler) ve Eleşkirt vadisinden göç ederek gelen 350 Ermeni haneyi daha ekleyince Ermeni hanelerin sayısının 2.200'e ulaştığını ifade eder. Frankini, "Türk hükümetinden kalan sayılara güvenemeyiz, çünkü vergiden kaçmak için doğru bilgi verilmiyordu ve her hanede birden fazla aile vardı. Bu nedenle 13.500 sayısını üçte bir oranında artırmak gereklidir. Sonuçta gerçek mevcudu 18.000 hane olarak kabul etsek bile aslında Kars vilayeti bunun iki katı nüfusu besleyebilir" şeklinde yorum yapıyor ve ekliyor: "Geçen yıl gelen Ermeni muhacirler Ermeni köylerine dağıtılmalı ancak yeni köyler oluşturmalarına izin verilmemelidir."

General Frankini Kars vilayetinin 1879 yılı durumuna ilişkin 27 Haziran 1880 tarihli yıllık raporunda Kars'a yerleştirilecek unsurlar arasında Ermenilere de değiniyor ve Ermenilerin idareyi epey kaygılandıran işler yapmakla birlikte girişkenlikleri sayesinde yeni kurulmuş olan vilayet için yararlı olacaklarını da belirtiyor. Ancak Ermenilerin iskânı meselesinin özellikle siyasal bir yanı olduğunu da ekliyor. Avrupa'da gelişen ulusal hareketin Ermenileri çok güçlü bir şekilde etkilemiş olduğunu ve Ermeni temsilcilerinin son Berlin Kongresinde Ermenilere özerklik verilmesi için dilekçe vermiş olduklarını hatırlatıyor. Frankini'ye göre Güney Kafkasya Ermeni entelijensiyası da Ermeni ulusal hareketine çok sıcak bakmaktadır ve sadece sözlerle değil bazen eylemle de destek vermektedir. Bu nedenle Babıali orada çıkan Ermenice gazetelerin Osmanlı devletine girişini yasaklamıştır. Ermeniler Berlin Kongresi'nden beri Avrupa devletleri nezdinde büyük bir kampanya yürütmüşler ve İngiltere'de Nisan 1880'de Ermeni dostu olarak bilinen William Ewart Gladstone'un başbakanlığındaki Liberal Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte siyasal özerklik umutları artmıştır. Bu durumda, diyor Frankini, Kars'a Ermenileri yerleştirmenin sonuçlarının neler olacağını tahmin etmek kolaydır. Kars eski Ermenistan'ın merkezidir ve Ermeni milliyetçiliğinin gelişmesi için en uygun yerdir. Frankini'ye göre Rus hükümetinin iki seçeneği vardı: Hükümet, Karadağ, Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan'da olduğu gibi Ermeni ulusal hareketine de destek olmak istiyorsa o zaman bunun için vilayete Ermenileri yerleştirmekten daha iyi bir araç düşünülemezdi. Yok istemiyorsa o zaman bu bölgede Ermeni unsurunun ağırlık kazanmasına izin vermemeliydi. Ermenileri desteklememek sonradan telafi edile-

12 HAA, f. 1262, op. 1, d. 7(II), ll. 65-75. Kars, 18 Şubat 1879, no. 1053.

bilirdi ve Kars'a her zaman Ermeniler iskân edilebilirdi. Ancak baştan destekleyip sonradan vazgeçmek çok büyük zorluklar çıkarırdı. Vali Frankini, Rusya'nın bu konudaki politikası netleşmediği için yerel yönetici olarak kendisinin görevinin ileride telafisi zor sonuçlara yol açmamak adına Türkiye'den olsun, Güney Kafkasya'dan olsun çok sayıda Ermeninin Kars'a yerleşmesine izin vermemek olduğunu raporunda beyan etmiştir.[13]

Kafkasya'da Rus kolonizasyonu üzerine çeşitli kitapları ve Tiflis'te çıkan *Kavkaz* gazetesinde çok sayıda yazısı olan Rus milliyetçisi emekli general Nikolay Şavrov'un (1826-1899) iddiasına göre, imparatorun Kafkasya'daki naibi olan Mihail Nikolayeviç Kars oblastına Rus köylülerinin yerleştirilmesini (kolonizasyonunu) istemiş, ancak iç işleri bakanı olan Ermeni kökenli General Loris-Melikov buna karşı çıkmıştı.[14] Çarlık bürokrasisinde en üst makamlara gelmiş Ermenilerden olan General Loris-Melikov Kasım 1880 ile Nisan 1881 tarihleri arasında iç işleri bakanlığı yapmış, İmparator İkinci Aleksandr'ın 13 Mart 1881 günü bir suikastta aldığı yaradan ölmesi üzerine istifa etmek zorunda kalmıştı. Yeni imparator Üçüncü Aleksandr daha 1882'de iç işleri bakanı Kont Tolstoy'a Ermeni milliyetçiliğine karşı ciddi önlemler alma emri vermişti.

1879-82 yıllarında Anadolu'dan bazı Ermenilerin Kars vilayetine yerleşmek için Rus makamlarına başvuruya devam ettikleri çarlık arşivlerinde yer alan çok sayıdaki dilekçeden anlaşılıyor. Bu dilekçelerle ilgili resmi yazışmalardan Rus hükümetinin Kars'a yerleşmek isteyen Ermeniler hakkında Anadolu'daki konsoloslukları aracılığıyla bir tür güvenlik soruşturması yaptırmış olduğu ortaya çıkıyor. Örneğin Kafkas "askerî-halk idaresinin" başkanı Tümgeneral Komarov'dan Kars askerî valisine (Tuğgeneral Grosman'a) gönderilen 3 Eylül 1881 tarihli yazıda, Sivas vilayeti Tetorke ve Kovbin köyleri Ermenilerinden 72 hanenin Kars vilayetine yerleşmek için Kafkasya ordusu başkomutanına dilekçe vermiş oldukları belirtiliyor. General Komarov daha sonra (başkomutanın yardımcısı) Knez Levan İvanoviç'in bu konuda bir karar vermeden önce istihbarat çalışma yapılmasını istediğini ve bunun üzerine Samsun (Rus) konsolosluğundan gelen yazıda söz konusu Ermenilerin uygunsuz bir halinin olmadığı ve sadece "Türk idaresinin dayanılmaz keyfiliğinden ve rüşvetçiliğinden ve bu köylere yerleştirilmiş olan Çerkez, Laz ve Acaralı muhacirlerin durmak bilmeyen ve cezasız kalan soygunlarından" kurtulmak için göç etmek istediklerinin ifade edildiğini bildiriyor. Nihayet General Komarov Kars valisinden bu Ermenilerin Kars vilayetine yerleştirilmesinin mümkün olup olmadığını bildirmesini istiyor.[15] Kars valisinin bu yazıya ne cevap verdiğini bulamadım.

---

13 Otçet 1879, s. 56-59.

14 Aktaran Svetlana Lur'e, "Rossiyskaya i Britanskaya İmperii na Srednem Vostoke v XIX - Naçale XX Veka: İdeologiya i Praktika", tarih kandidatı tezi, Moskova: Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü, 1996. Lur'e, Kars vilayetine önemli ölçüde Ermenilerin yerleştirildiği ve Ermenilerin kolonizasyon işlevini yüklendiği fikrindedir ancak bu yargısını güçlendirecek bir kanıt sunmamıştır.

15 HAA, f. 269, op. 2, d. 3111.

Erzurum vilayeti merkez sancağı Pasinler kazasına tabi Kerak (Gerek?)[16] köyünden yedi haneden oluşan bir grup Ermeninin vekili olan Mıkırtıç Arutyunov, Kars askerî valisi Tuğgeneral Grosman'a hitaben yazdığı 9 Şubat 1882 tarihli Rusça dilekçesinde şöyle diyor:

> Ekte isimlerini sunduğum müvekkillerim son savaşta Rus ordusuna verdikleri hizmetlerden dolayı Türkiye'de kalamayacakları için Kars oblastına geçtiler ve General Lazarev'e başvurdular. General Lazarev'den Kars oblastına yerleşme izni aldıktan sonra ailelerini buraya getirmek üzere Türkiye'ye geri döndüler. Bundan haberdar olan Türk idaresi onlardan ceza olarak 160 lira tahsil etti ve Rusya İmparatorluğu'na göç ederken kendilerine ait arazileri Kars oblastından göç eden Türklere bırakacaklarına dair imza aldı. Bunun üzerine ben Taht okrug'u (Tahtdüzü sancağı, Sarıkamış çevresi - CB) yöneticisine başvurarak müvekkillerimin Bayburt köyünde[17] ayrılmış olan kırk hanelik kontenjana dahil edilmelerini istedim. Ancak sancak yöneticisi talebimi kabul etmedi ve savaştan sonra Rusya'ya geçmek isteyen kişilerin özel bir izin olmaksızın kabul edilemeyeceklerini bildirdi.[18]

Arutyunov dilekçesinin sonunda validen müvekkillerinin Taht sancağına yerleşmesi için izin istiyor ve dilekleri kabul edilirse "Türklerin baskısından" kurtulacakları için kendisine çok duacı olacaklarını belirtiyor. Dilekçenin ekindeki listede 7 hanede 68 kişinin adları yer alıyor. Bu yedi hanenin Bayburt köyüne yerleşme isteğinin kabul edilip edilmediğine dair bir belge bulamadım, ancak Bayburt köyü çarlık resmi kayıtlarında Ermeni köyü olarak geçiyor.

Kafkasya genel valisinin yardımcısı ve vekili Kont Tatişçev, Kafkas ordusu kurmay başkanlığına 17 Ekim 1892 tarihli yazısında Egiy Mıkırtiçev ve Kazar Sarkisov imzalı 33 Ermeni hanesi adına verilmiş olan Kars vilayetine yerleşme dilekçesini reddettiğini bildiriyor. Bu Ermeniler savaştan sonra Erzurum vilayetinden gelerek Şuragel kazası köylerinde kimi kiracı kimi tarım işçisi olarak yerleşmişler, 1891 yılında Kars oblastına kabul edilmeleri ve kendilerine toprak verilmesi için Kafkasya genel valiliğine başvurmuşlardı. Ancak, diyor Tatişçev, "buranın kolonizasyonuna ilişkin genel politika buraya Rusların ve her halükârda siyasal açıdan güvenilir unsurların yerleştirilmesi yönündedir. Bu miktarda ve Ermeni milletinden bir unsuru vilayete sokamayız. Dolayısıyla istekleri reddedilmiştir."[19] Görüldüğü gibi 33 hanelik bir Ermeni nüfusu bile Rus makamlarınca tehlikeli sayılmıştır. Benzer şekilde 1902 yılında bir grup Ahıska Ermenisinin Ardahan'ın Küçük Cincorop köyüne yerleşme istekleri kabul edilmemiştir. Kars vali yardımcısı Tuğgeneral Timofey Golovkov Kafkasya genel valiliği arazi komisyonuna gönderdiği yazısında, Ahıska'da ikamet eden Vartan Haçoyev, Petros Kirkorov, Minas Kirkorov ve diğerlerinin Küçük Cincorop köyü arazisi-

---

16 Bu köy şimdiki Erzurum ili Horasan ilçesine bağlı Gerek köyü olmalıdır. Horasan ilçesi Pasinler ilçesine bağlı bir nahiye iken 1953'te ilçe olmuştur.

17 Bu köy şimdiki Kars ili Selim ilçesine bağlı Bayburt köyü olmalıdır.

18 HAA, f. 269, op. 2, d. 3126a.

19 STsSA, f. 229, op. 2, d. 1092.

ni istediklerini ancak Kafkasya genel valiliğinin Kars vilayetine Kafkas Ermenilerini yerleştirmeyi uygun bulmamasından dolayı ve zaten adı geçen yerde bir Rus köyü kurma çalışmaları başlaması sebebiyle Haçoyev ve diğerlerinin dilekçesini uygun bulmadığını bildirmiştir. Kafkasya arazi komisyonu başkanı da aynı fikirde olduğunu belirtmiştir.[20]

1895 yılına gelindiğinde Kars vilayetinde resmi kayıtlara göre geçici ikamet eden 15.736 kişinin 8.722'si Ermeni, 2.166'sı Türk, (Karapapak ve Türkmenler dahil), 1.506'sı Kürt, 1.213'ü Rum ve 1.160'ı Rus idi. 1896 yılında geçici nüfusun sayısı iki kattan fazla artmış ve 33.094 olmuştur. Bunun sebebi Türkiye'de yaşanan olaylardan dolayı can güvenliği olmayan bazı Ermenilerin Rusya'ya kaçmaları idi. Bu 33.094 kişiden 17.789'u Ermeni idi ve bunların da 12.334'ü Anadolu'dan gelen mülteci (firari, kaçkın) Ermenilerden oluşuyordu. Kars valisinin raporuna göre az sayıdaki istisnalar haricinde bu Ermenilerin geçim araçları yoktu, geldikleri yerlerde çiftçilik yapıyorlardı, içlerinden bazıları da demirci, taşçı, marangoz vb idiler. Bu Ermenilere toprak verilmemişti, verilse bile ne tohumları, ne tarım aletleri ne de hayvanları vardı. Dolayısıyla Kars'ta ve köylerde günlük işçilik, ırgatlık ve çobanlık yaparak zar zor geçiniyorlardı. Onlar yüzünden vilayette ırgat yevmiyesi çok düşük düzeylere inmişti. Kışın iş olmadığı zamanlar bu Ermenilerin en yoksulları yerli Ermenilerin ve biraz da Kafkasya Ermeni hayırsever cemiyetinin yardımlarıyla hayatta kalıyorlardı. Pek azına kimlik belgesi verilmişti.[21]

Kafkasya genel valisi General Knez Grigoriy Sergeyeviç Golitsın (1838-1907), Ocak 1898'de Osmanlı kaçkın Ermenilerinin geri gönderilmesi hakkında doğrudan İmparator İkinci Nikolay'a gönderdiği uzun raporunda, ilk önce 1897 yılına ilişkin raporunda Ermenilerin Rusya'ya göçünün büyük zorluklar çıkardığını ve ileride de büyük sorun olacağını, dolayısıyla bunun acilen çözülmesi gereken bir mesele olduğunu yazmış olduğunu hatırlatıyor. Knez Golitsın daha sonra imparatorun meseleyi bakanlar kuruluna havale ettiğini ve kurulun 29 Mart 1897'de toplanarak şu kararları aldığını yazıyor: 1) Kafkasya'ya Türkiye'den gelmiş olan Ermenilerden dönmek isteyenlere gümrük işlemi olmaksızın sadece yerel polisten alacakları bir belge ile sınırı geçme izni verilmesi; 2) Kafkasya genel valisine bu kararın imparatorca onayından itibaren bir yıl için Türkiye'den gelmiş bütün Ermenileri Kafkasya dışına çıkarma yetkisi vermek, bu iş için gerekirse Ermenilere toplanmış yardımlardan yol parası vermek ve bu kararı hemen bütün nüfusa ilan etmek; 3) Dışişleri bakanlığına Türk hükümetine ikinci madde hakkında bilgi vermesi talimatı verilmesi. Bakanlar kurulu kararı imparator tarafından da onaylanmış ve Kafkasya gazetelerinde yayımlanmıştır. Ayrıca Tiflis'te yapılan Güney Kafkasya valileri toplantısında konunun ayrıntıları ve kararın en iyi şekilde nasıl hayata geçirileceği konuşulmuştur.

---

20 HAA, f. 1262, op. 3, d. 25, ll. 25-28.

21 Obzor Karsskoy oblasti za 1895 god. (Prilojenie k vsepoddanneyşemu otçetu voennago gubernatora Kars. Obl.), [Kars askerî valisinin yıllık raporunun eki, bundan sonra kısaca Obzor] Kars: Tipografiya Kantselyarii Voennago Gubernatora Karsskoy Oblasti, 1896, s. 4 ve Obzor 1896, s. 4-5.

Группа армянских добровольцев Первой мировой войны у памятника Великому князю Михаилу Николаевичу Карс (1915)

Ermeni Gönüllüler

Golitsın ayrıca Eçmiyadzin'deki Ermeni katoğikosundan Ermenilerin "Türkiye'ye" geri gönderilmesi işine en canlı bir şekilde katılmasını istemiş ve o da kiliseye gerekli talimatları vermiştir. Böylece öncelikle gönüllü Ermenilerin Türkiye'ye geri dönmesi başlamıştır. Bu arada göç eden Ermenilerin Türkiye'de Kürtler tarafından soyulduğu haberleri çıkmış ancak Ermeni patriği-katoğikosu bu haberlerin doğru olmadığını, geri dönmek istemeyenlerce çıkarılmış olduğunu güvenilir kaynaklara dayanarak bildirmiştir. Haziran 1897'de Bakü valisinin bildirdiğine göre Bakü'den gönüllü Ermenilerin ikinci ve son partisi Türkiye'ye dönmek üzere yola çıkmıştır. Bakü Ermeni cemaati de dönen Ermenilere yardım etmiştir. Knez Golitsın daha sonra şöyle devam ediyor:

> Ne yazık ki bu denli uygun koşullarda başlayan Ermeni eve dönüş göçü önüne dış işleri bakanlığından aldığım bilgilere göre Ermeni göçmenlerin doğru bir biçimde kabulü meselesi ve Batum ve Trabzon'dan deniz yoluyla Küçük Asya'ya giren Ermeni göçmenler arasına çeşitli Batılı merkezlerden gelen Ermeni ajitatörlerinin karışması tehlikesi bahane edilerek Babıali tarafından engeller çıkarılmaya başlamıştır. Türk hükümetinin bu notalarına dayanarak dış işleri bakanlığı benden Türkiye'ye göçmenleri gönderme işini biraz ertelememi istiyor... Babıali'nin notaları diplomatik

ilişkilerinde hoşuna gitmeyen konuların çözümünü belirsiz bir zaman bırakma ve oyalama şeklindeki geleneksel tavrı ile açıklanabilir. Oysa Ermeni göçmenlerin bizde uzun bir süre daha kalmaya devam etmesi bu konuda alınmış olan önlemlerin zayıflaması ve 1828 ve 1878'deki Rus-Türk savaşlarının ardından yapılan hataların tekrarlanması demek olurdu, o zaman Güney Kafkasya'ya on binlerce Ermeni göç ettirilmişti ki bu da kuşkusuz ülkedeki Rus olmayan (inorodçeskiy) unsuru güçlendirdi. Şimdi zat-ı şahanelerinin iradesi ile bölgenin imparatorluk ile kaynaşmasını hızlandırmak için Kafkasya'daki boş hazine arazilerinin Rus kolonizasyonuna tahsis edilmesi ve burada yabancıların toprak mülkiyetinin sınırlandırılması iş'ar buyuruldu.

Zat-ı şahanelerinin talimatına uymayı kendime kutsal bir görev bilerek, Babıali'nin mezkur taleplerini devlet çıkarlarımıza aykırı buluyorum. Kafkasya'ya yerleşecek otuz binden fazla Ermeni köylüsünün şahsında biz güvenilmez bir unsur, yoksul ve Türk idaresi tarafından ahlakı bozulmuş, üstelik her zaman çıkarlarımıza zarar vermeye çalışan ve her yerde bize zorluk çıkaran İngilizlerin her türlü entrikalarına alet olmaya meyilli bir nüfusa sahip olmuş olurduk. Bu Ermeni göçmenlerini burada bırakmakla biz o sayıda Rus insanını buraya yerleştirmekten mahrum kalırdık ve bölgenin idaresinde devlet hayatının doğru gelişmesini frenleyen mevcut bütün çetin meselelere bir de bu göçmen Ermenileri yerleştirme işleri ve telaşı eklenmiş olurdu. Ayrıca Güney Kafkasya her türden rahat durmayan Ermenilerin yatağı haline gelirdi ki bu da hem şimdiki zamanda hem de yakın gelecekte aşılmaz zorluklar yaratırdı ve bunların halli için büyük paralar sarf etmek ve daha da acı olanı değerli Rus kanını dökmek gerekirdi.[22]

Golitsın daha sonra Almanya'dan örnek vererek, Polonya'dan[23] Poznan'a gelen Rus tebaasından işçileri bu bölgenin Almanlaştırılmasının önünde bir engel olarak gören Almanya'nın kırk binden fazla Rusya tebaası Katoliki geri göndermekten çekinmediğini yazıyor. Üstelik, diyor, bunlar çalışkan insanlar idiler ve çoğu Rus halkından olan hayırseverlerden toplanan bağışlarla geçinen kaçkın Ermenilerle asla mukayese edilemezler. Golitsın, Rus hükümeti bu işçilerin yerinde kalmasını istediği zaman, o zamanki Alman şansölyesi Prens Bismarck'ın Berlin Rus elçiliği müsteşarı olan, şimdiki Dışişleri Bakanı Kont Muravyov'a eğer Rusya kendi tebaasını geri almazsa, bütün bu işçileri tabyalarda toplayıp masraflarını da Rus hükümetine fatura edeceğini bildirdiğini hatırlatıyor. Prens Golitsın Babıali'nin Ermeniler arasına Avrupalı ajitatörlerin karışa-

22 "Vsepoddanneyşaya zapiska glavnonaçalstvuyuşçago ob obratnom vıselenii turetsko-poddannıh armyan-bejentsev" (Türk tebaasından Ermenilerin geri gönderilmesi hakkında Kafkasya genel valisinden majestelerine rapor). 12 yanvarya (24 Ocak) 1898. STsSA, f. 12, Kantselyariya Glavnonaçalstvuyuşçago grajdanskoy çastyu na Kavkaze, Otdel Pereselençeskoe, (Kafkasya genel valiliği, göçmen işleri dairesi), op. 3, d. 269.

23 Golitsın Polonya yerine "Privislinskiy kray" (Vistula nehri bölgesi) ifadesini kullanıyor ki bu terim Rusya imparatorluğu dahilindeki Polonya krallığını ifade ediyordu.

cağı endişesinin de yersiz olduğunu, çünkü Kafkasya'dan gönderilecek Ermenilere yerel polis tarafından kimlik belgeleri verileceğini ifade ediyor. Ayrıca Kafkasya'da bulunan Osmanlı Ermenileri arasında Osmanlı devletinde suç işlemiş olanlar varsa yine böyle "kriminal unsurları" ülkede tutmanın mümkün olmadığını belirtiyor. Ermeni patrik-katoğikosunun da kaçkın Ermenilerin geri gönderilmesini istemesini kararın doğruluğuna kanıt sayıyor.

Knez Golitsın raporunun sonuç kısmında kaçkın Ermenilerin geri gönderilmesinin durdurulmasının olumsuz etki yaratacağını ifade ediyor. Şimdiye değin Ermenilerden sadece gönüllü olanların sevk edildiğini belirterek, Babıali ile görüşmelerde zorunlu sevkıyatın o yılın (1898) Ağustos ayında başlayacağı ve bir yıl içinde bitirileceğinin ifade edilmesini öneriyor.

VI. Babıali ile Rusya Arasında Diplomatik Mücadele

Rus hükümeti Kafkasya'ya gelmiş olan Osmanlı Ermenilerinin zor durumda bulunduklarından dolayı memleketlerine geri gönderilmeleri gerektiğini Mart 1898'de Babıali'ye ve Sultan Abdülhamid'e bildirmiş, Osmanlı tarafı da buna cevaben söz konusu Ermenilerin pasaportlarını alarak bir daha geri dönmemek üzere Rusya'ya gittiklerini ve bunların Osmanlı topraklarında karışıklık çıkartan Ermenilerden oldukları için eğer dönerlerse hoş olmayan durumlarla yeniden karşılaşılacağını ifade etmiştir. Bunun üzerine Rus elçisi, "Kafkasya'ya muhaceret eden Ermeniler sakin adamlar olup ihtilalciler Londra'dan gelmekte olduğundan Kürdlere tehdidini îkâ'a muktedir [Kürtlere söz geçirebilen] ve ehliyetli valiler tayin olunduğu takdirde ahvâl-i gayr-i marziye hudusüne [uygunsuz olaylar çıkmasına] mahal kalmayacağını" söylemiştir.[24] Nisan 1898'de Petersburg'taki Osmanlı elçisi Hüsnü Paşa Rusya dışişleri bakanına Kafkasya'da bulunan Ermenilerin birtakım "müfsid ve ihtilalkârandan" ibaret olduğunu ifade etmiş ve bunların geri dönmemeleri gerektiğini söylemiştir. Hüsnü Paşa'ya göre Rusya dışişleri bakanı bu ifadeleri doğrulayarak, Kafkasya genel valisi ile görüşmesinde valinin kendisine bütün Kafkasya'da Osmanlı tebaasından otuz bin Ermeni bulunduğunu ve bunların "harekât-ı mefsedetkâranelerinden pek ziyade müşteki olduğunu" ve bunlara hakikaten bir çare aranılmakta olduğunu söylediğini belirtmiştir.[25] Ancak Rusya söz konusu Ermenilerin Anadolu'da yaşayan Osmanlı tebaasından ve mülk sahibi ve çiftçi insanlar olup, bir kısmının Osmanlı devleti pasaportlarıyla ve bir kısmının da "iğtişaş" olayları sırasında "firar suretiyle Rusya hududuna hicret ettikleri" iddiasıyla geri dönmeleri hususunda ısrar etmiştir. Bunun üzerine Sultan Abdülhamid Mayıs 1898'de Sivas, Erzurum, Van, Diyarbakır ve Bitlis valiliklerine, Dördüncü Ordu müşirliğine ve Anadolu müfettişi Şakir Paşa'ya verdiği emirde bu Ermenilerin bir kısmı aslen Osmanlı tebaası iken son savaşta ve sonraları "kat'-ı alaka" ederek hicret etmiş bulunması

24 Mabeyn katibi Ali Cevad Bey'den Sultan Abdülhamid'e, 27 Mart 1898. *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1841-1898),* cilt I, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri, 2006, s. 181. Bundan sonra kısaca OBERRİ.

25 OBERRİ, cilt I, s. 183.

muhtemel ise de çoğunun ihtilal çıkarmak için Amerika ve İran ve başkaları tarafından tedarik edilmiş "serseri ve ihtilalci makulesi" olup şimdi bunların nüfus çoğunluğu kazanmak için Anadolu'ya birçok Ermeni sokmak gibi gizli bir maksatları olduğundan, vilayetleri dahilinden ne kadar nüfus Ermeninin, ne zaman göç ettiği ve mülk sahibi ve çiftçi olup olmadıklarının "Hristiyan memurlardan gizlice" araştırılarak bildirilmesini istemiştir.

Haziran 1898'de Kars'taki Osmanlı başşehbenderi (başkonsolosu) Rus imparatorunun Bakü, Kutais, Erivan ve Kars vilayetlerindeki Osmanlı Ermenilerinin bir yıl içinde Osmanlı konsolosluğundan pasaport almaksızın Osmanlı devletine iadesi emrinin Kars askerî valiliği tarafından kendisine tebliğ edildiğini bildirmiştir. Rusya Osmanlı Ermenilerini Osmanlı sınırına, Karaurgan sınır kapısına göndermeye başlamıştır. İki devlet arasındaki uzun görüşme ve pazarlıklardan sonra yalnızca Sason olaylarından sonra göç etmiş on bin kadar Osmanlı Ermenilerinin geri dönmesine, ancak "serseri ve fesede güruhlarının" listesinin yapılıp bunlara izin verilmemesine karar verilmiş gibi görünmektedir.[26] Ancak uygulamanın nasıl olduğu konusu araştırmaya muhtaçtır. Osmanlı devleti Kafkasya'daki Osmanlı Ermenilerinin orada kalmaları veya Sibirya'da iskanı için 1899 yılında Rusya'ya 100.000 Osmanlı lirası ödemeyi dahi teklif etmiştir.[27] Rusya ise bunu kabul etmemiş ancak Osmanlı Ermenilerini geri göndermemek karşılığında Karadeniz sahilindeki demiryolu imtiyazlarını istemiştir. 1899 yılı sonu itibariyle Kars vilayetindeki mülteci Ermenilerin sayısı resmi kayıtlara göre 14.267 idi.[28]

Şubat 1900'de Petersburg'ta bir ziyafette Rusya "nafia nazırı" Yermolov ile görüşen Petersburg büyükelçiliği müsteşarı Mehmed Bahaeddin Bey, Osmanlı devletinden Rusya'ya gelmiş olan Ermenilerin Rusya'da kalmalarını istemesi üzerine Yermolov'un verdiği yanıtı şöyle kaydediyor:

> Mösyö Yermolov cevaben Ermeniler hakkında sem'ine îsâl olunan malumât bunların pek denî, ahlaksız, faizci, alçak olduklarını mübeyyin olup binaenaleyh işbu Ermenilerin kabulü tarafdarı olmadığını ve işbu Ermenilerin çiftçi ve zürrâ' sınıfından oldukları mechulü olduğunu, eğer bunların yerinde on bin Türk Müslümanı olsa maa'l-memnuniye kabul eyleyeceğini söylemesi üzerine: "O hâlde bunları ne siz istiyorsunuz ne biz istiyoruz. O hâlde bunlar bu gidişle ne olacak?" dedim. Müşarünileyh de cevaben: "Canım sizde hiç boş ada yok mu? Doldurmalı bir adaya" diyerek mükalemeye hitam vermişdir.[29]

---

26 OBERRİ, cilt I, s. 197.

27 OBERRİ, cilt II, s. 11-15. 100.000 Osmanlı lirası o zamanki kurdan 571.000 ruble ediyordu. Bu paranın göreli değerini daha iyi anlamak için şu bilgi verilebilir: 1879 yılında Rus hükümeti Kars ve Ardahan sancaklarından Osmanlı ülkesine göç edip gidecek olan 110 bin kadar Müslüman ahalinin elindeki miri arazi tapularını sadece kayıtlı tapu harcını ödeyerek satın almak için 500.000 ruble tahsis etmişti. Bkz. Badem, agy, s. 71.

28 Obzor 1899, s. 5.

29 OBERRİ, cilt II, s. 50. Aleksey Sergeyeviç Yermolov (1846-1917), çarlık hükümetinde 1893-1905 yılları arasında Devlet Mülkleri ve Tarım Bakanı idi.

Kasım 1900'de Yalta'da Rus çarı İkinci Nikolay ile görüşmüş olan Osmanlı delegesi Tarhan Paşa da raporunda çarın Sultan Abdülhamid'in Ermeniler hakkındaki fikrini paylaştığını ve toprakla uğraşan yoksullar dışında komita üyeleri ve genelde Ermenilerin "pek yaramaz adamlar" olduklarını söylediğini ifade etmiştir.[30]

VII. Mülteci Ermenilere Rus Tabiyeti Verilmesi

1901 yılına değin Kars vilayetinde çeşitli köylerde ve şehirlerde geçici ikamete tabi tutulan ve 1901'de Kars vilayetindeki sayıları 16 bin olarak tahmin edilen mülteci Ermenilere İmparator İkinci Nikolay'ın 13 Şubat 1901 tarihli fermanı ile Kars vilayetinde nüfusa kaydolma ve Rus tabiiyetine geçme hakkı nihayet tanınmıştır. Rus tabiiyetine geçmek isteyen Ermenilerin 1902 Haziran'ına dek bu hakkı kullanmaları gerekiyordu.[31] 1902 yılında nüfusa kaydolarak Rus tabiiyetine geçen Türkiye'den gelmiş Ermenilerin sayısı 9.906 erkek ve 8.185 kadın olmak üzere toplam 18.091 kişiyi buldu. Bunlardan 10.084'ü Kars şehrinde, 5.594'ü Kağızman merkezinde, 270'i Ardahan merkezde, 748'i Oltu ve Olur'da ve ötekiler de çeşitli köylerde yaşıyordu.[32] Öte yandan 1902 yılı sonu itibariyle bütün vilayette hâlâ 26.110 geçici nüfus görünüyordu ve bunların 10.785'i Ermeni idi.[33]

1882 yılında Kars vilayeti daimi nüfusunun % 21,7'si Ermeni idi. 1910 yılına gelindiğinde yine daimi (yasal olarak kayıtlı, Rus tebaası sayılan) Ermeni nüfusun oranı % 26,6'ya yükselmişti. Ancak bu durum yukarıda gördüğümüz gibi Rus hükümetinin Ermenilere yönelik politikasının bir sonucu değil, aksine Osmanlı hükümetinin Rusya'ya kaçan Ermenileri geri almamakta ısrar politikasının bir sonucu idi. Rus hükümeti bu kaçkın Ermenileri istemese de kabul etmek zorunda kalmıştır. 1905'te vilayette geçici olarak yaşayan yaklaşık 27 bin kişiden yaklaşık 17 bini Ermeni idi. Dolayısıyla tüm nüfus içinde Ermenilerin oranı % 29,5 idi ki 1914'teki oranları da hemen hemen aynı (% 29,7) kalmıştı.[34]

VIII. Sonuç

1878-1914 arası dönemde Rus hükümeti Kars vilayetini Rus köylülerle iskan etme hedefinde büyük ölçüde başarısızlığa uğramıştır. Kars'ın sert iklimine Rus köylüsü bile dayanamamıştır. 1914'te vilayetteki (askerler hariç) Rus nüfusunun oranı % 5 civarında idi. Bunların içinden Malakanlar ve Duhoborlar gibi heterodoks Rus köylülerinin büyük kısmı ise askerlik yapmak istemedikleri için

---

30 Selim Deringil, *Simgeden Millete*, İstanbul: İletişim, 2009, s. 238.

31 Otçet 1901, s. 3.

32 Pamyatnaya Knijka i Adres-Kalendar Karsskoy Oblasti na 1904 god. İzdanie Karsskago oblastnogo Statistiçeskago Komiteta, pod redaktsieyu Sekretarya Komiteta S. V. Yermolayeva. [Kars vilayeti salnamesi] Kars: Karsskaya Oblastnaya Tipografiya, 1904, Statistiçeskiy otdel, Forma no. 3. Bundan sonra kısaca PKAKKO.

33 PKAKKO 1904, Statistiçeskiy otdel, Forma no. 2.

34 Otçet 1882, 1905, 1910 ve 1914; Badem, agy, s. 50.

vilayeti terk etmek zorunda kalmışlardır. Rus hükümeti Ermeni milliyetçi hareketinden dolayı Kars vilayetinde Ermeni nüfusun ciddi bir ağırlık kazanmasını istememiştir. Ancak vilayete gelen mülteci akınına engel olamamıştır.

Kars vilayetinde 1902'de 10.785 kişi olan geçici Ermeni nüfus 1905'te yaklaşık 17 bin, 1914'te ise 27.295 kişiye ulaşmıştır, yani bir kısım göçmen veya kaçkın Ermeniler Rus tabiiyetine geçerken bir yandan da Kars vilayetine hâlâ Ermeni kaçkınlar veya göçmenler gelmeye devam etmiştir.[35] Bunların ne kadarının Osmanlı devletinden kaçan Ermeniler olduğu ve ne zaman gelmiş oldukları araştırmaya muhtaçtır. 1905 yılında Kafkasya genel valisi değişmiş, çarlığın Ermenilere yönelik politikası da yumuşamıştır. Kamulaştırılmış olan Ermeni kilise okulları ve mülkleri Ermeni cemaatine geri verilmiştir. 1908 İkinci Meşrutiyet Devrimi'nden sonra da Kafkasya'daki bazı mülteci Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu'na geri dönmüştür. Ancak yine de Kars vilayetindeki Ermenilerin oranında 1914'e değin ciddi bir değişim olmamıştır. 1914-18 arasındaki savaş döneminde ise Anadolu'daki katliamlardan kaçan Ermenilerin toplandığı yerlerden biri olmuştur Kars.

Osmanlı kaçkın Ermenileri Kars'a bir şekilde yerleşseler bile Rus hükümeti kendilerine toprak vermemiş ve bu Ermeniler orada burada ırgatlık ve marabalık yaparak sefil ve perişan bir hayat sürmüşlerdir. Başka sebepler yanında bu durum Kars'taki Ermeni yoksul köylülerinin ve emekçilerinin önemli bir kısmının Ermeni milliyetçi ve devrimci örgütlerine sempatiyle bakmaları için uygun bir zemin yaratmıştır.

Kaynakça

Süreli Yayınlar

Cumhuriyet

Tan

Ulus

Kitap ve Makaleler

Akalın, Cüneyt (2003), *Soğuk Savaş ABD ve Türkiye-1*, İstanbul, Kaynak Yayınları.

Aktaş, Melih (2006), *1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü*, İstanbul, Şema Yayınevi.

Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri, I. Çalıştay Bildirileri (2011) *(14-15 Mayıs 2010)*, (çev. ve yay. haz: İlyas Kamalov, İrina Svistunova), Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1917-1938) (1981), c. 3, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları.

Aydın, Mustafa (2001), "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye (1939-1945", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, c. 1, (Editör: Baskın Oran), İstanbul, İletişim Yayınları.

35 Otçet 1914, Statistiçeskiy otdel, s. 122-123.

Bilge, A. Suat (1992), *Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964)*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Deringil, Selim(1994), *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Erkin, Feridun Cemal (1968), *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, Başnur Matbaası.

Gürün, Kamuran (1991), *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Ankara, TTK.

Hasanlı, Cemil (2011), *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)*, (çev: Ali Asker), Ankara, Bilgi Yayınevi.

İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946) (1973), *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl*, Ankara, T.C. Dışişleri Bakanlığı.

2. Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar (1939-1944) (2003), *SSCB Dışişleri Bakanlığı, Almanya Dışişleri Bakanlığı Belgeleri*, (Editör: O. Andaç Uğurlu), İstanbul, Örgün Yayınevi.

Koçak, Cemil (2010-2012), *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) İkinci Parti*, c. 1-2, İstanbul, İletişim Yayınları.

Kolesnikov, Aleksandr (2010), *Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri*, (çev: İlyas Kamalov), Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.

Soysal, İsmail (1983), *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, c. 1, Ankara, TTK.

Tellal, Erel (2001) "SSCB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, c. 1, (Editör: Baskın Oran), İstanbul, İletişim Yayınları.

Türk Boğazları ile İlgili Temel Metinler (1994), Ankara, Dışişleri Eğitim Merkezi Yayınları.

Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939) (ty), Ankara, Dışişler Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü.

Üzgel, İlhan, Ömer Kürükçüoğlu (2001), "Batı Avrupa'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, c. 1, (Editör: Baskın Oran), İstanbul, İletişim Yayınları.

Öz: Bu makale 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından Rusya'ya ilhak edilen üç sancaktan Çıldır ve Kars sancaklarında Rus hükümetinin kurmuş olduğu Kars askeri vilayetine (oblast) Anadolu'dan gelen Ermeni nüfusun göçünü ve Rus hükümetinin adı geçen vilayetteki iskan politikasını konu almaktadır. Çalışma Türk tarih yazımında genel kabul gören yaklaşımın aksine Rus çarlık hükümetinin Kars vilayetinde Ermenilerin iskanına sıcak bakmadığını savunmaktadır. Rus hükümeti 1890'lardaki "Ermeni iğtişaşatı" sırasında Anadolu'dan kaçarak Kars vilayetine gelen mülteci (kaçkın) Ermenileri geri alması için Babıali'ye başvurmuş ancak Sultan Abdülhamid onları geri almamakta diretmiştir. Böylece Rus hükümeti sonunda Osmanlı İmparatorluğu'ndan büyükçe bir Ermeni mülteci nüfusunu Kars oblastına kabul etmek zorunda kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: *1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, Kars oblastı, Ermeni mülteciler*

Armenian Immigrants and Refugees in the Kars Oblast

Abstract: The subject of this article is the emigration of the Armenian population from Anatolia into the Kars military province (*oblast*), that was formed out of the two Ottoman sanjaks of Çıldır and Kars, annexed by Russia after the Russo-Turkish War of 1877-78. It also concerns the settlement (colonization) policy of the Russian government in the said oblast. The present study argues that contrary to the mainstream academic discourse in Turkish historiography, the Russian imperial government did not favor resettlement of Armenians in the Kars oblast. The Russian government applied to the Sublime Porte to take back those refugee Armenians who fled from Anatolia into the Kars oblast during the "Armenian turmoils" in the 1890's. However, Sultan Abdulhamid was adamant not to accept them back. Thus eventually it was forced to accept a large Armenian refugee population from the Ottoman Empire into the oblast.

Keywords: *1877-78 Ottoman-Russian War, Kars oblast, Armenian refugees*

II. Dünya Savaşı'ndan Sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye Yönelik Talepleri ve Türk Basınının Tutumu*

Kemal YAKUT**

II. Dünya Savaşı'na kadar Türk-Sovyet ilişkileri, Bağımsızlık Savaşı sırasında Lenin ve Atatürk'ün temellerini birlikte attıkları iyi komşuluk ilişkileri üzerinde yürütülmüştü. Dışişleri bakanları Tevfik Rüştü (Aras) ve Çiçerin tarafından Paris'te imzalanan 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması bu sürecin siyasal ve hukuksal çerçevesini daha da güçlendirmişti. 1929, 1931 ve 1935'teki uzatmalar, ek protokoller işbirliği sürecini tahkim etmişti. 1925 tarihli antlaşmanın 1. maddesi, taraflardan birine bir saldırı olunca ötekinin tarafsız kalacağını, 2. maddesi de geniş çerçeveli bir saldırmazlık yükümlülüğünü kapsamaktaydı.[1] Antlaşmanın süresinin uzatıldığı 17 Aralık 1929 tarihli protokol, tarafların haber vermeden ve diğerinin onayı olmadan komşu devletlerle antlaşmalar imzalanmamasını içermişti.[2] Bu bağımlılık ilişkisi her iki devletin Batı'ya

---

* Bu makale, Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından 12-14 Ekim 2011'de düzenlenen "I. Uluslararası Tarih Sempozyumu: Berlin Konferansı'ndan Günümüze Büyük Güçler ve Türkiye" adlı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

1 Antlaşma ve protokoller için bkz., İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, c. 1, Ankara, TTK, 1983, s. 268-275; Atatürk dönemi Türk-Sovyet ilişkileri için bkz., Aleksandr Kolesnikov, *Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri*, (çev: İlyas Kamalov), Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2010; Farklı konuların ele alındığı makaleler için bkz., *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri, I. Çalıştay Bildirileri (14-15 Mayıs 2010)*, (çev. ve yay. haz: İlyas Kamalov, İrina Svistunova), Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2011.

2 Soysal, *a.g.e.*, s. 266.

karşı tedirginliğinin bir sonucuydu. Başbakan İsmet İnönü'nün 25 Nisan-10 Mayıs 1932 tarihlerinde Moskova'ya yaptığı ziyaret sırasında iki ülke arasında uluslararası alanda sürdürülen işbirliğinin ekonomik alanda da geliştirilmesine karar verildi. Bu işbirliğinin sonucunda Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye 8 milyon dolar kredi açması, ekonomide devletçi modeli benimseyen Türkiye'nin yeni hamlelerde bulunmasına olanak sağladı. Esasında bu ziyaret sırasında Türkiye'ye kredi verilmesinin yanı sıra, kültürel işbirliğinin artırılması, uluslararası alanda güç birliğinin sürdürülmesi, farklı politik sistemlerin varlığının işbirliğine engel olmaması gibi temel konular da ele alındı.[3]

İki tarafın karşılıklı çıkarlarını gözetme ve uluslararası sistem içerisinde işbirliğine gitme politikası 1930'lu yılların ortalarına kadar fazla bir sarsıntı olmaksızın sürdürüldü. Ancak kaygılar da yok olmadı.

Türkiye 1930'larda Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan sistemin yara alması ve yeni bir savaş tehlikesinin ortaya çıkması nedeniyle Batı'yla ilişkilerini revize etti. Uluslararası sorunların çözümünde savaşa başvurmayı yasaklayan Briand-Kellogg Paktı'na katılması, bu Pakt'a bağlı Litrinov Protokolü'nü imzalaması, Milletler Cemiyeti'ne girmesi, Balkan ve Sadabad paktlarını oluşturması gibi dış politik arayışlar, Türkiye'nin yalnızca Sovyetler'le hareket etmeyip, Batı eksenli bir çaba içinde olduğunun da göstergesidir. Özellikle Türkiye'nin Montrö'de, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni değiştirmeye ve Boğazlar üzerinde egemenlik kurmaya yönelik çaba içine girmesi ve bu çabanın Sovyetler Birliği'nin teziyle örtüşmemesi nedeniyle, iki taraf arasında bir soğukluk meydana geldi. Sovyetler Birliği, Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişte bir takım sınırlamalara tâbi olmasına sıcak yaklaşmadı ve sınırsız bir geçiş hakkı elde etmek istedi.[4] Montrö Boğazlar Konferansı'nda İngiltere'nin Türk tezinin değiştirilmiş bir şeklini gündeme getirmesi Sovyetleri kaygılandırdı. Sovyetler, Türkiye ile İngiltere arasında gizli bir antlaşma olduğu sanısına vardı.[5] Böylece Montrö, Türk-Sovyet ilişkilerinde yol ayrımının başlangıcını oluşturdu. Oysa Türkiye dengeli bir politika izleme niyetindeydi.

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın Temmuz 1937'de Moskova'ya yaptıkları ziyaret aradaki soğukluğu gideremedi. Hatta, Sovyet istihbarat organları Türkiye karşıtı "ifşa edici" belge ve bilgi toplama faaliyetlerini daha da yoğunlaştırdı.[6] Buna karşılık Türkiye'deki siyasi çevreler ve basın organları Sovyetler'in yayılmacı hırslarını daha yakından izlemeye başladı.

---

[3] Erel Tellal, "SSCB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, c.1, (Editör: Baskın Oran), İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 319.

[4] *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)*, Ankara, Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, ty, s. 21-59; *Türk Boğazları ile İlgili Temel Metinler*, Ankara, Dışişleri Eğitim Merkezi Yayınları, 1994, s. 26-28.

[5] Cemil Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)*, (çev: Ali Asker), Ankara, Bilgi Yayınevi, 2011, s. 24-25.

[6] Hasanlı, *a.g.e.*, s. 29-30.

Almanya'nın ve İtalya'nın revizyonist politikaları Türkiye'nin kaygılarını artırdı. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu İngiltere ve Fransa ile ilişkileri ilerletme, yakınlaştırma kararı aldı. Öte yandan Sovyetler Birliği'yle de görüşmelerin sürdürülmesi gerektiği vurgulandı. Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın çıkmasından kısa bir süre önce 1939 yılı Mayıs-Haziran aylarında İngiltere ve Fransa ile iki taraflı bildiriler imzaladı. Bu bildirilerde, Akdeniz bölgesinde savaşa yol açacak bir saldırı ortaya çıktığında, fiili işbirliği yapılması ve tarafların birbirlerine ellerinden gelen her türlü yardımı yapması belirtildi.[7] Türkiye, Bağımsızlık Savaşı'ndan beri iyi ilişkiler sürdürdüğü Sovyetler Birliği'ne bu bildiriler konusunda bilgi vermeyi ihmal etmedi. Fakat Sovyetler Birliği'nin 23 Ağustos 1939'da Almanya'yla bir saldırmazlık paktı imzalaması Türkiye'de büyük endişeyle karşılandı.[8] Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'nın yanında Sovyetler Birliği'yle de dostane ilişki sürdürme politikası zora girdi. Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu'nun 24 Eylül 1939'da başlayan Moskova ziyareti, Sovyetler'le bir ittifak anlaşması yapma zemini oluşturamadı. Saracoğlu, 16 Ekim'e kadar süren görüşmelerde başta Stalin olmak üzere üst düzey Sovyet yöneticileriyle görüştü. Sovyet diplomatları, olası bir savaş sırasında Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'ya asgari düzeyde yardım etmesini, Boğazlar'ın ortaklaşa korunması gerektiğini ve Almanya'nın Türkiye'ye saldırması halinde Sovyetler'in Türkiye'ye yardım etmemesi gibi konuları gündeme getirdi.[9] Sovyetler'in Montrö'de değişiklik yapılmasını istemesi ve Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşması taslağının revize edilmesine yönelik ısrarları neticesinde görüşmelerde ilerleme sağlanamadı.[10] Saracoğlu heyetinin Moskova'dan ayrıldığı tarih olan 17 Ekim'den iki gün sonra Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşması imzalandı.[11] Böylece Türkiye açısından yeni bir dönem başlamış oldu ve Sovyet tehlikesi kendini iyiden iyiye hissettirdi.

1 Eylül 1939'da başlayan savaş, 1945 yaz başlarında sona erdi. Türkiye ısrarla savaş dışında kalmaya çalıştı. Tarafsız ve dengeye dayalı bir politikanın izleyicisi oldu. Zor bir dönem geçirdi. Müttefiklerin yaptıkları konferanslarda Türkiye'yi savaşa sokma çabaları öne çıktı. Stalin, 28 Kasım-1 Aralık 1943'te yapılan Tahran Konferansı'nda ve Şubat 1945'te Yalta'da Montrö'nün gözden geçirilmesini istedi.[12] Bu, savaş sonrasında Sovyetler Birliği'nin bu kartı oynayacağının güçlü

[7] İlhan Üzgel, Ömer Kürükçüoğlu, "Batı Avrupa'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, c. 1, (Editör: Baskın Oran), İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 275

[8] Selim Deringil, *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 78-90.

[9] Hasanlı, *a.g.e.*, s. 41-49.

[10] Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye (1939-1945", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, c. 1, (Editör: Baskın Oran), İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 418-422.

[11] Soysal, *a.g.e.*, s. 591-609.

[12] Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, Başnur Matbaası,

bir işareti oldu. Nitekim, Türkiye'nin Almanya'nın yenilgisinin kesinleştiği bir sırada bu ülkeye savaş ilan etmesi başta Sovyetler Birliği olmak üzere Müttefikleri ikna etmemişti. Bu tutum Türkiye'yi zor günlerin beklediğinin habercisiydi.

Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov 19 Mart 1945'te Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'i makamına çağırarak 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın uzatılmayacağını bir notayla bildirdi.[13] Molotov notasında, "Sovyet Hükümeti'nin 1925 Antlaşması'nın Türkiye-SSCB ilişkileri açısından önemini değerlendirdiğini, fakat İkinci Dünya Savaşı sırasında değişen dünya şartları doğrultusunda antlaşmanın yeni şartlara uyumlaştırılarak iyileştirilmesi gerektiğini" belirtti.[14] Molotov ayrıca, 1925 Antlaşması'nın imzalandığı dönemde Sovyetler Birliği'nin İngiltere'yle yakın ilişkiler içerisinde olmadığını ve ABD ile ise diplomatik ilişkisinin bile bulunmadığını ifade ederek, yeni uluslararası sisteme dikkati çekti.[15]

Sovyetler Birliği'nin bu çıkışı, siyasi çevrelerde ve basında büyük yankı uyandırdı. Yabancı basında art arda kapsamlı yorumlar yapıldı. Türk basınında *Ulus*, *Cumhuriyet*, *Yeni Sabah*, *Tasvir*, *Vakit* ve *Tan* başta olmak üzere büyük gazeteler günlerce bu konuyla ilgili ayrıntılara yer verdi. Yabancı basında -özellikle İngiliz gazetelerinde- yer alan haber ve yorumlar iktibas edilerek Türk okuyucusuna iletildi.[16]

Türk basını, başlangıçta Sovyetler Birliği'nin bu çıkışını soğukkanlı ve dengeli karşıladı. Basın, hükümetin Sovyet notasına 4 Nisan 1945'te verdiği cevabi notayla uyum içindeydi. Hükümet cevabi notasında, iki ülke arasındaki iyi komşuluk ve samimi dostluk ilişkisini devam ettirmeye vurgu yaptıktan sonra şu ilgi çekici satırlara yer verdi: "Sovyet Hükümetinin inkıza etmekte olan muahede yerine iki tarafın bugünkü menfaatlerine daha uygun ve ciddi tadilâtı ihtiva eden diğer bir akid ikamesi hususundaki telkinatını kabul eden Cumhuriyet hükümeti

---

1968; *2. Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar (1939-1944), SSCB Dışişleri Bakanlığı, Almanya Dışişleri Bakanlığı Belgeleri*, (Editör: O. Andaç Uğurlu), İstanbul, Örgün Yayınevi, 2003.

[13] Molotov'un Selim Sarper'e resmi bir nota vermediği yönünde görüşler de mevcuttur. Bunun kapsamlı bir tartışması için bkz. Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) İkinci Parti*, c. 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 330-342.

[14] Hasanlı, *a.g.e.*, s. 133; "Türkiye-Sovyet Rusya Arasındaki Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasının Feshi", *Ulus*, 22 Mart 1945, s. 1.

[15] Hasanlı, a.g.e., s. 133; Sovyetler Birliği'nde yayınlanan *Izvestia* gazetesi yayınladığı başmakalede, "Başka durumlarda akdedilmiş olan bir antlaşmayı olduğu gibi yürürlükte bırakmak hiç şüphesiz her iki tarafın da menfaatlerine uygun düşmez. Keza bu, demokrat milletlerin mütecaviz Almanı ezmek için birleştikleri ve hürriyete bağlı küçük büyük bütün milletler için devamlı ve sağlam bir sulhun temellerini kurmakla meşgul oldukları bir sırada, milletlerarası münasebetlerin heyet-i umumiyesi itibarıyla verimli bir tarzda gelişmesine de aykırı olur. Bütün bundan çıkan netice, Türk-Sovyet Antlaşması'nın ciddi surette iyileştirmeğe muhtaç olduğudur.", bkz. "Türkiye-Sovyet Rusya Antlaşması Fesholundu.", *Ulus*, 22 Mart 1945, s. 4.

[16] Örnek için bkz., "Türk Sovyet Paktı'nın Moskova Tarafından Feshine Dair Yankılar", *Ulus*, 23 Mart 1945, s. 5; "Türk-Sovyet Dostluk Muahedesinin Feshi", *Cumhuriyet*, 23 Mart 1945, No: 7356, s. 1.

mezkûr hükümete bu maksadla kendisine yapılacak teklifleri büyük bir dikkat ve hayırhahlıkla tetkike amade bulunduğunu bildirmiştir."[17]

Cumhuriyet gazetesi, cevabi notayı ve hükümetin tutumunu "yeni bir muahede akdi için Sovyet tekliflerini bekliyoruz" diye değerlendirerek dengeli tavrını sürdürdü.[18] Türk basınında sol görüşleriyle tanınan M. Zekeriya Sertel, değişen dünya şartları ekseninde iki ülke arasındaki paktın feshedilmesini doğal karşıladı. Türk Kurtuluş Savaşı'ndan İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde, Türkiye'nin Sovyetler'den daima yardım gördüğünü ve iki taraf arasında dostluğun Orta ve Yakındoğu'da barışın esaslı bir dayanağı olduğunu belirtti. Fakat İkinci Dünya Savaşı'nın her şeyde olduğu gibi dünya siyasetinde de büyük bir değişiklik meydana getirdiğini, Sovyetler'in savaş öncesi infırat tutumundan ayrılarak, bir dünya devletine dönüştüğünü vurguladı: "Evvelce birbirlerine şüphe ile bakan İngiltere ile Sovyetler Birliği arasında yirmi senelik bir ittifak akdedilmiştir. Balkanlar'da yepyeni bir vaziyet hasıl olmuştur. Orta şarkta bir Arap Birliği kurulmuştur. Akdeniz'de muvazene yeni bir şekil almıştır. Türkiye Sovyetler'den mâada İngiltere ile de bir ittifak muahedesi imzalamıştır. Bütün bu değişikliklerin Türk-Sovyet Antlaşması'nın da yeni baştan tetkikini icap ettirmesini gayet tabii görmek lazımdır."[19] Zekeriya Sertel, değişmemesi gereken tek şeyin iki ülke arasındaki dostluk olduğunu savundu. Ona göre, Avrupa'da 150 yıldır süren muvazene siyaseti iflas ederek yerini dünya muvazene siyasetine terk etmiştir. Bu siyasete yön veren ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği, bölgesel anlaşmalar yapma yoluna giderek güç merkezleri olmaktadırlar.[20] İngiltere, Batı Avrupa devletleriyle ve dominyonlarıyla bölgesel antlaşmalarla yetinmemekte, Akdeniz'de de bir bölge sistemi kurma çabası içine girmektedir. Sovyetler ise, Doğu Avrupa, Orta Avrupa ve Balkanlar'da ittifaklar sistemi geliştirmektedir. Sertel'e göre Türkiye'nin coğrafi yapısı gereği, İngiltere ve Rusya arasında rekabeti körüklemekten ziyade, iki bölge arasında (Akdeniz-Karadeniz) tamamlayıcı ve birleştirici bir rol oynamalıdır. Dolayısıyla üç ülke arasında bir antlaşmanın yapılması bölge barışını korumada büyük katkı sağlayacaktır: "İşte bizce Sovyetler'le akdedilmesi muhtemel yeni anlaşmada gözetilecek en mühim gaye budur. Bu gayenin tahakkukunda en mühim rolü Türkiye oynayabilir. ... Bu fırsattan istifade ederek vücuda getirilecek bir üçlü anlaşma değil yalnız Türkiye'nin bütün yakın ve orta şarkın da sulhunu garanti altına alacaktır."[21]

---

[17] "Sovyetlere Cevabımız", *Ulus*, 7 Nisan 1945, s. 1; "Sovyet Deklarasyonuna Cevabımız", *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1945, No: 7411, s. 1; "Rusya'ya Cevabi Notamız Verildi.", *Tan*, 7 Nisan 1945, No: 3215, s. 1.

[18] *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1945, No: 7411, s. 1.

[19] M. Zekeriya Sertel, "Türk-Sovyet Dostluk Paktı'nın Feshi", *Tan*, 10 Nisan 1945, No: 3217, s. 1.

[20] M. Zekeriya Sertel, "Bölge Sistemi ve Türk-Sovyet Münasebetleri", *Tan*, 11 Nisan 1945, No: 3218, s. 1.

[21] M. Zekeriya Sertel, "Türkiye'nin Harp Sonrası Dış Siyaseti", *Tan*, 12 Nisan 1945, No: 3219, s. 1.

Türk-Sovyet ilişkilerinin dostluk temelinde sürdürülmesi isteği, *Cumhuriyet* gazetesinin etkili kalemlerinden Nadir Nadi'de de vardır: "Büyük kuzey komşumuz tarafından devletimize karşı güdülen politikanın temel çizgileri içinde kötü bir niyet aramaya gerek yoktur."[22] Nadir Nadi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan uluslararası sistemin ruhunu kavramakla birlikte, Türk-Sovyet dostluğunun bozulmayacağından emindir. Ona göre 1925 Antlaşması'nın "satırları arasında canlı duran ülkücü zihniyetin kuvveti" sorunların üstesinden gelecektir: "O ülkücü zihniyet her iki tarafta da kuvvetinden kaybetmediği müddetçe Türk-Sovyet dostluğunu, yeni dünya şartlarına uygun bir çerçeve içinde eskisi kadar taze ve canlı olarak yaşatmak güç olmayacaktır."[23] Aynı duygu ve yorumları *Ulus* gazetesinden Mümtaz Faik Fenik de dile getirir. Türk-Sovyet dostluğunun Türk Devrimi'yle yaşıt olduğunu ve değişen uluslararası sistem uyarınca geliştirilmesini belirtir.[24]

Türk basının iyimser yaklaşımı Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'un Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'le 7 Haziran'da yaptığı görüşmede yeni isteklerde bulunması nedeniyle dağılmaya başladı. Molotov, Boğazlar'ın ortak denetimi, İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nda Sovyetlere üs verilmesi, Kars ve Ardahan'ın iadesi konularını gündeme getirmesi büyük rahatsızlık yarattı.[25]

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Başbakan Şükrü Saraçoğlu ve Dışişleri Bakanı Hasan Saka yaptıkları görüşmelerde izlenecek stratejiyi belirlediler. Buna göre Dışişleri Bakanlığı, Moskova'da bulunan Büyükelçi Selim Sarper'e gönderdiği talimatta, "arazi terki, üs gibi konuların hiçbir biçimde görüşme konusu yapılmamasını" ve "uluslararası bir antlaşma olan Montrö'nün iki devlet tarafından düzeltilmesinin kabul edilmemesini" istedi.[26] Ne var ki Büyükelçi Selim Sarper, 18 Haziran'da Molotov'la tekrar görüştüğünde aynı isteklerle karşılaştı.[27] Türk basını Sovyetler'in bu kararlı tutumunu ve psikolojik savaşa devam edeceğine ilişkin mesajını *Times* gazetesi İstanbul muhabiri Mavrudi'nin telgrafıyla öğrendi.[28] Türk basını tepki vermekte gecikmedi. Hatta yeni bir dünya savaşının çıkacağı söylentilerini dillendirmeye başladı. Türk basınının kıdemli yazarlarından biri olan Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanin* gazetesinde 22 Haziran'da yayımladığı yazısında Türkiye'ye stratejik bir önem atfetti ve Türkiye'nin "Ortadoğu'nun omurga kemiği ve bölgede barışın kalesi" olduğunu belirtti. Böylece Türk basını Sovyetler'e karşı 20 yıldan fazla bir süredir sürdürdüğü iyimser yaklaşımını terk ederek Sovyet karşıtı propaganda yapmaya başladı. Sovyetler Birliği'nin Ankara

---

[22] Nadir Nadi, "Türk-Sovyet Dostluğunun Yarını", *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1945, No: 7413, s. 1.

[23] Nadir Nadi, *a.g.m.*

[24] Mümtaz Faik Fenik, "Türkiye ve Sovyetler", *Ulus*, 8 Nisan 1945, s. 1.

[25] *İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl*, Ankara, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973, s. 261-263; A. Suat Bilge, *Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964)*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992, s. 269-270.

[26] *İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl*, s. 268; Cüneyt Akalın, *Soğuk Savaş ABD ve Türkiye-1*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2003, s. 194; Hasanlı, *a.g.e.*, s. 140.

[27] Erkin, *a.g.e.*, s. 237-264.

[28] Hasanlı, *a.g.e.*, s. 164.

Büyükelçiliği'ne göre basında meydana gelen bu sert tutum değişikliğinin nedeni Türk Hükümeti'nin kendisiydi. Hatta Hüseyin Cahit Yalçın ve Necmeddin Sadak Ankara'ya davet edilerek Sovyet karşıtı yazılar yazmaları için uyarılmışlardı.[29]

Cumhuriyet, *Ulus* ve *Tan*'da yayınlanan haberlerin büyük çoğunluğu İngiliz gazetelerinden iktibas edilerek kaleme alınıyordu. *Cumhuriyet* gazetesinin İngiltere basınından derlediği habere göre, "Ruslar daha demokrat ve daha temsili bir Türk Hükümeti kurulması için talepte bulunduğu" ve Kars bölgesindeki sınır değişikliğine karşılık olarak da Halep şehrini Türkiye'ye önermişlerdi.[30] Yine İngiltere'den alıntılanan başka bir haberde, Sovyetler'in Türkiye'ye resmi bir nota vermediği, Churchill'in Üçler Konferansı (Potsdam) Stalin'den Ortadoğu'daki tasavvurları hakkında bilgi isteyeceği ve Türkiye konusunun "Avrupa'nın en nazik meselesi" olduğu belirtildi.[31] *Cumhuriyet* gazetesi, *Sunday Times*'ın "Türkiye'nin Türk topraklarında yabancı üsler kurulabilmesi imkânlarının nazarı itibara alması ihtimali yoktur" değerlendirmesini birinci sayfasında öne çıkarmıştı. Ayrıca aynı gazetenin Boğazlar Sorunu'nun Ankara'da değil, Berlin'de çözüleceği yorumuna büyük önem vermişti.[32]

Zekeriya Sertel, İngiliz kaynaklı bu haberlere temkinli yaklaşmış ve yetkililerden kamuoyunu aydınlatıcı bilgiler verilmesini istemişti: "Bu haberler üzerine İngiliz matbuatı iki haftadan beri bu mesele ile meşguldür. Nöbete konmuş gibi, bütün İngiliz gazeteleri, kendi siyasi temayüllerine göre, bu mesele hakkında fikirlerini söylediler. (…) Ne Sovyet, ne de Türk kaynaklarından şimdiye kadar resmi veya yarı resmi hiçbir söz söylenmediği için, herkes bu rivayetlerin doğruluğuna hükmediyor. (…) Fakat İngiliz kaynaklarından sızan haberler ve yürütülen mütalâalar birbirini tutmuyor." Sertel, Türkiye'yi yakından ilgilendiren bu sorunun yabancı kaynaklarca etraflıca işlenmesine karşın, Türk halkının bir şey bilmediği için de fikrini söylemediğini yazısına eklemişti.[33]

Dışişleri Bakanı Hasan Saka, üç müttefik hükümet başkanının (Stalin, Churchill ve Roosevelt) Postdam'da yapacakları konferanstan önce, Londra'da İngiliz Dışişleri Bakanı A. Eden ile yaptığı görüşmede Sovyetler'e karşı destek aradı. Hasan Saka, Londra'da gazetecilere verdiği demeçte, Sovyet talepleri konusunda ayrıntı vermekten kaçındı ve "Türkiye için hudud tadili veyahud arazi

---

[29] *a.g.e.*, s. 164.

[30] "Sovyetlerin Talepleri", *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1945, No: 7494, s. 1, 3; Haftalık yayınlanan *Economist* dergisi, Boğazlar konusunda derin bir anlaşmazlık olduğunu ve Üçler Konferansı'nda ele alınacağını öne sürdü. Bkz. *Ulus*, 4 Temmuz 1945, s. 1, 5; İngiliz *New Statesman* dergisinin Rus diplomasisinin hatalı hamlelerde bulunduğu yorumu için bkz. *Ulus*, 7 Temmuz 1945, s. 1, 3.

[31] "Sovyet Talepleri", *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1945, No: 7496, s. 1, 3.

[32] "Boğazlar Meselesi", *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1945, No: 7497, s. 1, 3; Politik olarak sağda ve solda yer alan İngiliz mecmualarından derlenen bir başka yazıda, "(Sovyetlerin) Çarlığın genişleme siyaseti ile komünistliğin emniyet siyaseti(ni) akıllıca birleştirdiği" yorumu ilgi çekici bulunmuştu. Bkz. "Sovyet Talepleri ve İngiliz Basını", *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1945, No: 7502, s. 1, 3.

[33] M. Zekeriya Sertel, "Herkes Biliyor, Yalnız Türk Milleti Bilmiyor.", *Tan*, 12 Temmuz 1945, No: 3310, s. 1-2.

tavizleri mevzubahis değildir" açıklamasında bulundu. Ayrıca Boğazlar'ın geleceği ile Türk-Sovyet Paktı'nın tadili meselesinin ayrı ele alınması gerektiğini ve bunların farklı konular olduğunu belirtti.[34] *Tan* gazetesinden Zekeriya Sertel, Hasan Saka'nın bu demecini Türk kamuoyunu az çok aydınlatan ilk resmi beyanat olarak değerlendirdi. Ancak Dışişleri Bakanı'nın Sovyet tekliflerinden söz etmekten kaçındığını, "yalnız Türk-Rus muahedesinin İkinci Cihan Harbi'nden doğan şartlara uygun olması için iki taraf için riayeti zaruri olan prensipleri ortaya attığını" açıkladı. Öte yandan "eğer bu beyanatta bir tercüme hatası yoksa bu sözlerden çıkan mâna Rusların böyle bir teklifte bulunmadıkları, böyle bir teklifin bahis mevzuu olmadığıdır" değerlendirmesinde bulunarak, konuya farklı bir açıdan yaklaştı. Hatta yazısında "zaten yabancı kaynaklardan gelen son haberlere göre, Ruslar Türkiye'ye tahriri veya şifahi hiçbir sarih teklifte bulunmuş değillerdir. Yalnız Türk-Rus Muahedesi'nin yeni şartlara uygun bir tarzda yenilenmesi için iki taraf arasında vaki olan konuşmalarda ima tarikiyle ve zımmen bazı hudut tashihlerinden bahsetmişlerdir" yorumunda da bulundu.[35] Türk basınının diğer etkili yazarlarından biri olan ve *Cumhuriyet* gazetesinin başyazarı olan Nadir Nadi de, Sovyetler'in resmi bir istekte bulunup bulunmadığının hükümet tarafından açıklanmamasını ve yabancı basında yer alan haberlerin etrafında tartışma yapılmasından rahatsızdır. Ancak Sovyetler'in bu haberleri yalanlamamasından hareketle, bu ülkenin yayılmacı niyetinin olabileceğini belirtti. Bunun olması halinde "nereden gelirse gelsin, kim olursa olsun, ne rica, ne tehdit, ne antlaşma, ne de tartışma yolu ile kimse bizden bir karış toprak koparamaz" diyerek tepki gösterileceğini ilan etti.[36] Ayrıca Çarlık Rusyası'nın emperyalist hırsları ile Sovyetler Birliği'nin yeni dış politikası arasında süreklilik olduğunu da öne sürdü.[37] *Tanin* gazetesinde 30 Haziran 1945'te yayınlanan bir yazıda, "kırmızı faşistler için ne söz ne imza ne vaadin hiçbir anlam taşımadığını", "karşı koyan bir güç olmadıkça İran'ı, Hindistan'ı, Çin'i, Güneş'i, Ay'ı da işgal edeceklerine (de)" vurgu yapılarak Sovyet yayılmacılığının sınırsız olduğuna işaret edildi.[38]

Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçiliği'nin Birinci Katibi V. Grubyakov'un Haziran ve Temmuz ayının ilk günlerinde Türk basınından derlediği bilgileri içeren raporuna bakılırsa, Türk basınında Sovyet karşıtı propaganda hızlandırılmış ve sansasyonel haberler gittikçe yoğunluk kazanmıştı. Gazetelerde, "Sovyet Rusya'nın Kore'yi işgal etmek amacında olduğu, Moğolistan'ın iç ve dış politikasını denetimi altına almak istediği, İran Azerbaycanı'nda Milli Kurtuluş Komitesi yarattığı, Suriye'de komünizm yanlısı gösteriler yaptırdığı, Kars ve Ardahan'a karşılık Türkiye'ye Halep'i önerdiği, Doğu Trakya'nın sınırlarının değiştirilmesini talep ettiği, Musul petrolünü istediği, Türkiye ve Yunanistan topraklarının bir kısmını Bulgaristan'a vermek istediği, Türk-Bulgar

---

[34] "Hasan Saka-Eden Mülâkatı", *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 1945, No: 7507, s. 1.

[35] M. Zekeriya Sertel, "Hasan Saka'nın Beyanatı", *Tan*, 14 Temmuz 1945, s. 1-2.

[36] Nadir Nadi, "Bir Milleten Toprak İstemek", *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1945, No: 7508, s. 1.

[37] *a.gm.*

[38] Hasanlı, *a.g.e.*, s. 165.

sınırına yaklaşık 25 tümen asker topladığı" gibi haberlere yer verilmiştir.[39] Savaş sonrasında yeniden şekillenen yeni dünya düzeninde Sovyetler'in yayılmacı ve hırslı emelleri öne çıkarılmaya başlandı. Bunda İngiliz ve ABD etkisi olduğuna ilişkin ciddi emareler vardı.

Savaşın bitiminden sonra üç müttefik devlet liderinin bir araya gelerek, Almanya'nın nasıl yönetileceği, Avusturya'nın işgali, Polonya'nın doğu sınırı, Sovyetler Birliği'nin Balkanlar'a yayılması ve Uzakdoğu'da devam eden savaş gibi konuları konuştukları Potsdam Konferansı'nda (17 Temmuz-2 Ağustos 1945) Türkiye konusu da gündeme getirilmişti. Türk basını yine İngiliz gazetelerinden iktibas ettiği haberlerle olan biteni kavramaya çalıştı. Büyük bir endişenin hâkim olduğunu ve konferanstan çıkacak kararın Türkiye gibi başka birçok ülkenin mukadderatını tayin edecek nitelikte olduğunu vurguladı. Potsdam'da Boğazlar konusu daha çok gayri resmi konuşmalarda ele alındı. Stalin 18 Temmuz akşamı düzenlenen yemekte Churchill'e Türkiye ile ittifakının yapılabilmesi için söz konusu Sovyet isteklerinin kabul edilmesinin gerekliliği üzerinde durdu.[40]

Konferansta Türkiye konusu ABD Başkanı Truman'ın başkanlığında yapılan 6. oturumda resmi şekilde ele alındı. Churchill, Montrö Sözleşmesi'nde Sovyetler'in istediği düzenlemeyi desteklediğini, ancak Türkiye'nin toprak bütünlüğünün korunması koşuluna bağlı olduğunu açıkladı.[41] Bunun üzerine Dışişleri Bakanı Molotov, Mart ayından beri çeşitli çevrelerde tartışılan isteklere açıklık getirdi: "(...) Biz bazı bölgelerde SSCB ile Türkiye arasındaki sınırların adil olmadığı kanaatindeyiz. Gerçekten 1921 yılında Türkiye, Sovyet Ermenistanı ve Gürcistanı'ndan zorla toprak koparmıştır. Bunlar belli ki Kars, Artvin ve Ardahan topraklarıdır. (...) O yüzden ittifak antlaşmasının imzalanması için Gürcistan ve Ermenistan'dan zorla koparılmış topraklar sorununu çözmek, bu toprakların onlara iade edilmesi gerektiği (...)".[42] Molotov bu sözlerine Montrö Sözleşmesi'ni doğru bulmadıklarını ve Boğazlar üzerinde Japon İmparatoru'nun ne kadar hakkı varsa Sovyetler Birliği'nin de o kadar hakka sahip olduğunu belirterek, bu durumun düzeltilmesini zorunlu gördüklerini açıkladı.

Sovyet talepleri üç noktada yoğunlaşmıştı:

1- Montrö Sözleşmesi'nin günün koşullarına uymaması nedeniyle feshedilmesi

2- Karadeniz'den tek çıkış ve giriş yolu olan Boğazlar rejiminin belirlenmesi yetkisinin Türkiye ve Sovyetler Birliği'nde olması

3- Boğazlar'da Türk askeri üslerinin yanı sıra Sovyet askeri üslerinin kurulması.[43]

---

[39] *a.g.e.*, s. 164.

[40] Erel Tellal, "SSCB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, c. 1, (Editör: Baskın Oran), İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 503.

[41] Hasanlı, *a.g.e.*, s. 171; Tellal, *a.g.m.*, s. 503.

[42] Hasanlı, *a.g.e.*, s. 172.

[43] Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Ankara, TTK, 1991, s. 293-294.

ABD Başkanı Truman ise Sovyetler'e toprak verilmesi konusunu iki ülkenin çözmeleri gerektiğini vurgulamakla birlikte, Sovyet önerilerini inceleyeceğini açıklamakla yetindi.

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik istekleri değişik açılardan tartışıldıktan sonra Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde değişiklik yapılması konusunda uzlaşıldı. Nitekim bulunan çözüm 2 Ağustos'ta kabul edilen protokolün 16. maddesinde belirtildi: "Üç hükümet, Boğazlar'la ilgili olarak Montrö'de imzalanmış sözleşmenin günün koşullarına uymadığından değişmesi gerektiğini kabul ederler. Bir sonraki adım olarak üç hükümetten her biri ile Türkiye Cumhuriyeti arasında meselenin doğrudan görüşme konusu yapılması uygun görülmüştür."[44] Böylece Sovyetler Birliği 19 Mart 1945'ten itibaren Türkiye'den talep ettiklerini uluslararası platforma taşımış oldu.

Potsdam Konferansı, Türk yetkililer ve basın tarafından büyük bir heyecanla izlendi. Reuter Ajansı'ndan derlenen bilgiler ışığında, "Konuşmaların bidayetinden beri resmi hiçbir teklif ve mukabil teklif yapılmadı" denilerek, görüşmelerin iki defa kesildiği duyuruldu. Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne toprak bırakılması hakkındaki her türlü teklifi reddettiği, ABD ve İngiltere'nin Montrö Sözleşmesi'nin tekrar gözden geçirilmesi hakkındaki Sovyet isteklerinin sadece Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında sürdürülemeyeceği kanaati oluştuğu vurgulandı. Bununla birlikte Londra'daki siyasi gözlemcilerin, Türk-Sovyet ilişkilerinin düzelmesinin büyük devletlerin Boğazlar konusunda uzlaşmalarına bağlı olduğu yorumu da önemsendi.[45] Ancak Zekeriya Sertel, Potsdam Konferansı'nda çözülmesi beklenen, Avrupa, Balkanlar, Yakın ve Ortadoğu sorunlarının çözülmediğini, bu sorunların askıda bırakıldığını belirterek, görüşmelerin hayal kırıklığıyla sonuçlandığını açıkladı.[46] *Cumhuriyet* gazetesi, İngiltere Başbakanı Clement Attlee'nin[47] Stalin'den Türkiye'ye yönelik talepleri değiştirmesini istediğini[48] ve Potsdam'da bu konuya ilişkin nihai bir karar verilmemiş olduğunu öne çıkardı.[49]

Üç müttefik devlet arasındaki görüş ayrılığı Potsdam Konferansı sürecinde artarak devam etti. Türkiye, Sovyetler'den gelen tehlikeli hamleleri yara almadan atlatmak ve uluslararası yalnızlıktan kurtulmak için İngiltere ve ABD ile olan ilişkilerini sıklaştırmaya çalıştı. Sovyetler'in Avrupa, Akdeniz, Baltık ve Uzakdoğu'ya yönelik yeni taleplerle ortaya çıkması, bir yandan Müttefiklerin kaygılarını

---

[44] *a.g.e.*, s. 298.

[45] "Reuter'e Göre", *Ulus*, 5 Ağustos 1945, s. 1; "Türkiye-Rusya", *Tan*, 5 Ağustos 1945, s. 1, 7; Boğazlar konusunun Potsdam'dan sonraya bırakılması ve Sovyetler Birliği'ne karşı koyan İngiltere'nin politikasında yumuşama olduğu yorumu için bkz. "Boğazlar Meselesi", *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1945, No: 7527, s. 1.

[46] M. Zekeriya Sertel, "Potsdam'da Verilen Kararlar", *Tan*, 5 Ağustos 1945, s. 1.

[47] Potsdam Konferansı devam ederken İngiltere'de yapılan seçimleri Churchill kaybetmiş ve yerine İşçi Partisi lideri Clement Attlee geçmiştir. Konferansın ikinci devresini Attlee sürdürmüştür.

[48] "Yeni İngiliz Hükümeti ve Türk Rus Münasebatı", *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1945, No: 7530, s. 1.

[49] "Türkiye-Rusya", *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1945, No: 7531, s. 1.

artırırken, öte yandan ise Türkiye'nin İngiltere'ye ve ABD'ye yanaşmasının ortamını sağlayıcı bir işlev gördü.

Hüseyin Cahit Yalçın ve Necmeddin Sadak, ABD ile İngiltere'nin Türkiye'nin aleyhinde bir tavır takınmayacaklarını ve Sovyetler'in ısrarı karşısında Türkiye'nin yanında yer alacaklarını içeren yazılar kaleme aldılar.[50] Yavuz Abadan, *Cumhuriyet* gazetesinde ABD Başkanı Truman'ın Potsdam'da ve sonrasında su yollarıyla ilgili, ABD, Sovyetler Birliği, İngiltere, Fransa ve ilgili devletler arasında yeni statüler belirlenmesi gerektiğine ilişkin açıklamalarını değerlendirdi ve bu yaklaşımın Türk Boğazları'na uygulanamayacağını belirtti. Çünkü Türk Boğazları'nın coğrafi durumunun, siyasi statüsünün ve stratejik vasfının diğer su yollarıyla karşılaştırmasına imkân bırakmadığını açıkladı. Ayrıca Misak-ı Milli'nin 4. maddesine atıfta bulunarak, Türkiye'nin bunu 1920'de çözdüğünü ve Boğazları "iyi maksatlar ve dünya ticareti için" ardına kadar açtığını öne sürdü.[51] O'na göre Türkiye'nin esas gözeteceği ilke, hükümranlık haklarının korunmasıdır. Yavuz Abadan'ın yazıları kamuoyunda yankı buldu. Öte yandan *Cumhuriyet*'te art arda Sovyetler Birliği'nin emperyal istekleri ele alınarak, kamuoyu Sovyetler'e karşı tahkim edilmeye çalışıldı.[52] Abidin Daver, Sovyet niyetlerinin ve isteklerinin bir dökümünü yaparak, "Sovyetler Birliği, bütün isteklerini ele geçirdiği takdirde bir taraftan Avrupa'yı batısından ve Akdeniz'den, diğer taraftan da Asya'yı doğusundan sarıp kucaklayan bir cihangir devlet imkânlarını ele geçirmiş bulunacaktır." dedi.[53] Yazara göre bu strateji İngiltere ve ABD başta olmak üzere bütün dünya devletlerinin muhalefetiyle karşılaşacaktı.

1945 yılının sonuna yaklaşıldığında beş büyük devletin (ABD, Sovyetler Birliği, Fransa, İngiltere ve Çin) Dışişleri bakanlarının Londra'da sürdürdükleri görüşmelerde, sorunlar çözülemedi ve devletler arasındaki güven bunalımı giderilemedi. Bu görüşmelerde Sovyetler'in Türk Boğazları'na yönelik istekleri konusunda da çözüme yönelik somut adımlar atılamadı. Sorunun sürüncemede kalması bir yandan Türkiye'nin tedirginliğinin sürmesine yol açarken, öte yandan Türkiye'ye zaman da kazandırdı. Ancak savaş sonrasında küresel bir güç olarak sivrilen ABD, Sovyetler'i dizginlemeye çalıştı. Ve bu bağlamda Türkiye'ye karşı kayıtsız kalma ve yalnız bırakma politikasından yavaş yavaş vazgeçmeye başladı.[54]

Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Paktı 7 Kasım 1925'te resmen sona erdi. Basında Sovyetler Birliği'ne karşı öfke arttı. Nitekim Zekeriya ve Sabiha Sertel'in yönetiminde olan ve sola yakınlığıyla bilinen *Tan* gazetesine karşı sert eleştiriler

---

[50] Koçak, *İkinci Parti*, c. 1, s. 582-583; Hasanlı, *a.g.e.*, s. 180-182.
[51] Yavuz Abadan, "Boğazlar ve Amerikan Tezi", *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1945, No: 7571, s. 1, 3.
[52] Örnek için bkz., "Ruslar 12 Adalarda da Askeri Üs İstiyor", *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1945, No: 7577, s. 1; Süha Sakıp Taner, "Sovyet(ler) Birliği ve Dünya Denizleri", *Cumhuriyet*, 8 Ekim 1945, No: 7594, s. 2.
[53] Abidin Daver, "Sovyet Rusya'nın Cihangirlik Emelleri", *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1945, No: 7581, s. 2; "Akdeniz'de Sovyetlerin Yeni İstekleri", *Tan*, 21 Eylül 1945, s. 2.
[54] Melih Aktaş, *1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü*, İstanbul, Şema Yayınevi, 2006, s. 27-28.

yapılmaya başlandı. *Cumhuriyet*, *Tanin*, *Ulus*, *Akşam* gibi gazeteler *Tan*'a ve Sertel'lere karşı "cadı avı" başlattı. Hüseyin Cahit Yalçın 3 Aralık 1945'te *Tanin* gazetesini "Kalkın Ey Ehli Vatan" manşetiyle çıkardı ve *Tan* gazetesi ile Sabiha Sertel'i komünistlikle ve Sovyet ajanlığıyla suçladı. Hatta "bir vatan cephesi" kurulmasını önerdi.[55] Buna benzer suçlamalar diğer gazetelerde de sıkça yayınlandı. İktidar ve basın çevresinden de destek aldığı anlaşılan bir kısmı üniversite, yüksek okul ve lise öğrencilerinin bulunduğu kalabalık bir grup 4 Aralık'ta Tan Matbaası, *Tan* gazetesi, *Görüşler*, *Yeni Dünya* ve *La Turquie* dergileri ile Berrak ve ABC kitabevlerini yağmaladı.[56] Tan Matbaası olayı mesaj yüklü idi. İç siyasette muhaliflere gözdağı verilirken, dış siyasette de 20-25 yıllık Sovyet dostluğunun artık her yönüyle sona erdirildiği vurgulanmaktaydı. Basın "cadı avının" sürdürülmesinde aktif rol oynadı.

Cumhuriyet, gösteriye ve baskına *Tan* gazetesinin neden olduğunu ve göstericilerin "vakâr içinde" davrandıklarını belirtti. Yapılan güç gösterisine olumlu yaklaşanlardan biri de Ahmet Emin Yalman'dı. Ancak Yalman, meslektaşlarına karşı yapılan gösteriye tamamen katılmakla birlikte, *Tan* gazetesinin ve matbaasının tahrip edilmesine çekince koydu. O'na göre en medeni yol hükümetin gazetenin ve matbaanın araç-gereçlerine el koymasıydı. Falih Rıfkı Atay da, *Tan* gazetesi ile *Görüşler* ve *Yeni Dünya* dergilerinin, tahrikte bulunduklarını ve yasalara karşı suç işlediklerini ileri sürdü. Dahası gösterileri "milli duygulara karşı saldırışların heyecanlı bir tepkisi" olarak değerlendirdi[57] Cihat Baban *Tan* gazetesi olayının tahrik sonucu meydana geldiğini belirten ve bunu Türk gençliğinin "siyasi olgunluğunun bir numûnesi" olarak değerlendiren en etkili yazarlardan biridir. O'na göre *Tan* gazetesi ile *Görüşler* ve Yeni Dünya dergileri şu tahrikte bulunmuşlardı: "Son zamanlarda kızıl faşistlerin yaptıkları tahrikât, bir fikir ve ideoloji davası olmaktan çoktan çıkmış, memleketi birbirine katıcı, halkı birbiri aleyhine kışkırtıcı bir mahiyet almıştı. İrili ufaklı dergiler ve sistemli bir neşriyatla yurtta anarşi doğurmak için çırpınıyorlar, hürriyet nâmına ortalığı birbirine katarak bulanık suda balık avlamak istiyorlardı. Bu zevat, ideolojilerinde ve fikirlerinde samimi iseler, kendi başlarına gelen âkıbeti hoş karşılamak mecbûriyetindedirler. (...) Arzuları yerine geldi. Fakat ne çâre ki onların fikirlerini paylaşmayan Türk gençlerinin infiali kendi başlarında patladı ve su testisi su yolunda kırıldı."[58] Alıntılanan mesajlardan anlaşılacağı gibi, basın *Tan* gazetesi olayını meşrulaştırma çabası içine girmiş, dönemin tipik özelliklerini sergilemiştir.

Bu olay Türk-Sovyet ilişkilerinin daha da gerginleşmesine yol açtı. Sovyetler Birliği 8 Aralık'ta nota verdi ve olayların Türk polisinin herhangi mukabil bir hareketi olmaksızın cereyan ettiğini belirtti. Ayrıca, gösterilerde Sovyetler'in aleyhine sözler söylendiği, Sovyet neşriyatının yakıldığı ve Sovyet yayınlarının satıldığı iki kitabevinin tahrip edildiği notada dile getirildi. Türk Dışişleri Bakan-

---

[55] Koçak, *İkinci Parti*, c. 1, s. 785.

[56] *a.g.e.*, s. 793-794.

[57] *a.g.e.*, s. 797-798.

[58] *Tasvir* gazetesinden aktaran, Koçak, *İkinci Parti*, c. 1, s. 799.

lığı 11 Aralık tarihli cevabi notasında; gösterinin tamamen dâhili nitelikte olduğu, Türk kamuoyunun bir kısmının bazı gazetelerde yayınlanan nazariyelere karşı aksülâmelinden (komünizm) ibaret bulunduğu ve hiçbir şekilde Sovyetler Birliği'ne karşı bir eylem olmadığını öne sürdü.[59] Gerilimi arttıran hususlardan biri de Sovyetler'in 2 Aralık'ta yurtdışında yaşayan Ermenilerin geri dönüşlerine ilişkin bir karar alması ve bunun basında işlenmesidir. Karara göre Sovyet Ermenistan'ına geri dönen Ermeniler Türkiye'den alınacak topraklara yerleştirilecekti. Elbette bu haber de Türk basını tarafından öfkeyle karşılandı. Sovyet Tass Ajansı ile Türk basını arasında adeta psikolojik bir savaş yaşanmaya başladı.[60]

Aralık ayının ortalarında 200 kadar Ermeni asıllı Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı, Sovyetler Birliği'nin İstanbul Başkonsolosluğu'na başvurarak Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne göç etmek istediklerini belirttiler. Hüseyin Cahit Yalçın bu olayın, Ermeni asıllı Türk vatandaşlarının "Türk vatanına ne kadar yabancı olduklarını" açığa çıkardığını, Asım Us da, bazı Ermenilerin Türkiye'yi sürekli arkadan vurduğunu ve Alman taraftarı olduklarını yazdılar.[61] Koçak, bu konuda yayınlanan haber ve görüşlerin, bizzat Dışişleri Bakanlığı'nca yönlendirildiği kanısındadır.[62] Basında yer alan değerlendirmelerde bu gelişmenin Moskova'nın insani tutumundan ileri gelmediği, bunun siyasi bir kışkırtma olduğu görüşü yaygındır.

Sovyet talepleri konusu 1945 yılının Aralık ayı boyunca sıcaklığını korudu. Başbakan Şükrü Saracoğlu, 5 Aralık 1945'te basına verdiği demeçte, Boğazlar konusunda ABD'nin tezine yakın durduklarına ilişkin mesajlar verdi.[63] Ardından da 16 Aralık'ta Moskova'da başlayacak olan ve ABD, Sovyetler Birliği ile İngiltere Dışişleri bakanlarının katılacağı toplantı öncesi, Gürcistan Bilimler Akademisi üyesi S. Canaşiya ve N. Berdzenişvili adlı iki profesörün "Türkiye'ye Karşı Yasal Taleplerimiz Hakkında" başlıklı makalesi gündeme geldi. Makale önce 14 Aralık'ta Tiflis'te *Komünist* gazetesinde, sonra da 20 Aralık'ta *Pravda*, *Izvestiya* ve *Krasnaya Zvezda* adlı gazetelerde yayımlandı. Moskova tarafından yönlendirildiği açıkça belli olan iki Gürcü profesör, Türklerin 1920-1921'de Gürcistan'a girerek Ardahan, Oltu, Artvin ve Batum'un güney toraklarını işgal ettiklerini, söz konusu toprakları daha önce ele geçirdikleri eski Gürcü topraklarına kattıklarını belirttiler. Dolayısıyla bu toraklar geri verilmeliydi: "Gürcü halkının hiçbir zaman vazgeçmediği ve vazgeçemeyeceği topraklarını geri alması gerekir. Biz Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane, Trabzon ve Giresun dahil Doğu Lazistan'dan Gürcistan'dan zorla kopartılmış topraklarının sadece bir kısmından bahsediyoruz".[64] Gürcü profesörlerin makalesi Tiflis ve Moskova radyolarında yapılan programlarda okundu. Ayrıca Sovyet TASS Ajansı da İngi-

[59] "Türkiye ve Rusya Arasında Teati Edilen Notalar", *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1945, No: 7660, s. 1, 3.
[60] Hasanlı, *a.g.e.*, s. 230-233.
[61] Koçak, *İkinci Parti*, c. 1, s. 831-834.
[62] *a.g.e.*, s. 835.
[63] *a.g.e.*, s. 824-829.
[64] Hasanlı, *a.g.e.*, s. 238-240.

lizce bülteninde yer verdi. Sovyet yönetimi propaganda aygıtlarını devreye sokarak, Moskova'daki Dışişleri bakanları toplantısı sırasında yeni bir hamlede daha bulundu. Bu hamle Türkiye'de büyük tepkilere yol açtı. Türk basını makaleden yabancı ajanslar aracılığıyla haberdar oldu. *Cumhuriyet*, BBC kaynaklı haberi "Soğuk Bir Şaka!" başlığıyla okuyucularına duyurdu. İki Gürcü profesörün Giresun'a kadar bütün Kuzey Doğu Anadolu'nun Gürcistan'a verilmesini talep ettiklerini açıkladı.[65] *Vatan*, *Ulus*, *Tanin* ve *Tasvir* başta olmak üzere hemen hemen tüm gazeteler iki Gürcü profesörün makalesinden pasajlar yayımlayarak, sert tepki gösterdiler. Hüseyin Cahit Yalçın, Sovyetler Birliği'nin emperyalist olduğuna vurgu yaptıktan sonra, Rusların Sibirya'yı, tüm Türk ülkelerini, Ural'ı, Hazar havzasını ve Kafkasya'yı terk ederek, Moskova Knezliği'nin sınırlarına çekildikten sonra, "eski Gürcü topraklarını" isteyebileceğini belirtti.[66] Falih Rıfkı Atay[67] Necmeddin Sadak gibi TBMM üyesi olan gazeteciler ise, Sovyet taleplerinin komikliği üzerinde durarak, gerektiğinde bu güce karşı mücadele edileceğini belirtmekten geri kalmadılar.

Sovyetler'in Boğazlar'dan sonra, 300 kilometre uzunluğunda 20.000 kilometrekarelik Doğu Karadeniz sahil şeridini istemesi tüm Türkiye'de büyük bir öfkeyle karşılandı. Taşrada bazı gazetelerde art arda protesto yazıları yayımlandı. Çoğu yerde mitingler yapıldı. Trabzon'da halk istekleri reddederek bölgenin asırlardan beri Türk yurdu olduğunu ifade etti. Şehirde yayınlanan *Halk* gazetesi günlerce yayın yaptı. İsteklerin gülünç olduğunu, bu isteklerin Türk ruhunda derin yaralar açtığını öne sürdü.[68] *Halk* gazetesi yaptığı yayınla günde bazen iki baskı yaptı. Mahmut Kucaralı, "Türk Vatanı Pazarlık Konusu Değildir" başlıklı başyazıda Türkiye'nin savaş sırasında Almanya'nın cazip tekliflerine kulak tıkadığını ve Sovyetler'i zor durumda bırakmayan bir politika izlediğini belirtti. Bu yolda harcanan "emeklerin mükafatı bu talepler mi olacaktı" sorusunu sordu.[69]

Gene Trabzon'da yayınlanan *Yeni Yol* gazetesinde "Bu Vatan Bizimdir" yazısına yer verilerek, yerel kamuoyunun oluşturulmasına çaba gösterildi. Ülkenin birçok yerinde Sovyetler'e ateş püskürüldü. Hatay'da yapılan mitinge 30 bin kişi katıldı.[70] *Yeni Mersin* gazetesinde, "Sovyet Rusya iki buçuk Gürcü'yü öne sürerek milyonlarca şehidimizin kanıyla yoğrulmuş vatanımızdan bir kısmını istemekte imiş" satırlarının yer aldığı bir makale yayımlandı ve halk olası bir savaş hazırlanmaya davet edildi.[71]

1945 yılı sona erdiğinde Türk basınında ve kamuoyunda Sovyetler'e karşı şiddetli bir tepki söz konusuydu. İlk anda gündeme gelen Sovyet talepleri karşı-

---

65 "Soğuk Bir Şaka", *Cumhuriyet*, 21 Aralık 1945, No: 7655, s. 1, 3.

66 Hüseyin Cahit Yalçın, "Şimdi de Gürcüler", *Tanin*, 21 Aralık 1945, s. 1.

67 Falih Rıfkı Atay, "Rusya ile Münasebetlerimiz Hakkında", *Ulus*, 22 Aralık 1945, s. 1, 4.

68 Ulus gazetesi, Trabzon'daki tepkileri şehrin panoramik fotoğrafıyla birlikte verdi. Bkz., "Rus İstekleri", *Ulus*, 27 Aralık 1945, s. 1.

69 "Trabzon'da Tepki Çok Şiddetlidir", *Ulus*, 29 Aralık 1945, s. 1.

70 Aktaran *Ulus*, 31 Aralık 1945, s. 1-2, "Hatay'da büyük bir miting yapıldı." başlıklı haber.

71 Aktaran *Ulus*, 30 Aralık 1945, s. 1, "Son istekler karşısında yurt basınında görülen tepkiler" başlıklı haber.

sında Türkiye'yi adeta yalnız bırakan ABD ve İngiltere, Avrupa'da, Yakın ve Ortadoğu'da Sovyet yayılmacılığı karşısında çıkarları sarsılınca, politika değişikliğine gittiler. Özellikle Sovyetler'in İran ve Türkiye'ye karşı psikolojik bir savaş sürdürmesi, ABD'li uzmanları harekete geçirdi. Bu uzmanlar, "Sovyetler Birliği'nin İran ve Türkiye konusunda daha ileri gitmesine müsaade edilmemesi için" Washington'a önerilerde bulundular.[72]

1946 yılı boyunca Sovyet baskısının artması sonucu Türkiye-ABD ilişkileri yeni bir ivme kazandı. Başbakan Şükrü Saracoğlu, 1946 yılı Ocak ayı başında yaptığı açıklamada gelişmeleri "ağırbaşlı ve soğukkanlı" bir şekilde izlediklerini belirtti. Açıklamasında dikkati çeken temel nokta Sovyet taleplerinin resmi olmamasının altını çizmesiydi. Aynı günlerde Necmeddin Sadak ve Asım Us'un da Sovyet taleplerinin resmi olmadığını dile getirmeleri ilginçti. Hatta Celal Bayar da ABD basınına verdiği demeçte, "rivayet edilen Rus isteklerinin hakikat ile bir alakası(nın)" bulunmadığını dile getirdi.[73] Ancak Sovyetler Birliği 8 Ağustos 1946'da dünyadaki ünlü ajansların da açıkladığı bir notayı Türkiye'ye vererek bu konuda önemli bir hamlede bulundu. *Ulus* gazetesi, France Press Ajansı'ndan iktibas ettiği haberi verirken, "Bu meseleye dair bizim bu ana kadar bildiğimiz şey, Sovyet Rusya'nın Hükümetimize Boğazlar hakkında bir nota vermiş olduğudur" tespitinde bulunması anlamlıdır.[74] Sovyet notasında temelde 5 nokta üzerinde durulmuştu:

> 1. Boğazlar bütün ülkelerin ticaret gemilerinin ticaret gemilerinin geçişine her zaman açık olmalıdır.
>
> 2. Boğazlar, Karadeniz devletlerinin savaş gemilerinin geçişine her zaman açık olmalıdır.
>
> 3. Karadeniz'de sahili bulunmayan devletlere ait harp gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi hususi surette derpiş edilen haller müstesna memnudur.
>
> 4. Karadeniz'e girmek ve Karadeniz'den çıkmak için tabii su yolu olan Boğazlar'a müteallik rejimin tesisi Türkiye'nin ve Karadeniz'e sahili bulunan diğer devletlerin selâhiyeti dahilinde olmalıdır.
>
> 5. Boğazlar'da ticari seyrüseferin serbestisini ve Boğazlar'ın güvenliğini temin hususunda en fazla alakadar ve bunu icraya en kadir olmaları sıfatıyla Türkiye ve Sovyetler Birliği, iş bu Boğazlar'ın Karadeniz'de sahili bulunan devletler aleyhine diğer devletler tarafından kullanılmasının önüne geçmek için bunların müdafaasını müşterek vasıtalarıyla temin ederler.[75]

Sovyet notası günlerce basında ele alındı. Nadir Nadi, "Boğazlar meselesinin bir Rus-Türk meselesi olmaktan ziyade bir Rus-Anglo-Sakson meselesi olduğunu" vurgulayarak, savaş sonrasında Müttefikler arasındaki ihtilafa dikkat çekti.

[72] Hasanlı, *a.g.e.*, s. 253.
[73] Koçak, *İkinci Parti*, c. 2, s. 305-307.
[74] "Boğazlara Dair Rusya, Hükümetimize Bir Nota Verdi.", *Ulus*, 13 Ağustos 1946, s. 1.
[75] Bilge, *a.g.e.*, s. 313.

Türkiye'nin bu süreçte, istekler karşısında "hayır diyerek başını çevirmesi(ni)" önerdi.[76] Hiç kuşkusuz bu güven ABD'nin çıkarları gereği Türkiye'yi destekleyeceği öngörüsüne dayanıyordu. Nitekim ABD 15 Ağustos'ta Sovyetler Birliği'ne bir nota vererek 4. ve 5. maddelere karşı çıktı.

Türkiye, bu notaya 22 Ağustos'ta yanıt verdi. İlk üç maddeyi kabul etti; 4. ve 5. maddeleri kabul edilemez buldu.[77] Sovyetler Birliği 24 Eylül'de benzer istekleri içeren ikinci bir nota daha verdi. Artık notalar savaşı başlamış ve Boğazlar üzerindeki ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki rekabet de belirginleşmişti. ABD kamuoyunda "kızıl tehlike korkusu" gittikçe artmaya yüz tutmuştu. Bunun sonucunda 12 Mart 1947'de açıklanan Truman Doktrini ile Türkiye aktif bir şekilde desteklenmeye başlandı. Türk basını da yeni dünya düzenine göre kendisini biçimlendirdi.

Kısa Bir Değerlendirme

Türk Kurtuluş Savaşı sırasında iki ülkenin işbirliği ve dostluk temelinde geliştirdikleri ilişki, daha sonraki yıllarda kapsamı genişletilerek, tahkim edilmişti. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Montrö Boğazlar Konferansı'nda başlayan görüş ayrılıkları artarak devam etmişti. Nihayet savaşın resmen sona ermesine yakın bir dönemde 19 Mart 1945'te Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'un Moskova'da Selim Sarper'e 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın uzatılması için bazı şartlar öne sürmesi, ilişkileri derinden sarsmaya başladı.

Diplomasi çevrelerinin resmi nota verilmesi olarak değerlendirdikleri bu gelişme, basında önce temkinle, sonra tepkiyle karşılandı. Tek parti döneminde basın ile hükümet arasındaki bütünleşmenin sağlanmış olması ve basının siyasal rejimin varlığını sürdürmesinde bir araç olarak kullanılıyor olması, Sovyet talepleri sırasında da kendini gösterdi. Basın iç politika konularında olduğu gibi belli sınırlar içinde yayın yapabildi. Hükümetin belirlediği politikaya paralel görüşler ifade etti. Konuyla ilgili daha çok İngiliz basınından iktibaslar yapıldı. Bu nedenle Türk dış politikasının ve basınının İngiliz manipülasyonlarına açık olduğu aşikârdır. Özellikle savaşın sonundaki İngiliz-Sovyet geriliminin İngiliz basını üzerinden Türk basınını da dolaylı olarak etkilediği hatırdan uzak tutulmamalıdır.

Türkiye'ye yönelik Sovyet baskısının artmasına paralel, basının izlediği "dengeli tutum" yerini anti Sovyet, "kızıl tehlike" korkusuna bırakmıştı. Bunda Milli Şef'in ve hükümetin tutumu da etkili oldu. Basın adeta "hükümet kuvveti" rolünü üstlendi. Gazeteci-mebusların makaleleri, hükümetin politikası doğrultusunda kamuoyunun inşa edilmesi veya yönlendirilmesinde etkili oldu.

---

[76] Nadir Nadi, "Rus istekleri Karşısında Yapılacak Şey", *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1946, No: 7901, s. 1, 3.

[77] "Türk Cevabı Sovyetlere Bildirildi.", *Ulus*, 23 Ağustos 1946, s. 1.

Kaynakça

Süreli Yayınlar

Cumhuriyet

Tan

Ulus

Kitap ve Makaleler

Akalın, Cüneyt (2003), *Soğuk Savaş ABD ve Türkiye-1*, İstanbul, Kaynak Yayınları.

Aktaş, Melih (2006), *1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü*, İstanbul, Şema Yayınevi.

Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri, I. Çalıştay Bildirileri (2011) *(14-15 Mayıs 2010)*, (çev. ve yay. haz: İlyas Kamalov, İrina Svistunova), Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1917-1938) (1981), c. 3, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları.

Aydın, Mustafa (2001), "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye (1939-1945", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, c. 1, (Editör: Baskın Oran), İstanbul, İletişim Yayınları.

Bilge, A. Suat (1992), *Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964)*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Deringil, Selim(1994), *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Erkin, Feridun Cemal (1968), *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, Başnur Matbaası.

Gürün, Kamuran (1991), *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Ankara, TTK.

Hasanlı, Cemil (2011), *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)*, (çev: Ali Asker), Ankara, Bilgi Yayınevi.

İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946) (1973), *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl*, Ankara, T.C. Dışişleri Bakanlığı.

2. Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar (1939-1944) (2003), *SSCB Dışişleri Bakanlığı, Almanya Dışişleri Bakanlığı Belgeleri*, (Editör: O. Andaç Uğurlu), İstanbul, Örgün Yayınevi.

Koçak, Cemil (2010-2012), *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) İkinci Parti*, c. 1-2, İstanbul, İletişim Yayınları.

Kolesnikov, Aleksandr (2010), *Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri*, (çev: İlyas Kamalov), Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.

Soysal, İsmail (1983), *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, c. 1, Ankara, TTK.

Tellal, Erel (2001) "SSCB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, c. 1, (Editör: Baskın Oran), İstanbul, İletişim Yayınları.

Türk Boğazları ile İlgili Temel Metinler (1994), Ankara, Dışişleri Eğitim Merkezi Yayınları.

Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939) (ty), Ankara, Dışişler Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü.

Üzgel, İlhan, Ömer Kürükçüoğlu (2001), "Batı Avrupa'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, c. 1, (Editör: Baskın Oran), İstanbul, İletişim Yayınları.

Öz: Sovyetler Birliği, II. Dünya Savaşı sırasında, önce Almanya'yla, daha sonra da ABD ve İngiltere'yle yaptığı görüşmelerde Boğazların rejiminin değiştirilmesini gündeme getirdi. Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'in 7 Haziran 1945'te, Molotov'a yaptığı ziyarette, Türkiye'nin Doğu sınırında değişiklik yapılarak Kars ve Ardahan'ın Sovyetler'e verilmesi, Boğazlarda üs tahsis edilmesi ve 1936 tarihli Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilmesi talep etti. Bu yazıda basında yer alan haberler ve yapılan yorumlar değerlendirilerek Türk basınının tutumu değerlendirilecek. Ayrıca 1945 ve izleyen birkaç yılın basını incelenerek Türkiye'nin Batı Bloku'na dahil olması sorununun kökenine ışık tutulacaktır.

Anahtar sözcükler: Sovyetler Birliği, Türk Basını, Boğazlar meselesi, Sovyetler Birliği - Türkiye sınırı

Expectations of the Soviet Union from Turkey in the Aftermath of the World War II and the Position of Turkish Press against the Soviet Union

Abstract: Soviet Union had several meetings during the World War II with England and the US concerning the changes in the regimes of the straits. In the aftermath of the WW II, Turkish Ambassador to Moscow Selim Sarper visited Ministry of Foreign Affairs Molotov on 7 June 1945. During the visit Molotov demanded changes in the Soviet Union - Turkey border and claimed the territories of Kars and Ardahan. Besides Molotov also asked places for bases on the straits and Montreux Convention to be updated. In this article the attitude of the Turkish press towards the demands of the Soviet Union is evaluated with respect to the news publish concerning the issue. In addition, the article will also put light on Turkey's shift to the Western Block in the following few years.

Keywords: Soviet Union, Turkish Press, Problem of Straits, Soviet Union - Turkey border

Çocuklar, Hayırseverlik ve Hukuk: Hayırsever Osmanlılar ve Oğullukları*

Abdullah BAY*

Ey hâce ger kulundan oğulluk murâd ise
Şefkât gözüyle bak ana dâ'im oğul kimi
V'er oğlunu umarsan ola sâhib-i edeb
Elbette eyle zillete mu'tâd kul kimi
Fuzûlî[1]

Giriş

Osmanlı toplumsal yaşantısında yaygın olmalarına rağmen, sosyal kurumlara dair ve özellikle aileye sonradan dâhil edilen besleme, oğulluk ve yine bunlar yanında geleneksel toplumdaki çocuk emek şekilleri üzerine incelemelere rastlanmayışı, kaynak yetersizliği yanında, uzun soluklu bir araştırma sürecini gerektirmesi sebebi ile tarihçilerin bu konulara eğilmeyişleri ile de açıklanabilir[2]. Hâlbuki XX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren sıradan insanların tarihine ilgi duyulmaya başlanmasıyla sosyal tarih araştırmalarına ilgi artmış, ancak bu ilgiye paralel olarak evlatlık uygulamaları konusunda kavramsal seviyede bile yeterli derecede araştırma yapılmamıştır. Özelikle 1990'dan sonra sosyal tarih araştır-

* Bu makale, Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından 12-14 Ekim 2011'de düzenlenen "I. Uluslararası Tarih Sempozyumu: Berlin Konferansı'ndan Günümüze Büyük Güçler ve Türkiye" adlı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

* abdullah.bay@rize.edu.tr

[1] *Fuzûlî Divanı*, Haz. Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel, Müjgan Cunbur, Ankara, 1985, s. 311-312.

[2] Bekir Onur, *Çocuk, Tarih ve Toplum*, Ankara, 2007, s. 157.

malarına yönelişin artmasıyla birlikte, çocuk konusuna da ilgide bir artış gözlemlenmektedir. Bu ilgiye rağmen, Osmanlı toplumsal yaşamında aile ve bireyleri ile çocuklar üzerine yapılan araştırmalar hâlâ sınırlı sayıdadır[3]. Dolayısıyla, çocukların tarih yazımında çok az yer edinmiş olması sebebiyle, tarihçinin birincil görevlerinden biri bu çocukların toplumsal yaşam içindeki yerlerini ele alarak dönemin sosyal yaşantıları içine oturtmaktır.

Bu incelemede, Osmanlı toplumsal yaşamında evlatlık ve oğulluk gibi çeşitli isimlerle ifade edilen kimsesiz çocuklar ve bunu temsil eden sosyal kurum ele alınacaktır. Oğulluk uygulamasını ele almadan önce, konuyu ele almamızı mümkün kılan kaynaklar ve aynı zamanda Nüfus defterlerini nasıl okumamız gerektiği konusunda metot sunması açısından ilgili defterler hakkında kısa bir değerlendirmede bulunmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Her kim Osmanlı toplumunda, çocuklar üzerine sosyal tarih incelemeleri yapmak istese, bu tür araştırmalar için geriye çok az belge kaldığı gerçeğiyle yüzleşmek zorunda kalmaktadır. Ancak, son zamanlarda incelemeye açılan Nüfus defterleri bu durumu bir derece değiştirecek gibi görünüyor. Sosyal tarih araştırmalarında, özellikle Nüfus defterlerini belli metotları esas alarak kullanmak bazı konuları incelememizi kolaylaştırmaktadır. Fakat XIX. Yüzyılın sonu ve XX. Yüzyılın başında yapılan iki ayrı nüfus sayımında tutulan defterlerin araştırmacılara açılmaması aile ve çocuklar üzerine yapılacak sosyal ve toplumsal tarih araştırmalarında büyük bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır[4].

Nüfus Defterleri ile birlikte değerlendirilmesi gereken diğer bir kaynak, XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yaşayan nüfusun demografik yapısı yanında, hanelerin sosyal ve ekonomik durumları ile bazı durumlarda çocukların toplumdaki konumları ve sosyal yardımlaşma açısından muaf tutulan yetişkin ve kimsesiz çocuklara değinerek Nüfus defterlerinden daha ayrıntılı bilgiler sunan Temettuat defterleridir. Her iki defter grubu için de uzun soluklu bir araştırma süreci gerekmektedir[5].

Aile yapısında meydana gelen değişiklikler ve aile üzerine yapılan eleştiriler yanında savaş, kıtlık ve göç olaylarının çocuklar üzerindeki etkileri ile sosyal yardımlaşma ve bu alandaki kurumsallaşma ile ilgili kanun ve yönetmelikler

---

[3] Avrupa'da çocukluk tarihi hakkında bkz. Colin Heywood, *Baba Bana Top At!*, çev.Esin Hoşsucu, İstanbul, 2003; Bridget Hill, *Servants English Domestics In The Eighteenth Century*, New York, 1996.

[4] Nüfus Defterlerinin sosyal tarih araştırmalarında kullanılabilirliği ve kaynak değeri hakkında bkz. Alan Duben, Cem Behar, *İstanbul Haneleri*, İstanbul, 1996, s. 26-31.

[5] Temettuat Defterleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettu Defterleri", *Belleten*, C. LIX, Sayı 225, Ağustos 1995, s. 396-412; Nuri Adıyeke, "Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri", *OTAM*, Sayı: 11, Ankara 2000, s. 769-807.

hakkında bilgiler veren Osmanlı dönemi ulusal ve yerel aile, çocuk ve kadın dergileri de ciddi anlamda incelenmemiştir[6].

Sosyal yardımlaşma, aile ve çocuk tarihi araştırmalarında tarihçinin işini kolaylaştıran belgelerden en önemlisi hem örfi hem de şer'i hukuk uygulamalarının kaydedildiği kadı sicilleridir. Nafaka, hibe, hidâne, vasi, nazır, para ve aile vakıfları gibi aile, çocuklar ve bunların toplumsal yapı içindeki durumları hakkında değerli bilgiler içeren kadı sicillerinde, Osmanlı toplumsal hayatında çocukların ve özelde sahipsiz kalanların durumları üstüne bol miktarda ham bilgi bulunmaktadır. Ancak, konu sosyal yardımlaşma ve evlatlıklar gibi sahipsiz çocuklar olunca, kadı sicilleri, sosyal hayatta karşılaşılan sorunları İslam hukukuna uygun olarak çözmeyi amaçlayan fetvalar ile birlikte değerlendirilmelidir[7].

En önemli kaynaklardan birisi ise, dikkat çekici ve önemli bilgiler bulunabilen yerli ve yabancı seyahatnamelerdir. Araştırma ve gözlemlerini aktarmak amacıyla doğuya yolculuk yapan seyyahlar, aile ve çocuklar ile ilgili gelenek ve görenekler ile hukukî uygulamalara kadar geniş bir yelpazede belgelere yansımayan bilgiler aktarmaktadırlar. Osmanlı'nın son dönemlerinde batılı sosyal bilimciler tarafından yapılan etnografik araştırmalar da önemli bilgiler içermektedir[8].

Medeni kanunun kabulünden sonra kurumun yapısı ve işleyişi tamamen değişmiş, ancak eski uygulamaların bazı öğeleri toplumsal hayatta etkili olmaya devam etmiştir. Uygulamanın Cumhuriyet döneminde aldığı şekilleri, mahkemeye intikal eden anlaşmazlıkların görüşülüp karara bağlandığı adliye kayıtları ile dönemin sosyal hayatını ele alarak toplumun hayat algısını ortaya koyan çağdaş edebi eserler ve süreli yayınlardan takip etmek mümkündür[9]. Özellikle, edebiyat derlemelerinden de sınırlı ölçüde, ancak kıymetli bilgiler elde edilebilir.

---

[6] Osmanlı Devleti'nde çocuklara yönelik süreli yayınlar için bkz. Lale Uçan, "Osmanlı Çocuk Dergilerinin Çocuk Kimliği Üzerine Etkileri", *Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak*, Ed. Haşim Şahin, Nurdan Şafak, İstanbul, 2012, s. 167-205.

[7] Fetva Mecmualarının kaynak değeri için bkz. Seda Örsten, "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Fetvâ Mecmuaları", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı: 4, 2007(Güz), s. 29-40; Kadı Sicillerinin kaynak değeri hakkında bkz. Fethi Gedikli, "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'iyye Sicilleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (Türk Hukuk Tarihi)*, Sayı: 5, Bahar 2005, s. 187-213; Yunus Uğur, "Mahkeme Kayıtları (Şer'iye Sicilleri) Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* C. 1, Sayı: 1/2003, s. 305-344.

[8] Seyahatnamelerin kaynak değeri hakkında bkz. Esra Danacıoğlu, *Geçmişin İzleri*, İstanbul, 2010, s. 66-69; XIX. yüzyılın son çeyreğinde hazırlanan örnek bir araştırma için bkz. Lucy M. Garnett, *The Women of Türkey and Their Folklore*, I, Londra, 1890, s. 53-56, 213-215.

[9] Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde yayınlanan birçok edebi eserde konu ele alınmıştır. Örneğin *Hikmet* romanında, Hikmet ile Enise'nin el kapılarında evlatlık oluşları ve hayırsever Cazip Bey tarafından yetiştirilip evlendirilerek mutluluğa erişmeleri anlatılır (Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman,* I, İstanbul 2004, s. 293); Yine, II. Meşrutiyet döneminden itibaren diğer unsurlar kadar olmasa da edebi eserlerde evlatlık kurumunun ele alındığı görülmektedir. *Küçük Paşa* ve *Kızılcık Dalları* romanlarında evlatlıklara yapılan haksızlıklar sergileniyor. *Küçük Paşa*'da Salih'i bir evlat gibi yetiştiren Said Paşa'nın vefatından sonra çocuğu istemeyen Naime Hanım'ın çocuğu evden atması ve ardından çocuğun ölmesi olayı üzerinden evlatlık kurumu eleştiriliyor. *Kızılcık Dalları*'nda ise kız evlatlık Gülsüm üzerinden

Oğulluk Kavramı Üzerine

Osmanlı toplumunun algı dünyasını yansıtan XIX. Yüzyılın son çeyreğinde yazılan *Kamus-ı Türkî*' de "oğulluk" kelimesi ve eşdeğer anlamlar içeren çok sayıda kelime dağarcığı yer alır. "*Evlâdlığa kabul olunmuş, kendi evlâdı olmayub bir oğulluğu*" anlamına karşılık gelen "oğulluk" yanında, "*evlâdlığa kabul olunmuş öksüz*" anlamında "ahiretlik", yine "*oğulluğa kabul etmek, tebenni etmek*" anlamlarını karşılayan "yakadan geçirmek" ve "evlâdlık" kelimelerinin kullanılması, toplumsal seviyede uygulamanın yaygın olduğuna işaret eder[10]. Konu ile ilgili literatür yakın tarihlerde kullanılmaya başlanmış değildir. XVII. Yüzyılın sonlarında yayınlanan bir sözlükte de *"oğul edinmek, yakasından geçirmek, ahiret oğlu, oğulluk"* kavramlarının Osmanlı toplumunda aynı zenginlikte var olduğu görülür[11]. Ancak, uygulamayı ifade etmek üzere farklı toplumsal gruplar farklı kelimeler kullanmayı tercih etmişlerdir. Alevi-Bektaşi tekke çevrelerinde *"yakadan geçirmek"* tabiri yaygın olarak kullanılırken, medreseler ve Mevlevilik gibi tarikat çevrelerinde ise "*manevi oğulluk*" ifadesi daha yaygın kullanılıyordu. Divan şairi Nergisi, "yakadan geçirmek" deyimini "*Ağa muhibbünüzün cenâb-ı mahdûma kem-nazarı ve bed-kasdı yokdur. Hakkında fikr itdugi başına gelsün. Ol, ânı yakasından geçirüb âhiret oglı idinmişdür*" ifadesiyle açıklar[12]. Diğer yanda, Selçuklu Sultanı Rükneddin'in Şeyh Baba-yı Merendi'nin oğulluğu olması üzerine Mevlana buna alınmış, kalabalığı hiddetle terk etmişti[13]. Bu uygulamalar, hukuken geçerli olmasa bile, örf yoluyla aileler arasında mahremiyet kısıtlamalarının tesis edildiğini göstermektedir.

eleştiriler yapılmıştır (Nüket Esen, *Türk Toplumunda Aile Kurumu 1870-1970*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1989, s. 354); Diğer bir örnek için bkz. Ahmed Midhat, "Emanetçi Sıtkı", *Letâif-i Rivâyât*, İstanbul, 1311, s. 22.

[10] Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türki*, Dersaadet, 1317, s. 210,1533; diğer Türk-İslam devletlerinde de uygulama rağbet görmüştür. Oğulluk yerine "*oğulluk, oğulluğa alınmış*" anlamlarına gelen "yufga" kelimesi kullanılıyordu (Saadettin Gömeç, "Divanü Lugat-it-Türk'de Akrabalık Bildiren Terimler", *Türk Kültürü*, XXXIX/164 (Aralık 2001), s. 142); İslam öncesi Orta Asya Türk toplumlarında evlatlık uygulaması tamamen farklı yönde gelişmiştir. Geniş bilgi için bkz. Ahmet Caferoğlu, "Türk Teamül Hukukunda Evlatlık Müessesesi", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C. II/1939, s. 97-113.

[11] Franciscus a Mesgnien Meninski, *Lexicon Turcico-Arabica-Persicum*, I, von Mehmet Ölmez, İstanbul 2000, s. 523; Yine diğer yakın kelimeler şunlardır: "*oğul dimek, tebenni etmek, oğul edinmek, oğulluğa kabul etmek, oğulluk, ahiret oğlı, can oğlı*". Mertol Tulum, *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, TDK, Ankara 2011, s. 1407, 1856; Ülkü Çetinkaya, "Divan Şiirinde "Çok Başlu (Ziyade-Ser)" Deyimi Üzerine", *Turkish Studies*, C. 4/2, Winter 2009, s. 278-285.

[12] Nergisi, *Meşâkk'l-Uşşâk (İnceleme-Metin)*, Haz. Bahir Selçuk, Erzurum, 2009, s. 241; Yine, XVI. Yüzyılın sonlarında yazılan bir divanda da "*Yakasından geçürübdur ser-i zülfin bilürüz. Nice çok başludur elden komaz inkâr etegin*" olarak geçmektedir (*Necati Beg Divanı*, haz. Ali Nihat Tarlan, Ankara, 1997, s. 394). Günümüzde uygulamanın çeşitli ritüeller şekline bürünerek özellikle Alevi-Bektaşi çevrelerinde yer yer devam ettiği tespit edilmektedir (Bülent Akın, "Alevilikte "Yakadan Geçirme" Ritüeli ve Âşık Niyazi Örneği", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2011/60, s. 335-346.

[13] Ahmet Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, Çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul, 2001, s. 323-327.

XX. yüzyıl başlarından itibaren oğulluk kelimesine "*üvey oğul*" anlamı da eklendi. Buna göre, dul erkek ve kadınların ikinci evliliklerinde yanlarında getirerek aileye sonradan dâhil ettikleri çocuklar eşlerin oğulluğu oluyordu[14]. Sosyal hayatta sık kullanılan "*ahiretlik, yakadan geçmek, can oğul*" gibi kelimeler de benzer anlamlar taşımalarına rağmen, oğulluklar öz anne-babalarından ayrılıp yeni ailelerinin hanelerinde yaşamaları yönüyle farklılık gösteriyordu[15].

Oğullukların Hukukî Durumları

Osmanlı toplumsal hayatında sosyal bir kurum olarak karşımıza çıkan oğulluk kurumu evlatlık anlamıyla hukukî sonuçlardan yoksun bir uygulamadır. Oğulluk olarak tarif edilen kurumun sınırlarını İslam hukuku daha çok koruyucu aile uygulamasına yaklaştırarak belirlemiştir. Bazı belgelerde "*tebenni*"den söz edilse de, *Kur'an* da yasaklanan evlatlık uygulamasına benzememektedir[16].

İslam hukuku kendine has akrabalık ilişkileri belirlemiştir. Süt yakınlığı kan bağına benzer kabul edilerek evliliğe engel sayılırken; diğer bazı ilişkiler ise toplumsal seviyede akrabalık ilişkileri oluşturmakta, ancak hukuksal olarak evlat edinen ile evlatlık arasında kurulan akrabalık ilişkisi kabul edilmediğinden evliliğe engel görülmemekte; aynı zamanda çocuklar öz babalarının isimlerini de taşımaya devam etmektedirler[17]. Yalnızca, evlat edinenin başka mirasçısı yoksa mallarının tamamını, mirasçısı varsa üçte birini hibe hakkı tanınmıştır. Sonuçta, oğulluk ile yerleştiği ailesi birbirlerine yakınlık kurabilirler, ancak hibe edilmeden varis ve hiçbir şekilde mahrem olamazlar[18].

Hukukî işlemler için zamanla uyulması zorunlu resmî aşamaların oluştuğu da görülüyor. Kimsesiz çocuklar için bütün resmî işlemler kadının denetiminde yapılıyordu. Merkez ve taşrada çocukların korunması hukukun temsilcisi ve uygulayıcısı sıfatıyla kadıların sorumluluğuna verilmişti. Her türlü koruyucu aile uygulamasında kadının her iki taraf için de şahitlik ifadesi olarak hüccet vermesinden sonra işlemler başlıyordu[19]. Bu işlemin alan aile için çeşitli avantajları ve

---

14 *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK, Düz. Cem Dilçin, Ankara, 1983, s.160-161; Nüfus defterlerinde "*oğulluk*" ifadesinin üvey oğul anlamında kullanılmadıkları "*üvey oğlu*" kayıtlarının ayrı olarak kaydedilmesinden anlaşılıyor. Örneğin, Karahisar-ı Şarkî'de Osman, Mehmet'in "*oğlu*", Mustafa veled-i Mustafa ise "*üveği oğlu*" olarak kaydedilmiştir. BOA,*NFS.d.(Nüfus Defterleri)*, 1060. Karahisar-ı Şarkî Müslim Nüfus Defteri.

15 Ataî mahlasıyla yazılmış şiirde şöyle denilmektedir. "*Sıdk u imânı bana rehber kıl. Her birin uhrevî birâder kıl*" (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul, 1971, s. 30).

16 Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku,* I, İstanbul, 1978, s. 339.

17 Osman Çetin, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, Ankara, 1994, s. 88-89; *Kastamonu Jurnal Defteri (1252-1253/1836-1837) (Metin ve Tıpkıbasım),* I, Haz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu, İ.Hakkı Aksoyak, Necip Fazıl Kuru, Ankara, 1998, 92a, h. 4; BOA, *NFS.d.,*1143, s. 10-17. Rize Müslim Nüfus Defteri.

18 Ayette "*Evlatlıklarınız, evladınız değildir*" denilmektedir. *Ahzab* 33/4.

19 BOA, *ZB (Zaptiye Nezâreti Evrakı)*, 455/21. Zaptiye Nezâretinden Sivas Vilâyetine Şukka. 20 Mayıs 1325/1 Temmuz 1907.

temel bazı sebepleri olmasına karşın, asıl amaç çocuğun korunması idi. Köleliğin yasak olmadığı ve hür çocukları köle olarak satan kimselerin bulunduğu bir toplumda, çocuklar için asıl tehlikenin köleleştirme olduğu ve bunu engellemek için de hukuk yolunun kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, "*Mustafa isminde birisi kahveci Abdi ile Mehmed isminde mükellef kimseleri oğlumdur iddiâ ve merkûmları satmak için tutturmuş*" olduğundan sürgün edilmiştir[20].

Kadıların özelde oğulluk, genelde çocuk ile ilgili tasarruflarda fetvalar ile belirlenen hukuk kurallarına uydukları görülüyor. Din değiştirmeye etki edeceği gerekçesiyle gayrimüslim ailelerin Müslüman çocukları evlatlık veya oğulluk almaları yasaklanmıştı. Yasak çok itinalı uygulanmıştır. Örnek bir olay bu husta özen gösterildiğine işaret ediyor. Mısır'da Nil ırmağı üzerinden geçerken boğulan Müslüman bir kadının bir yaşındaki oğlunu Kırşovalı Vanço Kostantin Karasagaki gizlice evlatlık alarak dokuz yaşına kadar bakmıştı. Annesinin Müslüman olduğunun anlaşılması üzerine, devlet çocuğun geri teslim edilmesi için uzun bir aradan sonra soruşturma başlatmıştır[21].

Aileler, oğulluk aldıkları çocuklara İslam hukukunun izin verdiği şekilde "*hibe*" ve "*ferağ*" olmak üzere iki şekilde miras bırakabiliyorlardı[22]. Hibe belgelerinin kadı sicillerinde çok sayıda olmasından ve konu hakkında sıkça verilen fetvalardan yaygın şekilde uygulandığı sonucunu çıkartabiliriz[23]. Örneğin, Şerife Emine Hanım, vefat ettikten sonra "*kölesi olub ıtk ve azâd ile evlâd-ı manevi ittihaz eylemiş olduğu Mehmed Efendi*"ye bir kısım maaşının "*bâ-kayd-ı hayat tahsisi*"ni vasiyet etmiştir[24]. İkinci yol ise hukuk literatüründe "*ölünceye kadar bakub*

[20] BOA, *C.ZB(Cevdet Zabtiye)*, 410; İstanbul'dan Ohri beyine gönderilen 972/1564-1565 tarihli bir hükümde "*Müslümanların kul ve oğullarını ayartub sattıkları ilâm edilen bazı ehl-i fesâdın*" payitahta gönderilmeleri emredilmektedir. BOA, *MD (Mühimme Defteri)*, 6, nr. 1082; Hür kişileri sattıkları tespit edilen dört kişinin Hanya'ya sürülmeleri hakkında emirname. BOA, *C.ZB*, 282. 1 Ramazan 1181/21 Ocak 1768; Mehmet adındaki genç ve hür bir çocuğu esir diyerek satmış olan Ayşe Hatun'un Bursa'ya sürülmesi için emirname. BOA, *C.ZB*, 239. 19 Cemaziyü'l-evvel 1186/18 Ağustos 1772.

[21] Anılan kimse, çiftlikte kahya olarak çalışmak üzere Kırşova'dan Mısır'a gitmiş ve Nil'e düşen küçük çocuğu resmi kurumlara haber vermeden evlatlık alarak kendi babasına göndermiştir. BOA, *DH.MKT (Dahiliye Nezâreti Mektûbi Kalemi)*, 392/7. Manastır ve Mısır ile Dahiliye Nezâretinin Evlatlık Çocuk Hakkında Yazışma Kayıtları. 9 Muharrem 1313/2 Temmuz 1895.

[22]*TKS (Trabzon Kadı Sicili)*, 2093, s. 63, h. 6. 6 Zi'l-kade 1328/8 Kasım 1910. Hibe Hücceti; Mecelle'nin 833.maddesinde hibe şu şekilde tanımlanmaktadır: "*Hîbe bilâ ivaz (karşılık şart koşulmaksızın) bir malı âhara temliktir*" (Ahmed Cevdet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, İstanbul, 1297, s. 250).

[23]Fetva şu şekildedir: "*Zeyd sıhhâtinde mülk menzilini kendi metâile meşgûl iken sağîr oğlu Amre hîbe ve işhâd ettikden sonra Zeyd fevt olsa verese menzili mirâsa idhâle kâdir olurlar mı?- Elcevâb olmazlar. (Ali Efendi)*" (Debbagzâde Numan, *Tuhfetu's-Sükûk*, İstanbul, 1843, s. 123).

[24] BOA, *İ.MVL (İrade Meclis-i Vala)*, 385/16848. Şerife Emine Hanım'ın Vakıftan Münhal Maaşının Manevi Evlatlığı Mehmet'e Verilmesi Hakkında Arzuhali. 5 Cemaziyü'l-evvel 1274/11 Aralık 1858; Yine, Hamide Hanım'ın "*müteveffiye olması cihetiyle münhâl olan kırk kuruş maâşının mahallinden inhâ olunduğu üzere oğulluğu Abdullahın kadîm maâşlarına*" eklenmesine karar verilmiştir. BOA,*A.AMD (Sadaret Amedi Kalemi Evrakı)*, 25/41. Münhal Maaşın Evlatlık Abdullah'a Hibesi Hususunda Tezkire. 13 Muharrem 1267/17 Kasım 1850.

gözetmek şartıyla ferağ" olarak adlandırılan, ölünceye kadar bakmak şartıyla evlatlık alan ile oğulluk arasında karşılıklı sözleşmeye dayalı iki tarafa da özel sorumluluk yükleyen yöntemdi. Bu gibi sözleşmelerde sık sık anlaşmazlıklar çıkabiliyordu[25].

Oğulluklar, evlatlık alan ailelere sınırlı velayet hakları ile birlikte veriliyordu. Çocukların hukuka dayalı işlemler açısından önemli görülen velayet haklarının kullanılmasında hassas davranılıyordu. Oğullukların velayet hakları birinci derecede akrabalarında olsa bile, devlet bu velayet hakkını kendi denetiminde ve kadılar vasıtasıyla kullandırıyordu. Çocuğu alanlar eğer çocuğa bakmak isterlerse çocuğun nesebini üzerine geçiremezler, yalnızca mallarını koruyan ve himaye eden koruyucu aile sıfatını yüklenebilirlerdi. Çocuğu alan kimsenin akıllı, ahlaklı, yetişkin ve fiziksel yeterliliğe sahip olması zorunluluğu vardı. Alan ailenin şartları taşıyıp taşımadığını kontrol eden kadı, eğer şartları taşımıyorsa, çocuğu şartları taşıyan başka aileye verebilirdi[26].

Çocuğu velayetiyle birlikte yanına alan kimse, küçük çocuk kendine yetecek güce erişinceye kadar nafakasını karşılama sözü verir ve sözleşme yapılarak kadı defterine kaydedilirdi. Sözleşmelerde sıkça karşılaşılan "*bi'l velâye iâre ve teslim*" kaydı ile açıklanan velayet, emanet anlamını karşılayan bir velayet hakkına karşılık geliyordu[27]. Evlatlık edinen kimseye verilen velayet hakkı, aileye sınırlı bazı haklar tanımaktan ziyade ağır sorumluluklar yüklemekteydi. Bu çerçevede mümeyyiz yaşına kadar, çocuğun bakımı, gözetimi ve terbiyesi, sonra ise manevi ve dini eğitimi, özellikle iş öğrenmesi ve tedavisi gibi doğrudan şahsına yönelik görevleri yerine getirmesi gerekir. Velinin bu sorumluluklarda ihmali görülürse, hatası derecesinde, maddi zarar durumunda tazminat, oğulluğun ölümünde ise diyet ödemek zorunda kalır[28].

Öz anne-babanın geniş velayet hakları çocuk başka aileye verildikten sonra da belli ölçülerde devam ediyordu. Anne-baba verdikleri çocuğu aradan uzun seneler geçse de takip ediyor, sık sık görüşüyor ve kötü muameleye uğradığında alabiliyordu. Oğullukların kontrolünü devlet yerine çocukların anne-babaları yerine getirmekte ve devlet herhangi bir olumsuz durumda çocuğun anne-babasına mahkemelere başvuru hakkı tanımaktadır[29]. Böyle bir durumda,

---

[25] BOA, *DH.MKT.*, 2295/21. Dahiliye Nezâetinden Mamürat'ül-Aziz Vilâyetine. 7 Ramazan 1317/9 Ocak 1900; BOA, *DH.MKT.* ,2334/83. Dahiliye Mektûbi Kaleminden Mamureaü'l-Aziz Vilâyetine. 21 Zi'l-hicce 1317/21 Nisan 1900.

[26] Ahmed İbni Rüşd el-Hafid el-Kurtubî, *Bidâyet'ül Müctehid ve Nihâyet'ül-Muktesid*, IV, Ter. Vecdi Akyüz, İstabul, 1991, s. 67.

[27] Abdurrahman Kurt, "Tanzimat Döneminde Koruyucu Aile Müesseseleri", *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, II, Ankara, 1992, s. 560-565.

[28] Şevket Topal, "Korunmaya Muhtaç Çocukların Bakımı ve Gözetimi Açısından İslam Hukukunda Velayet ve Vesayet Yetkisi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI (2006), Sayı: 3, s. 261-269.

[29] BOA, *DH.EUM.AYŞ (Dahiliye Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi Evrakı)*, 13/27. Dersaâdet'te Ailenin Yanına Evlatlık Verilen Çocuğun Durumunun Araştırılması için Verilen Arzuhal. 23 Ramazan 1337/22 Haziran 1919; Köy ihtiyar heyeti de çocuğun velisi

İzmir'de oturan Osman, Niğbolu göçmeni Terlemezoğlu Salih tarafından oğlu Ömer'e yapılan işkenceden dolayı kadıya başvurarak "*sâbi-i merkûmun behemehâl buldurularak ebeveynine teslim ettirilmesi*"ni istemiş, kadı gereken soruşturmayı başlatmıştır[30].

Oğulluk alanlar, maddî durumları kötüleştiğinde evlatlıkları geri verebiliyorlardı. Örneğin, Kalemtıraşçı Şakir Efendi, *Muhacirin Komisyonu*'ndan "*veled-i manevi*" olarak aldığı Yusuf'un "*emr-i infâkında âciz kalmış olduğundan ve merkûm hüsn-ü rızâsıyla*" Hacı Salih'e vermek istemiş; yerel kurumlar tarafından "*Salih'in hali tahkik olunduktan ve sağir-i mezbûrun emr-i terbiye ve tahsiline sa'y edeceği anlaşıldıktan sonra icâb eden hüccet-i şer'iyeye rabtıyla*" verilmesi kararlaştırılmıştır[31].

Sözleşmelerde yaygın şekilde geçen tebenni edilen çocuklar ile oğulluklar arasında da hukuki bazı farklılıkların olduğu dikkati çekmektedir. Tebenni'de çocuklar başka aileler yanına kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri bir dönemi ifade eden "*inde'z-zafer*", diğer bir ifade ile "*iâneden müstağni oluncaya değin*" veya daha belirgin şekilde mümeyyiz yaşına kadar verilirken, oğulluklar belli bir müddet sınırıyla verilmiyor, ömür boyu bu yakınlık devam ediyordu[32].

Ampirik Kayıtlar ve Örnek Vaka İncelemeleri

Oğullukların aile üyeleri ile ilişkileri ile toplumsal statülerini en iyi yansıtacak vaka incelemeleridir. Arşiv kayıtlarında, az da olsa oğullukların mahkemelere intikal eden kayıtlarına rastlanıyorsa da, bu tür örnekler pek az ve birbirinden mekân ve zaman olarak çok farklı tarihlere aittir. Bazı arşiv kayıtları çocukları koruma sisteminin üzerini örten anonimlik örtüsünün en azından bir kısmını kaldırarak toplumda ve ailede oğullukların nasıl algılandığını göstermemize imkân veriyor.

Vaka I.

Kastamonu kazası Kızılcabikar köyünden Kara Hacıoğlu Ahmet, yine aynı kazadan İbrahim'i kadı ve komşu huzurunda evlatlığa kabul ve bütün mallarını ve tarlalarını "*hibe-i sahih*" senedi ile hibe etmiş, çocuğun da kabul etmesi üzerine "*yed-i âcizâneme dahi hibe senedi itâ eyle*"yerek evlatlığa kabul etmişti. Ancak, bir yıl sonra başka bir çocuğu oğulluk edinerek İbrahim'e vermiş olduğu bütün mal ve

sıfatıyla evlatlık verebiliyordu. BOA, *ZB*,455/21. Zabtiye Nezâretinden Sivas Vilâyetine Şukka. 20 Mayıs 1325/1 Temmuz 1907.

30 BOA, *DH.MKT*, 2568/15.Dahiliye Mektûbi Kaleminden Adana Vilâyetine. 29 Şaban 1319/11 Aralık 1901.

31 BOA, *MVL (Meclis-i Valâ Evrakı)*, 497/149. Riyâsetpenahiden Zabtiye Müşiriyetine İstida'.15 Muharrem 1283/30 Mayıs 1866.

32 *KKS (Konya Kadı Sicili), 1916-1921 (Transkiripsiyon ve Dizin)*, Haz.Halil Erdoğan, Yusuf Küçükdağ, Konya 2011, s. 68; Çavuşzâde Mehmed Aziz Efendi, *Dürru's-Sükûk*, Dâr'üt-Tabaât'ül-Âmire, İstanbul, 1288, s. 80; *BKS (Bursa Kadı Sicili)*, 3097, s. 16, h. 4; *BKS,* 3072, s. 44, h. 3. 18 Muharrem 1170/13 Ekim 1756. İcar-ı Sağir Hücceti.

servetini geri aldı. Bu karar İbrahim'in muhalefetiyle karşılaşmış ve iş mahkemeye intikal etmişti.[33]

Vaka II.

İkinci olay, birinci vakadaki olayı açıklayıcı bilgiler içermektedir.

Amasra ahalisinden Ahmet Ağa, otuz yıl önce Mehmet adında küçük bir çocuğu oğulluk olarak almış, kendisinin vefatından sonra asıl oğlu Abdullah babasından kalan mal ve servetinden oğulluğa hiçbir hisse ayırmamıştı. "*Oğulluk edilenlerin mirasa vaz'ı yed etmeğe hakkı olacağına dâir yedinde fetvây-ı şerîfe bulunduğundan bahisle mahallinde bi't-terâfü' ihkak-ı hak olunması hususu*"nda talebini arz etmişti.[34]

Vaka III

Üçüncü vaka daha yakın tarihlere ait bir örnektir.

Karahisar-ı Şarkî kazası Öksüz Yurdunda bir Ermeni yetimi, yine aynı kazada Tedrisât-ı İbtidâiye Müfettişi Ahmet Sıtkı Efendi tarafından "*ebeveyn ve akrabasından kimsesi bulunma*"dığı gerekçesiyle "*li'ecli't-terbiye evlâdlığa*" kabul edilmiştir. Ahmet Sıtkı Efendi'nin mahkemeden hüccet istemesi üzerine, durum mahkeme tarafından araştırılarak "*hâl-i mumâileyhe bast eylediği minval üzere olduğu ve müzekkere-i mezkûre münderecâtından anlaşılmış olmağla olvecihle sağir-i mezbûr li'ecli't-terbiye evlâd olunmak üzere işbû vesika*" verilmiştir[35].

Vaka IV

Bu vaka evlatlıklarda sık karşılaşılan bir anlaşmazlığa işaret eder.

Keban Madeni kazası İzzi köyünde Ülfet bint-i İsmail, ev, bahçe ve seksen dönüm arazisini "*karye-i mezbûre ahalisinden veled-i manevi ittihaz eylediği Hüseyin(e)...ölünceye kadar bakub gözetmek şartıyla ferâğ*" etmiş, ancak Hüseyin'in bakmaktan vazgeçmesi sebebiyle mallarının yeniden "*uhdesinde kalmak üzere tashihi*"ni istemiştir[36].

Bu kayıtlar, gerek aile, gerekse toplumsal hayatta oğulluklar ile ilgili farklı örnekler sunuyor. Birinci vakayı çözümlemek bize Osmanlı toplumunda yaygın bir uygulamayı anlamamıza yardımcı olacak ipuçları vermektedir. Oğulluk uygulamasını diğer koruyucu aile uygulamalarından ayıran en önemli özellik, oğulluk alırken karşılıklı anlaşma sonucu yapılan hibe sözleşmesidir. Hibe sözleşmesi ile oğulluk edinen kişi önemli derecede mülkü çocuğa hibe edebiliyor; ancak, her zaman için sözleşmeden vazgeçebilme hakkı bulunuyordu. Daha oğulluk işleminin başlangıcında hibe sözleşmesinin yapılması pazarlık düşüncesi uyandır-

---

[33] BOA, *A.DVN (Sadaret Divan Kalemi Evrakı)*, 104/14. Evlatlık Alınan Talebe İbrahim'in Arzuhali. 7 Ramazan 1271/23 Mayıs 1855.

[34] BOA, *A.MKT.UM (Sadaret Mektûbi Kalemi Umum Vilâyet Evrakı)*, 392/50.Dahiliye Nezâretinden Mısır ve Manastır Vilâyetine. 9 Mayıs 1313/28 Ekim 1895.

[35] *KŞKS (Karahisar-ı Şarki Kadı Sicili)*, 393, s. 4, h. 17. Gurre Zi'l-kade 1333/11 Eylül 1915.

[36] BOA, *DH.MKT.*, 2295/21. Dahiliye Nezâretinden Mamürat'ül-Aziz Vilâyetine. 7 Ramazan 1317/9 Ocak 1900; BOA, *DH.MKT.* ,2334/83. Dahiliye Mektûbi Kaleminden Mamuratü'l-Aziz Vilâyetine. 21 Zi'l-hicce 1317/21 Nisan 1900.

makta ve uygulamanın bir sözleşme haline dönüştüğünü göstermektedir. Ancak, İslam hukukuna göre alan kişinin hibeden her zaman vazgeçebilme hakkı, çocukların haklarının zaman zaman kötüye kullanılmasına ve emek kaynağı olarak görülmelerine sebep oluyordu.

İkinci vakadaki şikâyetin nasıl sonuçlandığı hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Ancak, bu vakada, örneklerine nüfus defterlerinde sıkça rastlanan oğulluk uygulamasının bütün basamaklarına ayrıntılı biçimde işaret eden bilgiler bulunmaktadır.

Taraflar arasındaki anlaşmazlıkları çözmek üzere, en son merci olarak Meşihat dairesine başvuruluyordu. XX. yüzyılın başında verilen fetva, imparatorlukta yüzyıllar boyu yaygın olarak uygulanan oğulluk kurumunun hukukî boyutunu özetlemektedir. Oğulluk ve evlatlıklar hakkında Şeyhülislam tarafından verilen fetva, örnek vakaları anlamamamızı daha da kolaylaştıracak açık bilgiler içeriyor. "*Bir kimse mahal-i tevellüdde ebeveyni mâ'lûm olan bir çocuğu veled-i manevi ittihaz idüb benim oğlumdur deyû ikrar itmesiyle o çocuk nazar-ı şer'de veled-i sulb-ü hakiki hükmünü iktisâb etmez. Fakat bir şahs-ı âher içün oğlum veya kızımdır deyû ikrar eylediği ve evvel şahs-ı âher dahi kendüsüne hitâben bir söz söyledikde cevâb-ı sahih virmeğe muktedir olduğu takdirde evvel şahsın makar olan kimsenin evlâdı olabilmesine salahiyeti olması şartdır. Sâniyen kendisi hakkında ikrar olunan kimsenin ikrâr-ı mezkûru kabul etmesidir. Ancak makar-ı leh olan çocuk gayr-ı mümeyyiz olub takdir-i nefse muktedir değil ise üçüncü şartın hükmü şayan-ı iktisâb olmayub vech-i muharrer üzere vâki' olan ikrar-ı şurût-ı mezkûreye iktiran eylediği sûretde makar-ı leh olan şahsın nesebi ikrar iden kimseden sâbit olub makara vâris olacağı ve tâbiiyet hususu dahi tafsilât-ı muharrereye tevfik edileceği fetvahâneden ifade kılınmışdır*"[37].

Fetva, Osmanlı toplumunda uygulanan evlatlık kurumunun sınırlarını çizmekte ve sistemi özetlemektedir. Kısaca, soyu bilinmeyen bir çocuğu, yaşı babası olmaya uygun olan kimse kendi çocuğu olduğunu iddia eder ve çocuk iddiayı kabul ederse, kendi çocuğuymuş gibi kabul ve aralarında miras ve nafaka şartları geçerli olur. Yine, soyu bilinmeyen bir çocuk başka birisinin kendi akrabası olduğunu kabul ve ölümüne kadar bu kabulünden vazgeçmezse, çocuk bu kimsenin mirasçısı olur. Ancak, bu kabul bir çeşit vasiyet sayıldığından oğulluk alınan çocuk, kendisini evlat alandan önce ölürse çocuğun akrabaları, evlatlık alana mirasçı olamaz. Özetle, İslam hukukunda evlat edinme her zaman tek taraflı bir sözleşme sayılmış ve özel hukukun diğer sözleşmelerinin kabul şartlarına bağlı kalmıştır.

Osmanlı Toplumunda Oğulluk Uygulaması

Osmanlı Devleti, sahipsiz ve kimsesiz çocukları korumak amacıyla kurumsallaşma sahasında merkeziyetçi politikaların yürürlüğe konulduğu XIX. Yüzyılın

[37] BOA, *HR,HMŞ,İŞO (Hariciye Nezâreti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı)*, 74/68. 21 Teşrin-i evvel 1326/ 17 Ekim 1908. Evlatlık Hakkında Meşihât Fetvası.

ortalarına kadar farklı yöntemler uygulamıştır[38]. Osmanlı klasik döneminde barınma esaslı kurum örneklerine rastlanmaz. Kurumsallaşmanın tercih edilmemesinin bilinçli bir politika mı, yoksa bir metot tercihi mi olduğu açık değildir. Ancak, çocuk eğitimi ile ilgili bazı eserlerde çocuğun aile ortamından koparılmadan yetiştirilmesi ve sahip çıkılmasının bir eğitim metodu olarak tavsiye edildiği anlaşılmaktadır. Bu tavsiyelerin de etkisiyle olsa gerektir ki, Ortaçağ Avrupa toplumlarında yaygın olarak görüldüğü gibi, Osmanlı toplumunda da çocukların öncelikle aile içinde korunması tercih edilir; özel olarak korunmaya ihtiyaç duyulduğunda ise geniş aile çevresine öncelik verilirdi[39]. Kurumsallaşma alanında, önceki Türk-İslam devletlerinden devralınan mirasın etkisiyle şehir merkezlerinde yüzyıllar boyu, bu ihtiyaç kısmen vakıflar ve imaretler tarafından karşılanmış; onlar da yalnızca yardım dağıtımı ile ilgilenmişler, barınma amaçlı bir sistem uygulamamışlardır[40].

Devletin şefkatli elinin daha az ulaştığı kırsal bölgelerde ise vakıf esasına dayalı kurumsal teşkilattan daha ziyade, hukuk temeline dayalı bir usulün yaygın olarak uygulandığı görülür. Usul birbirleri ile bağlantılı olarak aşamalı bir şekilde uygulanıyordu. Sistemin uygulanmasında kimsesiz kalan çocuk veya velisine seçenekli bir yol izleyebilmesi hakkı tanınıyor, ancak sürecin denetimi kadıya veriliyordu. İşlemlerin ilk basamağı boşanmalarda sahipsiz kalan çocuklara uygulanmakta idi. Boşanmalarda kadı çocukların günlük nafaka miktarlarını tespit etmekte ve takip ederek ödenmesini sağlamaktaydı.[41]. Giyim-kuşam ve gıda masrafları için reşit olana kadar çocuk için ödenecek nafaka miktarlarına velinin varlık derecesine göre mahkeme karar veriyordu[42]. Hukuk, böylece çocukların

---

[38] XIX. yüzyıl Osmanlı öncesi sosyal yardımlaşma uygulamaları ve kurumları hakkında yeterli derecede araştırma yapılmamıştır. Genel bilgi için bkz. Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet*, İstanbul, 2011, s. 47-104.

[39] Aziz b. Erdeşir-i Esterabadi, *Bezm u Rezm*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara, 1990, s. 61; Keykâvus, *Kabusnâme*, Haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul, 2006, s. 136; İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul, 2000, s. 111.

[40] Nurdan Şafak, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kimsesiz Çocuk Olmak ve Islahhaneler (1863-1903)", *Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak*, Ed. Haşim Şahin, Nurdan Şafak, İstanbul, 2012, s. 134-135; Osmanlı toplumunda vakıfların sosyal fonksiyonları hakkında geniş bilgi için bkz. Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, Sivas, 1998. Bu genel durumdan farklı olarak İlhanlı hükümdarı tarafından Tebriz'de barınma hizmeti de veren iki yetimhane yaptırılmıştır. Geniş bilgi için bkz. "XIV. Yüzyıl Başlarında Tebriz'de İki Yetimhane", *Savaş Çocukları-Öksüzler ve Yetimler*, Ed.Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç, İstanbul, 2003, s. 161-181.

[41] Trabzon'da Emine Hatun, kocası Dağistanî Sadullah Efendi'den olan çocuğu Hasan'ın "*asla malı olmayub nafaka ve kisvebahâya ve sâir levâzım-ı zarûriyesiçün kadr-i kifâye meblâğ karz*" isteğinde bulunmuş, mahkeme isteği uygun görerek ödenmesine karar vermiştir. *TKS*, 2107, s. 75. 15 Şevval 1313/30 Mart 1896. Nafaka Hücceti; *TKS*, 2107, s. 54. 9 Safer 1317/18 Haziran 1899. Nafaka Hücceti.

[42] Emine Hatun mahkemeye başvurarak talebini "*sulbü sağir oğlu Mustafa'nın asla malı olmayub nafaka ve kisvebahâya eşedd-i ihtiyaç ile muhtac olmağla babası mezbûr Hasan Ağa üzere kadr-i kifâye meblâğ farz ve takdir olunmak*" şeklinde belirtmişti. *TKS*, 2107, s. 90. 18 Cemaziy'ül-evvel 1307/10 Ocak 1890. Nafaka Hücceti.

gerek vesayetin büyükanne ve büyükbabalara geçmesiyle kuşaklar arasında, gerekse evlilik ve boşanma sonrası aile içinde olmak üzere kuşak içinde dolaşım halinde olmasını amaçlıyordu.

Çocuğun ana-babasız kalması durumunda, önlem olarak çocuğun kendisini ve haklarını korumak için mirastan geriye kalan her ne ise tereke yazımında kadı tarafından tespit edilmekte; bu önlemlerle bağlantılı olarak mallarını çocuğun yararına işleterek artıracak vasi ve yanında nazır tayin edilerek, ergenliğe kadar kadı gözetiminde ve denetiminde kalması sağlanmaktaydı[43]. Vasinin belirlenmesinde akrabalıktan ziyade "*emanet ile marûfe ve istikâmet ile mevsûfe ve her vecihle vesâyet uhdesinden gelmeğe kâdire*" olması, kısaca görevi layıkıyla yerine getirebilme salahiyetinin vasiyi tanıyanların şahitliği ile sabit olması etkiliydi[44].

Vasi, kimsesiz çocukların sermayesini nafaka temini amacıyla nema olarak adlandırılan faiz işlemiyle değerlendirebilir ve elde edilen nema gelirleri ile çocukların ihtiyaçlarını karşılamayı tercih edebilirdi. Yetimler reşit olduklarında bu keseler feshedilmekte ve kalan paraları kendilerine şahitler huzurunda kadı vasıtasıyla teslim edilmekteydi[45]. Böyle bir örnekte, İskender Paşa Mahallesi'nden Aşçı İbrahim, vefat eden arkadaşı Mahmut"un çocuklarının vasisi sıfatıyla 1138

---

[43] *TKS*, 2108, s. 118. 28 Safer 1318/26 Haziran 1900. İzin Hücceti; Çocukların malvarlıklarının işletilmesi kadı denetiminde yapılıyordu. Bu işlemler için vasinin kadıdan izin hücceti alması gerekiyordu. İzin hücceti örneği için bkz. *TKS*, 2096/2, s. 135. 28 Şevval 1315/21 Mart 1898. İzin Hücceti; *TKS*, 2110, 59. 7 Ramazan 1332/30 Temmuz 1914. Vasi Nasb Olduğuna Hüccet; Kastamonu'da beş yaşında Mehmet ve bir yaşında Ahmet'e anneleri vasi tayin edilmiştir. Diğer bir örnek için bkz. BOA, *ML.VRD.TMT.d (Maliye Varidât Muhasebesi Temettuât Defterleri),* 4114, s. 2. Makalede Kastamonu Vilâyetinin Temettuat kayıtları kullanılmıştır.

[44] *TKS*, 2107, s. 9. 13 Safer 1313/5 Eylül 1895. Vesayet Hücceti; Vasilik uygulaması ile aile çevresinde kalmaları tercih edilen çocuklar her zaman için amaçlanan ortamda yetişmemişlerdir. Sahipsiz kalmanın olumsuz etkilerinin her zaman bu çocukları kuşattığı anlaşılıyor. Kastamonu köylerinde Kurtoğlu Halil "*on yaşında yetim olub öküz ve sâiresi olmayub komşularının iânesiyle geçinmekte*" idi. BOA, *ML.VRD.TMT.d.*, 3011; Babasından küçük bir toprak parçası kalan Karahasanoğlu İsmail'in oğlu ise daha şanslı idi. Tarlayı "*komşunun iânesiyle ziraât*" edebiliyordu. BOA, *ML.VRD.TMT.d.* ,4151, s. 11-12; Başka bir örnekte "*komşuluğuna ber vech-i hasbî ziraât*" ettirmektedir. Çakıroğlu Ali'nin "*kızları Aişe ve Fatıma'nın tarlaları da komşunun iânesiyle zer' olunduğu*" anlaşılıyor. BOA, *ML.VRD.TMT.d.*, 4151, s. 3; Yine, İplikcioğlu Ali geçinecek malvarlığı olmadığından köyde "*şunun bunun iânesiyle taâyyuş*" etmekte idi. BOA, *ML.VRD.TMT.d.*, 4137, s. 6; Ömeroğlu Osman ise, "*dönüm arazisi var ise de*" tarlayı sürecek sığırları olmadığından "*üç senedenberu ziraât olmayub kendisi çobanlık*" etmeye başlamıştı. BOA, *ML.VRD.TMT.d.*, 4151, s. 11-12.

[45] Daha önce kadılar aracılığıyla yapılan bu işlemler, 1851 yılında merkezileştirilerek Eytam Nizamnâmesi'nin çıkarılmasıyla kurulan Emval-i Eytam Nezâreti'ne devredilmiştir. Mehmet Çanlı, "Eytam İdaresi Sandıkları ve Osmanlı Devleti'nde Yetimlerin Ekonomik Haklarının Korunması", *Savaş Çocukları-Öksüzler ve Yetimler*, Ed. Emine Gürsoy-Naskali ve Aylin Koç, İstanbul, 2003, s. 59-86; Tahsin Özcan, Osmanlı Para Vakıfları, Ankara, 2003, s. 86-87; Cafer Çiftçi, "Osmanlı Devleti'nde Yetim Keseleri", *Kültür (Çocuk Özel Sayısı)*, Sayı.12, Sonbahar 2008, s. 46-51.

kuruşluk altını 5 yıl süreliğine Ağazâde Mehmet Ağa'ya 1821 kuruşa nemaya vermişti[46].

Koruyucu aile uygulamaları, hukukî önlemlerin yetersiz kaldığı durumlarda, ikinci aşama olarak devreye sokuluyordu. Genellikle mal varlığı bulunmayan, yeni Müslüman olan veya kimsesiz ve fakir çocuklar gibi benzer sosyal gruplar için uygulanıyordu. Velinin burada birkaç tercih hakkı bulunmaktaydı. Çocuğu koruyucu aile uygulaması olan "*icar-ı sağîr*" anlaşmasıyla besleme olarak nafaka karşılığı kiraya verebilirdi. Karışık bir hukukî süreci teşkil eden bu işlemler, ekonomik durumu elverişli kimselerin, çocuğa sahip çıkmak, hayata hazırlamak, terbiye etmek ve meslek kazandırmak üzere, anne-baba veya vasileri ile anlaşarak çocukları belli ücret karşılığında kiralamaları ve bu anlaşmayı kadıya tescil ettirmeleri esasına dayanır[47]. Bu anlamda çocuk özellikle de erkek çocuklar ücretsiz olarak da çalıştırılabilir. Beslemelerin çalışma şartları da çocukluk çağına uygun olarak yaşına, cinsiyetine ve bünyesine göre belirleniyordu[48]. Vasi olmayan bir kimsenin temyiz yaşından sonra çocuğu karşılıksız olarak çalıştırması yasaktı[49]. 7 yaşından küçük çocukların masraflarını karşılık beklemeden alan kişi karşılayabilirdi. Böyle bir örnekte, Bursa'da Kebabçı Kalfası Osman, oğlu Muhammet'i Bahçıvan Süleyman'a "*fâkire ve mâ'sere olduğumdan can-ı sûri sağir oğlum tahminen üç yaşında işbû hâzır-ı bi'l-meclis …infâk-ı aksâya kudretim olmadığından oğlum sığâr-ı mezbûru merkûm Süleyman kendi malından teberrûen infâk u aksâ etmek li ecli'l-terbiye ve …merkûm Süleyman'a bi'l-velâye iâde ve teslim eylediğimde ol*

---

[46] *TKS*, 2096/2, s. 3. 26 Şaban 1328/15 Mayıs 1920.İdane Hücceti; Yine diğer bir örnek için bkz. *TKS*, 2096/2, s. 5. 20 Rebi'ül-ahir 1337/23 Ocak 1919. İdane Hücceti.

[47] Pakalın, *a.g.e.*, I, s. 30.

[48] Celal Erbay, *İslam Hukukunda Küçüklerin Himayesi*, İstanbul 1998, s.200; Fetvanın gerekçesi şu şekildedir. "*Lâkiti, sanat erbâbına vermek de câizdir. Çünkü, bu onu eğitmek ve malını koruyup gözetmek bâbındandır*". Molla Hüsrev, *Gurer ve Dürer Tercümesi*, III, Müt. Arif Erkan, İstanbul, 1980, s. 170.

[49] *Ansiklopedik İslam Fıkhı (Fetavây-ı Hindiye)*, IX, Ter. Mustafa Efe, İstanbul, 2005, s. 442; Konu ile ilgili fetva şu şekildedir. "*Hind Zeyneb-i sağîreyi velisi izniyle ücret kavlinsiz bir müddet istihdâm etmekle Zeyneb'e ol müddetde hizmeti mukâbelesinde ecr-i misline müsâvi esvâb ediverse hâlen Zeyneb bâliğa oldukda Hind'den ecr-i misl namına nesne almaya kâdire olur mu? El-Cevâb: Olur*". *Ceride-i İlmiye Fetvaları*, Haz. İsmail Cebeci, İstanbul, 2009, s. 43; Küçük çocukların zengin aileler yanına "*teb'â*" olarak verilmesi de bu sözleşmeyi andırıyor. Nüfus Defterlerinde geçen "*teb'â*" kelimesinin iki farklı anlamı vardır. Yetişkinler için çoğunlukla âyan, voyvoda, ağa ve muhassıl gibi nüfuzlu ve zengin kimselerin kapı halkı arasında bulunan kimselere deniliyordu. Bu şekilde kapı halkına katılanlar hem diğer emek çeşitlerine göre daha iyi kazanca sahip oluyorlar, hem de kolaylıkla yükselebiliyorlardı. Örneğin, Kastamonu'da Hasan "*me'lûf olduğu etbâilikten bir senede*" 1080 kuruş alıyordu. Bu komşularının iki veya üç katı gelirine karşılık geliyordu. Bundan daha az olmakla beraber, bazı yörelerde hizmetkâr anlamında da kullanılmıştır. Çocuklar için hem hizmetkâr, hem de kimsesiz çocuklara sahip çıkma anlamına karşılık geliyordu. Genellikle mümeyyiz yani yedi yaşından büyük emeğinden yararlanılmak üzere alınan çocuk "*teb'a*" olarak nitelendiriliyordu. BOA, *ML.VRD.TMT.d.*, 4114, s. 2; BOA, *NFS.d.*, 2759 Acara-i Ulya Müslim Nüfus Defteri; Diğer bir kaynakta şöyle geçmektedir. "*Halen Rize Mütesellimi Elhâc Salihzâde Ali Ağa ve mâiyetinde mevcûd tevâbii ve neferâtı*". Diğer Nüfus Defterlerinde de yoğun şekilde benzer ifadelere rastlanmaktadır. BOA, *NFS.d.*, 1143. Rize Müslim Nüfus Defteri.

dahi ber vech-i muharrer istiâre ve teslim ve kabûl ve oğlum sağir-i mezbûr Mehmed'i iâneden müstağni oluncaya değin kendi malından teberru" etmek üzere kiraya vermiştir. Diğer çoğu örnekte rastlandığı gibi çocuk mümeyyiz yaşından sonra belli bir ücret karşılığı ailenin yanında besleme olarak kalmaya devam edecek veya oğulluk statüsünde kalacaktır[50]. Mümeyyiz yaşından sonra çocuk eğer alan aile tarafından oğulluk edinilmezse, çocuğun haklarının korunması için genellikle ailenin yanında hizmetçi olarak belli bir ücret karşılığı yerleştirildiğini, bu yolla da ergenlik çağından sonra aileden ayrılacak çocuk için mali kaynak sağlandığı görülmektedir. Konya'da yapılan bir sözleşme bu tür işlemlerin bütün süreçlerine işaret etmektedir. "*Konya Sağir Sokağı Mahallesi'nde müste'ciren mukîm Konya Askeri Hastahânesi memûrlarından Ali Efendi'nin zevce-i menkûhesi Hayriye Hanım ibnete Musa meclis-i ma'kûd-ı mezkûrda fi'l-asl Erzurum muhâcirlerinden olub nezdimde sâkin el-yevm üç aylık İbrahim nam sağirin vâlidesi vefât ve pederi dahi gâib ve mefkûd olduğundan başka bir gûna velisi ve münfekk-i şer'îsi ve ism-i mal ıtlâk olunur nesnesi dahi olmayub nafaka ve kisveye eşedd ihtiyac ile muhtâce olmağla sağir-i merkûmun nezdimde aded-i şuhûr ve sinin beyân olunmaksızın ecr-i misle kesb-i istihkak idinceye değin nezdimde kalması içün bi'l-velâyeti'l-âmme kıbel-i şer'den izn i'tâsı matlûbumdur didikde mezbûre Hayriye Hanım'ın takrir-i meşrûhu vâkıa mutâbık ve nefs'ül-emre muvâfık olub sağir-i mezbûr İbrahim'in veli ve vâsisi ve ism-i mal ıtlâk olunur nesnesi olmayub nafakaya eşedd ihtiyac ile muhtac olub sağir-i mezbûr ücrete kesb-i istihkak edinceye kadar mezbûre Hayriye Hanım nezdinde*" kalmasına karar verilmiş, "*ecr-i misle kesb-i istihkak itdikde şehri yüz guruş ücret tesmiyesiyle mezbûre Hayriye Hanım'a kıbel-i şer'den bi'l-velâyeti'l-âmme icâr ve teslim olunduğunda ol dahi ber-vech-i muharrer ücret-i mezkûre ile bâ'de'l-isticâr ve'l-kabûl ücret-i mezkûrdan beher-şer doksan guruşunu sağir-i mezbûrun nafaka ve kisve bahâ ve sâir levâzım-ı zarûriyesine harc ve sarfa izin verilüb bâki on guruşu dahi nezdinde bi'l-ibkâ hin-i bülûğunda sağir-i mezbûr İbrahim'e itâ ve teslim*" edilmesi istenmiştir[51].

En son başvurulan bir uygulama olarak, veli çocuğunu oğulluk veya evlatlık olarak ekonomik durumu uygun aileler yanına verebilirdi. Aile, aldığı bir karar ile özellikle de "*hibe*" ve "*ferağ*" sözleşmeleri ile beslemeyi evlatlık sayabiliyordu. Bu durum besleme ile oğulluklar arasında yoğun statü geçişlerinin yaşanmasına sebep olmuştur.

Oğulluk uygulamasına benzer ilk ve yaygın uygulamaya, devşirme sistemine dayalı olarak Acemi oğlanlarının ailelerinden alındıktan sonra saraya veya Müslüman aileler yanına verilmeleri sırasında karşılaşılmaktadır. Aileler yanına "*manevi evlatlık*" olarak verilen yeniçeriler örneği evlatlık edinmeyi yaygınlaştırmış

[50] *BKS*, 3072, s. 44. 18 Muharrem 1170/13 Ekim 1756.

[51] *KKS*, s. 68. Fi'l yevm'il-hamis aşer min şehri Saferi'l-hayr li sene tis'a ve selasin ve selase mi'e ve elf; 1913-1914 yıllarında tarım kesiminde ortalama gündelik ücret erkekler için 5-10 kuruş, kadınlar için ise 3-6 kuruş arasındaydı. Aylık karşılığı erkeklerde 150-300 kuruşa, kadınlarda 90-180 kuruşa denk düşüyordu. Çocuğun aylık ücreti 100 kuruş olarak belirlenmiş olmasına rağmen bunun yalnızca aylık 10 kuruşu kendisi için saklanacaktı. Bu da 1/10 oranına karşılık gelmektedir. Son dönem ücretler için bkz. Ahmet Makal, "Türkiye'de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emeği", *Çalışma ve Toplum*, 2010/2, s. 19-20.

olmalıdır. Bu duruma İstanbul'u ziyaret eden Albertus Bobovius dikkat çekici şekilde değinmektedir. *"İnançlarını terk edip Hıristiyanlıktan vazgeçmek zorunda bırakılanları ömür boyu ülkelerini özlemeden Türkler arasında yaşamaya iten başlıca neden sarayda başlayıp olağan koşullarda ölünceye dek süren işte bu dostluklardır. Ahiret babası, onlara evlerindeki öz babaları kadar iyi muamele eder. Aslında Katolik cemaatine kolaylıkla dönebilirlerdi, ama çoğu bu dinsizlerle bizdekinden çok daha güçlü ve gerçek dostluk bağları kurmuşlardı"*[52].

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda artan ve olağan hale gelen göç, fakirlik, salgın hastalıklar, kuraklıktan kaynaklanan kıtlık ve açlık çoğu zaman aileleri oğulluk vermeye sevk eden en önemli sebeplerdir. Bu sosyal ortam velileri seçeneksiz bırakmıştır. Aileler ağır hayat şartlarında öncelikli olarak çocukların yaşamlarına yönelik önlemler almaya gayret gösteriyorlardı. Böyle bir örnekte, Edirne Vilayetine bağlı Mızka kazasının Pilatano köyünde yaşayan Leonida "*efgâr-ı fukarâdan olan pederi tarafından*", Heybeliada'da bir aileye verilmiş; "*orada büyümüş ve mahallince bir gûna alakası kalmamış olmasıyla yirmi sekiz senedenberü*" oraya yerleşmiştir[53]. Hatta devletin göçmen sorunları ile boğuştuğu dönemlerde oğulluk dağıtımı devlet eliyle yapılıyordu. Muhacir Yusuf'un *Muhacirin Komisyonu* aracılığıyla oğulluk olarak Şakir Efendi'ye verilmesi örneği, kitlesel yapılan bu tür dağıtımlara yalnızca bireysel bir örnek oluşturur[54].

Veli, kalabalık ailede çocuğun nafakasını karşılamakta güçlük çekerse, daha iyi bir çevrede yetişmesini sağlamak amacıyla ekonomik durumu iyi aile yanına verebilme hakkına sahiptir. Özelikle bu işlemler 7 yaşından küçük "*icar-ı sağîr*" anlaşması yapılamayacak çocuklar için tercih edilmiştir. Daha Şeyhülislâm Ebusuûd Efendi zamanında şekillendiği anlaşılan nafaka tescilinin her iki taraf için de birçok avantajları bulunmaktaydı. Ebusuûd Efendi "*Zeyd, oğlu Amr-i sağîri fakir olduğu ecilden iyâlliğe verib "her ne harcedersen bâ'de zamanın ben vereyim" deyip, Bekr Amr'ı altı yıl besledikten sonra, Zeyd Amr'ı almak istedikten, Bekr dahi harcını Zeyd'den şer'ân almağa kâdir olur mu?*" sorusuna verdiği "*miktarını isbat edicek olur*" fetvasıyla nafaka tescilinin önemine değinmiştir[55].

---

[52] *Topkapı Sarayında Yaşam*, Çev. Ali Berktay, İstanbul, 2009, s. 71.

[53] BOA, *DH,MKT*, 2516/10 Dâhiliye Mektûbi Kaleminden Edirne Vilâyetine. 7 Temmuz 1317/16 Temmuz 1317; BOA, *DH,MKT*, 2423/118 Dâhiliye Mektûbi Kaleminden Edirne Vilâyetine 15 Teşrin-i evvel 1316/29 Aralık 1898.

[54]BOA, *MVL*, 497/149. Riyâsetpenahiden Zabtiye Müşiriyetine İstida'. 15 Muharrem 1283/30 Mayıs 1866.

[55] Verilen çocuğun her zaman geri alınabileceği ile ilgili Ebusuud Efendi'nin fetvası şu şekildedir: "*Hind, kızı Zeyneb-i sağîreyi Haticeye iyalliğe verib, Hatice Zeynebi besledikden sonra, Hind Zeynebi cebr ile Haticeden almağa kâdire olur mu?-Olur, amma Haticenin hatırın riâyet etmek gerektir*". M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebusuud Efendi Fetvaları*, İstanbul, 1983, s. 35.

Yine bunlara eklenmesi gereken bir diğer neden üvey annelerin küçük çocuklara karşı kötü tutumlarıdır. Üvey annelerin kötü tutumları çocukların evlatlık verilmesi geleneğini yaygınlaştırmıştır[56].

En önemli sebeplerden biri de gayrimüslim çocuk veya anne-babasından herhangi birisinin din değiştirerek Müslüman olmasıdır. Osmanlı mahkemelerinin elkitabı Mülteka'da gerekçe şu şekilde belirtilmişti. "*Yahudiye Hind, boşayan kocası Müslüman Zeyd'den olan oğlu küçük Amr'i muhafaza hakkı ile tutmak üzere iken yedi yaşını tekmil ve sebebi necat olduğunu bilip dine aklı ermekle Zeyd gâib olan Müslümanlardan kimse akrabası olmayub küfür ülfeti korkutmakla hakim küçük çocuğun sâlih kimselerden Müslüman Bekir'in yanında durmasına karar verince, Bekir küçük çocuğu Hind'den alıp terbiye ve yanında tutmaya kâdir olur mu? Elcevâb. Olur*"[57].

XVI. Yüzyılda Bursa ve XIX. yüzyılda Rumeli'de çocuk yaşta görülen din değiştirmeler hesaba katıldığında, fetvaların olasılıklardan değil yoğun başvurular sebebiyle verildiği anlaşılmaktadır. Genellikle de küçük yaşta hizmetkâr alınan çocukların bazı dinde zorlama olayları tespit edilse bile, Müslüman olmaları örneklerine sık rastlanıyor. Birkaç din değiştirme örneği duruma işaret etmektedir. Yanya Eyaleti Kurşoviçe köyünden Nikola doğduğundan beri başkalarının yanında hizmet etmekteyken, bir yıl önce Delvine'de Süleyman Bey'in hizmetine girerek ergenlik çağında Müslüman olmuştur[58]. Yine, Varna Mınkalye kazası Hebice köyünde Molla Emin'in hizmetinde bulunan 9 yaşındaki Dimo kaçarak Müslüman olmuştur[59].

Kadı, çocuk adına Osmanlı hukuk literatüründe "*velâyet-i amme*" olarak adlandırılan kamu hakkına sahip olduğundan, bu hakka dayanarak, gayrimüslim anne-baba yanında bulunan hür veya köle muhtedi çocukları, Müslüman aileler yanına yerleştirme hakkına sahipti[60]. Tersi durumda, bir gayrimüslimin Müslüman köle veya çocuğu din değiştirmeyi engellemek amacıyla temyiz yaşından sonra her ne sebeple olursa olsun yanına alması yasaktı[61]. Bursa'da Müslüman olup Abdullah adını alan "*sağir oğlanı kıbel-i şer'î şerîfden vâsisi olan hâmil'ül-kitâb ve râfi'ül-hitâb Ramazan bin Veli nam hayyat tebenni içün taleb ettikde*

---

[56]Aziz Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez-Yol,* I, İstanbul, 1982, s. 54-55; Ferhunde Özbay, "1911-1922 Yıllarında Anadolu'nun Kimsesiz Kız Çocukları", *Savaş Çocukları: Öksüzler ve Yetimler*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç, İstanbul, 2003, s. 109.

[57] İbrahim-i Halebî, *İzahlı Mülteka El-Ebhûr Tercümesi*, II, Müt. Mustafa Uysal, İstanbul, 1968, s. 170; Molla Hüsrev benzer fetvasında şöyle demektedir. "*Zımmiye çocuk dine akıl erdirinceye kadar Müslüman kadın gibidir. Yani, Müslüman olan çocuğuna bakmaya daha haklıdır. Çünkü hıdâne şefkate dayanır. Çocuk dine akıl erdiremediği müddetçe anasına vermek çocuk için en uygun olanıdır. Şayet dine akıl erdirip anlarsa, zarar ihtimali olduğu için anasından ayrılır, veya çocuğun küfre alışmasından korkulursa ayrılır. Çünkü, küfre alışmak bazen dine akıl erdirmezden önce olur*". Molla Hüsrev, *a.g.e.*, II, s. 271.

[58] BOA, *A,MKT (Sadaret Mektûbi Kalemi Evrakı)*, 112/85. Yanya Kadısının İlamı.

[59] BOA, *A,MKT*, 146/155. Varna Muhâfızına Şukka. 8 Şevval 1264/24 Şubat 1866.

[60] Maverdi, *el-Ahkâmü's-Sultaniyye*, Çev. Ali Şafak, İstanbul, 1976, s. 74.

[61] BOA, *DH.MKT*, 392/7. Manastır ve Mısır ile Dahiliye Nezâretinin Evlatlık Çocuk Hakkında Yazışma Kayıtları. 9 Muharrem 1313/2 Temmuz 1895.

sağir-i merkûm mezbûr Ramazan'a tebenni içün" verilmiştir[62]. Yine Bursa'da Yorgaki veled-i Paskal ise Müslüman olduğunda ergenlik çağında olduğundan Bostan Çelebi'nin yanında "*hizmetin itmeğe müteâhhid olmağın mezkûr Bostan Çelebi yanına*" verilmiştir[63].

Ailelerin alış sebepleri ise daha farklıydı. Ailelerin oğulluk almalarının en başta gelen sebebi hayır yapma ve kimsesiz çocuklara sahip çıkma düşüncesidir. Yaygın bir hayır geleneğinin kurulduğu da anlaşılıyor. Yaşlılıkta bakma beklentisi ve erkek çocuk sahibi olma arzusuyla da böyle bir işe girişebilmekteydiler. Çocuksuz olduğu anlaşılan Emekli Sivas Redif kumandanı Ferik Münir Paşa, adeta her uğradığı yerden evlatlık almıştı. Önce Aziziye'de Haçırtuzâde Hasan Bey'den bir erkek ve kız çocuğu ile Kızancık'ta bir kız çocuğu almıştır[64]. Oğulluk almada köy sosyal ortamında yoğun emek ihtiyacının gereği yanında, diğer aileler karşısında kalabalık olma arzusunun da etkili olduğu anlaşılıyor. Müslüman veya Türkü soyunu sürdürecek bir oğula sahip olmaktan daha mutlu edecek bir şey yoktu[65]. Çocuk kendi soyundan olmasa bile en azından oğulluk olabilmekteydi. Kırım Savaşı sırasında İstanbul'u ziyaret eden Fransız Durand De Fontmagne toplumun bu alışkanlığı hakkında izlenimlerini aktarır. "*Çok çocuk sahibi olmak erkekleri de gururlandırır. Bazıları otuz çocuk babası olmakla öğünür. Aslında Türkler, çocukları çok seviyorlar. Çocuğu olmayanlar evlat edinmekte mahzur görmüyorlar. Kadıya giderek şahitler önünde ilgililer bir anlaşma yapıyorlar, bu aynı zamanda ölümden sonra malın devlete kalmasına engel olmanın da bir yolu. Evlat edinilen çocuklar, yeni aileleri tarafından hakikaten ve candan sevilirler*"[66].

Oğulluklar toplumun önemli bir kesimi için ihtiyarlıkta kendilerine sahip çıkacak bir zümreyi oluşturuyordu. Çatalca'da Kosti, bebeklikte yanına alıp büyütmüş olduğu Silivrili Dimitri'ye "*birkaç sene mürûrundan sonra mutasarrıf bulunduğum hane ile dükkânımı hayatda oldukca masârifimi rü'yet etmek ve hizmet-i bendegânemde bulunmak şartıyla on iki bin guruş mukâbilesinde Dimitri'ye furûht ve bildirmiş isem de bir habbe ve bir akçe ahz olunmayarak mukâvele-i mezkûreye riâyet etmediğinden başka bendelerini hanemden tard ederek sokağa çıkarmış*" olduğundan mahkemeden duruma müdahale isteğinde bulunmuştur[67]. Özellikle yaşlılara hizmet kurumsallaşmasının bulunmadığı bir ortamda, bu durumun yoğun şekilde oğulluk almada etkili olduğunu tespit etmek şaşırtıcı değildir. Veli yaşlılıkta yakın ilişkiler kurduğu oğulluğunun yanında kalabilmektedir. Kastamonu'da Ömerbeşe oğlu Mehmet

---

[62] Osman Çetin, "Bursa Şer'i Mahkeme Sicillerinden Notlar", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, S. 2, C. 2, Yıl: 2, 1987, *BKS.*, A141/168,vr.110a'dan naklen. Ramazan 993/Eylül 1598.

[63] Osman Çetin, "Bursa Şer'i Mahkeme Sicillerinden Notlar", *BKS.*, A153/201, vr.18b.'dan naklen. 17 Zilkade 1006/Temmuz 1598.

[64] BOA, *ZB*, 455/21. Zaptiye Nezâretinden Sivas Vilâyetine Şukka. 20 Mayıs 1325/1 Temmuz 1907.

[65] Robert Mantran, *XVI.-XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, İstanbul, 1991, s. 156.

[66] La Baronne Durand De Fontmagne, *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*, Çev. Gülçiçek Soytürk, İstanbul 1977, s. 242-243.

[67] BOA, *A.MKT.UM.*, 35/75. Hazret-i Müsteşariden Çatalca Kazası Müdüriyetine Şukka. 21 Zilhicce 1266/27 Ekim 1850.

"*erbab-ı zıraâtdan ise de emlâk ve arazisi olmayub işbu divân-ı mezbûr derûnunda nefs-i Bozoğlak karyesinde yetim Karagözoğlu Mustafa oğulluğu olub yanında*" kalmaya başlamıştı[68]. Yine, Rüsumat Emini Sabri Paşa'nın ölümünden sonra kimsesiz kalan hanımına evlatlığı Binbaşı İbrahim Ethem Efendi sahip çıkmıştır[69].

Oğulluk uygulaması toplumsal katmanlar arası geçiş fonksiyonu da üstlenmiştir. Özellikle taşra idarecileri olan ayanlar edindikleri köle ve daha az miktarda olmakla beraber oğulluklar ile daire-kapı halkı sistemi içinde devşirme sistemi benzeri bir devlet adamı yetiştirme politikası uygulamışlardır[70]. Küçük yaşta alınan çocukların çoğunluğunu ise kimsesiz ve sahipsiz çocuklar oluşturuyordu. Örneğin, Çürüksu Sancağı Koh mahallesinden Süleyman bin Ali köyünü terk ederek Acara-i Ulya kazasında Hule köyünde Hüseyin Bey'e tabi olmuştur. Bu çocuklar kapı halkı içinde kendi fiziksel güçleri ile orantılı işlerde istihdam edilmişlerdir. Örneğin, on yaşında Ahmet "*muhafız paşa hazretlerinin hareminde hademe*" olarak çalıştırılıyordu[71]. Bu kimseler çocuk yaşlarda ayanın kapı halkına katılmakta, böylelikle devlet katında bahtını aramakta, aynı zamanda gelir elde etmekteydi. Bunlar arasında mümeyyiz yaşından küçük örneklere de rastlanmaktadır. Örneğin, Hacı Ahmet dört yaşındaki Mustafa'yı teba olarak almıştır. Merkez ve taşra yönetici sınıfı ve bürokratlar tarafından alınan oğulluklar, elde ettikleri fırsatları iyi değerlendirdiklerinde önemli görevlere yükselebilmişlerdir. Gerek başkentte, gerekse taşrada bu yolla yükselen idareci örneklerine bol olmasa da rastlanabilmektedir.

Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya ait iki örneğin ayrıntılı incelemesi uygulamanın işleyişini aydınlatmaktadır. Bu örnekler taşrada daire-kapı halkı uygulamasına da ışık tutuyor. Köprülü Mehmet Paşa'nın silah arkadaşlarından Oruç Bey'in Bağdat kuşatmasında şehit düşmesi üzerine oğlu yetim Mustafa'yı küçük yaşta evlatlık olarak yanına almış, öz oğlu Fazıl Ahmet Paşa ile birlikte medrese eğitimi aldırarak yetiştirmiş; sonra onu kızı ile evlendirerek, silahtarlığında ve telhisçiliğinde bulundurup bürokrasi kademelerinde yükselmesini sağlamıştır[72]. Küçük yaşta İran sınırında esir edilen Gazi

---

[68] BOA, *MLV.VRD.TMT.d.*, 4080, s. 15.

[69] BOA, *Y.A.HUS (Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı),* 359/60. Rüsumat Emini Sabri Paşa'nın Hanımının Evlatlığı Binbaşı Ethem Efendi'nin İstanbul'da İstihdamına Dair Arzuhali.10 Rebi'ül-Âhire 1314/18 Eylül 1896; Bu çeşit olaylara sık rastlanmaktadır. Yine, Eski Birecik Voyvodası Himmet Ağa'nın hanımı Fatma, bakacak kimsesi olmadığından oğulluğu Mehmet'in askere gitmemesi isteğinde bulunmuştur. BOA, *A.MKT.*, 131/50. 26 Cemaziye'l-Âhir 1264/30 Mayıs 1848.

[70] Alemdar Mustafa Paşa, sekiz-on yaşında Bekâr Bey'i oğulluk olarak almıştı. BOA, *HAT (Hatt-ı Hümayun),*734/34850. 29 Zi'l-hicce 1224/4 Şubat 1810; Tespit edilen bazı örnekler vardır. Süleyman Paşa, Mehmet Sadık Bey'i oğulluk olarak almıştı. BOA, *HAT*, 14/547; Yine, Berat Hanedânından Tufeyl Paşa, Abdulhamid Bey'i evlatlık olarak almıştır. BOA, *A.MKT.UM.*, 392/50. Bolu Kaymakamı Ahmet Efendiye Şukka. 2 Receb 1276/25 Ocak 1860.

[71] BOA, *NFS.d.*, 232 Çürüksu Sancağı Müslim Nüfus Defteri.

[72] M. Münir Aktepe, "Mustafa Paşa, Merzifonlu, Kara", *İslam Ansiklopedisi*, MEB, VIII, İstanbul, 1971, s. 736-738; "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.

Hasan Paşa ise, Tekirdağlı tüccar Hacı Osman tarafından satın alınarak evlatlık edinilmiş ve kendi çocukları ile büyütülmüş; gençliğinde orduya kaydolmuş, geri dönünce efendisinin kızı ile evlenmiş, daha sonra Kaptan-ı Deryalığa yükselmiştir[73].

Tanzimat dönemi ile başlayan reformlar kurum için bir dönüm noktası olmuştur. Tanzimat dönemi ve bir süre öncesinde başlayan idari reformlar diğer alanlar kadar oğulluk kurumunu da etkilemiş, bu durum toplumsal algılarda da bazı değişikliklere yol açmıştır. Oğulluk kurumunu etkileyen ilk gelişme II. Mahmut tarafından ilk okuma yazma eğitimi zorunluluğu getiren fermanın ilanıdır. Esnaf yanına çırak olarak verilen kimsesiz çocukların karşı karşıya bulundukları ahlak ve eğitim yaşamına yönelik tehlikeler yüzünden padişah ve devlet adamları kaygılanmaktaydı. Bu nedenle padişah eğitim reformları ile bağlantılı olarak bu durumu engellemeye yönelik bazı önlemler almıştır.

Fermanda, esnaf çıraklarının genel olarak durumlarına değinildikten sonra, anne-babasız olup nafakasından dolayı bir usta yanında çalışan çocuğa ustasının sadece sanatını öğretmeyeceğini, ergenliğe kadar günde iki defa birer saat okuma-yazma eğitimi aldırmalarının zorunlu olduğu, eğer bu görevlerini yerine getirmezlerse ustalarının cezalandırılacakları açıkça belirtilmiştir[74]. Bu düzenin XIX. Yüzyılın sonunda da aynı şekilde sürdürüldüğü görülüyor. 1313/1895-1896 yılında çırak mekteplerinin oluşturulmasına yönelik Aydın Vilayeti'nden sancak ve kazalara gönderilen "*Çırak Mekteplerinin Teşkili Hakkında Makam-ı Vilâyetden Tanzim Olunan Talimatnâme Sûreti*"nin 4. maddesinde "*sanayi-i muhtelife erbabı nezdinde çıraklık eden çocuklar yetim veya fakir olub te'min-i mâişete muhtaç olduklarına göre mekâtib-i ibtidâiyeye devâma icbar edilememekle beraber ihtiyacât-ı maneviyelerini istihsale medâr olmak üzere teşkil edilen çırak mektebi için muâyyen olan evkâtta tahsile devama mecbûr*" tutulmuştur[75].

Milli ordunun kurulması oğulluk kurumunu etkileyen diğer önemli gelişmedir. 1846 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe giren Askerlik Kanunu ile askere almada kura usulüne geçilmesi, toplum tarafından yüzyıllar boyu kabul edilmiş şekliyle oğulluk kurumunda bazı yapısal değişikliklere sebep olmuştur. Kanunun 50. bendine göre; isimlerine kura çıkanlar yerlerine "*bedel*" vermek isterlerse yirmi günlük sürede istenilen nitelikte bir kişiyi bulup yirminci güne kadar kaza merkezine getirip teslim edecekler; bu süre içinde bedel bulamayanlar askere alınacaklar; fakat yine askere gittikten sonraki üç ay içinde kendi yerlerine askerlik yapacak birini bulurlarsa kendileri salıverilecekti. Bedel uygulamasında beyaz

---

29, Ankara, 2004, s. 1147-1165; "Mustafa Paşa (Kara)", *Sicil-i Osmanî*, IV, Yay. Haz. Nuri Akbayar, İstanbul, 1996, s. 1198.

73 İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Hasan Paşa, Cezayirli, Gazi", *İslam Ansiklopedisi*, MEB, V/1. Kısım, İstanbul, 1964, s. 319-323; "Hasan Paşa (Gazi) Palabıyık", Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, II, Yay. Haz.Nuri Akbayar, İstanbul, 1996, s. 638.

74 Mahmud Cevad, *Maârifi Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcarâtı, XIX. Asır Maârif Tarihi*, Haz. Taceddin Kayaoğlu, Ankara, 2001, s. 2-3.

75 *Salnâme-i Vilâyet-i Aydın: 1313 Sene-i Hicriyesine Mahsus,* Def'a.16, İzmir Vilayet Matbaası, İzmir 1313, s. 529-532.

kölenin bedel verilebileceği, buna karşılık "Arap" kölelerin verilemeyeceği, aynı zamanda yeri yurdu belirsiz, halk arasında kötü şöhrete sahip kimselerden bedel olamayacağı gibi bazı ayrıntılar da belirtilmiştir[76].

Çıkarılan yeni askerlik kanunu, askerlik sistemine güçlü bir merkeziyetçi düzen getirerek "*oğulluk*" kurumunun önemli ölçüde değişikliğe uğramasına sebep olmuştur. Kanunun çıkışından sonra kendi çocuğu yerine "*bedel*" vermek amacıyla "*oğulluk*" alma uygulaması, etkili bir sebep konumuna yükselmiştir. Bazı yörelerde uygulamanın yer edindiğine dair zengin örneklere rastlanıyor. Bunun açık örneğine Malatya şehir merkezinde Samanlıoğlu Kasım Bey'in hanesinde rastlanmaktadır. Kasım Bey, oğlu ve torunları olmasına rağmen iki oğulluk edinmiş; daha sonra oğulluk edindiği Ali ve Mehmet "*rızasıyla asâkir-i şahâneye*" gitmişlerdi[77]. XIX. yüzyılın sonlarında köleliğin yasaklanması sürecinde yaşanan toplumsal değişimin, besleme kurumuna etki ederek hizmetçi statüsüne düşürmesine benzer şekilde, askerlik sisteminde yürürlüğe konulan "*bedel*" usulünün oğulluk alma da etkili olduğunu tespit edebilmemize rağmen, boyutunu tespit imkanı yoktur.

XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde hazırlanan Nüfus Defterleri, Osmanlı toplumunda oğulluk uygulamasının güzel bir panoramasını sunar. Uygulamanın aldığı vaziyeti defterlerden bütün açıklığı ile izlemek mümkündür. İlk incelediğimiz Malatya çevresinde, çocuksuz ailelerde oğulluklara az rastlanmakta, buna karşılık çocuklu veya çok çocuklu hanelerde birden çok oğulluk edinme oranı daha da yükselmektedir. Oğulluğun çocuksuzluktan alınmadığı, eğer böyle bir durum varsa bu sebebin çok az etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nüfus defterine daha sonra eklenen jurnal kayıtlarında, şehir içinde oğullukların ticarî faaliyetlerde kullanıldıklarını gösteren kayıtlar vardır. Kahveci esnaflığı yapan Ahmet'in oğulluğu Ali ve diğer oğulluğu Mehmet "*kısmet arzusuyla Şam-ı Şerif'e*" gitmişlerdir. Malatya çevresindeki gayrimüslimler arasında ise, muhtemelen daha uygun sağlık şartlarından dolayı ölüm oranlarının düşük olması ve kiliselerde özellikle de manastırlarda açılan yetimhanelerin bulunması veya defterlerden tespit edemediğimiz diğer bazı sebepler ile oğulluk uygulamasına çok nadir rastlanmaktadır. Malatya şehir merkezinde gayrimüslimler arasında sadece bir oğulluk kaydı vardır[78]. Birden çok kardeşi oğulluk alma geleneği de yaygındır. Çocuğu olmayan Erguvanlı oğlu Himmet, Ali, Hasan ve Mustafa adında üç kardeşi oğulluk almıştır[79].

Ayan, eşraf ve zenginlerin köleleri tercih etmeleri varlıkları ile doğru orantılıdır. Orta tabaka emek ihtiyacını aldıkları oğulluklar ile karşılıyordu. Aynı zamanda Ekmekçi ve Çulha esnafı gibi meslek grupları usta-çırak ilişkisine dayalı bir sistem geliştirmişler ve oğullukları esnaf teşkilatı içinde istihdam etmişlerdir. Çocuklar, teşkilat içinde kendi fiziksel bünyelerine uygun, gelir karşılığı ve dü-

---

[76] Çıkarılan kanunun geniş tahlili için bkz. Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik*, İstanbul, 2008, s. 76,77-83.

[77] BOA, *NFS.d.*, 2641. Nefs-i Malatya Müslüman Nüfus Defteri.

[78] BOA, *NFS.d.*, 2644. Nefs-i Malatya Gayrimüslim Nüfus Defteri

[79] BOA, *NFS.d.*, 2641Nefs-i Malatya Müslim Nüfus Defteri

zenli olarak tam zamanlı küçük işlerden başlayarak, yavaş yavaş güç ve sabır gerektiren esas işgücüne dahil oluyorlardı. Esnaf teşkilatına katıldıklarından kurallara uygun olarak asıl işgücüne katılımları uzun yıllar alıyordu. Başlangıçta çocuklar sıradan ve niteliksiz işler yapmaya başlıyorlardı. Sonunda hayatlarının daha sonraki dönemlerinde kendilerini toplumun saygın bir üyesi yapacak olan vasıflı emeğin ifadesi olan ustalıkla donanarak ayrılıyorlardı. Bu düzene uygun olarak Çulha esnafı Mustafa'nın oğulluğu Ahmet esnaf teşkilatı içinde "*şakird*" olarak meslek öğreniyordu. Yine, Terzi Abdullah oğulluğu Ali'yi esnaf olarak yetiştiriyordu[80]. Daha alt meslek grubundaki kimseler de oğulluk alıyordu. Rençperlik yapan Yusuf, Mehmet'i, Kahveci Ahmet, Mustafa'yı ve Hademe Hanlıoğlu Süleyman, Hüseyin'i oğulluk almıştı. Oğulluk alanlar tüccar, muhtar, terzi, çiftçi, culha, rençper, ekmekçi,[81] imam, âyan, müderris, mültezim, bakkal, voyvoda, gemici, memur, vali ve kâtip gibi idareciler veya çeşitli meslek gruplarına mensup hali vakti yerinde kimselerdi[82].

Trabzon ve merkeze yakın Yomra ve Tonya kazalarında da oğulluk edinme yaygın olarak rağbet görmüştür. Yetim çocukları çırak olarak esnaf yanlarına yerleştirme usulü burada da yaygın şekilde uygulanıyordu. Kindinar mahallesinde Seyyid Kamil ve Mehmet yetim çocukları çırak olarak yanlarına almışlardı. Yine, Mehmet beş yaşında yetim Ali'yi çırak almıştı. Özellikle kırsal alanlarda çıraklığa benzer diğer bir uygulama küçük çocukların hademe olarak aileler yanına yerleştirilmesidir[83]. Durumu açıklayan kayda Çürüksu'da rastlanıyor. Yedi yaşında "*Meshize'nin yetimi Hasan bin Deli Mehmed karyesinde sâkin olan Köse oğlu Osman'a hizmetkâr*" verilmiştir. Ayrı bir örnekte, aynı aileden babasız kalan on beş yaşında Givioğlu Mehmet Çakvi'de, kardeşi on iki yaşında Hasan Dagva'da ve yine kardeşi yedi yaşında İnce Mehmet, Ahmet Bey'in yanında hizmetkâr bulunmaktaydılar[84]. Yine Trabzon çevresinde gerek çocuklu, gerekse çocuksuz aileler oğulluk almışlardır. Örneğin, Kasımağa mahallesinde Mehmet oğlu olma-

---

[80] BOA, *NFS.d.*, 264. Malatya Müslim Nüfus Defteri; BOA, *NFS.d.*2644. Malatya Gayrimüslim Nüfus Defteri.

[81] BOA, *NFS.d.*, 2641. Malatya Müslim Nüfus Defteri.

[82] *85 Numaralı Mühimme Defteri (1040-1041(1042)/1630-1631(1632), Özet-Transkiripsiyon-İndeks*, Haz.Hacı Osman Yıldırım ve Diğerleri, Ankara 2002, hük. 428, s. 262; BOA, *A.MKT*, 131/50. 26 Cemaziyü'l-âhir 1264/30 Mayıs 1848; BOA, *BEO (Babıali Evrak Odası Evrakı)*, 349/26111. 18 Receb 1311/26 Ocak 1894; BOA, *HAT*, 1379/54311. 29 Zi'l-hicce 1203/19 Ekim 1789; BOA, *HAT*, 1382/54629. 29 Zi'l-hicce 1203/19 Ekim 1789; BOA, *HAT*, 734/34850. 29 Zi'l-hicce 1221/9 Mart 1807; BOA, *C.ZB.*, 42/2064. 29 Zi'l-hicce 1255/4 Mart 1807; BOA, *A,DVN*, 17/42. 15 Şaban 1262/8 Eylül 1846;BOA, *DH,EUM,AYŞ*, 66/61. 18 Zi'l-hicce 1337/13 Ekim 1919; BOA, *A.DVN.*, 119/99. 15 Cemaziyü'l-Evvel 1273/12 Ocak 1857.

[83] BOA, *NFS.d.,*1149. Trabzon Müslim Nüfus Defteri.

[84] BOA, *NFS.d.*, 232. Çürüksu Müslim Nüfus Defteri, s. 84.; Hizmetkar, bazı durumlarda tarım işçisi anlamında kullanılmıştır. Tevfik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, İstanbul, 1998, s. 189.

dığından Hüseyin'i oğulluk almıştır. Yine, iki erkek çocuk sahibi Küçükibrahimoğlu Ali, üç oğulluk almıştır[85].

Daha doğuda yer alan Batum, Çıldır ve Gönye'de Müslümanlar arasında oğulluk uygulaması yaygındı. Genellikle, bu çevrede erkek çocuksuz aileler oğulluk almaktaydı[86]. Örneğin, Gogotav Abdurrahman, oğlu olmadığından üç yaşında Süleyman'ı, yine Devioğlu Selim, bir yaşında Hüseyin'i oğulluk olarak almışlardır. Doksan yaşındaki Arabacıoğlu Goç Ali'nin hanesi aile yapısına ışık tutmaktadır. Aynı hanede, oğul, torun ve oğulluk beraber bulunuyordu. Aynı aileden öz kardeşler de oğulluk alınmıştır. Örneğin, Süleyman, oğlu olmasına rağmen Şaban ve Aziz adında iki kardeşi oğulluk almıştır. Yine Muhtar-ı Sani Papinoğlu İsmail beş oğlu olmasına rağmen Hurşid'i oğulluk olarak almıştır[87].

Rize çevresi kimsesiz çocuklara akraba çevrelerinde sahip çıkılması yönüyle farklılık arz etmektedir. Kaza merkezinde muhtar gibi nüfuzlu kişiler daha sık oğulluk almışlardır[88]. Oğulluklara Müslüman köylerde seyrek rastlanmasına karşın, kaza merkezindeki mahallelerde köylere oranla daha sık rastlanmaktadır. Yörenin köyleri ve kaza merkezinde küçük yaştaki çocukları oğulluk yerine "*teb'a*" olarak verme alışkanlığı daha yaygın ve kabul görmüştür.

Daha kırsal sahaları değerlendirmeyi tercih ettiğimiz Doğu Karadeniz bölgesinde, Canik, Ordu ve Giresun'da erkek çocuğu olan aileler oğulluk almayı tercih etmiştir. Örneğin, Sürmene köyünde Kürtoğlu Osman dört oğlu olmasına rağmen Hüseyin'i oğulluk olarak almıştır[89]. Birkaç olayın arşivlere yansıdığı İstanbul'da da benzer durum gözlemlenmektedir[90]. Canik'te Arim ve Ünye çevresinde Ermeni ve Rum cemaat içinde oğulluk edinme rağbet görmemiştir. Ay-

---

[85] BOA, *NFS.d.*,1149. Trabzon Müslim Nüfus Defteri.

[86] BOA, *NFS.d.*, 2758. Acara-i Sufla Müslim Nüfus Defteri; Genel olarak şu defterler taranmıştır. BOA, *NFS.d.*, 1170. Kaza-i Gönye Müslim Nüfus Defteri; BOA, *NFS.d.*, 1169. Ardahan Müslim Nüfus Defteri; BOA, *NFS.d.*, 1169. Canik Arim Kazası Nüfus Defteri; BOA, *NFS.d.*, 1137. Hemşin Müslim Nüfus Defteri; BOA, *NFS.d.*, 1137. Pazar Müslim Nüfus Defteri; BOA, *NFS.d.*,1002. Canik Arim Kazası Ehl-i Zimmet Reaya Nüfus Defteri (Ermeniyan); BOA, *NFS.d*, 1043. Liva-i Ordu Tâbi-i Liva-i Karahisar-ı Şarkî Reâyay-ı Ermeni; BOA, *NFS.d.*, 1044. Ordu Kazası ehl-i Zimmet Reaya Nüfus Defteri; BOA, *NFS.d.*, 1051. Nahiye-i Akşehirabada Tâbi-i Liva-i Karahisar-ı Şarkî Ermeni Reâya; BOA, *NFS.d.*, 1060. Karahisar-ı Şarki Müslim Nüfus Defteri; BOA, *NFS.d.*, 1071. Kaza-i Koyulhisar; BOA, *NFS.d.*, 1074. Maden-i Kürece; BOA, *NFS.d.*, 1075. Karye-i Tamarza; BOA, *NFS.d.*, 1077. Karahisar-ı Şarkî Sancağı kazalarından maden-i Erbaâ'da sâkin ehl-i zimmet madenciyanın miktarını mübeyyin tahrir defteri sûretidir; BOA, *NFS.d.*,1082. Nahiye-i Suşehri; BOA, *NFS.d.*, 1123.Gümüşhane Sancağı Kelkit, Torul, Yağmurdere ve Kürtün Kazaları Gayrimüslim Nüfus Defteri; BOA, *NFS.d.*, 2759. Acara-i Ulyâ Müslim Nüfus Defteri.

[87] BOA, *NFS.d.* ,232 Çürüksu Müslim Nüfus Defteri.

[88] BOA, *NFS.d.*, 1143. Rize Müslim Nüfus Defteri.

[89] BOA, *NFSd.*, 1045. Ordu-ı Bayramlu Sancağı Pazarsuyu Kazası ve Nahiyeleri Müslim Nüfus Defteri.

[90] BOA, *BEO*, 1877/140714. Sadaret Mektûbi Kaleminden Evkâf-ı Hümayûn Nezâretine. 25 Rebi'ül-evvel 1320/29 Eylül 1902; BOA, *BEO*, 1917/143773. Sadaret Mektûbi Kaleminden Evkâf-ı Hümayûn Nezâretine. 8 Cemaziye'l-Âhir 1320/11 Eylül 1902.

bastı kazasında Rum ahaliden Yoso veled-i Timayos'un Kireki, Lazari ve Panayet adında üç erkek çocuğu olmasına karşın Merat veled-i Dimitri'yi oğulluk almıştır. Yörede gayrimüslimler arasında rastlanan nadir olaylardandır[91].

Batı Anadolu'da emek şekillerinin erken tarihlerde başlayan tarım alanındaki ticarileşmeye bağlı olarak farklılaştığı, Anadolu'nun diğer benzer yörelerine göre ciddi değişiklikler arz ettiği ve bunun aile yapısına dayalı sosyal ilişkileri de etkileyerek değiştirdiği anlaşılıyor. Örnek olarak incelemeyi tercih ettiğimiz Çeşme ve köylerinde bu değişimi izlemek mümkündür. Çeşme çevresinde oğulluk alan ailelere hiç rastlanmamakta ve aynı zamanda yalnızca bir olayda yeğen kaydına rastlanmaktadır. Gerek kaza gerekse köylerde emek biçimi olarak yoğun şekilde zenci "*gulam*"lara rastlanıyor. Bunun oğulluk, teba ve bölgede diğer yörelere göre az rastlanan hizmetkâr istihdamına alternatif oluşturduğu ve bu gibi sosyal münasebetleri zayıflattığı görülmektedir. Yörede genellikle kaza veya köylerde her ailenin en az bir kölesi vardır[92].

XIX. Yüzyılın ikinci çeyreğinde yapılan Nüfus sayımlarında tutulan defterlere göre; Trabzon, Yomra ve Tonya merkez ve köylerinde Müslim nüfus içinde toplam 58 oğulluk kaydı tespit edilmektedir. Trabzon merkez ve köylerinde 38, Tonya ve köylerinde 6 ve Yomra ve köylerinde ise 14 oğulluk vardır[93]. Rize ve köylerinde 5 oğulluk ve 83 teba kaydı bulunmaktadır[94]. Çeşme ve köylerinde 1150 Müslim erkek nüfus içinde 50 "*gulam*", yalnızca 2 yetim kaydına rastlanmasına karşın hiç "*oğulluk*" kaydına rastlanmıyor[95]. Liva-i Çürüksu'da 3255 Müslim erkek nüfus içinde başka aileler yanında 22 oğulluk, yine uygulama ile yakından ilgili 32 yetim,[96] Çıldır Eyaleti'nde 4724 erkek Müslim nüfusa sahip Acara-i Ulya ve 4874 erkek nüfusa sahip Acara-i Sufla'da 25 oğulluk, 22 yetim,[97] yalnızca Malatya merkezinde ise 45 oğulluk kaydı vardır[98].

Bu yaygın uygulama imparatorluk topraklarında ciddi denilebilecek bir boyutta iç göçlere sebep olmuştur. İmparatorluğun her köşesinde gurbetçilik için yapılan iç göçler belgedeki ifade şekli ile "*hizmetkar*" emeğinden yoğun şekilde, oğulluk alma-verme yoluyla köyden-kente ve köyden-köye göçler görülmektedir. Bu tür göçler daha uzun sürelidir. İmparatorlukta, çocukluk döneminde birçok çocuk yokluk ve kimsesizlik yüzünden başka evlerde kalmak üzere kendi evlerinden ayrılıyorlardı. Göçler, mümeyyiz yaşı olarak belirtilen 7 yaşında ya da

91 BOA, *NFS.d.* 1137. Aybastı Gayrimüslim Nüfus Defteri.
92 BOA, *NFS.d.*, 2921, s. 55. Çeşme Müslim Nüfus Defteri.
93 BOA, *NFS.d.,* 1149. Trabzon Müslim Nüfus Defteri.
94 BOA,*NFS.d.*, 1143. Rize Müslim Nüfus Defteri.
95 BOA,*NFS.d.*, 2921. Çeşme Müslim Nüfus Defteri.
96 BOA.*NFS.d.*, 232. Defterin geneli değerlendirilmiştir. "*Hizmetkâr*" veya "*hizmetçi*" kayıtları meslek öğrenen çocuklar için kullanılsa da genellikle küçük yaşta muhtaç çocukların aileler yanına yerleştirilmesini belirtmek için de kullanılmıştır. Örneğin "*Çırağı, Yetim Mehmed bin İsmail, sin.11 Çırağı Yetim Mehmed bin Abdullah, sin.8*" gibi. BOA, *NFS.d.,* 1149. Trabzon Müslim Nüfus Defteri.
97 BOA,*NFS.d.* ,2758. Acara-i Sufla Müslim Nüfus Defteri; BOA,*NFS.d.*, 2759 Acara-i Ulya Müslim Nüfus Defteri
98 BOA,*NFS.d.*, 2641. Malatya Müslim Nüfus Defteri.

çocuğun fiziksel yapısına göre daha aşağıya çekilebilen bir dönemde başlıyordu. İç göçlerin en önemli grubunu besleme ve oğulluklar gibi küçük yaştaki çocuklar oluşturuyordu. Koruyucu aile uygulamalarına bağlı çocuk göçleri İstanbul'a yapılan hizmetkâr ve taşrada kapı halkının oluşturduğu yoğun göçler yanında önemli oranlara ulaşmıştır. Kente göç eden bir kısım çocuklar orta yaşı geçmiş ve kentli sınıfa dâhil olarak kente yerleşmeyi tercih etmişlerdir[99].

Hukuk temelli devam eden kurum Tanzimat döneminden itibaren adım adım önemini yitirmeye başlamıştır. Yüzyıllar boyu devam eden uygulama kitlesel iç ve dış göçlerin meydana geldiği bir zamanda ihtiyaçları karşılayamaz hale gelmiştir. I. Meşrutiyet döneminden itibaren kaybedilen topraklardan yapılan yoğun göçler, özelikle şehir merkezlerinde kimsesiz ve sahipsiz çocukların sayısının artmasına yol açmış, bu durum da yardım kuruluşlarının kurumsal hale dönüşmesine baskı yapmıştır[100]. Artık, devletin resmî politikası kurumsallaşma lehinde olmuş, yine de hukuk temelli koruyucu aile uygulamaları yasaklanmamıştır.

Maliye'nin malî sıkıntılar çektiği zamanlarda, hukukî düzenlemeler ile belirlenen sosyal kurumlara aralıklarla başvurulmuş; devlet özellikle bu tür sosyal yardımlaşma uygulamalarını teşvik etmiştir. Özellikle I. Dünya Savaşı ve sonrasında Osmanlı maliyesinin zora girmesi üzerine kimsesiz çocuklar için teklif edilen sistem yine devam eden yerleşik oğulluk kurumudur. Muhtaç çocuklara yardım amacıyla kurulan çeşitli derneklerden *Dar'ül-Eytam*'a gönderilen kimsesiz çocuklar da bu politikaya uygun olarak başka yerlere sevk edilmişlerdir. *İmdad Cemiyeti*'nden gönderilen Hüseyin Salih'in "*yersizlikten dolayı zukûru talebe kabulünde müşkilât çekilmekde bulunmasına mebni .. münâsib mahalle evlâdlık veya çırak*" olarak verilmesinin daha uygun olacağı belirtilmiştir[101]. 1338/1919-1920 tarihinde *Meclis-i Vükela* kararıyla "*hazine-i hâzırası masârif-i külliye-i mevcûdeyi ale't-temadi temin ve tesviyeye gadr-i kâfi bulunduğundan hazine-i müşârün ileyhâya mühim bir masraf teşkil eden Dâr'ül-eytâmın ….erkeklerin esnâf nezdlerine çırak olarak verilmesi*" kararlaştırılmıştır[102]. Mütareke yıllarında ekonomik sıkıntılar sebebiyle, önce İstanbul dışındaki Dâr'ül-Eytâmlar kapatılıp, taşradaki yetim çocuklar başkentteki kurumlara top-

[99] Bir örnek için bkz. BOA,*NFS.d.*, 2758. Batum Acara-i Sufla Müslim Nüfus Defteri.

[100] 1924 yılında Viyana ve Budapeşte'de, çocuk kongresine katılan Besim Ömer, Dâr'ül-Eytamların kuruluş sebebi olarak, Türkiye'deki aile kurumunun yapısından dolayı yetim kalan çocukları korumak dini, ahlaki ve milli bir görev görüldüğünden ve çocuğu olmayan veya birkaç çocuğu olan aileler tarafından kabul edilip çocukların aile ortamında büyümesi sağlandığından, çocuk himaye kurumlarına gerek kalmadığını, ancak savaşların getirdiği mali ve sosyal yıkımlar sebebiyle yetimler konusundaki mevcut anlayışın değişmesini göstermektedir. Besim Ömer, *Etfâle Muâvenet Beynelmilel İttihadı 1924 Senesinde Viyana ve Budapeşte'de İn'ikad Eden Çocuk Kongresi*, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaası, İstanbul, 1340, s. 23.

[101] BOA, *DH,İ.UM (Dahiliye Nezâreti İdare-i Umûmiye Evrakı),* 19-19/ 1/37. Dâr'ül-Eytâm Müdüriyetinden Dâhiliye Nezâretine. 2 Şubat 1338.

[102] BOA, *MV (Meclis-i Vükela Mazbataları)*, 220/85. Meclis-i Vükelâ Müzâkerâtına Mahsûs Zabıtnâme Hülasa-i Kararı. 28 Zilhicce 1338/12 Eylül 1336.

lanmış, buna rağmen masrafları karşılamakta zorluk çekilince tasfiye yoluna gidilmiştir.

Anadolu'da bulunan Dâr'ül-Eytamlar TBMM'nin himayesinde varlıklarını kurumsal sahada yapılan yeni düzenlemeler ile devam ettirmişlerdir. Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetin ilk yıllarında, oğulluk uygulaması kurumsal yapıya uyarlanarak tatbik edilmiş, bu amaçla da 5 Aralık 1922 tarihinde bir *talimatnâme* çıkarılmıştır. Buna göre; kız ve erkek çocuklar kurumun manevi evladı sayılarak çalışma yaşına gelen çocuk üretici kabul edilmekte; öğretim sürelerini tamamlayarak ayrılan çocukların evlendirilmeleri ve yuva kurmaları, çalıştıkları sürece kazandıkları paradan sağlanmaktaydı[103].

Medeni Kanun'un kabulü ile İslam hukukunun evlatlık anlayışından farklı Avrupa hukukunu referans alan yeni bir sistem kabul edildi. Medeni Kanun'un 257. maddesine göre "*evlatlık, kendisini evlatlığa alanın aile ismini taşır ve onun mirasçısı olur*" hükmü ile tamamen yeni bir evlatlık usulü getirilmişti. Ancak 258. maddedeki "*Evladlık mukavelesi hakkındaki kâidelere riâyet şartı ile her zaman kaldırılabilir. Ref' evlâdlık râbıtasının istikbâle ait bütün hükümlerini izâle eder ve katidir*" maddesi eski ile yeni sistemi uyumlaştırarak bağdaştırmaya çalışıyordu. Medeni Kanun, farklı olarak yakınlık yanında akrabalığı da kabul ediyordu. Ancak, sözleşmenin bozulmasından sonra, bütün yakınlık ve akrabalık ilişkilerinin sona erebileceğini, dolayısıyla hükmün ortadan kalkmasından sonra akrabalık ilişkilerinin de kalkarak, örneğin evlenilebileceği gibi eski sistemi esas alan bir düzenleme de bulunmaktaydı[104].

1930 yılında çıkarılan kanun ile aileler yanına verilen çocukların teftişi görevi, *Sıhhat ve İçtimaî Muâvenet Vekâleti*'ne ve belediye ve muhtarlar başta olmak üzere yerel kurumlara verildi. Yedi yaşından küçük terkedilmiş, öksüz ve yetim veya ana-babası hayatta çocukları para veya parasız kabul ederek bakan resmî ve özel bütün kurum ve aileler teftiş edilecek; para karşılığı bakmak üzere alan kişiler önce belediyelerden izin alacak, belediye olmayan yerlerde ise kimsesiz çocukları köy ihtiyar heyetleri koruyacak, masraflarını ise yerel yönetimler karşılayacaktı. Böylece, çocukları aileler yanına verme görevi eskiden kadıya verilmişken, yeni getirilen usulle bu görev belediye ve köy ihtiyar heyetlerine veriliyordu[105].

---

103 Talimatname için bkz. "Darüleytâmlar Hakkında", *Tevhid-i Efkâr*, 27 Kanun-ı Evvel 1338/1922, s. 3; BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), *Bakanlar Kurulu Kataloğu*, (030.18.01), Klasör. 06, Dosya.39, (5.12.1338); Doğan Çağlar, "Atatürk ve Cumhuriyet Devrinde Korumaya Muhtaç Çocuklara Sağlanan Bakım ve Öğretim Olanakları", *AÜEFD*, C. 15, S. 2/1982, s. 1-21.

104 "Türk Kanun-ı Medenisi", *Resmi Gazete*, Kanun No: 743, Kab. Tar. 17/02,1926, Yay. Tar. 4.4.1926, No. 339; Kerim Tosun, "Türk Hukukunda Evlatlık Kurumu", *Türk Aile Ansiklopedisi*, 3, Ed. Mehmet Akkuş ve diğerleri, Ankara, 1991, s. 484-485; Emine Akyüz, "Evlat Edinilen Çocukların Korunması ve Eğitimi", *Türk Aile Ansiklopedisi*, 3, Ed. Mehmet Akkuş ve diğerleri, Ankara, 1991, s. 486-493.

105 "Umumi Hıfzıssıha Kanunu", *Resmi Gazete*, Kan. No.1593, Kab. Tar. 24.4.1930, Sayı. 1489, Yay. Tar. 6. 5. 1930.

Medeni Kanun ile yeniden düzenlenen evlatlık kurumu, İslam hukukundan gelen sınırlamaların etkisiyle toplum tarafından yaygın kabul görmemiş, genellikle çocuksuz ailelerin yakın akrabalar arasında evlatlık alması uygulamaları tatbik edilmiştir. Çocuksuz ailelerin evlat edinmeleri yaygın olmamakla beraber, yaşlılıkta kendilerine bakmaları amacıyla ve genellikle de kız çocukları için uygulanmıştır[106]. Osmanlı toplumundaki oğulluk uygulamasının şeklinden kaynaklanan sorunlar ise adli makamlara yansımaya devam etmektedir. Yargıtay'a yansıyan Osmanlı toplumunda verilen evlatlıkların mirasa ortak olup olamayacağı sorunları ise veraseti reddeden görüşler çizgisinde çözümlenmiştir. Yargıtay buna uygun olarak "*Evlat edinme, Medeni Kanun'la mevzuatımıza girmiş bir müessesedir. Manevi evlat şer'an varis olamaz. Medeni Kanun'dan önce müteveffa üzerine manevi evlat diye geçirilmiş olan kişinin mirasçılık iddiasının bu sebeple reddedilmiş oluşu doğrudur*" kararını vermiştir[107].

Sonuç

Osmanlı toplumunda terk edilmiş, sahipsiz ve kimsesiz çocukların evlat edinilmesi veya ücret karşılığı aileler yanına yerleştirilmesi sisteminin kurumsallaştığı ve yaygın olarak bütün toplumsal katmanlarda uygulandığı tespit edilmektedir. Ayrıca burada vurgulanması gereken bir diğer husus, terk edilen çocuklara yönelik Osmanlı çözümünün İslam mirasının devamı olmasına karşılık, Batı Avrupa sistemi ile de şaşılacak derecede benzer taraflarının olmasıdır. Bilindiği üzere, Avrupa'da çalışabilecek kimsesiz çocuklar çalışmak üzere ailelere, çiftliklere ve esnaf yanlarına yerleştiriliyordu. Bunun Osmanlı toplumundaki benzeri ise daha eski bir geçmişe sahipti.

Osmanlı toplumunda çocuğun başka bir aile yanına yerleştirilmesinde İslam hukukunda geçerli genel şartların göz önünde bulundurulduğu anlaşılıyor. Oğulluk alan aileler belli hukuki şartlarda bu işlemleri yapabiliyordu. Uyulan temel kural, bir ailenin başkasının çocuğunu evlat edinmekle, çocuğun kendi-

---

[106] "*Tapu Muamelesi Bir Genci Babasına Kavuşturdu*", *Milliyet*, 03.01.1959, s. 5; "*Evlatlıkta Kötü Amaç*", *Milliyet*, 10.08.2000, s. 1; Evlatlık vermede fakirliğin hala en önemli sebep olduğu tespit edilmektedir. Haberde şöyle denilmektedir. "*Çocuğumun birini sattım, beşini evlatlık veriyorum*"."*6 Çocuklu Annenin Feryadı*", Milliyet, 26.06.1984, s. 3; Zaman zaman evlatlık vermek üzere gazetelere verilen ilanlara da rastlanmaktadır. İlan şu şekildedir. "*Eşim vefat ettiğinden 6 çocukla yapayalnız kaldım. 4 ve 5 yaşlarındaki iki erkek çocuğumu iyi bir aile yanında evlatlık vermek istiyorum. Çocukların gürbüz ve sıhhatlidir*". "Evlatlık verilecek", *Milliyet*, 24.11.1960, s. 3; Diğer bir ilanı çocuğun kendisi vermiştir. "*Yaşım 17 zengin bir ailenin yanına evlatlık olarak girmek istiyorum hayatta kimsem yok. Bana elebaş olacak bir kimse arıyorum*". *Milliyet*, 21.06.1973, s. 8; *Milliyet*, 15.10.1962, s. 6.

[107] Yargıtay 2.inci Hukuk Dairesinin 26/5/1951 tarihli 4014 sayılı kararında konu açıklanmıştır. Yine Diyanet İşleri tarafından verilen fetva Şeyhülislamlık tarafından verilen fetva ile aynı çizgidedir. Diyanet İşleri Müşavere ve Dini Eserler Kurulunun 12/7/1951 tarihli, 7861. sayılı mütalaânamesinde bu husus ele alınmış ve "*manevi evlâdın şer'ân vâris olamayacağı*" kesin olarak belirtilmiştir. Eyüp Sabri Erman, "Evlatlığın Miras Hakları", *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı 2/1976, s. 172-173.

sinin olamayacağı esasıdır. Ancak toplumsal seviyede bazı yakınlıklar tesis edilmiştir.

Arşivde araştırmaya açılan defter grupları, Osmanlı toplumunda ciddi bir evlatlık kültürünün olduğunu göstermektedir. Özellikle, köleliğin yasaklanmasından önce tutulan bu kayıtlar, en azından XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı toplumunda ciddi şekilde evlat edinmenin yer edindiğini gösterir. Daha erken yüzyıllarda bunu tespit edecek bilgiler içeren kayıtların olmaması, erken tarihler için de aynı yargıya ulaşmamıza engel teşkil etmektedir. Ancak, erken dönemde de evlatlık kültürünün olduğunu gösteren bilgiler vardır. En azından yeniçerilerin de "*ahiret oğlu*" olarak benzer bir uygulama altında Türk-Müslüman aileler yanına yerleştirilmesi, uygulamanın eskiden beri yaygın olduğunu gösteriyor. Oğulluk uygulaması Osmanlı sosyal hayatında günlük hayatın bir parçası haline gelmişti.

Hukuk temelli kurum, Tanzimat dönemi ile başlayan idari reformlar süreci ile değişmeye başlamış, kurumsallaşmanın artması ile zamanla geleneksel bir uygulama şekline dönüşmüştür. Medeni Kanun'un kabulü ile kurum tamamen değişmiş; yerine Avrupa'da uygulanan evlatlık sistemi kabul edilmiştir. Ancak, eski sistemin öğeleri bir süre daha etkili olmaya devam etmiştir.

Öz: Evlatlık uygulaması bazı farklılıklarla her toplumda var olmuştur. Diğer toplumlarda olduğu gibi Araplar arasında da yaygın olarak uygulanan evlatlık kurumu, İslam'ın yasaklaması ile ortadan kalkmış; bundan sonra kendine has özellikleri ile evlatlık kurumundan daha çok koruyucu aile sistemi olarak varlığını sürdürmüştür. Osmanlı toplumunda da var olan uygulama, hem koruyucu aile, hem de bir emek biçimi olarak toplumda yaygın şekilde yer edinmiştir. Medeni Kanun, bu sistemi tamamen ortadan kaldırmamış, ikili sistem olarak ifade edilebilecek tercihli bir sistem getirmiştir. Ancak, Medeni Kanun'un getirdiği yeni evlatlık sistemi eski sistemi zamanla önemsiz hale getirir ölçüde azaltmıştır.

Anahtar sözcükler: Evlatlık, Oğulluk, Aile, Teb'â, Nüfus Defteri, Göç, Besleme, Koruyucu Aile.

Children, Charity and Law: Charitable Ottomans and their Adopted Sons

Abstract: Foster child aplication exists with a small diffrences in all societies. As in other cultures, foster child aplication was also common among the Arabs until the Islamic law banned the system. After that step, the aplication has been converted into a foster home. The aplication existed also in the Ottoman society. With the modern Civil Law, the system has not ended and continued as a foster home, thus, the old system gradually dissapeared.

Keywords: Foster Child, Family, Adopted Son, Subjects, Migration, Nutrition, Foster Family

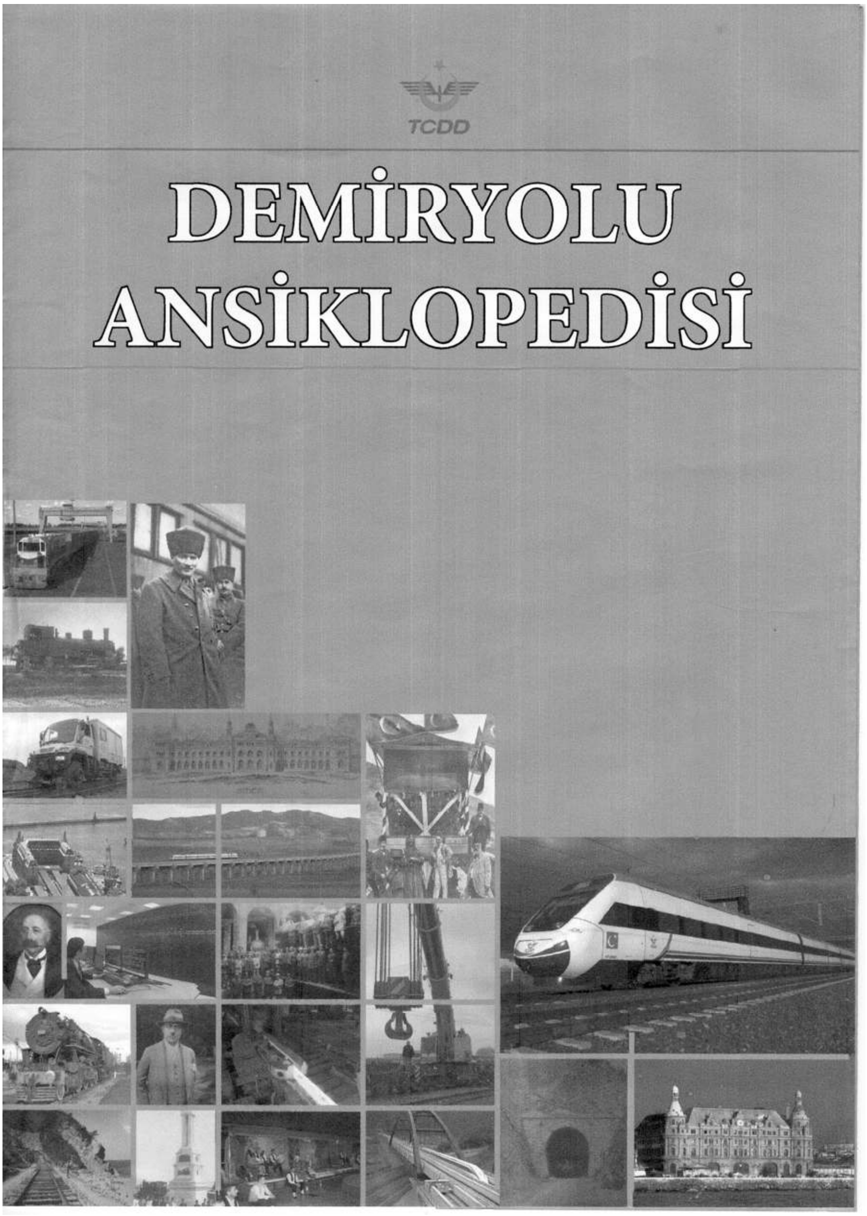

Kudret Emiroğlu - Ümit Uzmay
Ankara, 2013

Eski Sol Üzerine Yeni Notlar...

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Üyesi Behram Lütfi'nin Çorum Yılları

M. Bülent VARLIK*

Behram Lütfi, hayata önce Türkçülükle başlayıp, ardından ve özellikle Milli Mücadele döneminde "sol"da aktif olarak rol alan, nihayette de Kemalizm'e kayan bir isim. Hakkında fazla bilgimiz yok. Muhtemelen Balkan topraklarında doğdu. Muhtemelen "Balkan faciası"ndan sonra Anadolu'ya geçti. Öğretmen olarak hayatını sürdürdü. Milli Mücadele yıllarında Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nda yer aldı. Eylemleri nedeniyle cezalandırıldıktan sonra Anadolu'nun ortasında Çorum ve Sivas'ta öğretmenliği sürdürdü; Kemalizm'den yana bir hayatın içinde oldu. Daha sonrasını bilmiyoruz; hayatının geri kalan kısmını öğrenmek için muhtemelen Emekli Sandığı kayıtlarına ulaşmak gerek.

* * *

Behram Lütfi'nin ne zaman ve nerede doğduğu hakkında bilgi bulunmamakta. Ancak, M. Salih Erkek'in, hiçbir kaynak göstermeden Behram Lütfi'nin 1327 [1911] yılında Manastır Darülmuallimi'nden mezun olduğunu belirttiği[1] dikkate alınırsa 1890'lı yılların ilk yarısında doğduğu kabul edilebilir. Behram Lütfi Manastır'daki okulda, önce Türkçü sonra sosyalist bir çizgi izleyen Ethem Nejat'ın öğrencisi oldu; hayatı boyunca ondan öğrendiklerini uygulamaya çalıştı[2]. Balkanlar'da yaşadığı için Bulgarcayı ve yörede kültürel anlamda egemen olan Fransız-

* İktisatçı, mbvarlik@gmail.com

[1] M. Salih Erkek; *Ethem Nejat: Bir Meşrutiyet Aydını - 1887-1921*, Kitap Yayınevi yay., İstanbul-2012, s: 21.

[2] M. Salih Erkek, *a.g.e.*, s: 251.

cayı öğrendi[3]. Okuldan mezuniyetinden sonra Elbasan İttihat ve Terakki Mektebi müdürlüğünde bulundu[4]. Ardından Manastır'da görev yaptı. Hocası Ethem Nejat'ı takip ederek Türkçülük akımı içinde yer aldı ve aynı yıllarda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde çalışmaya başladı[5].

1910-1911'de "Balkan faciası"nı bizzat yaşadı. Yaşadıklarını *Kanlı Kitap: Rumeli'nin Dertleri* adlı bir kitapta yayınladı[6].

Ethem Nejat'ın, ziraat muallimi A. Ferid Bey [Osman Ferit Uyguç][7] ile birlikte 1911 yılında çıkarmaya başladığı Türkçü eğilimlerin ağır bastığı *Yeni Fikir*[8] dergisinde 1912'den itibaren yazılar ve şiirler yayınlamaya başladı[9].

Balkanlar'ın kaybedilmesinden sonra Anadolu'ya geçti. Önce İstanbul'da Şemsü'l- Mekâtib'de, ardından, 1913 yılında Aydın vilayetine bağlı Çal kazasının Orta köyünde görev aldı[10]. Daha sonra, Ethem Nejat'ın Bursa Darülmuallimin Müdürlüğü'ne atanması üzerine Bursa'da öğretmenlik yapmaya başladı[11]. Bu sırada kurucuları arasında Ethem Nejat'ın bulunduğu Türk Gücü Cemiyeti'ne üye oldu; Cemiyet'in faaliyetlerine aktif olarak katıldı[12]. Daha sonraki yıllarda

---

[3] Erden Akbulut-Mete Tunçay; *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, Sosyal Tarih Yayınları yay., İstanbul-2007, s: 286.

[4] M. Salih Erkek; *a.g.e.*, s: 21. Buradaki görevi sırasında öğrencilerin "askeri bir disiplin" içinde eğitim görmesine gayret sarfetti. Behram Lütfi; "Çocuklarım", *Yeni Fikir*, c: I, No: 7, Haziran-1912, s: 221'den aktaran M. Salih Erkek; *a.g.e.*, s: 251.

[5] Erden Akbulut-Mete Tunçay; *a.g.e.,* s: 287. Manastır'da görevli iken10-20 Ağustos 1911'de Selanik'te toplanan Muallimler Kongresi'ne katıldı. Konu ile ilgili olarak bkz: Şefika Kurnaz-Cemal Kurnaz; "Selanik Vilayeti Birinci Muallimler Kongresi (1911)", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c: 29, No: 5 (Reşat Genç Özel Sayısı, c: 2), 2009, ss:998-1012.

[6] Behram Lütfi; *Kanlı Kitap: Rumeli'nin Dertleri*, Manzume-yi Efkâr Matbaası, İstanbul-1911, ss: 32. Bu kitabın çevrim-yazısı için bkz: Behram Lütfi; "Kanlı Kitap", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, No: 104, 1996, ss: 209-220.

[7] Hakkında kısa bilgi için bkz: Yunus Yılmaz; *Turancı Sosyalist Ethem Nejat*, İleri yay., İstanbul-2012, ss: 43-44.

[8] *Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu*, Milli Kütüphane yay., Ankara-1987, s: 293'te derginin kurucuları yanlışlıkla "İbrahim Nejat" ve A. Ferid olarak gösterilmektedir. Dergi Manastır'dan sonra İstanbul ve Bursa'da yayın hayatını sürdürmüştür. Dergi hakkında geniş bilgi için bkz: M. Salih Erkek; "Osmanlı Devletinde İlk Türkçü Eğitim Dergisi: Yeni Fikir", *History Studies*, c: IV, No: 1, 2012, ss: 197-213. Ayrıca bkz: M. Salih Erkek; *a.g.e.*, ss: ss: 30-36 ve Yunus Yılmaz; a.g.e., ss: 40-41.

[9] M. Salih Erkek; *a.g.e.*, 34'te *Yeni Fikir*'de yayınlanan şiirlerin "intikam, Rumeli Türklüğü ve vatan sevgisi" üzerine olduğunu belirtmektedir. Behram Lütfi'nin *Yeni Fikir*'de yayınlanan "Rumeli Türküsü" adlı şiiri üzerine geniş açıklamalar için bkz: M. Salih Erkek; *a.g.m.*, ss: 202-203. Behram Lütfi bu şiirinde "Altay" müstearını kullanmıştır. Ayrıca bkz: Yunus Yılmaz; *a.g.e.*, s: 74.

[10] M. Salih Erkek; a,g,e., s: 21. Bu köydeki görevi sırasında yürüttüğü faaliyetler ile ilgili olarak bkz: Ethem Nejat; "Mekteblerde Canlı, Âteşin Bir Hayat İsteriz!", *Yeni Fikir*, c: III, No: 14, Ağustos-1913, ss: 431-433'den aktaran M. Salih Erkek; *a.g.e.*, ss: 251-252.

[11] Bursa'da bulunduğu yıllarda "Altay" müstearını kullandı. Kısa bilgi için bkz: Yunus Yılmaz; *Turancı Sosyalist Ethem Nejat*, s: 74.

[12] M. Salih Erkek; *a.g.e.*, ss: 69-85'te bu cemiyet hakkında bilgi vermekte, s: 83'te de Behram Lütfi'nin *Yeni Fikir*, c: III, No: 20, Mart-1914, s: 634'te yayınlanan "Güçlülerle Beraber Keşiş

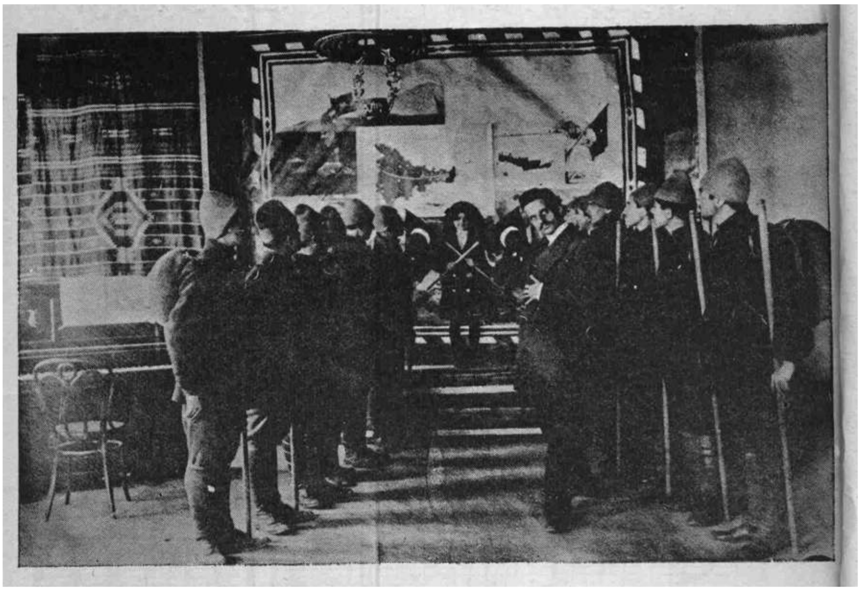

Behram Lütfi'nin Yeni Fikir *dergisinin 22. sayısında yer alan tek fotosu.*

Afyon, Sivrihisar ve Eskişehir'de lise müdürlüğü görevlerinde bulundu. Bu yıllarda Ethem Nejat'ın fikirlerindeki değişmeye paralel olarak "emekçilerin hukukunu istirdad için" sosyalist çizgiyi benimsedi[13].

I. Yeşil Ordu Üyeliği

Muhtemelen 1919 yılı başlarında Eskişehir'e gelen Behram Lütfi, "sol" eğilimli faaliyetlerine devam etti. Yayınına 28 Ağustos 1919 tarihinde izin verilen ve imtiyaz sahibi Abdullah Necmettin [Başiplikçi] olan *İşçi* gazetesinin mesul müdürü oldu. Gazeteye verilen izin belgesi "siyaset ve şahsiyetten bahs etmemek" koşulunu içermekteydi. Gazetenin başlığı altında "işsizlikten, emeklerinin karşılığını alamamaktan, her nevi tagallüpten ezilen halkın, bilhassa işçi, çiftçi, esnaf takımının faidesine çalışır" kaydı bulunmaktaydı[14]. Behram Lütfi, 1920

Eteklerinde ve Mağaralarda" başlıklı yazısından söz etmektedir.Türk Gücü Cemiyeti hakkında kısa bilgi için ayrıca bkz: Zafer Toprak; "İttihat ve Terakki'nin Paramiliter Gençlik Örgütleri", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi Beşeri Bilimler*, c: 7, 1979, ss: 95-113 ve Tarık Zafer Tunaya; *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c: I İkinci Meşrutiyet Dönemi, Hürriyet Vakfı yay., İstanbul-1984, ss: 458-459, 461-462.

[13] Erden Akbulut-Mete Tunçay; *a.g.e.*, s: 287.

[14] Bugün hiçbir nüshası bulunmayan *İşçi* gazetesi hakkında kısa bilgi için bkz: İsmail Okyay; *Elli Yıllık Eskişehir Basını*, Tezgah Gazetesi yay., Eskişehir-1958, ss: 190, 220-221. Ayrıca bkz: Mete Tunçay; *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler*, Belge yay., İstanbul-1982, ss: 124-125.

yılında Yunus Nadi aracılığıyla Nazım [Resmor] bey ile tanıştı[15]. Manastırlı eğitimci Manastırlı Mustafa Nuri ile birlikte Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Eskişehir örgütünün oluşturulmasını sağladı; Ankara'dan sonra Eskişehir'de ikinci bir heyet-i merkeziye kurdu[16].

II. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası

Yeşil Ordu'nun dağılmasından sonra Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'na girdi. 1921 yılı başında bu Fırka'nın yayınladığı *Emek* gazetesinde çalıştı[17]. Ancak, Fırka yönetiminin ağırlıklı olarak Yeşil Ordu içindeki faaliyetleri nedeniyle yargılandığı muhakemede 9 Mayıs 1921'de üç yıl kürek [ağır hapis] cezasına mahkum oldu[18].

Behram Lütfi 1922 ortalarında Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın yeniden örgütlenme faaliyetlerine katıldı. Ancak, bu dönemdeki çalışmaları nedeniyle Ekim 1922'de tutuklandı[19], muhtemelen iki ay kadar hapishanede kaldıktan sonra kefaletle serbest bırakıldı ve Çorum'a "muallim" olarak tayin edilmesi sağlandı[20].

III. Çorum Yılları

Behram Lütfi, 1923 yılı başlarında Çorum'da göreve başladı. Onun, Çorum'da geçen yıllarını resmi vilayet gazetesi olan *Çorum*'dan izlemek mümkün[21].

Bu arada, bir "sosyalist"in "sürgün" olarak gönderildiği Çorum'un ilginç bir yer olduğunu da belirtmek gerekmekte. Söz gelimi; *Çorum* gazetesinin 3 Nisan 1338 [1922] tarihli 49 nüshasında "Ankara'da intişara başlayan *Yeni Hayat*" gazetesi tebrik edilmekte, "devam-ı intişarı" temenni edilmektedir[22].

---

[15] *Yakın Tarihimiz*, c: I, No: 3, 15 Mart 1962, s: 71.

[16] Erden Akbulut-Mete Tunçay; *a.g.e.*, s: 14.

[17] İsmail Okday (İsmail Hakkı Tevfik); *Afyon-Karahisar Gazeteleri*, Filibe-1937, s: 5. Bu kaynakta, 16 Ocak 1921'de yayın hayatına başlayan *Emek*'in İkaz Matbaası'nda basıldığı ve Afyon Karahisar'dan yönetildiği kaydedilmektedir. Ancak, Süha Ünsal; *İkazcı Mehmet Şükrü: Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e*, Dipnot yay., Ankara-2007, ss: 74'te matbaanın 1920 sonlarında Ankara'ya taşındığını belirtmektedir. İsmail Oktay'ın kitabının tıpkı-basımı *Müteferrika*, Kış-1994'te yayınlanmıştır.

[18] Bu cezanın kalan kısmı 29 Eylül 1337 [1921] tarih ve 155 sayılı kanun ile affedilmiştir.

[19] Erden Akbulut-Mete Tunçay; *a.g.e.*, s: 421.

[20] Erden Akbulut-Mete Tunçay; *a.g.e.*, s: 388.

[21] Behram Lütfi'nin Çorum'daki faaliyetlerine ait bütün atıflar *Çorum Gazetesi Çevirileri 1921-1926*, c: I, ss:1-1152 ve c: II, ss: 1154-2304, (yay. haz: Abdülkadir Ozulu), Çorum Belediyesi Kültür Yayınları yay., Çorum-2008'den alınmıştır. Verilen sayfa numaraları bu kitapların sayfalarına işaret etmektedir.

[22] *Çorum*, 3 Nisan 1338 [1922], No: 49, s: 422.

17 Nisan 1338 [1922] tarih ve 51 numaralı *Çorum* gazetesinde de "Protesto" başlığı altında "Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası bütün Avrupa ve cihan amele işçilerine hitaben neşrettiği bir beyannamede Türkiye'nin Cenova Konferansı'na davet edilmemesini şiddetle protesto etmişlerdir" haberi yer almaktadır[23].

24 Temmuz 1338 [1922] tarih ve 65 sayılı *Çorum*'da da, bu kentte örgütlenmesi olmamasına rağmen "Halk İştirakıyyun Fırkası Birinci Kongresi" başlığı ile bir ilan yer almaktadır. Buna göre;

> Halk İştirakıyyun Fırkası, hükumetçe musaddık programındaki madde-i mahsusaya tevfikan önümüzdeki Ağustos 15'te ilk kongresini akde karar vermiştir. Kongre ruznamesi aşağıda yazılı meselelerdir:
>
> 1- Merkez-i umumiyenin şimdiye kadar olan faaliyetlerine dair rapor.
>
> 2- Fırka program ve nizamnamesinin tadili veya tasdiki.
>
> 3- Şark'ta komünist fırkalarının milli cereyanlara ait nokta-i nazarlarıyla ittihazı lazım gelen vaziyetin tesbiti.
>
> 4- Komünist Enternasyonal'in 4. kongresine izâm edilecek murahhasların intihabı.
>
> 5- Anadolu'nun dahili ve harici siyaseti hakkında izahat.
>
> 6- Sosyalist ve halkçılar ile müştereken, emperyalizme karşı birlik cephesi teşkili.

23 *Çorum*, 17 Nisan 1338 [1922], No: 51, s: 439.

7- Anadolu'da zenaat birlikleri meseleleri.

8- Komünist Enternasyonal'in son faaliyeti hakkında malumat.

9- Köylü, amele ve münevverler arasında faaliyet irşadat tarzlarıyla arazi meseleleri.

10-Fırka matbuatının tarzı nasıl olmalıdır.

11-Yeni merkez-i umumi ve maliye tetkik komisyonu ve hakem heyeti intihabı.

12-Fırka beyannamesinde musarrah olan (Yunan ordusunu inhilal ettirmek için Yunan halkına ve askerlerine hitaben yazılacak beyanname)'nin kongrece teyidi.

Heyet-i merkezilerin izam edecekleri murahhasların intihabı ve izamı esbabına müsaraat etmelerini ve murahhasların önümüzdeki Ağustos'un 15'inde Ankara'da hazır bulunmalarını temin eylemeleri lüzumu ilan olunur[24].

IV. Milli Mücadele'ye Verdiği Destek

Behram Lütfi'nin Çorum'a geldikten sonra önemli bir "fikri" dönüşüm geçirdiği ileri sürülebilir. Önce Türkçü, sonra "sosyalist" olan Behram Lütfi, kısa süre içinde "Milli Mücadele" taraftarı olur. 1923 yılının başlarında *Çorum* gazetesinde yazdığı bir yazı buna kanıt olarak gösterilebilir:

> "İşte beş sene evveldi. Mahut, "Sevr" muahedesinin haris ve kanlı tırnaklarla ülkemizin bakir diyarlarına çizdiği hudud-u siyahı parçalamak, asırların tabaka tabak keşide ettiği zulüm ve melanet zincirlerinden memleketimizi kurtarmak, zîk-ı sadrla müteellim memleketimizi şah-rah-ı saadete isal eylemek vazifesiyle mücadele ve mücahede ediyoruz.
>
> Mücahedeye atıldığımız gün, Garb'ın zalim vicdanına haykırdık:
>
> Ya hakk-ı hayat, ya ölüm!
>
> Bu gür ve imanlı ses "misak-ı milli" etrafında toplandı, birleşti, taazzuv etti ve yürüdü.
>
> Paslı bıçaklar, eski gazi yatağanlar, çakmaklılar, baltalar, hatta dişler, tırnaklar...
>
> Sonra kızlar, kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar, dinçler, delikanlılar hepsi nazlı vatanın sine-i ismetine çökmek isteyen kabus bulutları parçalamaya azmetti, ant içti.
>
> Hava kudurdu. Kar, tipi, soğuk velvele dağları yerinden oynattı. Taşları parçaladı.

---

[24] *Çorum*, 24 Temmuz 1338 [1922]. No: 65. ss: 615. Halk İştirakiyun Fırkası'nın Birinci Kongresi ile ilgili bu ilan gündem maddelerinde çok küçük sıra farklarıyla, Fırka'nın yine her hangi bir örgütlenmesi olmamasına rağmen Konya'da, *Öğüt* gazetesinin 13 Temmuz 1338 [1922] tarihli nüshasında yer almıştır. Konu ile ilgili olarak bkz: Ahmet Avanas; *Milli Mücadele'de Konya*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara-1998, ss: 255-256.

Fatmacığın diktiği ince keten mintanı, Mustafa dayının hazırladığı deriden iki çarık... Hepsine karşı koydu.

Ermedik, solmadık, titremedik, yılmadık...

İngiliz fabrikalarının gemiler dolusu cephaneleri, son sistem silahları, topları, mitralyözleri Anadolu'yu ateşe tuttu.

Onlar alev saçtıkça Mehmetçik gürledi. Kayaları inletti, dağları deldi.. Nihayet onların hepsini susturdu. Gemiler demirledi. Diplomat masaları boşaldı.

Garb afakında Türk sesinin inikasları hoplamalar icad etti...

Türk, ulu tanrının uluhiyetine sığınarak Anadolusunu tathir etti ve bekledi. Vakur alnını açtı., kaşlarını çattı, göğsünü gerdi insanlığa has bir nezaketle yüzünü Garb'e çevirdi ve:

"Efendiler, kara paslı yatağanımla sizin bütün icad-ı melanet ve mefsedet olan aletlerinize karşı koydum. İşte sizi yendim. İmanımın ne kadar yüksek, ne kadar metin olduğunu öğrendiniz ya!" dedi. Alkışlandı.

Avrupa matbuatı coştu. Meclisleri galeyana geldi. Hatipleri ateşlendi.

"Büyük Türk, muzaffer Türk" teranesini ayyuka çıkardılar. Türk ülkesinin felaketini ihzar eden Loid Corc yuvarlandı. Kral Konstantin acı feryatlarla kaçtı. Yunan başvekili nazır arkadaşlarıyla beraber idam olundu. Atina ateşler içinde kaldı. Fransa, İngiltere, İtalya efkâr-ı umumiyesi başkalaştı. Sanki siyasetin mihveri kırıldı. Her tarafta sükut... Hazan yaprakları gibi düşen düşene...

Nihayet Garb'ın muhteris diplomatları kendilerini Lozan şehrinin konferans salonlarına bıraktılar. Fakat başları düşük adeta taziye verir bir şekilde. "Türkler haklıdır" dediler. Durduk. Bütün bu velvelelere bir imza nihayet verecekti. Öyle bir imza ki:

Biz onu kan pahasına demir pençe sayesinde kazandık. O imza da bütün ihsanlarca meşruiyeti tasdik edilen Türk misak-ı millisinin kabul ve tasdikinden ibaret olacaktır.

Günler değil, haftalar değil, aylar geçti. Kadife koltuklarına yaslanan Garp burjuvazisi her gün bir plan, bir desise, bir dolap uydurdu. Gizli ihtiraslarını yenemedi. Yenmek istemedi. Kıvrandı, gizlendi. Nihayet maskesini takındı. Sıkılmadı, kızarmadı, yine insanlıktan inhiraf etti. Şimdi de Türk mukadderatına kirli, iğrenç tırnaklarıyla leke kondurmak istiyor.

Sersem efendiler, düşünemiyorlar ki, Türk ruhu o kadar ulvi, Türk vicdanı o kadar temiz ve pakdır ki, oraya leke kondurmak cihanın muvazene-i umumisini altüst etmekle müsavidir. Biz serinkanlılıkla, metin imanımızla Garb'ın haris ruhunu sır ediyoruz. Bakalım, Lozan salonlarının temsin edilmiş havaları kimleri zîk-i teneffüse mahkum edecektir.

Bizim pencerelerimiz kapansa bile imanlı semamızın bî-nihaye ufuklarında tayaran ederiz. Nitekim, ordumuz, silahsız, kumandansız yaşadığımız zamanlarda bile pervasız seyran ettik. Bugün ise İstanbul kapılarında,

> Edirne istihkâmlarında, Çanakkale sırtlarında mücehhez bir ordu, ordunun arkasında azimkâr imanlı bir millet ve bütün bunların fevkinde yeralan mehmetçiğin Türk ruhu yaşarken bu millet köle boyunduruğunu takmaz. Bu vatan yabancıya kalmaz. Binaenaleyh Türk misak-ı milliden kıl kadar fedakarlık yapamaz. "Misak-ı milli" Türk ruhunun umdesi hakk-ı hayatıdır.
>
> Lozan salonlarını dolduran Garp diplomatları Türk ruhunun büyüklüğünü idrak edecek kadar izan ve kaabiliyete malik olsaydı hiç şüphesiz sulh imza edilir, insanlık halas bulurdu. Ne diyelim ki, Garp görmüyor, göremiyor, anlamıyor. Sersem ve muhteris...
>
> Fakat sulhün imza edilememesi İngiltere'nin zevalini, İtalya'nın izmihlalini, Fransa'nın inkırâsını intaç edecektir.
>
> Çünkü Şark birliği hak birliğine istinad ederek beşeriyet-i muzdaribeyi halas etmek için taazzuz etmekte... Garp hakka karşı durmakta... Bu bariz hakikat karşısında elbetteki Garp boğulacak parçalanacaktır.
>
> Türk'ün ruhu, bu âli ve metin hakayık mündemiç olduktan sonra her ne olursa olsun Lozan mukarreratına gülmekle mukabele ederiz.
>
> İsterlerse imza etmesinler o kadar[25].

V. İzmir İktisat Kongresi

Behram Lütfi, Milli Mücadele'nin sıcak savaş döneminin sona ermesinden sonra 1923 yılı başlarında İzmir'de düzenlenen iktisat kongresini büyük bir heyecanla karşılar. *Çorum* gazetesinde yayınlanan bir yazısında bu kongreye çok önem verdiğini belirtir:

> Asırlardan beri mücadeleden bir an hali kalmayan; hayatını serhadlerin âmâk-ı bî-nihayesine defneden, milyonlarca yetimin enini, hesapsız dulların irye-i hicranını dinleye dinleye solgun vadilerin hiçliklerine gömülen

---

[25] Behram Lütfi; "Lozan Mukarreratı Karşısında Türk Ruhu", *Çorum*, 5 Şubat 1339 [1923], No: 93, ss: 900-902. Aynı konu ile ilgili bir diğer yazı için bkz: Behram Lütfi; "Sulh Pazarı", *Çorum*, 5 Mart 1339 [1923], No: 97, ss: 933-934. Yine aynı dönemde Garp emperyalizmine karşı bir diğer yazısı için bkz: Behram Lütfi; "Kan İçen Baş", *Çorum*, 12 Şubat 1339 [1923], No: 94, ss: 914-916. Lozan Anlaşması'nın imzalanması üzerine Behram Lütfi hem bir makale yazar, hem de bir konferans verir. Konu ile ilgili olarak bkz: Behram Lütfi; "Sulh", *Çorum*, No: 118, 1 Ağustos 1339 [1923], ss: 1084-1085 ve [Behram Lütfi]; "Livamız Sulhü Nasıl Karşıladı", *Çorum*, No: 118, 1 Ağustos 1339 [1923], ss: 1089-1091. Behram Lütfi'nin Mustafa Kemal'in politikalarını destekleyen diğer yazılarına örnek olarak bkz: Behram Lütfi; "Ramazan Ağa/Büyük Gazi Paşamıza ithaf", *Çorum*, No: 100, 23 Mart 1339 [1923], ss: 952-954). "Türk ülkesi yalnız Türkündür. Türk idaresine Türk hakimdir" gibi ifadelerin kullanıldığı ve yapılacak seçimlerde Halk Fırkası'nın desteklenmesi gerektiğini ileri süren bir yazısı için de bkz: Behram Lütfi; "Gazi Hazretlerinin Beyannamesi Etrafında", *Çorum*, No: 104, 23 Nisan 1339 [1923], ss: 985-987 ve Behram Lütfi; "Gazi Paşa ve Çorum", *Çorum*, No: 178, 1 Teşrinievvel 1340 [1924], ss: 1799-1800. İstiklal Savaşı'nın kahramanlarından Kara Fatma'nın Çorum'u ziyareti ile ilgili olarak kaleme aldığı bir yazı için de bkz: Behram Lütfi; "Kara Fatma", *Çorum*, No: 174, 3 Eylül 1340 [1924], ss: 1753-1754). Konu ile ilgili olarak ayrıca bkz: "Kara Fatma Şehrimizde", *Çorum*, No: 174, 3 Eylül 1340 [1924], ss: 1760-1761.

Türk'ün; safahat-ı matemi, edvar-ı hayatiyesi cidden pek feci, pek kahkar, pek yoksuldur.

...

Bugün Türk'ün şiarı Misak-ı Milli, ruhu teşkilat-ı esasiye kanunudur.

Bu yeni hayat taze fidanlarla evvelkiyi setr ederken tekmil millet 'içtimai cephe' karşısında ... bir faaliyetle ilerliyor zira ahud-u atika zincirini koparak millet iktisadi cephesini göstermeye mecburdur.

İşte bugün bu cephenin tarz-ı tanzimiyle meşgul bulunuyoruz ki; İzmir'de iktisat kongresini, küşat etmekliğimizin sebebi budur. Bunun için İktisat Kongresi ülkemiz ve milletimiz için çok mühim ve hayati bir içtimadır. İçtimai cephemizin temel taşı iktisadi vechedir.

...

Türk'ün her ferdi Türkiye İktisat Kongresi'yle pek sıkı alakalanmalıdır. Çünkü hakk-ı hayat-ı istiklal azad kongrededir.

Tekrar ediyorum, ordu Yunan'ı tepeler, silkeler yürür, dünyayı oynatır fakat Türkiye'yi kurtaracak içtimai cephenin ilk temsil taşını vaz' eden iktisat kongresidir[26].

VI. Öğretmen Örgütlenmesi

Behram Lütfi'nin Çorum'daki ilk "örgütsel" faaliyeti öğretmenlerin [muallim ve muallimelerin] örgütlenmesi üzerine olur[27]. Behram Lütfi, görüşlerini "Livamızda İrfan Hayatının İnikasları/Maarifte İstikamet" başlığıyla kaleme aldığı yazıda ortaya koyar [28]. Yine aynı günlerde kaleme aldığı bir yazı ile öğretmen örgütlerinin önemi ve kurulacak bir örgütün neler yapması gerektiğini açıkca ortaya koyar. Ona göre;

1- Muallimler bir taraftan yarının gençlerini ihzar ederken diğer taraftan da bugünün gürbüzleriyle meşgul olacak, bunun için gece dersleri küşat edecektir. Gece dersleri okumak yazmak isteyen herkes için açıktır. Bilhassa ticaret ve sanayihanelerde kalfa ve çıraklıkla müstahdem gençler tercihen kabul olunacaktır.

2- Mektepçilik aleminde doğan fikir ve ilmi cereyanların vahdetini temin eylemek ve meslektaşlar arasındaki fikir cereyanlarının yeknesaklığını meydana getirmek emeliyle on beş günde bir mecmua neşredilecektir.

---

[26] Behram Lütfi; "Türk'ün İçtimai Cephesi", *Çorum*, 19-26 Şubat 1339 [1923], No: 95-96, ss: 922-924.

[27] II. Meşrutiyetten sonra ve Milli Mücadele yıllarında Çorum ve çevresindeki öğretmen örgütlenmeleri ile ilgili geniş bilgi için bkz: Sadiye Tutsak-Remzi Karadurak; "Çorum'da Muallimler Birliği", *Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyumu*, c: III, (yay. Haz.: M. M. Söylemez-M. Okumuş-İ. Yiğit), Çorum Belediyesi yay., Çorum-2008, ss: 1187-1195.

[28] B[ehram] L[ütfi]; "Livamızda İrfan Hayatının İnikasları/Maarifte İstikamet", *Çorum*; 19-26 Şubat 1339 [1923], No: 95-96, ss: 926-928. Bu yazı, *Çorum*'un haftalık olması nedeniyle gecikmeli olarak yayınlanmıştır.

3- Gençlerin ve halkın tenvir-i efkarına hadim olacak müsamereler ihzar ve konferanslar tertip edecektir.

4- Mektepçiliğin umde-i esasiyesini teşkil eden izciliği liva dahilinde esaslı bir şekilde ihya edeceği gibi köylere kadar teşmiline hasr-ı mesai eyleyecektir.

5- Her hafta fenni ve ilmi seyahatler tertip ettirmek suretiyle hem mektepçiliğin ameli kısmını itmam ve hem de köylülerimizle pek yakından temas hasıl ederek izciliğin emrettiği vazife-i insaniye ve medeniyeyi ifa eyleyecektir,

6- Muallimler cemiyeti memleketin gencini kahve köşelerinden tabiatın aguşuna fırlatacak taze bir hayata sokacak meskenet ve uyuşukluğu bilhassa su-i itiyadatı izaleye çalışacaktır.

7- Muallimler cemiyeti, maarif makinesinin tam yeknesak ve asri bir sahada yürüyebilmesini temin uğrunda yürümekte tereddüt etmeyecektir. Onun için Çorum Muallime ve Muallimler Cemiyeti liva dahilindeki meslekdaşlarına samimi duygularla sesleniyor.

Meslekdaşlar! Yaşamak ve maarifi yaşatmak isterseniz meslek birliği etrafında birleşiniz![29].

Behram Lütfi'nin yürüttüğü çalışmalar sonucu "muallim" ve "muallimeler" 16 Şubat 1923'te bir toplantı yapar, "cemiyet" kurma kararı alır, mutasarrıf Bahaettin Bey'in de destek verdiği bu yapıyla ilgili olarak hazırlanan nizamname okunur ve kabul edilir. Bu toplantıda,"Mektebi Sultanı edebiyat muallimi Behram Lütfi Bey, ... Ankara'dan gelen Türkiye Muallime ve Muallimler Birliği beyannamesinin okunmasını teklif" eder. "Beyannamenin mevadd-ı mahsusası bizzat içtimaa riyaset eden sultani müdürü Hasan Siret Bey tarafından" okunur. Daha sonra "Behram Lütfi Bey, Ankara'da müteşekkil Türkiye Muallime ve Muallimler Birliği'nin maksad-ı teşkilini ve bütün muallimin cemiyetlerinin birliğe doğru gitmelerinin memleketin irfanı, muallimlerin idame-i hayatı ve istikballeri nokta-i nazarından lâzım ve zaruri olduğunu ve bilhassa Türkiye Muallime ve Muallimler Birliği'nin pek ulvi maksad ve gayelerle saha-i faaliyete geçtiğini heyet-i umumiyeyi tenviren izahatta" bulunur.

"Heyet-i umumiye gerek Birlik nizamnamesinin kıraatinden mütehassıl duyguları ve gerekse Behram Lütfi Bey'in izahatından aldığı birlik izlerini memnuniyetle kabul ederek derhal Ankara'da müteşekkil Türkiye Muallime ve Muallimler Birliği'ne iltihak edilmesine, yalnız Birlik nizamnamesinin vuruduna değin "Çorum Muallime ve Muallimler Cemiyeti" unvanıyla faaliyete geçmesine ve intihap edilecek yeni heyet-i idarenin Ankara'daki Birlik'le derhal muhabere eylemesine ve neticeye göre muamele yapmakta mezun olduğuna karar" verir ve

29 "Çorum Muallim ve Muallimeler Cemiyeti Neler Yapacak?", *Çorum*, 19-26 Şubat 1339 [1923], No: 95-96, ss: 930-931. Kanımızca Behram Lütfi'nin kaleminden çıkan bu program da gazetenin haftalık olması nedeniyle gecikmeli olarak yayınlanmıştır.

seçimlere geçilir. Yapılan seçimlerde 7 kişilik heyete Behram Lütfi Bey de seçilir ve "kendisine katib-i umumilik görevi" verilir[30].

Ancak anlaşıldığı kadarı ile bu örgütlenme başarılı olamamıştır. Bunun sonucu olarak 1924 yılı ortalarında yeni bir örgütlenmeye gidilmiş ve "Muallimler Birliği" kurulmuştur. Konu ile ilgili olarak *Çorum* gazetesinde yer alan haberde şunlar yazılmıştır:

"Vilayetimiz muallimleri arasında mesleki tesanüt ve tekamülü temin etmek gayesiyle geçen gün orta mektepte vuku bulan içtimada "Muallimler Birliği" namıyla bir cemiyet teşkil edilmiştir. ... Muallimliğin irfan ve kıymetini ilaya hadim olacak böyle mesleki bir cemiyeti memnuniyetle karşılıyor cemiyetin sabık muallimler cemiyeti akıbetine uğramamasını gönülden diler ve sebat isteriz"[31].

Bu örgütün kurulmasından kısa bir süre sonra, "merkez-i umumi"den gelen talep üzerine yeniden seçim yapılmış ve "edebiyat muallimi Behram Lütfi" "katip" olarak seçilmiştir[32].

1926 yılında yapılan bir seçimle Muallimler Birliği'nin yeni yönetimi belirlenmiş, bu yönetimde Behram Lütfi görev almamıştır. Ancak, Behram Lütfi'nin öğretmenler arasındaki etkinliğinin devam ettiği anlaşılmaktadır; söz gelimi 12 Temmuz 1926'de Çorum'a yeni gelen, Maârif Müdürü Emin Bey için, milli kütüphane salonunda bir konser tertip edilmiş ve bu gecede Behram Lütfi Bey kısa bir konuşma yapmıştır.

VII. İzcilik

Behram Lütfi, Çorum'a geldikten sonra öğretmenlerin örgütlenmesinden sonra ikinci "eylem" olarak izcilik ile uğraşmıştır.

Aslında, Behram Lütfi, "keşşaflık" [izcilik] ile ilk kez Türkiye'de izciliğin öncülerinden olan Ethem Nejat sayesinde tanışmıştır[33]. *Çorum* gazetesinde yayınlanan bir yazısında izcilik ile ilgisini detaylı bir şekilde anlatır:

> Hareketsiz mektep, hareketsiz gençlik devrine nihayet verdiğimiz gün; asrın, terbiyenin emrettiği şekildi mektepleri ıslaha başlamıştık. Mektepçilik hayatının ilk hareket-i terbiyevi gezintilerle -eğitim amaçlı gezilerle- inkişaf etmeğe başladı. O vakit Rumeli'de mektep müdürü idim. Fenni gezintilere çok ehemmiyet vermiştim. Duygularımı "Yeni Fikir" mecmuasında yazıyordum. Mektepçilik inkılabına yol açan dört sima gösterilebilir ki, bu dört kişiyi mektepçilik tarih-i inkılabı unutmaz ve unutamaz.

---

30 "Livamızda İrfan Hayatının İnikasları", *Çorum*, 5 Mart 1339 [1923], No: 97, ss: 935-936.

31 "Muallimler Birliği", *Çorum*, 13 Ağustos 1340 [1924], No: 171, s: 1725. Bu yeni örgütlenmede Behram Lütfi'ye bir görev verilip verilmediğini bilmiyoruz.

32 "Muallimler Birliği Heyet-i İdare İntihabı", *Çorum*, No: 182, 29 Teşrinievvel 1340 [1924], s: 1849.

33 Ethem Nejat'ın izcilik ile ilgili faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz: M. Salih Erkek; *a.g.e.*, ss: 86-109 ve Yunus Yılmaz; *a.g.e.*, ss: 96-104, 123-125. Türkiye'de izciliğin gelişimi hakkında genel bilgi için de bkz: M. Yasin Taşkesenlioğlu; "Türkiye'de İzcilik Teşkilâtının Kuruluşu", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, No: 10, Güz-2009, ss: 103-116.

İstanbul'da Satı, Edirne'de Nafi Atuf [Kansu], Manastır'da Ethem Nejat ve Üsküp'te Sabri Cemil[34] Beyler...

Balkan felaketini müteakip İstanbul'da keşşaflık namı altında başlayan hareket yavaş yavaş her bucağa yerleşmek ihtiyacını göstermişti.

Fındıklı'daki "Şemsü'l-Mekâtip"in zinde çevik keşşaflarıyla İstanbul'un pek çok yerlerini gezdim, incelemeler yaptım. Eğitim amaçlı gezilerin öğrencilerim üzerindeki büyük faydalarını gördüm. Bursa Darü'l-Muallimin'i edebiyat muallimi iken "Güç Derneği" tesis etmiştik. Keşiş [Uludağ] siretlerinde, inlerde, mağaralarda, köylerde semeredâr [faydalı] tatbikatta bulunduk. Muvaffak olduk. Güç Derneği esaslı ve ilmi bir teşkilat idi.

"Parfit"[35] izci teşkilatına memur edilince Bursa vilayeti namına ben de gittim. Uzun bir müddet Parfit'le bulundum. Maltepe'deki ciddi mesai dimağımda derin izler bıraktı. Ruhumda sarsılmaz bir inkılap uyandırdı. Bu intibahı "Parfit"ten ziyade büyük üstat Ziya Gökalp Bey'e borçluyum.

Maltepe'nin yeşil bağrına yaslanır akşam güneş son huzmeleriyle derenin yüzeyini süslerken serin rüzgarların sevimli titreyişleri içerisinde Ziya Gökalp Bey'in etrafında toplanır, izciliğin milli hayatımızda, sosyal hayatımızda yapacağı inkılabın izlerini tetkik ve tesbit ederdik.

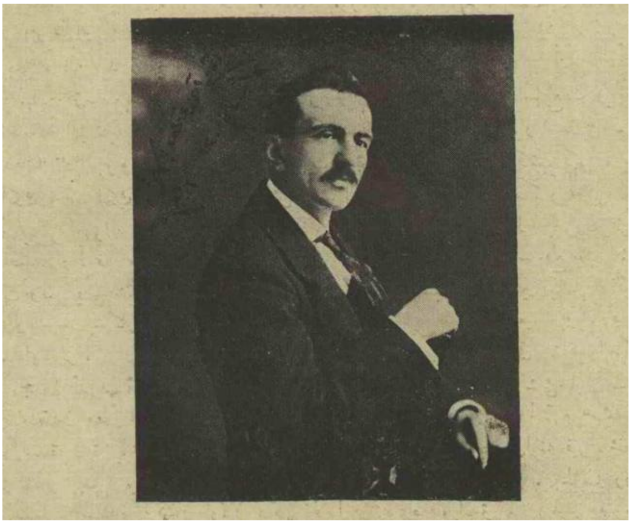

Ethem Nejat'ın Yeni Fikir *dergisinin 21. sayısında yer alan fotosu*

[34] Makedonya Türk edebiyatının önde gelen isimlerinden olan Sabri Cemil [Yaltuk], Üsküp'te *Yeni Mektep* dergisinin kurucularındandır. Hikaye, şiir ve ders kitapları bulunmaktadır.

[35] Enver Paşa tarafından Osmanlı devletinde izcilik teşkilatını kurması için davet edilen İngiliz asıllı Belçika İzciler Birliği başkanı Harold Parfitt.

Ziya Gökalp Bey mütevazi, vakur çehresiyle hepimizi adeta büyülemişti.

Bana düşünmek hissini veren ve izciliğe hakiki bir aşkla bağlı kılan Ziya Gökalp beyin ruhudur.

Birinci Dünya Savaşı'nda Miralay Fun Hof[36] ile Dârü'l-Fünun'da çalıştım. Genç Dernekleri teşkilatına ait en ince teferruatı bile kaçırmadım.

Fakat izcilikteki ulviyeti Genç Dernekleri teşkilatında göremedim. O vakit Fun Hof'la beraber çalışan beden eğitimci Selim Sırrı [Tarcan] Bey de Genç Dernekleri teşkilatını alkışlıyordu. Bilmem neden ben sevememiştim.

Sivrihisar'da iki, üç sene mektep müdürlüğünde kaldım. Genç dernekleri teşkilatından ziyade izciliğe ehemmiyet verdim. Sivrihisar'ın hayatı yoklanırsa esaslı izlere tesadüf olunabilir.

Pek yazık ki, zavallı kasabacık Yunan vahşetine kurban oldu ve sarsıldı.

Sivrihisar'daki teşkilatım büyük bir inkılaba sebep olmuştu. Yalnız mektepliler değil mektebe devam etmemiş gençler de teşkilata dahildi.

İşte bütün bu incelemeler, araştırmalar, tecrübeler neticesi olarak kitabımı yazdım[37]. Maksadım bu hususta bir çığır açmaktır. Temenni ederim ki, terbiyecilerimiz bu büyük noksanı tamamlamaya çalışırlar.

Benim kitabım bir proje mahiyetindedir. Çünkü izcilik terbiyedir. Esasları kabul edildikten sonra pek derin ve şumüllü incelemeler yürütmek lazımdır. Kitabım bana, ben kitabıma çok bağlıyız. Bu rabıta bilinçli olduğu için çoğaltılır, zenginleştirilir, azaltılamaz.

Kitabıma o kadar bağlıyım ki... Muktedir olsam mektepleri kapatır, ırkımın gençlerini tabiatın aguşunda terbiye ederdim[38].

1923 yılının başlarında kaleme aldığı bir yazıda "izcilik ilim ve terbiye meselesidir. İzcilik pedagojik bir kafa ile tetkik edilmezse ihtimal ki boşluktan ibaret sanılır"[39] diye yazar ve "izcilik dağlı, bayırlı, ovalı, yaylalı olmaktır. İzcilik Türklüktür. İzcilik yolu Türk'ün asil yoludur. 'Kayı Han' aşiretinin saf, nezih adetleri ve yaşayış prensipleri ne ise izcilik odur. ... Eski Türk'ün 'töre ve yasa'sı ne ise bugünkü izcilikte [de] 'töre ve yasa' odur. ... Bu günkü nesil Türk'tür. Türklük izciliktir. Asri zihniyetle Türk'ün mazisini araştıracağız. Hayatı Türklükte, hayatta Türklüğü bulacağız" der[40].

---

36 Genç Dernekleri'nin kurulması için Almanya'dan getirilen Miralay von Hoff [Paşa].

37 Burada sözü edilen kitap, eğer maddi anlamda bir eser kastediliyorsa yayın yeri ve yılı bilinmeyen Behram Lütfi; *Not Defterimin İlk Sayfasından: Dünyayı Nasıl Gördüm?*, ss: 86+2 adlı eser midir bilmiyorum!

38 Behram Lütfi; "Kitabım", *Çorum*, No: 108, 21 Mayıs 1339 [1923], ss: 1026-1027.

39 Behram Lütfi; "İzcilik İlim ve Terbiye Meselesidir", *Çorum*, 19 Mart 1339 [1923], No: 99, ss: 948-949.

40 Behram Lütfi; "Türklerde İzcilik", *Çorum*, No: 101, 2 Nisan 1339 [1923], ss: 970-971)

Behram Lütfi'nin konuyu gündeme getirmesinden kısa bir süre sonra da Çorum'da ilk "izcilik" teşkilatı kurulur[41]. Muallim ve Muallimeler Cemiyeti gereken çalışmaları yapar, iki hafta içinde 150'den fazla izci elbisesi ve levazımatı temin edilir. İzci sayısının 250'ye yükseltilmesi için çalışmalar yapılır. Bu arada dernek bünyesinde "İzci Ocağı Heyet-i İdaresi" oluşturulur.

Bu merkez, izci oymaklarını kurar, 100 kadar öğrencisi olan orta mektep başta olmak üzere bütün okulları belirli bir sistemin içine alır. Oluşturulan oymaklar Behram Lütfi'nin "emrinde" hareket eder; "arazi tatbikatları"na başlar[42].

Bu dönemde Behram Lütfi "izcilik"in toplumda tanınması için resmi törenlere "izci"leri ile birlikte katılır, *Çorum* gazetesinde konu ile ilgili bir dizi yazı yayınlar[43].

VIII. Çorum "İşçiler Birliği Cemiyeti"

1924 ortalarında *Çorum* gazetesinde yer alan bir haber bugün hakkında hiçbir bilgimiz olmayan Çorum "İşçiler Birliği Cemiyeti"nin kurulduğunu açıklamaktadır[44]. "Memleket[te] mevcut sanat erbabına ait işçilerin hukukunu, hayatını, sanatını temin ve muhafaza gayesiyle" kurulan bu dernekte Behram Lütfi'nin ne derece etkili olduğu hakkında bir bilgimiz bulunmamakta.

Bu örgütlenmenin oluşturulmasından hemen sonra muhtemelen *Çorum* gazetesi müdürü ve baş yazarı Refet Bey tarafından kaleme alınan ve cumhuriyet yönetiminin "işçi örgütlenmesi"ne nasıl baktığını göstermesi açısından önem taşıyan yazıda şu görüşlere yer verilir:

> Fertler sevki tabii kanununun iradesiyle bir arada yaşamak ihtiyacından nasıl azade kalamıyorlarsa, içtimai hayatta; meslek ve mefkurelerini ayrı ayrı sınıflara ayrılanlar da; mutlak kendi aralarında birleşmek, muayyen bir programın geniş veya dar çerçevesi içinde yaşamaya o suretle mecbur oluyorlar.

---

41 "İzcilik Teşkilatı", *Çorum*, 19-26 Şubat 1339 [1923], No: 95-96, s: 931,

42 "İzcilik", Çorum, 23 Mart 1339 [1923], No: 100, ss: 956-957.

43 Behram Lütfi; "Mektepte İzcilik", *Çorum*, 23 Mart 1339 [1923], No: 100, ss: 960-962, "İzci Hareketlerinden", *Çorum*, 2 Nisan 1339 [1923], No: 101, ss: 966-969. Konu ile ilgili olarak ayrıca bkz: "Maarif Haberleri-İzci Hareketleri", *Çorum*, No: 102, 9 Nisan 1339 [1923], s: 979, Behram Lütfi; "Batı'da İzcilik", *Çorum*, No: 102, 9 Nisan 1339 [1923], ss: 982-983, Behram Lütfi; "İzcilik/İzci Kıyafeti ve Levazımatı", *Çorum*, No: 104, 23 Nisan 1339 [1923], ss: 993-994. Behram Lütfi; "Türk İzcisi", *Çorum*, No: 106, 7 Mayıs 1339 [1923], ss: 1002-1003, Behram Lütfi, bu yazısında; "... Onsekiz yaşına kadar bütün çocuklar izcidir. Yedi yaşından onnbir yaşına kadar olanlar eğitim gezintileriyle izciliğe hazırlanırlar. İzci; görür, anlar, tetkik eder. Vatanını, dinini, milletini bilerek ve görerek sever. Marifet hisleriyle dolu hakiki bir insandır. Girişkendir, kahramandır, azimkardır. Yılmaz, korkmaz, durmaz. Vazifesini bilir ve sever. Uhdesine tevdi kılınan işleri dakikası dakikasına yerine getirir" demektedir. Bir diğer yazısı için bkz: Behram Lütfi; "İzci Muallimlerinin Vazifeleri", *Çorum*, No: 107, 14 Mayıs 1339 [1923], ss: 1011-1014). Behram Lütfi; "İnceleme ve Araştırmaya Dayanan Tatbikatlar ve Uygulamalar", *Çorum*, No: 108, 21 Mayıs 1339 [1923], ss: 1023-1027. Ayrıca bkz: "İzcilerin Gezintisi", *Çorum*, No: 212, 27 Mayıs 1341 [1925], s: 2207, "Çukurviran Yolunda/Bir İzcinin İhtisası", *Çorum*, No: 213, 2 Haziran 1341 [1925], ss: 2219-2221.

44 *Çorum*, 11 Haziran 1340 [1924], No: 162, s: 1605.

Cemiyet hayatı bizde, pek eski bir hayata malik değildir. Filhakika içtimai hayatımızda bazı cemiyetler oldukça eski bir hayata sahip ise de, bunlar mesail-i içtimaiyeden ziyade dini ve hayri esaslar üzerine teşekkül etmiş cemiyetlerdir.

Halbuki Meşrutiyet'ten sonra, Türk camiasında muhtelif isim ve gayede yüzlerce cemiyetler meydana gelmiştir. Siyasi, içtimai, iktisadi, ilmi, fenni, edebi ilh... Teşekkül eden bu cemiyetlerden sağlam bir gaye ve programa istinat ederek taazzuv ve tekamül edenlerin adedi hemen hemen mübalağasız üç veya dört adedini tecavüz etmez. Bunlardan gayrisi pek yaldızlı, şaşaalı isimlere, prensiplere rağmen kısa bir ömür içinde sönmüşlerdir. Yüksek arzu ve reklamlara rağmen doğmasıyla ölmesi bir olan bu cemiyetlerin musab [musibete uğramış] olduğu illeti şu noktalarda buluyoruz.

1- Teşkil edilecek cemiyete içtimai muhitte hakiki ve zaruri bir ihtiyaç olmaması,

2- Teşekkül eden cemiyetin sağlam ve ameli bir programı bulunmaması,

3- Cemiyet mürettipleri arasında tesanüt ve anlaşma bulunmaması,

4- Teşekkül edecek cemiyet için tanzim edilen program, istihdaf edilen gaye, cemiyete kabul edilecek ekseriyetten ziyade, cemiyet mürettiplerinin zatî arzu ve mefkurelerine istinat etmesi,

5-Cemiyetin kabul edilen programında mütemadi tahavvüllerin eksik olmaması,

6- Menfaati uğruna program tertip edilen sınıfın, yani cemiyetin merkez sıkletini teşkil eden aza heyet-i mecmuasının, erkan tarafından ihmal ve benimsenmemesi vesaire, bizde cemiyetlerin yaşamamasına ait en mühim sebeplerdir.

Şimdiye kadar teşekkül eden cemiyetlerde bu noksanlıkları sık sık gören halk veya meslek erbabı; bir cemiyete davet olunduğu zaman ümitsizliği işaret eden bir tebessümle, eliyle "geç" diyor. Halk bu fikrinde de haklıdır. Çünkü yukarıda söylediğimiz gibi, teşekkül eden cemiyetlerden sağlam bir hayat, ameli bir faide göremediğinden, bütün müddeaları, vaatleri küçük bir çocuğun aldatılması için sallanan süslü bir oyuncağa benzetiyor. Her türlü teklif ve davetlere müstağni kalıyor. Bu hal, bittabi bizim cemiyet hayatı hakkında muteber bir mefkuremiz olmadığından, cemiyet hayatına karşı ilgisizliğimizden neşet ediyor.

Halkı meslek ve fikir cemiyetlerine alıştırabilmek için o meslek ve fikrin hakiki bir mütahassısı halka cemiyeti sevdirebilmek kudretinin, müteşebbislerde bulunması şart olan bir ihtiyaçtır.

Değil yalnız halk kitlesinin, bugün memleketin en münevverlerinden mürekkep cemiyetler bile, arz ettiğimiz esbap neticesi payidar olamıyor. Arzu, emek, fedakarlık cemiyetin birkaç şahsında tecelli ediyor. Sonunda hiçbir şey olamıyor.

Geçen nüshamızda şehrimizde "İşçiler Birliği" isminde bir cemiyetin teşekkül ettiğini havadis sütunlarımızda yazmıştık. Teşekkül eden bu yeni cemiyetle memleketimizde müteşekkil cemiyetlerin adedi dörde baliğ oluyor.

Acaba bu yeni cemiyet; ne gibi bir ihtiyaca mecburiyetle doğmuştur? Cemiyetin istihdaf ettiği gaye, isminin mefhumuyla müterafık ve azimkâr mıdır? Müteşebbisleri, cemiyete dahil olacak azalarının ihtiyaçlarını temin ve tedvir edebilmek için memlekette mevcut işçilerin böyle bir ihtiyaç karşısında bulunduklarına pek yakından vakıf mıdırlar, şayet bu fikir yalnız müteşebbislerde ise cemiyete kabul ve idhal edecekleri işçileri cemiyetin programı etrafında bağlamaya kavi bir tesanütle, cemiyet programının ruhunu, gayesini onlara aşılamaya muvaffak olabileceklerini hesap etmişler midir? Böyle bir cemiyet ihtiyacı kaç kafada yer bulmuş, kaç gönül samimi, şedit ve azimkar bir şekilde talep etmiştir. Bittabi bunlar hakkında hiçbir fikrimiz mevcut olmadığı gibi cemiyetin kabul ettiği programı da görmedik, okumadık. Yalnız "İşçiler Birliği" isminin mana mefhumu itibariyle indi bir tefsirden başka bir fikre malik değiliz. Bununla beraber mezkur cemiyetin hedefi de bizim anladığımız gibi olsa gerektir. Cemiyet; Çorum'dur. Mevcut bilumum işçilerin emekleri mukabili refah ve istikballerini meslekleri dahilinde temin ve tedvire azimli iseler, şayan-ı takdir bir fikirdir. Bu fikir etrafında birleşecek olan zümreler kuvvetli bir program, hayırhah bir azimle gayeye erişmekte bittabi güçlük çekmeyeceklerdir. İşçi hayatının zaman ve iktisat hadisatı karşısında mevcudiyetini muhafaza etmesi, memlekette intişaf ve istidât göstermesi, hayatı mukabili elde ettiği sanatın, emeğinin bir takım insafsız ve muhtekir patronlar, sermayedarlar elinde baziçe olmaması bittabi memnuniyetle kabul edilecek bir fikirdir. Hasseten Türk emektar ve işçileri mazbut bir programla makul bir şerait dahilinde gayrı siyasi bir vaziyette hakkını aramaya, emeğinin insani ve mesut mükafatını görmeye, bulmaya mecbur ve muhtaçtır.

Aranılacak bu hakka hiçbir zaman ihtiras, anarşi, gayrı makul grev, serkeşlik vesaire gibi memleket kanunlarını ihmal, memleket sermayesini ihlal, sanat erbabının huzur ve iştira hakkını sâlip efkar girmemelidir. Böyle tehlikeli efkarın karanlık hududunda dolaşmak aranılan huzurun uzaklaşmasından başka hiçbir şeye yaramaz.

Biz memleketimizin sakin ve samimi muhitinde doğan bu cemiyeti gayet samimi ve makul şerait içinde beşeri hak ve menfaatini arayan bir cemiyet olarak göreceğimizi ümit ediyoruz. Müteşebbislerinin kimlerden, programının nelerden ibaret olduğunu bilemediğimiz bu cemiyetin, memleketimizde yaşayan işçi meslek ve sanatın sönmemesine, sürünmemesine, kendilerinin, ailelerinin mehma imkan mesut bir ömür içinde yaşamalarına, sanat ve mesleklerinin asrî, fennî bir şekilde inkişaf ve tenmiyesine hasr-ı mesai etmesi, bu daire dahilinde yürümesini, yapacağı işlerin göstereceği kabiliyetin en mümtazıdır. Yenilik, sebat, azim, tevazu, ümit gerek cemiyet erkanında, hasseten cemiyetin umum azasının ruh ve dimağında

yer bulmalı, köklenmelidir. Şayet mahza dostlar görsün, iş olsun tarzında hareket edilirse, emsal-mesbukuna benzemekten başka birşey olamaz[45].

XI. Behram Lütfi'nin Şiirleri

Behram Lütfi, *Çorum* gazetesinde zaman zaman şiirler de yayınlar. Edebi kalitesi oldukça tartışmalı olsa da bu şiirlerinde Milli Mücadele'nin önderlerini açık bir şekilde destekler. Bu şiirlerinden biri şöyledir:

İnkılap İçinde -Gazi Paşamıza ithaf-

Muktedir olaydım kırar yıkardım
Zulmetle boğardım, zalim elleri
Ben hakim olaydım, tufan yapardım
Kemende takardım kara dilleri

Kızıl kana batar, deha arardım
Ruhumun dileği nura batınca
Dikenli yollara ateş yayardım
Yalancı ışıklar yerde kalınca

Nesiller önünde vecde gelirdim
Okuna takardım kanlı yayını
Mazinin diline kuvvet verirdim
Haykırıp üflesin kırık neyimi

Muktedir olaydım cihan kurardım
Lekesiz yepyeni koca bir meydan
İçine dehadan burçlar yapardım
İnsanlık unutsun ne imiş hicran...![46]

Behram Lütfi'nin yazı ve şiirlerinin yayınlandığı Çorum *gazetesi*

X. Bir "İstiklal Marşı Hikayesi" (1925)

Güftesini Mehmet Akif Ersoy'un yazdığı şiirin "milli marş" olarak kabul edilmesinden sonra, zaman zaman yeni bir "milli marş"ın yazılması için çeşitli girişimlerde bulunuldu. Söz gelimi, 1925'te Hamit Zübeyir Koşay başkanlığında oluşan bir heyet tarafından yeni bir "İstiklal Marşı"nın yazılması için bir yarışma açıldı. 13 Kasım 1925-Ocak 1926 tarihlerini kapsayan dönemde yaklaşık olarak 60 kişi "eser"leriyle müracaat etti. Müracaat edenler arasında İstanbul, İzmir,

---

[45] *Çorum*, 18 Haziran 1340 [1924], No: 163, ss: 1611-1613.

[46] Behram Lütfi; "İnkılap İçinde", *Çorum*, No: 106, 7 Mayıs 1339 [1923], ss: 997-998. Diğer şiirleri için bkz: Behram Lütfi; "Ben Oyum ki...!", *Çorum*, No: 107, 14 Mayıs 1339 [1923], ss: 1007-1008), Behram Lütfi; "Eskişehir Yolunda Türk Köyü", *Çorum*, No: 108, 21 Mayıs 1339 [1923], ss: 1018-1019. Behram Lütfi, bu şiirini "dilimin hocası" dediği Samih Rıfat'a ithaf etmiştir.

Çorum, Erzurum, Denizli, Halfeti, Muş, Kayseri, Sındırgı, Isparta, Eskişehir ve Diyarbakır'dan şairler görülmektedir. Bu yarışmaya katılanlar arasında Enis Behiç [Koryürek], İsmail Fenni Ertuğrul, Muhittin Akyüz (1870-1940)[47] ve İzmirli Bıçakcızade İsmail Hakkı gibi isimlere rastlanılmaktadır.

Bu yarışmaya Behram Lütfi de katılır. Yazdığı şiiri 28 Teşrîn-i sânî 1341 (28 Kasım 1925) tarihinde Çorum Maarif Müdürlüğü aracılığıyla gönderir. Behram Lütfi'nin "İstiklal Marşı" şu dizelerden oluşmaktadır:

Daha dünya karanlıktı giden yoktu izinden,
Türk varlığı parıldadı ışıkların içinden
Gök tanrının ilk ışığı Türk adını işledi,
Hilal, Türkün sinesinde esirgedi gizledi

(nakarat)
Türk'ü hilal doğurdu
Türk hilali korudu
Hilal gökte duracak
Türk ebedi kalacak

Türk varlığı tarihlerin güzel şanlı feyzidir
Türk birliği dört bucağın mihveridir, özüdür
Tarihimin her yaprağı la yemut bir abide,
Nasıl vecde gelmeyeyim Türklüğümün önünde…

XI. Tiyatro Eserleri

Behram Lütfi, şiir yazmanın yanısıra tiyatro ile de uğraşmıştır. Kaleme aldığı oyunların niteliği üzerinde bir bilgimiz olmamakla birlikte *Çorum* gazetesinde yer alan bir haberde şu satırlar okunmaktadır:

> Memleketin sakin muhitinde sessiz, fakat mütemadi mesaisiyle canlı bir hayat yaşatan küçük bir cemiyet var. ...
>
> Orta mektep Türkçe muallimi Behram Lütfi Beyin yazmış olduğu "Kara Sultan" piyesi mevzuunun ağırlığı, dekorların iptidailiğine, eşhasın acemi-

[47] İstanbul'da dünyaya geldi. 1885-1888'de Harp Okulu'nu bitirdi. Teğmen rütbesiyle askerliğe başladı. 1888'de Harp Okulu'nda öğretmen yardımcılığına başladı. 1897'deki Türk-Yunan Harbi'ne de katıldıktan sonra tekrar Harp Okulu'nda öğretmenliğe döndü ve 1905'te öğrencilere padişah aleyhinde görüşler aşıladığı gerekçesiyle rütbesi geri alındı ve önce Fizan'a, ardından Diyarbakır ile Erzurum'a sürüldü. İstiklal Madalyası sahibi milletvekili olan Muhittin Akyüz 1940'da hayatını kaybetti.

liğine rağmen zararsız oynandı. Fedakar Oğuz Tekin rolünü ifa eden Hüseyin Efendi zindan hayatını güzel yaşattı. İzmir valisi İzzet'in vicdan azabı içinde pençeleşerek ölmesini Şükrü Efendi muvaffakiyetle yaptı[48].

XII. Tayyare Cemiyeti ile İlgili Faaliyetleri

16 Şubat 1925'te Mustafa Kemal'in işareti ile kurulan Türk Tayyare Cemiyeti kısa zamanda bütün Anadolu'ya yayılmış, her il ve ilçe bu teşkilata bir uçak hediye etmek için adeta yarışa girmiştir. Cemiyet'in kuruluşundan bir ay kadar sonra Çorum'da da Tayyare Cemiyeti'nin kurulması için çalışmalara başlanılmıştır[49].

Behram Lütfi, bu cemiyet için çeşitli çalışmalarda bulunmuş, Çorum adına bir uçak alınması için gayret göstermiştir. Söz gelimi, Temmuz 1926'da Tayyare Cemiyeti menfaatine bir müsamere vermek için İskilip'e gitmiş ve burada "Kara Sultan" adlı eseri sergilenmiştir. Behram Lütfi, İskilip'te kaldığı sürece bazı konferanslar da vermiştir[50].

XIII. Bir Kitap

Behram Lütfi harf devriminin hemen öncesinde yeni bir kitap yayınlar[51]. Anı ve hikayelerden oluşan bu kitap hakkında İskilip'te yayınlanan *Kurtuluş Yolu* dergisinde yayınlanan haber şöyledir:

> Vilayetimiz muhitinin en kadir ve en velud bir kalemi olan Çorum Erkek Orta Mektebi edebiyat muallimi Behram Lütfi Bey meslekdaşımızın yazdığı "Deli Muallim" ismindeki kıymetli eserin matbu nüshaları kütüphanemize gelmiştir.
>
> Meşrutiyet'ten itibaren başlayarak bu güne giren ve Türk inkılâbını rûhi ve ilmî bir cepheden teşrih eden ve her satırına edebiyat hevâsı sinen bu yüksek eserin bahtiyar sahibini tebrik ederken her Türk gencinin bu kitaptan birer nüsha tedarik etmelerini tavsiyeyi bir vazife biliriz[52].

---

48 "İdman Yurdu'nun Verdiği Müsamere", *Çorum*, No: 208, 29 Nisan 1341 [1925], ss: 2156-2158.

49 "Hava Kuvvetleri ve Türk Tayyare Cemiyeti", *Çorum*, No: 203, 25 Mart 1341 [1925], ss: 2100-2102 ve "Şehrimiz Bir Tayyare Cemiyeti Meydana Getirebilir", *Çorum*, No: 207, 22 Nisan 1342 [1925], ss: 2150-2151 ve "Tayyare Cemiyeti Teşekkül Etti", *Çorum*, No: 209, 6 Mayıs 1341 [1925], ss: 2172-2173..

50 *Kurtuluş Yolu*, No: 10, 10 Temmuz 1926, s: 154'ten aktaran M. Bülent Acıköse; "Türkiye Cumhuriyeti Tarihine Kaynak Olarak Kurtuluş Yolu Dergisi", (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Van-2006, s: 154.

51 Behram Lütfi; *Deli Muallim*, Çorum Vilayet Matbaası, Çorum-1927, ss: 87.

52 *Kurtuluş Yolu*, No: 28, 30 Haziran 1927, s: 336'dan aktaran M. Bülent Acıköse; "Türkiye Cumhuriyeti Tarihine Kaynak Olarak Kurtuluş Yolu Dergisi", (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Van-2006, s: 475.

XIV. Harf Devrimi ve Behram Lütfi

14 Temmuz 1927 tarininde yayınlanan *Fikret* gazetesinin "Maarifti İstiklal ve İstikrar" başlıkla başyazısını Behram Lütfi kaleme almıştır[53].

Latin harflerine geçilmesi kararının verilmesinden sonra Çorum'da yeni alfabenin öğretilmesi için kurslar açılmıştır. Muallim ve muallimelere yönelik ilk kurs Ağustos 1928 başında açılmış, kursun idare görevi Orta Mektep Türkçe ve Edebiyat Muallimi Behram Lütfü Bey'e verilmiştir.

Temmuz 1932'de toplanan Birinci Türk Dili Kurultayı'nda alınan kararlar uyarınca da Çorum valisinin himayesinde ve Orta Mektep Türkçe muallimi Behram Lütfi başkanlığında "Tetkik ve Tasnif Komisyonu" oluşturulmuştur. Komite, yaptıgı iki haftalık çalışmalar sonunda derlediği sözcükleri Ankara'ya göndermiştir[54].

* * *

Mehmet Seyda, otobiyografik romanı *İhtiyar Gençlik*'te, 1930'ların başında Çorum'da yaşadıklarını anlatırken zaman zaman Behram Lütfi'ye de değinir[55]. Bu anı-romanda Behram Lütfi'nin kişiliği ve özel hayatı hakkında bazı bilgiler bulunmakta. Bu anı-romanda anlatıldığına göre;

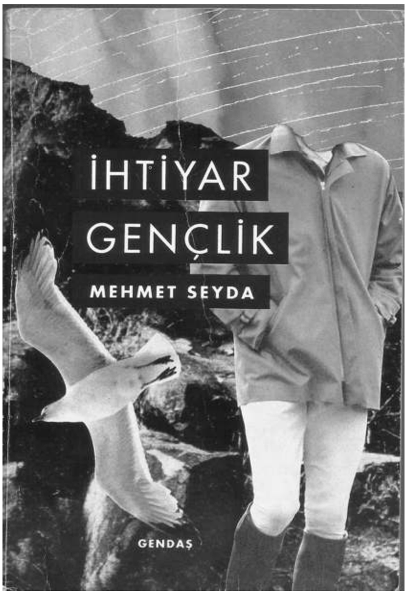

Behram Lütfi Bey bir çubuğa benzerdi. Uzun boylu, kupkuru ve çok sinirli. Yüksek, geniş, çevresindeki saçlar dökülerek iyice açılmış alnı gözlerini çukurda bırakır, onun bir 'düşünen kişi' olabileceğini sezdirirken, aşağıda birbirine kavuşmak için elini tez tutmuş sanılan çene kemiği bu yüzü sivrileştirmeden, uzun göstermeye yarardı. İnce, küçük dudaklar üstünde kırpılmış ufacık, karacık bıyığını parmaklarını taraklaştırır, kaşırdı sık sık. Dar paçalı, uzun, parlak rugan iskarpinleri üzerine katlanarak düşen çizgili kara pantolondan birkaç tane olmalıydı; değiştirerek giyse de, hep aynı pantolonu giyerdi sanki. Kışın, üzerlerine, geyik deri-

[53] Abdülkadir Ozulu; *Çorum Basın Tarihi Notları*, Çorum Belediyesi Kültür yay., Çorum-2012, s: 56.

[54] Geniş Bilgi için bkz: Remzi Karadurak; "Harf İnkılabının Çorum Basınındaki Yansımaları", (yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 2006, ss: 172-173).

[55] Eser, ilk olarak Aralık 1968-Şubat 1969 aylarında *Cumhuriyet* gazetesinde tefrika edilmiş, daha sonra kitap olarak basılmıştır. Mehmet Seyda; *İhtiyar Gençlik*, 2. baskı, Gendaş yay., İstanbul-1992, ss: 232.

sinden yapılmış yumuşak ve mat meşin tozluklar takardı okul yolunun yağmuruna, çamuruna karşı.

'Behram Lütfi Bey yere basmaz, uçarak gelir, uçarak gider!'

Böyle söylenirdi, çünkü en ufak bir leke, çamur görülmezdi onlarda. Kahverengi spor ceketinin mendil cebinde bir beyaz mendilin iri kulağı sarkar sallanır, gene o cepte kurşunlusu, mürekkeplisi, altınlısı, gümüşlüsü, dört beş dolma kalemin sapları sıralanırdı. ...

Ve dersi kimseninkine benzemezdi Behram Lütfi Bey'in. ...

Milleti tetikte, susta durdururdu. Gülünecek bir şey olmuş ve söylenmişse, çekinmeden, bir ağızdan kahkahayı patlatabilirdi sınıf

Yıllar var ki Çorum'daydı. Eşi de öğretmendi; yuvarlacık bir kadın ve ilkokulda başöğretmen. Oğulları Tuğrul ortaokulu Çorum'da bitirmiş, Kuleli'ye gönderilmişti.

Bir parça pepe idi Behral Lütfi Bey. Konuşurken 'b'li, 'p'li hecelerde tutuklaşan dili ön dişlerini arasına vururdu. Ama sürekli konuşmaya, hikaye okumaya, anlatmaya başlamasın; bayağı zamanlarda duraksayıp pepeleşen o dil, kendiliğinden anlattığı hikayelere geçince açılır, düzelir, yağ gibi akıp gider ve renklenirdi. ... Onun derslerinden zihinsel bir yorgunlukla değil, doygun ve mutlu, yarı sarhoş çıkılırdı[56].

XV. Ve Sonrası

Siyasi hayatına Türkçülükle başlayıp, önce sosyalist, ardından da Kemalist olan Behram Lütfi'nin yaşamı hakkında fazla veri bulunmamakta[57]. Sadece, 1930'lu yılların ortalarında Sivas Lisesi'nde edebiyat hocalığı yaptığını biliyoruz[58], o kadar!

Kaynakça

Acıköse, M. Bülent; "Türkiye Cumhuriyeti Tarihine Kaynak Olarak Kurtuluş Yolu Dergisi", (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Van-2006, s: 154.

Akbulut, Erden ve Mete Tunçay; *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, Sosyal Tarih Yayınları yay., İstanbul-2007.

Avanas, Ahmet; *Milli Mücadele'de Konya*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara-1998.

Erkek, M. Salih; *Ethem Nejat: Bir Meşrutiyet Aydını 1887-1921*, Kitap Yayınevi yay., İstanbul-2012.

56 Mehmet Seyda; *İhtiyar Gençlik*, ss: 122-123.

57 Ne kadar lazım bilmiyorum, ama bir küçük bilgi: *Çorum*, No: 136, 5 Kanunuevvel 1339 [1923], s: 1293'de yer alan bir habere göre Behram Lütfi'nin maaşı aylık 2.000 kuruşa yükseltilir.

58 M. Salih Erkek; *Ethem Nejat: Bir Meşrutiyet Aydını 1887-1921*, s: 21. Ne kadar lazım bilmiyorum, ama bir küçük bilgi: *Çorum*, No: 136, 5 Kanunuevvel 1339 [1923], s: 1293'de yer alan bir habere göre Behram Lütfi'nin maaşı aylık 2.000 kuruşa yükseltilir.

Karadurak, Remzi; "Harf İnkılabının Çorum Basınındaki Yansımaları", (yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 2006.

Kurnaz, Şefika ve Cemal Kurnaz; "Selanik Vilayeti Birinci Muallimler Kongresi (1911)", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c: 29, No: 5 (Reşat Genç Özel Sayısı, c: 2), 2009, ss:998-1012.

Okyay, İsmail; *Elli Yıllık Eskişehir Basını*, Tezgah Gazetesi yay., Eskişehir-1958

Ozulu, Abdülkadir; *Çorum Basın Tarihi Notları*, Çorum Belediyesi Kültür yay., Çorum-2012.

Seyda, Mehmet; *İhtiyar Gençlik*, 2. baskı, Gendaş yay., İstanbul-1992, ss: 232.

Toprak, Zafer; "İttihat ve Terakki'nin Paramiliter Gençlik Örgütleri", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi/Beşeri Bilimler*, c: 7, 1979, ss: 95-113.

Tunaya, Tarık Zafer; *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c: I İkinci Meşrutiyet Dönemi, Hürriyet Vakfı yay., İstanbul-1984.

Tunçay, Mete; *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler*, Belge yay., İstanbul-1982.

Ünsal, Süha; *İkazcı Mehmet Şükrü: Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e*, Dipnot yay., Ankara-2007.

Yılmaz, Yunus; *Turancı Sosyalist Ethem Nejat*, İleri yay., İstanbul-2012, ss: 43-44.

Özet: Behram Lütfi muhtemelen 1890'larda Balkan topraklarında doğdu. Önce Ethem Nejat'ın etkisiyle Türkçü oldu. Ardından sosyalist hareket içinde yer aldı. Sosyalist faaliyetlerinden dolayı ceza alıp Çorum'a gönderilince "Milli Mücadele" saflarına katıldı. Ancak, bu dönemde de Ethem Nejat'tan öğrendiklerini hayata geçirmeye çalıştı. Bir Anadolu kentinde izciliğin kurulması için uğraştı. Harf inkılabını destekledi, dilin Türkçeleşmesine gönül verdi. Tayyare Cemiyeti için çalıştı. Çeşitli gazetelere yazdığı yazılar ile görüşlerini elinden geldiğince topluma aktardı. Ne var ki, hayatının geri kalan kısmı hakkında bir bilgimiz bulunmamakta.

Anahtar sözcükler: Türkiye'de sol hareket, öğretmen örgütlenmesi, izcilik, işçi örgütleri, İstiklal Marşı, dil devrimi, Tayyare Cemiyeti

Behram Lütfi's Years in Çorum.

Abstract: Behram Lütfi, a member of the leftist *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, was probably born in the Ottoman Balkans in the 1890s. He first became Turkist under the influence of Ethem Nejat, than involved in the socialist movement. While sent into exile to Çorum upon his socialist activities, he joined the nationalist movement, where he also tried to put into practice what he had learned from Ethem Nejat. He made efforts to found an association of scouting in Çorum and supported Ankara's policy of changing the Arabic alphabet to Latin. He also worked for the Turkish Aviation Society (*Tayyare Cemiyeti*). This essay is about his life in exile primarily based on what he wrote in various newspapers, through which he tried to convey his ideas and opinions to the people.

Keywords: Leftist movement in Turkey, teacher organization, scouting, trade unions, Turkish national anthem, language reform, Turkish Aviation Association.

Kitap / Eleştiri...

Arsen Yarman ve Ara Aginyan, *Sultan II. Mahmut ve Kazaz Artin Amira* (Surp Pırgiç Kültür Sanat Yayınları, 2013)

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ*

Surp Pırgiç Kültür Sanat Yayınları'ndan çıkan *Sultan II. Mahmut ve Kazaz Artin Amira* (İstanbul, 2013) adlı kitabın tanıtımına geçmeden önce amira sözcüğünün etimolojisine kısaca bakılmasında yarar vardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman olmayan gruplara pek tanınmayan bazı ayrıcalıklara sahip tek grubu ifade eden amira sözcüğü, Ermenicede "prens" anlamına gelen *işkhan* sözcüğüyle anlamlandırılmaktadır. Buna göre amiralar Müslüman olmayan kişilerin ödediği vergilerden muaf olma, üzerinde sultanın tuğrası bulunan kalpak taşıma, yalnız soylulara has olan samur, vaşak, as gibi hayvanların kürklerini giyme, yalnız Müslümanlara ait ata binme ve en önemlisi uygulamamalarına rağmen sakal bırakma hakkına sahiptirler.

İstanbul Ermenilerinin zengin ve müreffeh tabakasını oluşturan amiralar Osmanlı idaresinin üst düzey yöneticilerine kredi açarak güçlendikleri, bazı varlıklı amiraların bizzat Sultan'a bile borç vererek sarayda büyük bir etkiye sahip oldukları bilinmektedir.

Amiraların *nakharar*lardan farklı olarak üzerinde yaşadıkları topraklara hâkim olmadığını ve askeri bir güce de sahip olmadığını belirten Yarman ve Aginyan (2013, 28), amiraların esas güçlerinin ticari üstünlüklerine dayandığını belirtirler. Yazarlar "amira" unvanının Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeniler tarafından on sekizinci yüzyıldan itibaren çok zengin birkaç Ermeni ailesine verilmiş bir

* Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Ermeni Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

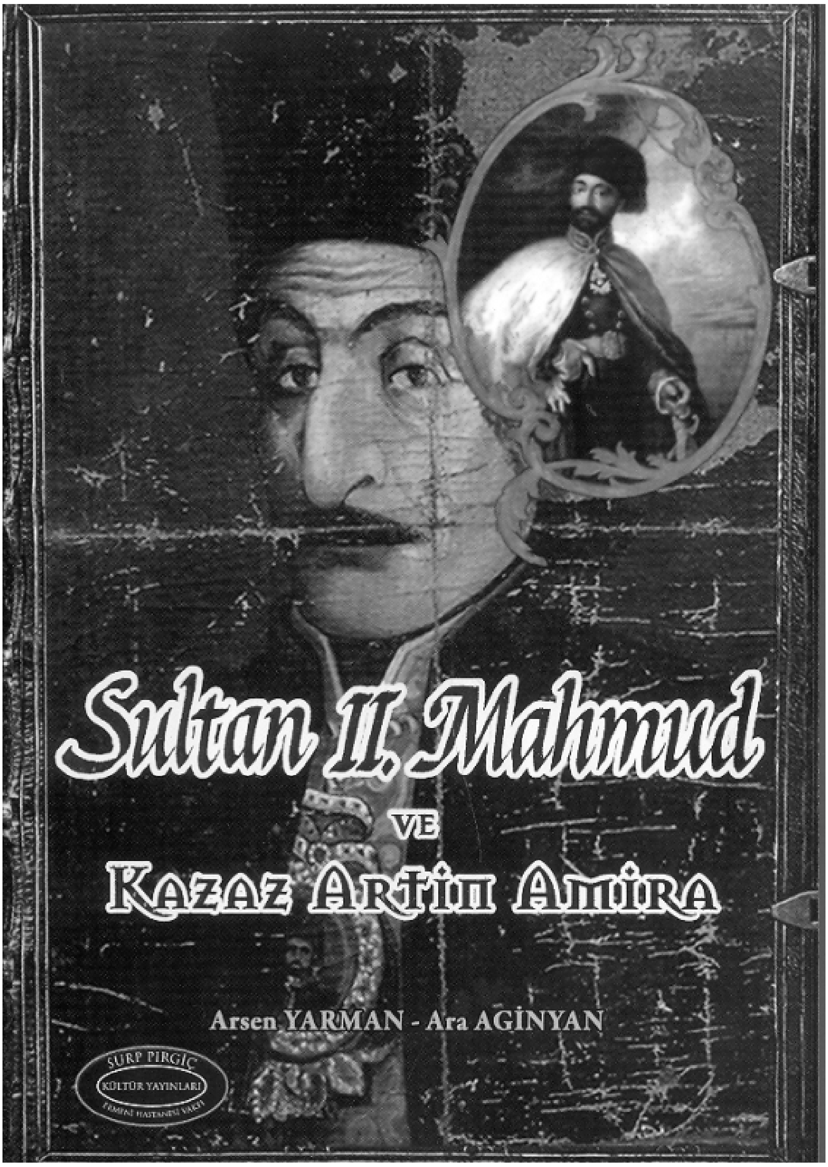

unvan olduğunu kaydederler. Amiraları "sultanların, vezirlerin ve paşaların sermayedarı, mültezimi, valide sultanların güvenilir adamı" olarak tanımlar ve onların Osmanlı maliyesinde gerçek bir tekel sahibi olduklarına vurgu yaparlar.

Bu çerçevede Osmanlı İmparatorluğu döneminde Ermeni amiraları, modern çağdan itibaren özellikle de Osmanlı Klasik döneminde ortaya çıkmaya başlamış ve oldukça önemli noktalara ulaşmış son derece kritik görevlerde yer almış kişiler olarak tanımlamak mümkündür.

Tam da bu noktada Türkçe olarak yayınlanan ve 505 sayfadan oluşan *Sultan II. Mahmut ve Kazaz Artin Amira* adlı kitap oldukça önemlidir. On bir başlıktan oluşan bu çalışmanın ilk bölümü Kazaz Artin Amira Bezciyan Hizmetleri ve Osmanlı Kimliği başlıklı kısım olup bu da kendi içinde üç ayrı başlıktan oluşmaktadır. Arsen Yarman tarafından hazırlanan bu bölümde amiraların ortaya çıkış süreci ve yükselme dönemi ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Kazaz Artin Amira Bezciyan'ın II. Mahmut ile dostluğu ve Osmanlı sarayındaki konumunun da incelendiği bu kısımda ayrıca Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi'nin kurucusu olan Kazaz Artin Amira Bezciyan'ın on sekizinci yüzyılın son çeyreğinde başlayan hayatı, dönemin hem Osmanlı devleti hem de Ermeni toplumu açısından son derece zorlu süreçleri konu edinilmiştir. Bu kapsamda Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi'nin kuruluşuna giden süreçte 1820'li yılların sonunda Ermeni toplumunun artık modern bir sağlık kuruluşuna ihtiyaç duyduğu süreçte Kazaz Artin'in nasıl devreye girerek anılan hastanenin kuruluşuna öncülük ettiğine değinilmiştir.

Bu bölümde dikkat çekici ifadelerden biri de konuyla ilgili olarak Türkiye Ermenileri Patriği Mesrob Mutafyan'ın Kazaz Artin'in dini ve siyasal otoriteyle kurduğu ilişkileri özetleyen şu ifadeleri olmuştur;

'Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya'. Gerçekten de Kazaz Artin Osmanlı devletinin en zorlu dönemlerinde kendisine verilen görevleri başarıyla yerine getirmenin yanı sıra, bu başarısı nedeniyle elde ettiği nüfuz sayesinde modern bir hastane inşa etmenin yanı sıra birçok kilise inşası ve onarımı için de kolaylıkla izin alabilmiştir.

Çalışmanın en önemli özellikleri arasında konuya dair verilen ayrıntılı bilgilerin yanı sıra konuyla ilgili olarak dönemi yansıtan resim, fotoğraf vb. görsel malzemelerin de kullanılmış olunmasıdır.

Ara Aginyan'ın kızı Sosi Antikacıoğlu tarafından hazırlanan *Tarihi Roman Geleneği ve Ara Aginyan'ın Zafer Yolu* başlıklı bölüm ise çalışmanın ikinci kısmında yer almıştır. Bu bölümde genel olarak on dokuzuncu yüzyılda Ermeni edebiyatının geçirdiği değişim ve dönüşüm ele alınmıştır. Antikacıoğlu, Ermeni edebiyatında on dokuzuncu yüzyıla kadar klasik Ermenice ile dini konuların işlendiğini, bir süre sonra bu dilde yayınlanan eserlerin halkın küçük bir kesimi tarafından okunabilir hale geldiğine dikkat çekmiştir. Bu dönemde özellikle Avrupa üniversitelerinde eğitim gören gençlerin edebiyatın günlük konuşma dilinde yazılması için çaba harcamaya başladığını ve bu girişimin ise Patriklik ve tutucu güçler tarafından engellenmeye çalışıldığına işaret etmiştir. Böylelikle on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren Doğu ve Batı Ermenice lehçelerinde iki tür Ermeni edebiyatının geliştiğini, Klasik Ermenicenin ise Avrupa Rönesansı sonrası Latince gibi ölü diller arasına katıldığını kaydetmiştir.

Bu gelişmenin Osmanlı Ermenilerini de etkilediğini kaydeden Antikacıoğlu, İstanbul ve İzmir'de yaşayan Ermeniler arasında adeta bir kültür patlaması yaşandığını ve on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında yüzlerce matbaada, Ermenice gazete, dergi ve kitabın yayınlanmaya başladığını belirtmiştir. Antikacıoğlu böylelikle Osmanlı Ermenileri arasında da

roman türünün gelişmeye başladığını ve Ermenice tarihi romanların da bu dönemde kaleme alınmaya başlandığını belirtir. Anılan dönemde tarihi roman türünde İstanbullu Tserents'in *Toros Levoni* ve İran doğumlu Raffi'nin Doğu Ermenice kaleme aldığı *Samuel* adlı çalışmalarını örnek göstermiştir.

1915 Olayları'nın yaşandığı dönemden 1940'lı yıllara kadar geçen sürede Ermeni edebiyatında bir suskunluk çağı yaşandığını kaydeden Antikacıoğlu'na göre Ermeni edebiyatı yirminci yüzyılın ortalarına doğru yeniden canlanmıştır. Antikacıoğlu, bu dönemde ellili ve altmışlı yıllarda yazdığı dört tarihi romanla babası Ara Aginyan'ın Ermeni tarihi roman yazarları geleneğine dahil olduğunu ifade etmiştir.

Kitabın çevirmeni Tomas Terziyan tarafından kaleme alınan üçüncü bölümde ise Terziyan'ın Kazaz Amira'ya dair geçmişteki anıları, Terziyan'ın bu çalışmayla ilk karşılaşması ve nasıl bu kitabı çevirmeye karar verdiği sürece dair ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. Amiraları servetleriyle taşradan İstanbul'a gelmiş, işlek zekâlı, girişken kimseler olarak tanımlayan Terziyan'a göre, amiralar bu yetenekleri sayesinde Osmanlı Devleti'nin yüksek mevkilerinde yer edinip, resmen görev alabilmişlerdir. Terziyan, Kazaz Artin'in de kendi servetini İstanbul'da neredeyse çocuk yaşta çalışmaya başlayarak meydana getirdiğini, sadece ticari değil, siyasi meselelerde de deha sahibi olduğuna işaret etmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde Ara Aginyan'ın tarihi romanı olan *Zafer Yolu* adlı romanına yer verilirken, beşinci bölümde Sultan II. Mahmud Dönemi Kronolojisi adı altında 1808-1834 yılları arasında meydana gelen olaylara yer verildiği görülmektedir. Kitabın altıncı bölümü ise *Kazaz Artin Amira Bezciyan'ın Hayatından Çizgiler* başlığıyla 1771-1834 yılları arasında Kazaz Artin Amira Bezciyan'a dair çeşitli kaynaklardan derlenen otobiyografik bilgilerden oluşmaktadır.

Çalışmada Aginyan'ın kızı Sosi Antikacıoğlu tarafından hazırlanan bir diğer bölüm de 1908-1976 yılları arasındaki Ara Aginyan'a dair kızının anlattığı, aile ve özel hayatına ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Baba Ara Aginyan'ı özgürlüğüne düşkün, edebiyat ve müzikle yakından ilgili bir yazar olarak anlatan Antikacıoğlu'na göre, babası Aginyan, aynı zamanda felsefeye de meraklı bir kişiliğe sahiptir. Antikacıoğlu, Ara Aginyan'ın hukuk fakültesi öğrencisi iken iş hayatına girdiği ve bir yandan eğitimine devam ederken bir yandan da *Jamanak* gazetesinde yazılar yazdığını kaydetmiştir. Bu bölümde Ara Aginyan'a ve anne Viktorya Çınaryan ve diğer aile bireylerine dair fotoğraflara da yer verilerek kitaba görsel bir zenginlik katıldığı görülmektedir.

Çalışmanın ekler bölümündeki bir diğer önemli bilgi de Kevork Pamukçiyan tarafından hazırlanan *II. Sultan Mahmud'a Dair Dört Manzum Methiye* başlıklı kısımdır. Pamukçiyan, Osmanlı Padişahları arasında Hıristiyanlara en fazla sempati besleyen üç hükümdardan biri olarak tanımladığı II. Sultan Mahmud'un özellikle Ermenilere çok iyi bir bakış açısının olduğunu ifade etmiştir. Pamukçiyan II. Sultan Mahmud'un bu tutumunda Kazaz Artin'in önemli bir katkısı olduğunu ileri sürmektedir. Pamukçiyan bu bölümde Papaz Hovhannes Sakayan-

Hünkarbeğendi tarafından tanıtılan şiirlere ve bu şiirlerin şairlerine dair önemli bilgilere de yer vermiştir. Söz konusu şairlerden biri olan Melkon Asadur'a dair bilgilere de bu bölümde yer verilmiştir.

II. Sultan Mahmud Devrinde Enflasyon ve Darphane Amiri Kazaz Artin başlıklı bölüm ise Haydar Kazgan tarafından kaleme alınmıştır. Kazaz Artin'i Osmanlı İktisat Tarihi'nin en önemli simalarından biri olarak tanımlayan Kazgan, onun Osmanlı Devleti'nin Rusya Savaşı nedeniyle savaş tazminatını ödemesine yardımcı olduğunu da kaydetmiştir. Yine bu bölümde Kazaz Artin'in ailesine dair bilgilerin yanı sıra, iktisadi dehası ve ticari zekasına da vurgu yapılmıştır. Kazaz Artin'in mali ve iktisadi faaliyetlerinin ele alındığı bu bölümde ayrıca Kazaz Artin'in dış borçlanmaya başvurmadan dış kaynak sağlamadaki rolü ile serbest piyasaya geçişteki rolüne de değinildiği görülmektedir.

Hovhannes K. Babesyan tarafından kaleme alınan *Tokat (Yeniçeri) Olayı ve Sultan II. Mahmud* başlıklı son bölümde ise Tokatlı Dikran Çamkerten'in Tokat Olayları'na dair anılarının yer aldığı kısa bir bölüm bulunmaktadır.

Kitapta ayrıca amiralara ait bazı yalı ve köşklerin fotoğraflarına, Supr Pırgiç Ermeni Hastanesi Vakfı arşivlerinde bulunan hastaneye ait fotoğraflar ile Kazaz Artin Amira'nın kiliselere bağışladığı bazı kişisel eşyalarına dair fotoğrafların yer aldığı geniş bir fotoğraf albümünün de eklendiği görülmektedir.

Sonuç olarak bu çalışmanın özellikle de Ermeni soylu sınıfı olarak tanımlayabileceğimiz amiralara dair Türkçe eserler arasında kapsamlı bilgi sunan önemli bir araştırma olduğunu söylemek mümkündür. Bu tür çalışmalar kuşkusuz bu konularda inceleme yapacak olan araştırmacılara da yeni ufuklar açması bakımından dikkate değerdir. Nitekim bu kitap tarihi bilgi ve belgeler ışığında hazırlanmış olmasının yanı sıra okuyucuya hem kültürel hem de görsel anlamda sunduğu zenginlik nedeniyle de dönemin gelişmelerinin daha net bir biçimde anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu tür çalışmalar hem Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli görevlerde yer almış Ermeni soylu sınıfının geçirdiği süreçlerin aydınlanması hem de bu süreçlerin Ermeni edebiyatındaki yansımalarının ortaya konması bakımından da dikkate değer.

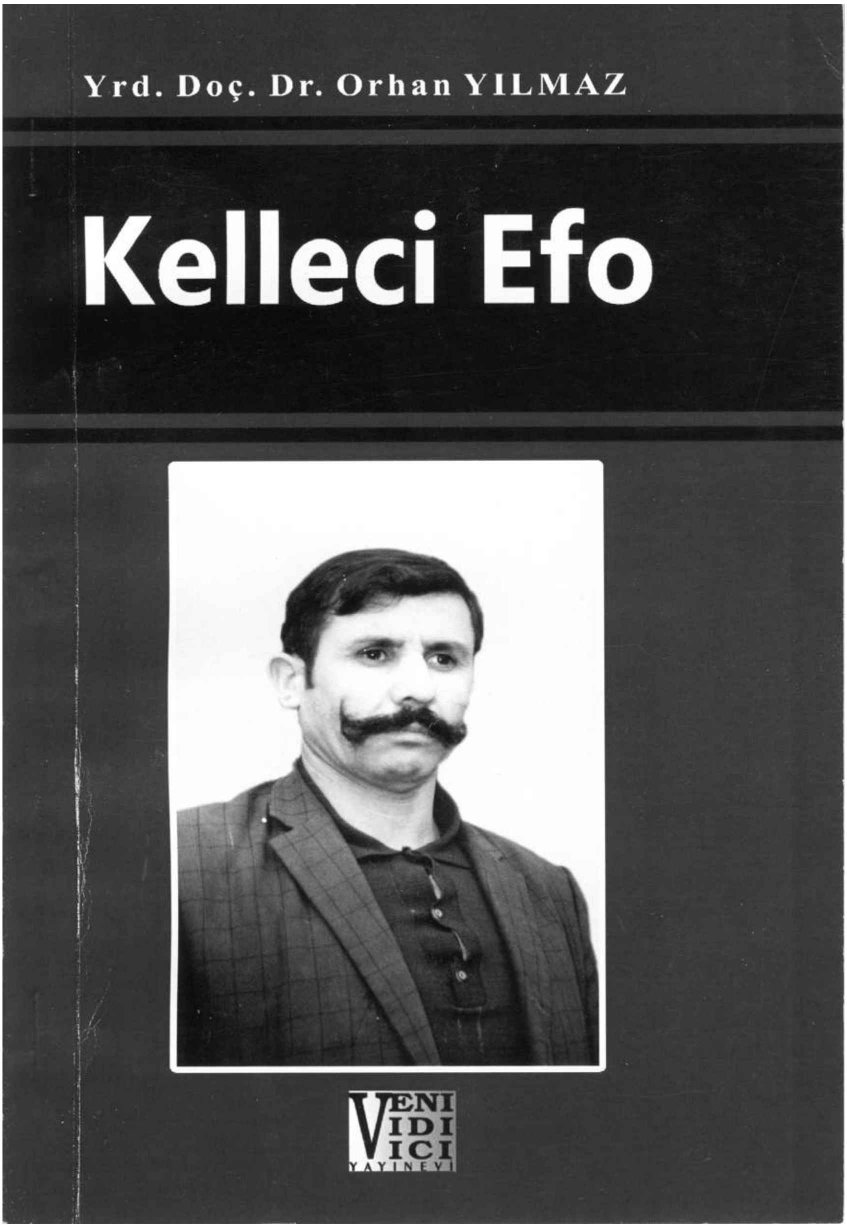
Yrd. Doç. Dr. Orhan YILMAZ
Kelleci Efo
VENI VIDI VICI
YAYINEVİ

Yok Edilen Tiyatro Yeni Sahne

Ahmet DEMİRTAŞ*

Başkent Ankara'da kültür sanat etkinlikleri bağlamında ilk akla gelen yer Kızılay ve çevresi olmuştur. Tiyatro, sinema, sergi salonu vb. mekanların yanısıra alış veriş yerlerinin bulunması ve bakanlıkların yakın olması, büyük semtlere ulaşan yolların kesiştiği yerde olmasından ötürü Kızılay her kesimden insanın uğrak yeri olmuştur. Tuna Caddesi üzerinde 46 yıl seyircisine kapılarını açmış, onların alkışlarıyla çınlamış olan Yeni Sahne Tiyatrosu 2006 yılında kapanmış ve unutulma sürecine girmiştir. Sanatseverlerin gönüllerinde ve belleklerinde yer etmiş, unutulmaz anıları olan bu kültür merkezinin kapanışı bir anda ve ani bir kararla gerçekleşmemiştir. Tartışmalı, sürtüşmeli, burukluk içinde geçen 2-3 yılın ardından kapanan tiyatro yavaş yavaş unutulmaktadır. Tiyatro Türkiye Ormancılar Derneği (TOD) yapısının alt katında yer aldığından, Tiyatro ile Dernek adları bütünleşmiş gibiydi. Tiyatroyu bilmeyenlere yer tarifi yaparken; TOD'un alt katı diye, Derneği bilmeyenlere ise Yeni Sahne Tiyatrosu'nun üstü diyerek açıklama yapılırdı. 2006 yılında salonun boşaltılması ve binanın yıkılması sonucunda Başkentin simgesi olan ve yarım asra yakın bir süre etkinlik yürütmüş **Yeni Sahne Tiyatrosu** tarih sahnesinden silindi.

Yeni Sahne Tiyatrosu'nun açılışına giden süreci ve kapanış yıllarını kısaca da olsa anımsamanın yararlı olacağı kanısıyla bu çalışma yürütüldü. Çalışma ağırlıkla TOD belgelerine dayalı olarak yürütülebilmiştir. Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü'nde, Yeni Sahne Tiyatrosu'nun 46 yıllık sürecine ilişkin olarak yarar-

* Orman Mühendisi, porsugum@yahoo.com

lanılabilecek yeterli belgenin olmadığı bilgisi alınmıştır. Bu çalışmada sınırlı sayıda tiyatro fotoğrafı ile birkaç adet gazete yazısına ulaşma olanağı bulunabildi.

Yeni Sahne Tiyatrosu'na Giden Sürecin Başlangıcı

1924 yılında kurulmuş olan Türkiye Ormancılar Derneği Türkiye'nin ilk dernekleri arasında yer almaktadır. Başlangıçta İstanbul olan merkezi daha sonra Ankara'ya taşınmıştır. 1928 yılından bu yana *Orman ve Av Dergisi* çıkarmaktadır. Ormancılık eğitimi görmüş kişiler üye olabilmektedir. 88 yıllık bir geçmişi olan bu demokratik meslek örgütünün dergileri bir yönüyle Ankara'nın ve ormancılığın tarihini yansıtmaktadır. 7.3.1951 tarihinde Bakanlar Kurulunca Genel Menfaatlere Yarar Derneklerden sayılması kararı alınmış ve bu karar 4 Nisan 1951 tarihinde *Resmi Gazete*'de yayınlanmıştır. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Başkent'in merkezi Ulus iken kentin büyümesine koşut olarak merkez Kızılay yönüne kaymaya başlamıştır. Bu yıllarda şimdiki adreste tek katlı, bahçeli bir yer satın alınır. Alınan yer Tuna Caddesi üzerinde günümüzdeki binanın yerinde yükselir. Üyelerin ve yönetimin uzun, kararlı ve özverili çalışmaları sonucunda toplanan parayla eski bina yıkılarak iki katlı binayı 1954 yılında yaparlar. O dönemin koşulları ve olanakları göz önünde bulundurulduğunda yeni bina modern olarak nitelenebilir. Başlangıçta iki katlı olarak yapılan binaya daha sonra iki kat daha çıkılmış ve yer darlığı tümüyle aşılmıştır. Dernekte yer darlığı aşılmıştır ama parasal sıkıntı sürmektedir. 1956 yılında ATATÜRK ORMANI projesi hazırlanmıştır ancak projeyi uygulamaya koyacak kaynak yoktur. Kaynak sağlamak amacıyla Dernek salonlarının kiraya verilmesi gündeme gelir. Kızılay gibi bir merkezde büyükçe salona kiracı bulunması zor olmasa gerekir. Yeri gelmişken belirtmekte yarar var; günümüzde Ortadoğu Teknik Üniversitesi'ne (ODTÜ) ait **Oran Ormanı** olarak bilinen ormanın projesi TOD tarafından hazırlanmış ve **Atatürk Ormanı** adı verilmiştir. Para sıkıntısı ve başkaca nedenlerle uygulamaya geçilememiştir. Projenin uygulamasına 1960 Askeri Darbesi'nden sonra başlanmıştır. Başlangıçta verilen ad son yıllarda unutulmuş ve **Oran Ormanı** olarak bilinir olmuştur.

Tam o günlerde Devlet Tiyatrosu sanatçılarından Oğuz BORA ve Nuri GÖKSEVEN salonu kiralamak istediklerini iletirler. Büyük salon tiyatro olarak, küçük salon ise fuaye olarak kullanılacaktır. Gösteri olmadığı sürelerde ise küçük salon üyelerin kullanımında olacaktır. Dernek Yönetim Kurulu 8.10.1956'da aldığı kararla sözleşme yaparak salonları dört yıllığına Oğuz Bora'ya kiraya verir (Karar No 380/4/d). Artık TOD binasında özel bir tiyatro açılmış ve gösterilerine başlamıştır. Yeni açılan bu tiyatronun adı **BEŞİNCİ TİYATRO'**dur. Oğuz BORA'nın sözlü olarak güzleri büyük salonda sinema gösterisi yapma isteği yönetim tarafından 19.12.1957 tarihinde uygun bulunur (Karar No 412/1). Salonda artık tiyatro ve sinema etkinliği bir arada yürütülmeye başlanmıştır.

Yeni Sahne'nin ilk yıllarından bir görünüm

1921 İstanbul doğumlu olan BORA; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde iki yıl okuduktan sonra ayrılıp 1949'da Devlet Konservatuarı'na girmiş, buradan da son sınıfta iken ayrılıp İzmir Şehir Tiyatrosu'na katılmıştır. Oğuz BORA'nın tiyatrocu yönünün yanında siyasi çalışmalar içinde olan bir kişi olduğunu anlıyoruz. *Tercüman* gazetesi'nin *İnci* adıyla verdiği ekte Yavuz DONAT "33 Yıllık Tiyatrocu, 27 Yıllık Politikacı" başlıklı yazısında, BORA'nın DP'den 5. sıradan senatör adayı olduğu belirtilmektedir (Donat, 1977).

Özel tiyatro TOD'a kirasını düzenli ödeyemez. Kimi sıkıntılar yaşanır. Salon kirasını ödeyemediği gibi 35.958 TL. tutarında elektrik ve su borcu birikir. Sonra salon boşaltılır. TOD salonları yeniden kiraya vermek için araştırma yapar, Ankara'da yayınlanan *Zafer* ve *Ulus* gazetelerine ilan vermek için 26.9.1959 tarihinde karar alır. İlan verilir. O günlerde Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü'nden (DTGM) istek gelmesi üzerine kiraya verilmesi kararı alınır. Salonun sözleşme yapılarak kiraya verilmesi 1.11.1959 tarihinde gerçekleşir. Kiraya verilirken temenni olarak;

i) Haftada muayyen miktarda bedelsiz bilet istenmesi,

ii) Cemiyetin gayelerine uygun eserler tevdi edilir ve edebi heyetçe temsili kabul edilirse tercih tanınması,

iii) Salonun münasip yerlerine orman ve ormancılık konularında döviz konması

kararlaştırılır (Karar No 197). Ayrıca Sözleşmede mutlaka yer verilmesi gereken maddeler olarak;

a) Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü'nce yapılacak tadilat neticesi yapılanlardan, dekorasyondan ve eşyalardan kanunen terkinde mahzur bulunmayanların cemiyete bırakılacağı,

> b) Beş sene gibi bir müddet için yapılacak mukavelede rayiç değişikliklerinin olacağı ve cemiyet menfaatları noktasından komisyonca tesbit edilen hususların mukaveleye dercine"

karar verilir (Karar No 197).

Salon kiraya verildikten kısa bir süre sonra 16.7.1960 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde Cevat Fehmi Başkut'un yazısı yayınlanır. Yazıda bar ve gazino olarak kullanılan bir yerin tiyatroya kiralandığını ve sözleşmeye konan "a" maddesinin tiyatroyu sıkıştırmak amacını taşıdığı öne sürülür. Yazı TOD yönetimi ve üyelerce tepkiyle karşılanır. TOD adına Başkan Kazım MIHÇIOĞLU ve üye İsmet TEZCAN'ın Cevat Fehmi Başkut'a gönderdikleri mektuplar yazının yanlışlığına dikkat çekmektedir. Her iki mektupta; gazetedeki yazının araştırılmadan yazıldığına ve düzeltilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Salonun bar ve gazino olmadığı, yıllardır Beşinci Tiyatro olarak kullanıldığı, Devlet Tiyatrosu'na tercih yapılarak kiraya verildiği, sözleşmeye konan "a" maddesinin Genel Müdür Cüneyt GÖKÇER'in önerisiyle gerçekleştiği açıklamasına yer verilmiştir (Tezcan, 1960).

49 Yılda 10.000'den Fazla Gösteri

4 Ekim 1960 tarihinden itibaren Yeni Sahne Tiyatrosu çalışmalarına başlamıştır. Kolay ulaşılabilen bir konumda olması ve çevresinde çeşitli gereksinmelerin karşılanmasına olanak veren yerlerin bulunması, Yeni Sahne'yi uğrak yeri yapmıştır. Bu çekicilik yalnızca izleyici için değil tiyatro çalışanları için de geçerlidir. Bu gidişin sonunda salon gereksinmeyi karşılamaz duruma düşer. DTGM tiyatro salonunun yenilenmesi isteğinin geldiğini TOD'un 243 sayılı kararından anlayabiliyoruz:

> Mevcut Cemiyet binasına yapılacak ek inşaatla birlikte meydana gelecek bütün cemiyet mülkü dahilinde yeni bir tiyatro düzenine geçmek istedikleri istihbar edilen Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü ile temas edilerek tiyatroya ait projelerin kendi mimarları tarafından yaptırılmasının teminine ve cemiyetimizin inşaatı tahakkuk ettirebilmesi için gerekli bir kısım mali desteğin bu genel müdürlükten sağlanmasına (Karar No 243).

Alınan bu kararın sözde kalmadığını, ete kemiğe büründüğünü alınan bir başka karardan anlayabiliyoruz:

> Cemiyet binamızın arkasındaki sahada mevcut tiyatronun yerine yaptırılacak inşaat için avan projesinin yaptırılması 17.2.1967 günü 326 sayılı kararla yapılmış ve proje cemiyetimize teslim edilmiş bulunduğundan bedeli olan 2500 liranın mimar Yılmaz Açıkalın'a ödenmesine (Karar No 134).

TOD ile DTGM arasında yapılmış olan kira sözleşmesinden kaynaklı bir biçimde, TOD'un genel kurul toplantıları ve panel, kutlama gibi kimi etkinlikleri yıllar boyu tiyatro salonunda gerçekleştirilmiştir. Ancak aynı süre içinde kira miktarının az olduğu gerekçesiyle, birkaç kez yargı yoluna gidilmiştir. Mahkeme kararları ile kira artışları yapılmıştır. Bu tür anlaşmazlıkların kaynağının Yeni Sahne Tiyatrosu veya dernek yönetimi olmadığını kolaylıkla anlayabiliriz. Pek çok alanda yaşandığı üzere sorun bürokrasinin kendi iç işleyişinden ileri gelmiştir.

2000'li yıllarda TOD genel kurullarında sürekli olarak dernek binasının yıkılıp yeniden yapılması gündeme gelmiş ve yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Bu satırların yazarının da içinde bulunduğu bir kesim üye binanın yıkılmamasını, yıkılsa bile içinde tiyatro salonu bulunması gerektiği düşüncesini savunmuştur. Ancak bu düşünce çoğunluk tarafından benimsenmemiştir. Sonunda ise binanın yıkılması kararı alınmıştır. Binanın yıkılmasına koşut olarak Yeni Sahne Tiyatrosu'nun da yıkılacağı duyumları üzerine 2005 yılından sonra Ankara' da çeşitli kesimlerin tepki gösterdiğine tanık olunmaktadır. Bu kesimlerin başında ise **Ankaram Platformu** yer almıştır. Tepkilerin artması üzerine Çankaya Belediyesi devreye girerek eski binaya yıkım izni vermemiş ve binayı takas etmek istediğini duyurmuştur. 2002-2005 döneminde Yeni Sahne Tiyatrosu'nda onarım ve değişiklik yapılması isteğine TOD, binanın yıkım kararı bulunduğu yanıtını vermiş olsa da tiyatro yönetimi değişiklikleri yapmıştır.

Binanın yıkılıp yeniden yapılacağı gerekçesiyle Yeni Sahne Tiyatrosu'nun boşaltılması için TOD 2004 yılında yargıya başvurmuştur. Başvuru "inşaat projesini ibraz etmediği" gerekçesiyle reddedilmiştir. Daha sonra 25.3.2005 tarihinde Ankara 5. Sulh Hukuk Mahkemesi'ne yaptığı yeni başvuru ise 15.9.2005 tarihinde tahliye kararı ile sonuçlanmıştır. Binanın koruma kapsamına alınması için yapılan Koruma ve Restorasyon Uzmanları Derneği (KORDER) tarafından yapılan başvuru Ankara Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından yerinde bulunmamıştır. 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasası'nda önemli ve çağdaş değişiklikler yapan 5226 sayılı yasa, "Kültür Varlığı" tanımına **"sosyal yaşama konu olmuş bilimsel ve kültürel açıdan özgün değer taşıyan"** yapıtları da eklemiş bulunmaktadır. DOCOMOMO (Modern mimarlık, tasarım ve şehir plancılığı ürünlerinin belgelenmesi ve korunması/ DOcumentation and COnservation of buildings, sites and neighbourhoods of the MOdern MOvement) 1990 yılında kurulmuş uluslararası bir örgüttür ve Türkiye 2002 yılında bu örgüte üye olmuştur. Bu durum koruma kararı alınması için etkili olamamıştır. Ancak salonun duvarları ile tavanındaki süslemelerin sökülmesi için uzman istenmesi ve başka girişimler binanın/tiyatronun boşaltılması ve yıkılması işlerini geciktirmiş ama engel olmamıştır. Bu dönemde **Ankaram Platformu**'nun "Yeni Sahne Yıkılmasın" başlıklı bildirisi, başka açıklamaları ve yıkıma karşı 55.000 imza toplamıştır. Tiyatro Opera Bale Çalışanları Vakfı, Kavaklıderem Dayanışma ve Güzelleştirme Derneği, TMMOB Mimarlar Odası, Peyzaj Mimarları Odası, Çevre Mühendisleri Odası, Elektrik Mühendisleri Odası, Şehir Plancıları Odası, İnşaat Mühendisleri Odası, Makina Mühendisleri Odası Ankara şubeleri ve DETİS (Devlet Tiyatroları Sanatçıları Derneği) tiyatronun yıkılmaması için ortaklaşa çalışmışlardır, Bu tepkilere karşı TOD yönetimi "**mülk bizim değil mi istediğimizi yaparız**" tutumunu benimsemiştir. Daha sonraki aylarda tepkilerin artması sonucunda; tepkileri azaltmak istediğinden olsa gerek, yeni yapılacak olan binanın projesinde yer almadığı halde, caddeden geçenlerin okuyabileceği büyüklükte **Dernek Binası Hakkında Kamuoyuna Bilgi** adlı pankartı duvara asarak, yapılacak binada kültür merkezi olacağını duyurmuştur.

Sonuç Olarak

Belirtilen dönemin TOD yönetimleri yıkılıp yerine yapılacak binada tiyatro olmasını, maliyeti artıracağını gerekçe göstererek benimsememiştir. Dönemin Kültür ve Turizm Bakanı Atilla Koç basına yaptığı açıklamada; "Yeni Sahne'nin alternatifini arıyoruz" demiştir (*Sabah*, 2006). Tiyatronun yıkılmaması veya yeni binada tiyatro yapılmasına katkı sağlamak gibi seçenek sunma yerine tiyatronun yıkılmasını anlayışla karşıladığı izlenimi vermiştir. Belirtilen dönemin eğitim ve kültür ortamını anımsayanlar, İstanbul Şehir Tiyatroları sanatçılarının ortak eylemlerine karşı tiyatroların özelleştirilmesini gündeme getirilmesini unutmayanlar, Türkiye'de ve Ankara'da tarihi/kültürel dokuya karşı bu örneğin de tek olmadığını bileceklerdir.

29 Ocak 2006'da son kez perdelerini İspanyol yazar Alejandro Casona'nun kaleme aldığı, Tayfun Orhon'un yönettiği "Ağaçlar Ayakta Ölür" isimli eserle açan Yeni Sahne Tiyatrosu 28.6.2006 tarihinde icra yoluyla boşaltıldı. 17 Ocak 2007'de ise ilk balyoz indirildi. Tuna Caddesi üzerindeki 5 numaralı binada 1956 yılında **Beşinci Tiyatro** olarak, 1959 yılında **Yeni Sahne Tiyatrosu** olarak başlayan süreç Haziran 2006'da başkent sahnesinden çekilmiş oldu. İşin düşündürücü olan yanı ise, halkın en kolay ulaşabildiği, uğrak yeri olan Kızılay'da günümüzde devlet tiyatrosu kalmamıştır.

Kaynakça

Donat, Yavuz; "33 Yıllık Tiyatrocu 27 Yıllık Politikacı", *Tercuman* (*İnci* eki) 1977.

Orman ve Av Dergisi, Sayı 2006-3, Türkiye Ormancılar Derneği Yayını.

Sabah, 15 Nisan 2006.

Tezcan, İ.; *Orman ve Av Dergis,* Sayı 11, Ağustos 1960.

TOD Yönetim Kurulu Kararı, Sayı 380/4, 8.10.1956.

TOD Yönetim Kurulu Kararı, Sayı 412/1, 19.12.1957.

TOD Yönetim Kurulu Kararı, Sayı 197, 26.9.1959.

TOD Yönetim Kurulu Kararı, Sayı 134, 7.7.1967.

TOD Yönetim Kurulu Kararı, Sayı 243, 18.2.1965.

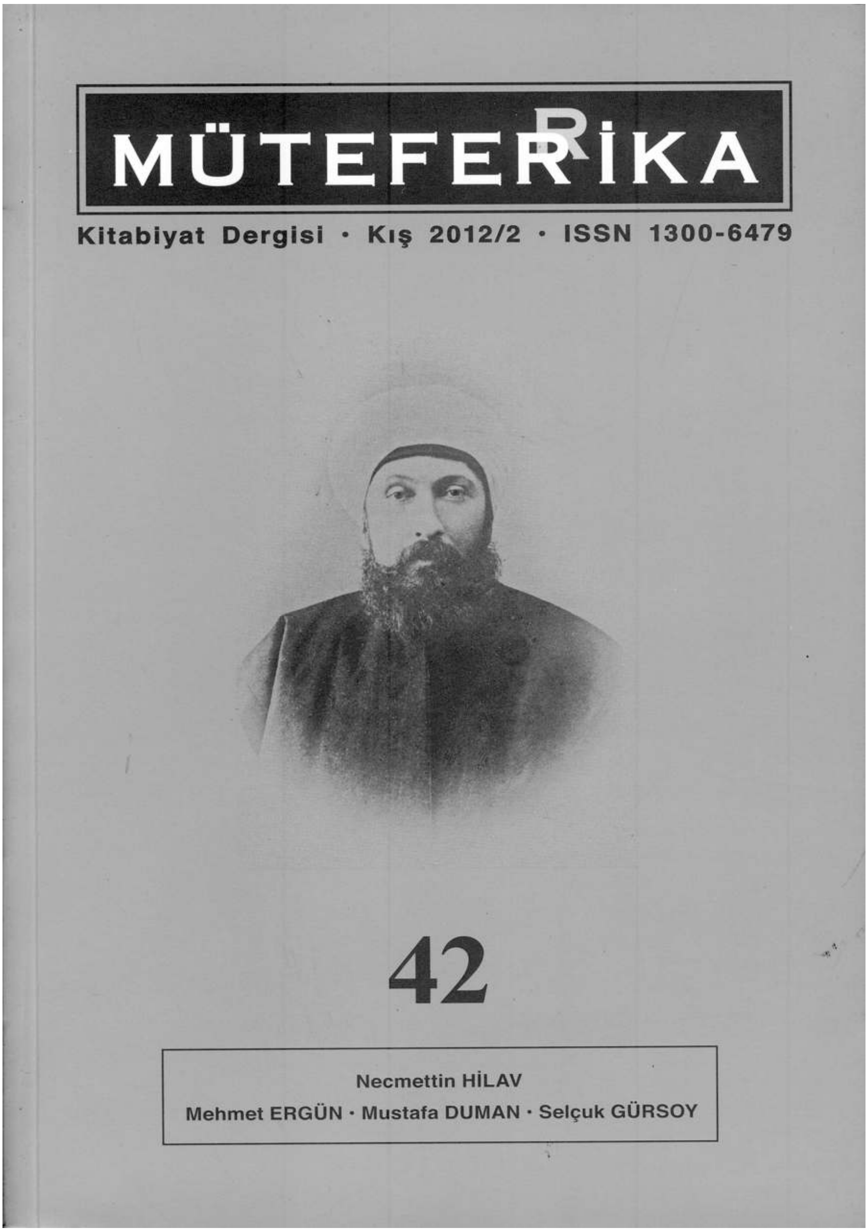
MÜTEFERRİKA
Kitabiyat Dergisi • Kış 2012/2 • ISSN 1300-6479
42
Necmettin HİLAV
Mehmet ERGÜN • Mustafa DUMAN • Selçuk GÜRSOY

Yazım İlkeleri

1. *Kebikeç*'te yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin daha önce başka bir yerde yayınlanmamış olması şarttır. Makalesini gönderen yazar, bu şartı taahhüt etmiş sayılır. Çeviri makaleler ise ancak yayın kurulu kararıyla yayınlanabilir.
2. Makaleler, e-posta yoluyla, CD veya flash belleğe kaydedilmiş olarak ve mutlaka beraberinde basılı metni ile birlikte gönderilmelidir.
3. Makale içinde transkripsiyon fontları kullanılmış ise bu fontların dosyaları da ayrıca gönderilmelidir.
4. Makalede belge, resim veya fotoğraf gibi görsel malzeme varsa; mümkünse orijinali gönderilmelidir (usulünce kopyalandıktan sonra, en kısa zamanda iade edilir). Eğer orijinal görsel malzemeyi göndermek mümkün değilse; yüksek çözünürlükte (asgari **400**, azami **600** dpi) ve **TIF** resmi formatında taranmalı, metin içine yerleştirilmeksizin, ya da ayrıca metin harici bir dosya olarak, gönderilmelidir.
5. *Kebikeç*'te yayınlanan makalelerin hukuki sorumluluğu yazarına, basılı veya elektronik ortamda yayın hakkı ise *Kebikeç*'e aittir. Yayınlanmak üzere makalesini gönderen yazar, bu şartı kabul etmiş sayılır.
6. *Kebikeç*'te yayınlanan bir makaleden, kaynak gösterilmek kaydıyla alıntı yapılabilir.
7. Gönderilen makale, yayın kurulu tarafından, konunun uzmanı olan hakeme gönderilir. Hakeme yazar adı, yazara ise hakem adı açıklanmaz. Makalenin yayınlanıp yayınlanmayacağı konusundaki son karar, hakem raporu doğrultusunda yayın kurulu tarafından verilir.
8. Makale üstünde istenilen değişikliklerin yapılması ve yeniden yazılı hale getirilmesi yazarın sorumluluğundadır.
9. *Kebikeç*'te yayınlanan makalelerin yazarlarına derginin sözkonusu sayısının bir nüshası ile ayrıbasıları gönderilir.
10. Her makalenin sonunda yazar tarafından kaleme alınan en fazla 150 sözcükten oluşan Türkçe "Öz" ve "Anahtar sözcükler" ile İngilizce "Abstract" ve "Keywords" yer almalıdır. Öz, genel olarak içeriği bildirme / tanıtma mantığıyla ve dört cümleyi geçmeyecek şekilde hazırlanmalıdır. Abstract ise, Öz'ün çevirisinden ibaret olmalıdır.
11. Yazar hakkında açıklama ve bilgi, yazar adının bulunduğu sol üst köşeye konulacak asteriks (*) ile ilk sayfanın altında yer almalıdır.
12. Başlıklar **kalın** harflerle yazılmalıdır. Uzun yazılarda ara başlıkların kullanılması okuyucu açısından yararlıdır. Ana başlıkların, **I., II.**; ara başlıkların **A., B., C., D.** şeklinde numaralandırılması tavsiye edilir.

13. Derginin sayfa ölçüleri gözönüne alınarak uzun başlıklardan, geniş ve uzun tablolardan kaçınılması önerilir. Aksi durumda sayfa düzenlemesi yapılırken sıkıntı yaşanabilmektedir.
14. Metin içindeki vurgulanması gereken ifadeler, çift tırnak ("...") içinde verilir, **kalın** karakter kullanılmaz. Hem *eğik* hem **kalın** veya hem *eğik* hem "tırnak" içinde vermek / **kalın** yazmak gibi çifte vurgulama yapılmaz.
15. Doğrudan alıntılar çift tırnak içinde verilir. Alıntılar 5 satırdan fazla olduğunda, paragraf girintisinden 1 cm içeriden başlatılmalıdır ve çift tırnak kullanılmamalıdır. Tek tırnak, alıntının içindeki tırnakları göstermek için kullanılmalıdır.
16. Bir makalede yapılacak göndermeler, parantez içinde yazar soyadı / soyadları, basım tarihi ve atıfta bulunulan sayfa numarası şeklinde verilmelidir; örnek: (Emiroğlu ve Yüksel, 2002: 150). Eserin tam künyesi ise makale sonundaki **Kaynakça**da verilmelidir. Dergi ve kitap adları *eğik/ince*, makale başlıkları ise "tırnak" içinde, düz olarak yazılır. Yazar adı metin içinde geçiyorsa, parantez içinde yalnızca atıfta bulunulan eserin yayın yılı ve sayfa numarasını vermek yeterlidir; örnek: (2002: 150). Bu tür göndermeler dışında gerekli görülen bütün açıklamalar dipnot ile sayfa altında yer almalıdır.
17. Bir yazarın aynı yılda yayınlanmış birden fazla yayını (1980a, 1980b) şeklinde gösterilir.
18. Tarih araştırmalarında sıkça başvurulan arşiv kaynakları, ilk geçtiği yerde tam künye ile dipnotta gösterilmeli, müteakip atıflarda kısaltma şeklinde verilip metinde parantez içinde yer almalıdır; örnek: (BOA, Mühimme, 72: 35).
19. Kaynakçada yalnızca atıfta bulunulan eserler yer almalı, eğer kullanılmışsa arşiv kaynakları ayrı bir başlık altında belirtilmelidir.
20. İnternet adreslerinde, parantez içinde tarih belirtilir.
21. **Kaynakça** soyadı sırasına göre düzenlenmeli. Soyadlar tamamı büyük harfle yazılmamalıdır. Örneğin:

    Tamer, Ülkü. ""Bahar Noktası'nda Müzeyyen" *Milliyet Pazar* (9 Şubat 2003): 2.

    Yalçın, Murat haz. *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.

    Urgan, Mina. *Shakespeare ve Hamlet*. İstanbul: Altın Kitaplar 1984.

    Yardımcı, Cemal. "Okur bekleniyor!" *Radikal*. http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=ktp&haberno=4969 (5 Mayıs 2011)

    Yücel, Can. *Beşibiyerde*. İstanbul: Adam Yayınları, 1985.

22. Metnin sıralaması şöyle olmalıdır:

    1. Ana metin
    2. Ekler
    3. Kaynakça
    4. Öz
    5. Anahtar sözcükler
    6. Abstract
    7. Keywords

SOLFASOL
Ankara'nın Gayriresmi Gazetesi

Aylık Gazete
Haziran 2013
Yıl: 3 Sayı: 26
gazetesolfasol.com

Bu Daha Başlangıç!

Biz şimdi alçak sesle konuşuyoruz ya
Sessizce birleşip sessizce ayrılıyoruz ya
Anamız çay demliyor ya güzel günlere
Sevgilimizse çiçekler koyuyor ya bardağa
Sabahları işimize gidiyoruz ya sessiz sedasız
Bu, böyle gidecek demek değil bu işler
Biz şimdi yanyana geliyor ve çoğalıyoruz
Ama bir ağızdan tutturduğumuz gün hürlüğün havasını
İşte o gün sizi tanrılar bile kurtaramaz.

Cemal Süreya

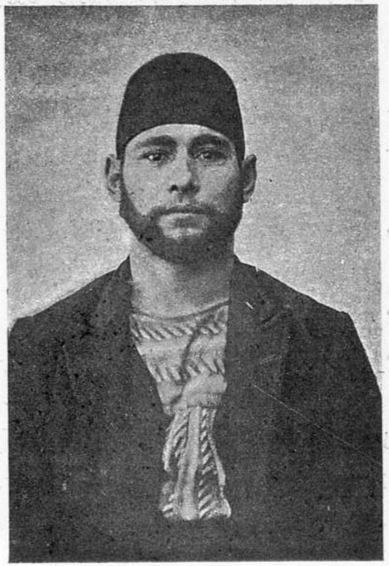

شقی عارف
(صقاللی اوله‌رق دردست ایدلشدر)

شقی عارف
(شقاوتدن اوّلکی صقالسز رسمیدر)

Arif, le fameux brigand qui terrorisa les faubourgs de Scutari et Kadi-keuy.

(Photographies prises avant et après l'arrestation.)

Şâkî Ârif

İki üç aydan beri Üsküdar ve civârı ahâlîsini dûçâr-ı havf u heyecân eylemiş olan Şâkî Ârif âhîren Makriköy [Bakırköy] taraflarında derdest edilmiştir. Pâyitaht içinde icrâ-yı habâsete cüret eden bu şâkî-i nev-zuhûr hürriyet ve meşrûtiyetin ilânından sonra, anlaşılamayan bir sebep tahtında olarak hapishâne-i umûmî kapıları açılıp dışarıya salıverilen erbâb-ı cinâyettendir. Devr-i sâbıktan müdevver bâkiyye-i icrâatından olmak üzere müddet-i mahbûsiyetini ikmâl etmeksizin sebîli tahliyye olunan bu serserî Üsküdar ve Kadıköy civârında icrâ-yı şakâvete başlamış ve bazı vakâiyada sebebiyet vermiş ise de bu gibi ekser ahvâlde halkın en ufak bir vakıayı ilâveler ile son derecelerde izâm eylediği görülmekte olduğundan Şâkî Ârif'e isnâd olunan vakâyide de iltizâm olunan mübâlağalar bu serserîye meşhûr Köroğlu kadar bir ehemmiyet verdirmeye başlamış idi. Resmen icrâ olunan tahkîkât ile bu babdaki mübâlağalar tahakkuk eyliyor ise de Üsküdar halkının hiçbiri artık bu tahkîkât netâyicine de emniyet hâsıl edemeyecek bir dereceyi bulmuş idi. Nihâyet Ârif yakayı ele verdi. Hüviyyetinin tahkîki için geçen hafta zarfında memûrîn-i zâbıta tarafından Üsküdar'a geçirilerek kendisini tanıyanlara irâe edildi. Derdest edilen serserînin Şâkî Ârif olduğuna şüphe kalmadı.

Bu nüshamızda merkûmun iki kıta fotografisini mündericdir. Bunlardan biri Ârif'in sakallı, diğeri de sakalsız resmidir. Bu serserî hapishâne-i umumîden çıkarak tekrâr şakâvete başladığı zaman güyâ kendisini tanıtmamak için sakal bırakmış ve derdest edildiği zaman da böyle iki parmak bir sakal ile yakalandığından hüviyetini inkâra kıyâm etmiş ise de sakalı tıraş edildikten sonra eski Ârif olduğunu artık kendisi de itirâfa mecbûr olmuştur.

Servet-i Fünûn, numero 930 [12 Mart 1325], sahife 316.

Kebikeç

İnsan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

Kebikeç'in gelecek dosya konuları:

Mühendislik ve Sosyal Bilimler

Mektup, Kartpostal: Bak Postacı Geliyor

Mektep: Şimdi Okullu Olduk

Okurlarımızdan ve yazarlarımızdan katkılarını bekliyoruz…